

Közép-Európai Közlemények

A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány és a
gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

XI. évfolyam 2. szám, 2018/2.

No. 41.

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

PADA

PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS ANIMAE
ALAPÍTVÁNY

A megjelenés időpontja:

2018. május hónap

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

a 2018. május 1.–2021. április 30. közötti időszakban

Prof. Dr. Gál Zoltán – KE (Kaposvár) és MTA KRTK, a „**Régiótörténeti Kutatások rovat**” vezetője

Dr. habil. Szabó Pál Péter – Eötvös Lóránd Tudományegyetem,

a „**Regionális tudományi közlemények rovat**” vezetője

Dr. PhD. Káposzta József – Szent István Egyetem, a „**Fiatalkorúak rovat**” vezetője

Prof. Dr. Gazdag Ferenc – NKE, Budapest, a „**Nemzetközi tanulmányok rovat**” vezetője

Hajdú Zoltán DSc – MTA KRTK, a „**Politikai földrajz rovat**” vezetője

Dr. habil. Keczer Gabriella – SZTE, a „**Gazdálkodás- és vezetéstudomány rovat**” vezetője

Dr. PhD. Miklós Péter – SZTE, az „**Újragondolt negyedszázad rovat**” vezetője

Dr. PhD. Vizi László Tamás – Kodolányi János Főiskola, a „**Versailles 100 rovat**” vezetője

Dr. PhD. Csüllög Gábor – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Prof. Dr. Majoros István DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Dr. PhD. Maruzsa Zoltán – Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Dr. PhD. Döbör András – SZTE JGYPK

A Szerkesztő Bizottság határon túli tagjai:

Dr. PhD. Andrej Tóth – Silesian University in Opava, University of Economics, Prague

Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad, Újvidék

Dr. PhD. Tonk Márton – Sapientia EMTE, Kolozsvár

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Dr. Gulyás László

6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Dékan: Döbör András

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6

A Szerkesztőség székhelye:

SZTE JGYPK Alkalmazott Társadalompolitikai és Kisebbségpolitikai Intézet

6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség levélcíme:

Egyesület Közép-Európa Kutatására, 6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

A Szerkesztőség e-mail-címe:

laszlo.gulyas65@gmail.com és/vagy gulyas.laszlo@jgypk.szte.hu

ISSN 1789-6339

HU ISSN 1789-6339

Technikai szerkesztő:

Kádas Gabriella

Nyomda:

Kontraszt Plusz Kft.

Pécs

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

1. **Folyóiratunk lektorált folyóirat.** Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két PhD vagy Dsc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. dupla vak lektorálás!
2. **Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:**
 1. **MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
 2. **EPA** (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
 3. **HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikk)
3. **Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottsága folyóiratlistáján 2010 és 2016 között C-kategóriás folyóiratként szerepelt.**
4. **2017-től folyóiratunk előrelépett, a IX. Osztályon B-kategóriás folyóirat minősítést kapott.**
5. **Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a Dsc eljárás során tudományos folyóiratként fogadja el.**
6. **Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.**
7. **Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában, teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:**
 - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: www.vikek.eu
 - SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: <http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>
8. **Folyóiratunk évente négyszer jelenik meg, az alábbi időpontokban:**
 - adott évi első szám: **március**
 - adott évi második szám: **május**
 - adott évi harmadik szám: **október**
 - adott évi negyedik szám: **december**

TARTALOMJEGYZÉK

REGIONÁLIS TUDOMÁNY ROVAT

Láczay Magdolna: A társadalmi mobilitás néhány jellegzetessége a rendszerváltás óta Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.....	7
Haffner Tamás: A megújuló energia termelés támogatásának intézményi változásai – a Megújuló Energia Támogatási Rendszer bevezetése.....	17
Császár Zsuzsa–Alpek Levente: A nemzetközi hallgatók vidéki egyetem- városokra gyakorolt gazdasági szerepe Magyarországon Pécs példáján.....	30
Ritó Evelyn: Elhetőbb város – avagy Smart City.....	42

OKTATÁS-FELSŐOKTATÁS ROVAT

Miklós Bence–Nagy Gyula–Karl Máté János: A külföldi egyetemisták szabadidő-eltöltési és térhasználati mintázatai Szegeden.....	54
Horváth Szilárd: A magyar pedagógus társadalom motiváltsága a jövedelmek alapján	67
Szikora Péter–Madarász Nikolett: Y generáció félelmei az önvezető autóktól	79
Takács Zsuzsanna Mária: A Pécsi Tanítóképző megjelenése a századforduló pécsi sajtójában.....	88

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

Kaposi Zoltán: Pécs agrárrendszere a dualizmus korszakában.....	98
--	----

NAPJAINK GAZDASÁGA ROVAT

Benke Gréta–Karcagi-Kováts Andrea: Egy attitűdvizsgálat eredményei a magyar és lengyel rejtett gazdaságról.....	111
Péter Zsolt: A társadalmi vállalkozások és tevékenységeik ismertsége, illetve az előttük álló feladatok egy kérdőíves felmérés eredményei alapján	124
Varga József: A helyi pénzügyi rendszerek közgazdasági és társadalmi elfogadottsága ...	133
Molnár András: az árvizek hosszú távú hatásainak vizsgálata magyarországi árvíz-veszélyeztetett közösségekben	142

VEZETÉSTUDOMÁNY–HUMÁN ERŐFORRÁS MENEDZSMENT ROVAT

Gulyás László–Turcsányi Enikő: A humán erőforrás menedzsment funkciók fejlődése 2. rész: A „bürokrata” és a konszenzusteremtő tárgyaló.....	155
Schmuck Roland: Szolgáltatásminőség a menedzsment tanácsadásban	160

VERSAILLES 100 ROVAT

Suba János: Délvidék megszállása és a déli demarkációs vonal kialakulása.....	170
--	-----

KONFERENCIÁK ROVAT

Haffner-Kiss Alexandra: Beszámoló a IV. Fiatalok Európában konferenciáról	177
--	-----

DR. HABIL. LÁ CZAY MAGDOLNA
 a történettudományok kandidátusa
 habilitált főiskolai tanár, Debreceni Egyetem Egészségtudományi Kar
 tiszteletbeli professzor, krakkói Andrzej Frycz Modreowski Egyetem,
 magdolna.laczay@gmail.com

A TÁRSADALMI MOBILITÁS NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYÉBEN

CHARACTERISTICS OF SOCIAL MOBILITY IN SZABOLCS-SZATMÁR- BEREK COUNTY AFTER THE REGIME CHANGE

ABSTRACT

In the 25 years since the regime change generation shifts as well as fundamental changes in the economy and society happened. Does social mobility have characteristic role and traditions in these changes? Are there any new intergenerational or intragenerational trends? This article focuses on the emergence of the elites in Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Were there any significant social mobilizations in times of a generation shift? We have analysed the family and educational background of the local mayors and successful entrepreneurs based on interviews and local statistics. The goal of this research was to determine how many of these people live in or in the near vicinity of their birthplace and how much their professions differ from their parents', what is their income and social status. We assume that after the regime change the powers of the earlier local leaders were transferred to their children but they have different functions and different types of capital. On the downside the diminishing social mobility (status-education-income) does harm to large parts of the society.

Kulcsszavak: humán erőforrások, gazdasági válság, munkanélküliek, társadalmi tényezők

Keynote: industrial cities, human resources, economic crisis, unemployed, social factors

1. Bevezetés

A rendszerváltás negyedszázada óta már generációváltások, jelentős gazdasági és társadalmi változások történtek,¹ amelyekben kulcskérdés, hogy vannak-e a társadalmi mobilitációnak sajátos hagyományai, megnyilvánulásai? Vannak-e új, a nemzedékek közötti vagy generáción belüli (inter- vagy intragenerációs) irányzatai? Most elsősorban arra koncentrálunk, hogyan alakult Szabolcs-Szatmár-Bereg megye helyi társadalma és elitje az utóbbi évtizedekben. Volt-e jelentős mobilizáció a generációváltó korszakokban? A kistéleplések választott polgármestereinek és a legsikeresebb vállalkozóinak a családi származási, az iskolázottsági, a közéleti tevékenységét interjúk és a helyi statisztikai adatok alapján vizsgáljuk, hogy megtudjuk, hányan élnek ma is szülőhelyükön vagy környékén, szüleikhez képest mennyiben változott meg a tevékenységük, foglalkozásuk? Milyenek a jövedelmi és státusz viszonyok, az oktatási – iskolaválasztási hagyományok stb. Feltelevizük ugyanis, hogy a rendszerváltáskor jelentős korábbi helyi vezetők hatalma öröklődött, napjainkban a gyermekeiknél ez koncentrálódott, de a tőkefajtáik, vállalt feladataik változtak. Másrészt a helyi beszűkülő társadalmi mobilitás (státusz – iskolázottság – jövedelem) a lakosság nagy részét negatívan érinti.

2. A rendszerváltás ellentmondásai

A társadalmi mobilitás vizsgálata – és ezzel együtt kutatásának elméleti és módszertani kérdései – a 20. században nemzetközi érdeklődést kapott. A társadalom új tagozódási formáiban elsősorban a szociológusok keresték azokat a tényezőket, amelyek az emberek magánéletéig feltárhatják a különféle erőforrások egymásra hatását és a társadalom szerkezetének a változását.² A hazai kutatók munkái közül szükségesnek tartom külön megemlíteni Róbert Péter tanulmányát,³ ami hipotézisem megvilágításában segítségemre volt.

A rendszerváltás körüli években, a magyar társadalomban akkor már meglévő új jelenségek, mint a régi rendszer második gazdaságának öröksége, a reformok hatása, az innovációra befogadóbbá váló vállalkozói kultúra és a struktúra, stb. azt a várakozást, reményt erősítette, hogy a társadalmi folyamatokban az átrendeződés kreatív formáira, új szervezeti kultúra kialakítására, az alkalmazkodó és újító emberi attitűdre lehet majd támaszkodni.

Ezek a feltételezések jórészt illúzióknak bizonyultak, az átalakulásban a kezdeti előnyök nem hoztak stabilitást és folyamatos fejlődést. Megkockáztatható – legalábbis a lokális események kapcsán – hogy a politikai és a gazdasági rendszerváltás aszinkronitása felerősítette azokat a spontán folyamatokat, amelyek ellentmondásokhoz vezettek. Pl. A rendszerváltás politikai és közigazgatási része megelőzte a gazdaságát. Gazdasági koncepció talán nem is volt, csak protest mentalitás vagy a kontinuitás sokszínű illúziója. Atélve ezt a korszakot úgy tűnt, hogy nem volt világos, átgondolt terve a privatizációnak. A különböző (ipari, szolgáltató) szövetkezetek és a már létező gazdasági társaságok is szétestek, a nemzetközi cégek rövidesen felvásárolták, majd elsorvasztották a sikeres ágazatokat is (pl. tejipar, cukoripar stb.), a külföldi piacokról, ekkor talán még csak politikai okokból, kiestünk.

A mezőgazdaságban a privatizáció összeforrt a kárpótlással,⁴ amelynek során a tulajdonviszonyokat a törvény alapján az 1948-as állapotnak megfelelően kellett volna vissza rendezni. Ez sem volt zökkenőmentes, és az anomáliákkal egyidőben rövidesen megindult a tulajdonviszonyokban egy szerkezetváltás, amelynek során az idősök, a kis területtel rendelkezők a földjüket vagy annak birtokbavételi jogát (a kárpótlási jegyeket) eladták, átengedték, és elindult az a folyamat, amely a magángazdaságok visszaállítása helyett a közép, esetenként a nagybirtokok kialakulásához vezetett. Ennek a folyamatnak a nyerteseit nagyjából két csoportba lehetett sorolni. Az elsőbe a korábbi vezetők közül azok kerültek, akik vagyonukat a privatizálás során meg tudták alapozni, a szaktudásukat általában felsőfokú végzettségük garantálta, és széleskörű szakmai kapcsolatokkal rendelkeztek. Nagyjából ők azok, akik az 1970–80-as sikeres időszakban indultak el pályájukon. A másik csoportot azoknak a régi gazda családoknak a gyermekeiből láttuk kiválni, akik a korábbi hagyományok alapján kötődtek a földhöz. Szüleik taníttatták őket, esetleg más szférában kezdtek dolgozni, de munkahelyük elvesztése után visszatértek a szüleik foglalkozásához, visszaköltöztek a falvakba. Az újrakezdéshez legtöbbször a visszakapott föld, a volt munkahelyen kifizetett végkielégítés és a magasabb iskolai végzettségük során kialakult alkalmazkodó képességük adott lendületet.⁵ Mindkét csoportról megállapítható, hogy gazdasági pozícióik megerősödésével egyidőben ők adták az észak-alföldi településeken a helyi önkormányzatok vezetőségét, mindkét csoportban magasabb iskolai végzettségűeket találunk, és ez az a réteg, amelyiknek a település közéletére hatása van, azaz megfelelnek helyi szinten mindazon kritériumoknak, amelyekkel az országos rendszerváltó elitet jellemezhetjük. Korábbi kutatásunk alapján megállapítottuk, hogy a helyi elit metamorfózison ment keresztül, befolyását megtartotta, és annak örökítésére is felkészült. Mostani kutatásunk során ezt sajátosan támasztotta alá egy kistelepülés⁶ nagy időket átélte egykori vezetője, aki 20 évig volt tanácselnök, 1994–2010 között polgármester, és úgy gondolja, nem is rendszer, hanem hatalomváltás történt. Véleményét tiszteletben tartva aktuálisabbnak tart-

juk annak megvizsgálását, hogy a már megfigyelhető generációváltás során van-e kimutatható generációs társadalmi mobilitás. Van-e, és milyen a származás, a család anyagi és kulturális tőkéjének a hatása, az iskolázottságban van-e különbség a szülő-gyermek esetében, milyenek a státusz viszonyok?

Másfelől fontosnak tartjuk annak bemutatását, hogyan alakult a határmenti kistelepüléseken nagy számban élő inaktív, alacsony iskolázottságú, csak időnként foglalkoztatott vagy munkanélküliek élete? Számukra az elmúlt negyed század mit hozott, milyen mobilitási lehetőségük lehet? Feltételezem ugyanis, hogy egy beszűkülő mobilitási helyzet komoly veszélyt rejt már a jelen, még inkább a közeljövő lokális és az ország társadalmának.

3. Régiós és térségi folyamatok

A rendszerváltás első évtizedének a vizsgálata során az országos mérések adatai alapján megállapították, hogy a hagyományos munkajelleg csoportok esetében „a rendszerváltozás első tíz éve alatt nem történt jelentős foglalkozási átrétegződés”. Sokkal jelentősebb volt a munkaerőpiaci változások hatása ebben az időszakban.⁷ A generációk közötti változást az érintettek mintegy 2/5-e sülyledésként élte meg, azaz a szülőkhöz képest a saját helyzetét rosszabbnak látta 1999-ben. Természetesen akadnak szubjektív pozitív minták is, ilyenek az önállósodó, a mezőgazdaságból a vállalkozók közé vagy szellemi pályára lépők esetében voltak megfigyelhetőek, de összességében az első tíz évben az egyéni pályájuk alapján a legtöbben elődeikénél lejjebbre helyezték magukat a társadalmi ranglétrán.⁸

A szubjektív érzetek mögött más tényezőket lehet keresni. Például az anyagi biztonság, az elithez tartozás, az önállósodás, a karrierlehetőség megítélését stb. Másrészt a társadalmi mobilitás objektív tényezőinek a kutatása – feltételezésünk szerint – lehetővé teszi, hogy egy térség társadalmának, mobilitási lehetőségeinek a feltárásával, illetve a jelenségek okainak a megismerésével a társadalmi rétegződést és a kapcsolódó életmódokat is megismerhessük, a változások irányát prognosztizálhassuk.

A továbbiakban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élők helyzetének néhány olyan változását mutatjuk be, amelyek ismeretében jobban megérthetjük a 2000 óta jellemző vagy erősödő lokális társadalmi folyamatokat.⁹ A megyén belül szükséges egyes esetekben külön vizsgálni a határmenti régiókat, az aprófalvas térségeket, járásokat.¹⁰ A korábban elsősorban mezőgazdasági majd agrárjellegű településeken a változásokat is ebben a térségben volt érdemes megfigyelni. Sem a rendszerváltás után, sem az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk után nem volt olyan átfogó fejlesztési koncepció, amely ebben a térségben nagyobb ipari, kereskedelmi beruházást eredményezett volna. Árulkodik erről az az „átfogó cél” megjelölés, amelyik minden koncepcióban szerepelt, nevezetesen a térség népességmegtartó erejét javító, a fenntartható fejlődést biztosító, a természeti értékeket megőrző fejlesztéseket támogatnak. Mára az stratégiai átfogó cél, hogy az Észak-Alföld Kelet-Közép-Európa egészség- és rekreációs központjává válik, utópisztikusnak és a realitást nélkülöző koncepciónak bizonyult, még akkor is, ha néhány esetben voltak sikeres fejlesztések. A hátrányok leküzdésében, az életminőség javításában a súlyos leszakadások a jellemzőbbek. A 2020-ig tervezett megyei fejlesztések között szerepel az Élhető vidék és felzárkózó külső perifériák komplex felzárkóztatása, aminek a sikerét az idő egyre távolabbra sodorja.¹¹ Különösen, amikor egy 2005-ben készült kistérségi fejlesztési koncepcióban ilyet olvasunk: „Az ukrán határ mentén megindult az etnikai gettó kialakulása (roma többségű falvak), az általános iskolás korosztályban ráadásul már Szatmár egészét tekintve is 27% volt a romák aránya, azaz integrációjuk az egész térség jövője szempontjából meghatározó kérdéssé lépett elő.”¹²

3.1. Az Észak-Alföld agrárszerkezetének az alakulása

A térségi folyamatok bemutatását kiindulásaként az agráriumban végbement változásokkal kezdjük, amellyel azokra a szervezeti és szerkezeti változásokra kívánjuk felhívni a figyelmet, amely 2013-ra tulajdonképpen ismét kétpólusúvá tette a mezőgazdaságból élők tulajdonviszonyait.

1. táblázat: Az Észak-Alföld agrárszerkezetének az alakulása
Table 1.: Agricultural sector of the Northern Great Plains region

Észak-Alföld	2000	2005	2007	2010	2013	A változás %-a 2013/2000
Összes gazdaság	210 780	154 842	135 501	132 016	115 987	55,0
A gazdasági szervezetek számának alakulása	858	1 159	1 133	1 377	1 437	167,5
Egyéni gazdaságok száma	209 922	153 683	134 368	130 639	114 550	54,6
A gazdasági szervezetek által használt terület (ha)	417 201	397 897	411 052	412 973	394 458	94,5
Egyéni gazdaságok használatában álló mezőgazdasági terület (ha)	411 052	579 988	528 576	623 568	615 960	106,2

Saját szerkesztés Kovács Katalin (szerk.) (2016): Földből élők – polarizáció a magyar vidéken, Argumentum kötet (F2a és F2b tábla) alapján

A közel másfél évtized alatt az összes gazdaság száma majdnem megfeleződött az Észak-alföldi térségben (55%). Ez nem a mezőgazdasági művelés alá vont területek csökkenéséből adódott, hiszen mint látható, a művelt terület csupán átrendeződött. Az egyéni gazdaságok száma is drasztikusan csökkent (54,6%), de az általuk használt föld még növekedett is (106,2%). Azt jelenti ez, hogy a birtoknagyságok növekedtek, a föld kevesebb gazdaságban koncentrálódott.

Korábban jelentős volt az őstermelők kezén lévő földterület, feltehetően ők szerveződtek, alakultak át családi vagy egyéni gazdaságokká. Még izgalmasabb a gazdasági szervezetek nagyarányú növekedése (167%), ami nem járt együtt ugyanilyen arányú földterület növekedéssel. Valójában valamivel kevesebb a használatukban álló mezőgazdasági terület, a változás 94,5%, ami arra enged következtetni, hogy ezek a gazdasági társaságok nem csupán mezőgazdasági termeléssel foglalkozhatnak. Összességében azonban kirajzolódik, hogy a mezőgazdaság által művelt földterület kis mértékben nőtt (+182 165 ha), de koncentrálódott.

A kérdés ezek után az, hogy milyen az egyéni gazdálkodók termelési színvonala, amelyet az alapján illusztrálunk, hogy mennyire jellemző az árutermelő képessége. Az alábbi táblázat jól mutatja, hogy még mindig magas a kizárólag saját fogyasztásra termelők aránya, az összes egyéni gazdaság 40,96%-a, viszonylag kevés a saját ellátásán túl még értékesítésre termelni képes (17,02%). Ez a réteg jelentősen csökkent, de még mindig a családi vagy kisgazdaság kategóriájába tartozik az előbbivel együtt. Ugrásszerűen megnőtt azonban az elsősorban értékesítésre termelők aránya 2013-ra, az összes egyéni gazdálkodó 41,87%-a, ami azt a feltételezést engedi meg, hogy itt olyan technológiai eszközöket használnak, amelyek további differenciálást indíthattak el. Tudjuk, hogy a térség feldolgozó ipara jelentősen visszaesett, bár vannak kisebb konzervgyárak, húsfeldolgozók, stb., mégis inkább azt feltételezhetjük, hogy az értékesítésre termelők nagyobb cégek beszállítói.

2. táblázat: Az egyéni gazdaságok a gazdálkodás célja és területi egységek szerint, 2013 (%)**Table 2.: Individual farms and their activities in different areas, 2013 (%)**

Évek	Kizárólag saját fogyasztásra termelő	Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítő	Elsősorban értékesítésre termelő	Kizárólag szolgáltatást végez
2000	55,44	39,54	7,79	0,23
2013	40,96	17,02	41,87	0,15
2013/2000%	78,10	43,04	537,47	67,04

Saját szerkesztés Kovács Katalin (szerk.) (2016): Földből élők– polarizáció a magyar vidéken, Argumentum kötet (F3 tábla) alapján.

A feltételezésünk, hogy a határmenti térségek vállalkozói külső cégekkel vannak szerződéses viszonyban, azok beszállítói a vizsgálat során igazolódott. Tulajdonos vezetőik elsősorban családi, származási előnyüket tudták úgy formálni, hogy külföldről importálják a technológiát, és képesek a beszállítói kapcsolatokat építeni. Gazdaságuk ugyan százados tradíciókon szerveződik újjá, mégis a bezárt és a fejlesztésektől inkább elzárt vidékeken önerőből, a korábbi szakmai kultúrából és a helyi elit gyermekeiből új vállalkozói réteg emelkedett ki. Ellentétben az iparosodottabb régiók ifjú generációival itt elsősorban a vállalkozók státuszukat családjuk kedvezményezettjeiként szerzik és örököltik. Másrészt ez a társadalmon belül szűkítő hatású, és a kis településeken csak egy-két családnak adatik meg, ami a társadalmi mobilitás sajátos, e térségre különösen jellemző vonását adja.

3.2. Generációváltás és a társadalmi mobilitás

A korábbi vizsgálatunkban a polgármesterekről¹³ megállapítottuk, hogy előző foglalkozásuk révén nagyrészt a mezőgazdasághoz a kötődtek, 77%-uk volt termelőszövetkezeti vagy állami gazdasági elnök, agronómus, ágazatvezető, és 71%-uknak volt felsőfokú végzettsége. A vállalkozók háromnegyede a korábbi foglalkozása alapján szintén a mezőgazdasági üzemek vezetőiből került ki. Ők azok, akik 2010 után fokozatosan adják át hivatalaikat, pozícióikat. Az utóbbi két választás során a polgármesterek iskolai végzettsége viszont jelentősen változott. Csökkent a felsőfokú végzettségük aránya. Az aprófalvas fehérgyarmati járásban a polgármesterek 46%-a középiskolai, 18% pedig szakmunkás végzettséggel rendelkezik. A főiskolai végzettségük részesedése 27% és igen kevés az egyetemi diplomával rendelkező polgármester. 2017 végére mindössze két fő maradt, mert időközben meghalt dr. Al-syed Isam Csaholc közkedvelt jemeni származású orvosa, polgármestere. A korábbi – zömmel helyi származású agrárvégzettségű – polgármesterek azonban jellemzően a képviselőtestület tagjaiként segítik a közmunkásokat foglalkoztató önkormányzatokat. Az utódok ugyanis jóval kisebb arányban rendelkeznek agrárvégzettséggel, van sportmenedzser, építőipari és gépész szakközépiskolai végzettségű, pedagógus, orvos, igazgatásszervező, de szinte kivétel nélkül családjuk révén most is kötődnek a településhez.

A fiatal vállalkozók iskolai végzettsége is változásokat mutat. A vállalkozások száma 2015-re hirtelen megnőtt, de a tüzetesebb vizsgálat már mást mutat. A fehérgyarmati járásban a társas vállalkozások száma 394, az egyéni vállalkozóké 1056.¹⁴

Az adatok elemzése során kiderült, hogy ide kerültek azok a települési vagy kistérségi szakigazgatási szolgáltatók is, amelyek az energiaszolgáltatást, a víz- és hulladékgazdálkodást stb. képviselik, azok az alapítványok, amelyek az oktatást, a művészetet és a tudományos közéletet szolgálják stb. és azok a számlaadásra képes szolgáltatást nyújtó egyéni vállalkozók is, akik önmagukat foglalkoztatják (pl. fodrász). A létszámuk szerint a mezőgazdasági vállalkozások az építőipari vállalkozások mögé kerültek, viszont feltehetően

kapcsolódnak a mezőgazdasági vállalkozásokhoz a szállításban, ipari tevékenységekben jegyzettek közül is néhányan. A növekedés ellenére elmaradott gazdasági térségnek számító járásban valóban csökkent, pontosabban koncentráltabb a prosperáló vállalkozások száma. A fiatal vállalkozók közül az egyetemi végzettségűek inkább a megye más vidékein dolgoznak, logisztikai, nemzetközi kereskedelmi, élelmiszeripari tevékenységet irányítanak. A hátrányos helyzetű térségek mezőgazdasági vállalkozói inkább szakközép iskolai végzettséggel rendelkeznek, a sikeresebbek főiskolai diplomával és jelentős családi gazdasági háttérrel, országos, esetenként sikeres nemzetközi tevékenységgel erősítik magukat. Ebből adódóan a kistelepüléseken legfeljebb egy-két család tudta megtartani befolyását, volt képes újjászervezni az előző generációtól örökölt, de ma már frissítésre váró kapcsolati hálóját, a helyi elitben megerősíteni befolyását.

Mindez mégis azt jelzi, hogy volt olyan saját erő, amelyik lehetővé tett egy körülményekhez igazodó organikus szerveződést, amely a mobilitást vizsgáló nyugati mintáktól eltérve, de a térség teljes leszakadását pillanatnyilag még feltartóztatja. Valójában nincs, vagy csak elvétve fordul elő a generációk között mobilitás, de a státuszukat származásuk, anyagi és kulturális befolyásuk, a helyi közéletben vállalt szerepük alapján megtartották. Kivételt jelent a sikeres családokban a nők helyzete, akik között jelentősen nőtt a magasabb iskolázottságuk aránya. Intézményvezetők vagy magasabb beosztású állásokat töltenek be, és vannak már közöttük polgármesterek is. Az itt bemutatott két sikeres polgármesternő pályaképe valójában illeszkedik a családi hagyományokhoz.¹⁵

Szamossályi mindössze 750 lelkes település, származnak innen vagy élnek itt nagytekintélyű lakosok, sikeres gyárigazgatók, nyugdíjas tsz vezetők, pedagógusok. A polgármester asszony szülei is itt tanítottak, és az 1968-ban született lányuk az egykori igazgató fiát választotta társának. Előtte több környékbeli településen dolgozott, közigazgatási gyakorlatá közben megszerezte az igazgatásszervezői majd a jogi diplomát, és a korábbi családorvos-polgármester halála után, 2002-ben őt választotta meg a falu a polgármesterének.

A másik polgármesternő még fiatalabb, 2016-ban választották meg. Jól ismerték őt Jánkmajtis lakói, hiszen édesapja és nagybátyja sajátosan hasznosította agrártudományi ismeretét a rendszerváltást követően. 1995-ben megvették az állami gazdaság gyümölcsösének nagy részét. Egyik testvér gazdálkodott, a másik értékesített, kereskedett. 2000-ben már 13 telepük volt, amelyek vezetése most már fokozatosan a gyermekeikre száll át. A helyben gazdálkodó cégalapító agráregyetemet végzett fia a helyi különlegességnek számító diótermesztést, értékesítést irányítja, a nemzetközi tanulmányok szakon diplomát szerzett polgármester lánya pedig férjével együtt szintén vállalkozásba kezdett. Az agrárszakember férj az itt sikeresnek mondható zöldségtermesztésben és értékesítésben specializálódott.

Ezek a példák talán leginkább összefoglalják a generációk közötti és az egyes életpályákban megfigyelhető helyi társadalmi mobilitást. A generációváltást azonban nemcsak az életkor indokolja. Más okból tartja szükségesnek és sürgetőnek a tyukodi konzervgyár energikus és sikeres vezetője, így summázva: „Történelmi fordulóponton vagyunk... Az informatika forradalma olyan kihívás a mi üzemünkben és másutt is, ami új, fiatal embert kíván.”¹⁶

A már elkezdődött forradalmi változáshoz azonban olyan új tudással felruházott emberi erőforrás szükséges, ami egyre inkább hiányzik.

3.3. A beszűkülő társadalmi mobilitás

3.3.1. A beszűkülő társadalmi mobilitás oka a szegénység

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét a statisztikai adatsorok között legtöbbször akkor találjuk elől, ha a hátrányos helyzetéről számolnak be. Ehhez szokott kapcsolódni a határmentisége, amivel nem kellene, hogy feltétlenül összekapcsolódjon. Vannak más megyék, ahol éppen azért tartják magukat szerencsésnek, mert a közelükben lévő fejlettebb régiók húzó hatása csökkenti a megélhetési gondjaikat. A hátrányos és a halmozottan hátrányos térség, település, család stb. jelzőinek magyarázatát mellőzve, itt most a foglalkoztatás, a munkaerőpiaci esélyek és esélyegyenlőtlenségek kapcsolatának összefüggéseire mutatunk rá. A munkaerőpiacon elhelyezkedni kívánókat sokféle okból érheti hátrány. Ilyen a származás, a nem, a nemzetiség, a kor vagy a vallás, esetleg a fogyatékoság miatti kirekesztés veszélye. A határmenti térségekben azonban még két másik okra is hivatkozhatunk: a földrajzilag hátrányos helyzetű lakóhelyre (nincs munkahely) és az iskolai hálózat hiányosságaira, ebből következően a nagyméretű szakképzetlenségre. Utóbbihoz szorosan kapcsolódik, hogy van egy nemzetközileg elfogadott és elvárt készségekből álló követelmény, amit összefoglalóan kulcskompetenciaként ismerünk,¹⁷ Ez a nemzetközi munkaerőpiachoz való illeszkedésben nélkülözhetetlen. Hiánya könnyen vezethet társadalmi szegregációhoz, szegénységhez és önértékelési zavarokhoz. Ezáltal a hátrányos helyzetű fiatalok mobilizációja kétszeresen veszélyeztetett, mert a szüleik munkanélkülisége, anyagi és szellemi tőkájuk alacsony volta, az anyagi javak hiánya miatt hátrányba kerülnek, másrészt a saját iskolai kitörési lehetőségeik is csökkennek. A kistépüléseken élő nagyszámú roma közösségekben ezen kívül meg kell küzdeni az előítélet, az átlagnál magasabb munkanélküliség, az iskolázatlanság és a nagycsaládok gondjaival is.

3. táblázat: A beszűkülő társadalmi mobilitás oka a szegénység, 2015

Table 3.: Poverty as a reason of diminishing social mobility 2015

Megye	Munkanélküliség által érintettek	Alacsony iskolai végzettségűek	Jelenleg köz- foglalkoztatottak a foglalkoztatotta- kon belül	Volt már köz- foglalkoztatott a gazdaságilag aktívakon belül
	Aránya a népességen belül			
Szabolcs-Szatmár- Bereg	56,4%	26,6%	13,4%	35,1%
Hajdú-Bihar	53,2%	20,9%	5,1%	16,5%
Jász-Nagykun- Szolnok	39,9%	22,9%	6,9%	17,5%
Országosan	38,9%	17,4%	3,9%	12,2%

Saját szerkesztés a Munkaerőpiaci helyzetkép, 2015 KSH, 11. táblázat és a Munkaerő-felmérés, 2015. I. negyedévi alap- és kiegészítő felvétel

(Hátrányos helyzetű csoportok a munkaerőpiacon) alapján

A munkanélküliség és foglalkoztatottság különböző szempontú megközelítései jól mutatják, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye lakossága mennyire veszélyeztetett, hogy a kiszolgáltatott helyzete az itt élők életszínvonalában a mélyszegénységet valószínűsíti. Különösen kiszolgáltatottak a fiatalok.

3.3.2. A beszűkülő társadalmi mobilitás oka a szakképzetlenség

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében nagy hagyománya van az iskoláztatásnak. A szülők erejükön felül gondoskodtak arról, már az előző generációk alatt is, hogy gyermekeik magasabb iskolai végzettséget szerezzenek. A 2015-ben megjelentetett statisztikai felmérések

alapján éppen ezért még viszonylag jobbak a mutatóink [4.a) táblázat: A 25–50 éves korosztályban a megyei népesség iskolázottságának megoszlása adatok szerint].¹⁸ A jelenleg iskoláskorú korosztály azonban már nem fogja tudni a fenti arányt elérni, mivel a családi háttere rohamosan romlik [4.b) táblázat].

4.a)–b) táblázat: A beszűkülő társadalmi mobilitás oka a szakképzetlenség

Table 4.a)–b): Lack of education as a reason of diminishing social mobility

a) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2013-ban

Legfeljebb általános iskola 24,8%	Szakiskola 28,8%	Érettségi 27,5%	Felsőfok 18,9%
--------------------------------------	---------------------	--------------------	-------------------

b) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2013-ban

	1–8. évfolyam	9–13. évfolyam
hátrányos helyzetű	55,9%	37,8%
halmozottan hátrányos helyzetű	30,6%	14,4%
összesen	86,5%	52,2%

Saját szerkesztés Varga Júlia (szerk.) (2015): A közoktatás indikátorrendszere kötete alapján

A sajtóban leggyakrabban az ezeknek a gyerekeknek juttatott ingyenes tankönyvek és a kedvezményes étkezések szerepelnek, de alig akad példa arra, hogy egy-egy lappangó tehetséget sikerült felismerni, támogatni. Köztudott a roma gyermekek nagy száma, ami a statisztikában szépíti az elvándorló fiatalok hiányát, az iskolai teljesítményük azonban olyan alacsony, hogy a közeljövőben a munkaerőpiacon való sikerre – szakképzetlenségük miatt – alig van esélye néhány százaléknak.

5. táblázat: A beszűkülő társadalmi mobilitás oka a romák alacsony iskolázottsága

Table 5.: Poverty as a reason of diminishing social mobility among the Roma

Nemzetiség	8 osztály alatti %	8 osztály %	Középfokú iskola érettségi nélkül, szakmai oklevéllel, %	Érettségi %	Diploma %
Nem roma	4,5	27,5	21,0	29,9	17,1
Roma/cigány	22,3	58,3	13,1	5,1	1,2
Együtt	4,8	27,7	20,8	29,6	17,1

Saját szerkesztés Varga Júlia (szerk.) (2015): A közoktatás indikátorrendszere kötete alapján

A problémára már jóval korábban felhívták a figyelmet a kutatók. A demográfiai előrejelzéseket, a születési adatokat a döntéshozóknak ismerniük kellett akkor is, amikor a kétségtelenül nehezen fenntartható kisiskolák összevonása után a pedagógusok jelentős része is el-kényszerül más pályára. Ma már jól érzékelhető, hogy a közelmúltban az általános iskola befejezése nélkül családot alapítók nem tudnak elhelyezkedni, igen alacsony az általános műveltségük, gondjaik vannak az írás-olvasással, tehát gyermekeinek sem tudnak segíteni. Vészesen összeillik a kétféle hátrányos helyzetűek és az alacsony iskolázottságuk aránya. Néhány százalékos javulást mutat ugyan a cigány fiatalok továbbtanulása, elsősorban a szak-képzésben, de a nagyobb felzárkózás, még inkább a leszakadás megállítása nem az ő, hanem a környezetük hiányosságaira mutat rá. Az oktatás jogszabályaiban, szervezetfejlesztésében vannak a tehetséggondozásra és a felzárkózásra elképzelések, de az eredményes működtetésük elsősorban a pályázatok lehetőségétől függ, és nem a közszolgáltatásból adódik. Az állami oktatási intézmények mellett megjelentek egyházi és más magániskolák is, eredményeikről

még keveset tudunk. Fennáll azonban annak a veszélye, hogy lesznek olyan, a köznevelési törvény szabályait felülíró iskolatípusok, ahol a saját követelmények okán egy jelentős számú fiatal nemzedék képtelen lesz a munkaerőpiacon helyet találni magának, és maradnak a társadalmi szolidaritásra váró segélyezették táborában.

Helyzetük kapcsán ugyanakkor nemcsak a negatív kockázati tényezőkről érdemes szólni, hiszen egyre többen kétszülős családban élnek, velük szeretetteljes viszonyban élnek, de a deprivált helyzetű szülők értékrendje, életmódja miatt nem biztosított a fiatalok felfelé történő mobilitása.

Összességében egy zárt, de polarizált megyei társadalmi mobilitási helyzetet ismertünk meg, amelyben van egy szűk, legtöbbször a tradíciókból építkező és a legmodernebb tendenciákra fogékony helyi elit, akik már ma is nehezen tudnak megfelelő felkészültségű humánerőre támaszkodni. A megyében és ezen belül különösen a határmenti településeken a fiatalok jelentős részének a társadalmi helyzetének a megőrzése is gondot jelent, mivel a családi-vagyoni helyzetük egyre erősebben a deprivált rétegekhez sodorja őket, iskolázottságuk növelésének anyagi és kulturális akadályai vannak, és ennek ismeretében jövedelmük, státuszuk is a lefelé mutató társadalmi változást prognosztizálja.

JEGYZETEK

1. Gulyás László (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás László szerk. (2009): Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyi-től a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175–188. old.
2. A témának igen jelentős kutatói voltak és vannak, de érzékeltetésként elégségesnek tartok itt két nevet megemlíteni, akik köré neves tudósok csatlakoztak. A nemzetközi tudósok közül francia Bourdieu, Pierre-t és a magyarok közül Andorka Rudolfot. Utóbbinak a tiszteletére rendezett emlékkonferencia anyaga 2000-ben jelent meg a Századvég Kiadó gondozásában Törések és kötődések a magyar társadalomban címmel, és a szerkesztők (Elekes Zsuzsa és Spéder Zsolt) mellett egy népes kutatógárda igyekszik bemutatni a kötet címben jelzett folyamatokat.
3. Róbert Péter (2001): Fogcsikorgatva. A megkeseredett rendszerváltás. In: Róbert Péter: Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében, Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó, Bp. 247–276.
4. 1991. évi XXV. tv – Kárpótlási törvény.
5. Lácza Magdolna (2008): Hagyományok és az elit szerepe az agrármenedzsmentben. In: Diénesné Kovács E., Pakurár M. (szerk.): Hagyományok és új kihívások a tudásmenedzsmentben. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, 47–97.
6. Kisszekeres, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Fehérgyarmati járás, népessége 2015-ben 555 fő. A település első írásos emléke 1181-ből ismert.
7. Gulyás László (2013): A magyar munkaerőpiac területi különbségei, avagy a győztes és vesztes megyék 1990–2008. In: Kókai Sándor szerk. (2013): Tiszteletkötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60. születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. 133–143. old.
8. Róbert Péter: Társadalmi mobilitás és rendszerváltás, Századvég új évfolyam 15. szám, <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/15/robert.htm> és Bukodi Erzsébet (2002): Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000. In: Társadalmi riport 2002, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, Bp. 193–206.
9. Az egyes települések elitjének megismeréséhez készült, a településekről származó interjúk az elmúlt években folyamatosan készültek, és elérhetőek a <http://napkeletnepe.blog.hu/> oldalán valamint az Északkeleti Almanach köteteiben (In-Forma könyvek, Nyíregyháza).
10. Különösen a négy határmenti járásra jellemzőek az aprófalvak. Ezek a járások: Vásárosnaményi: 26 község + 2 város, Csengeri: 10 község + 1 város, Mátészalkai: 23 község + 3 város, Fehérgyarmati: 49 község + 1 város.
11. Az Észak-alföldi régió stratégiai programja 2007–2013, http://www.terport.hu/webfm_send/642; Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Integrált területi programja, file: http://C:/Users/LM/Documents/Downloads/szszb_itp_4.0.pdf

12. A Fehérgyarmati kistérség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási programja. Helyzetfeltárás – koncepció – operatív program, 2005, VÁTI, Bp.
13. Lácza Magdolna (2008): Hagyományok és az elit szerepe az agrármenedzsmentben, In: Dienesné Kovács E., Pakurár M. (szerk.): Hagyományok és új kihívások a tudásmenedzsmentben. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, 47–97.
14. Statisztikai tükör 2017. július: Vállalkozások demográfiája 2015, KSH.
15. Forrást Lásd a 7. jegyzetben.
16. http://napkeletnepe.blog.hu/2017/10/25/dr_szoradi_sandor_614.
17. Kulcskompetenciák: az anyanyelven (és idegen nyelven) a kommunikáció képessége, az írás-olvasni tudás képessége, az alapvető matematikai és természettudományos, műszaki, digitális készségek és az ezeket segítő képességek fejlesztése. Key Competencies. A Developing Concept in General Compulsory Education. The Information Network on Education in Europe. Eurydice, European Unit. Brussels, 2002, 2016. június 25. http://biblioteka-krk.ibe.edu.pl/opac_css/doc_num.php?explnum_id=503
18. Varga Júlia (szerk.) (2015): A közoktatás indikátor rendszere 2015. MTA KRTK KTI.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Fehérgyarmati kistérség integrált területfejlesztési, vidékfejlesztési és környezetgazdálkodási programja. Helyzetfeltárás – koncepció – operatív program, 2005, VÁTI, Bp.
- Az Észak-alföldi régió stratégiai programja 2007–2013, http://www.terport.hu/webfm_send/642
- Bukodi Erzsébet (2002): Társadalmi mobilitás Magyarországon, 1983–2000. In: Társadalmi riport 2002, Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Bp. TÁRKI, Bp.
- Elekes Zsuzsa, Spéder Zsolt (szerk.) (2000): Törések és kötődések a magyar társadalomban, Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó, Bp.
- Északkeleti Almanach kötetei, In-Forma Könyvek, Nyíregyháza, <http://napkeletnepe.blog.hu>.
- Gulyás László (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In. Gulyás László szerk. (2009): Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175–188. old.
- Gulyás László (2013): A magyar munkaerőpiac területi különbségei, avagy a győztes és vesztes megyék 1990–2008. In. Kókai Sándor szerk. (2013): Tiszteletkötet Dr. Dobány Zoltán főiskolai docens 60.születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. 133–143. old.
- Kovács Katalin (szerk.) (2016): Földből élők – polarizáció a magyar vidéken, Argumentum.
- Lácza Magdolna (2008): Hagyományok és az elit szerepe az agrármenedzsmentben. In: Dienesné Kovács E., Pakurár M. (szerk.): Hagyományok és új kihívások a tudásmenedzsmentben. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum, Debrecen.
- Munkaerő-felmérés, 2015. I. negyedévi alap- és kiegészítő felvétel. (Hátrányos helyzetű csoportok a munkaerőpiacon)
- Munkaerőpiaci helyzetkép, 2015 KSH.
- Róbert Péter (2001): Fogcsikorgatva. A megkeseredett rendszerváltás, In: Róbert Péter: Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében, Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó, Bp.
- Róbert Péter (2001): Társadalmi mobilitás. Tények és vélemények tükrében, Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó, Bp.
- Róbert Péter: Társadalmi mobilitás és rendszerváltás, Századvég új évfolyam 15. szám.
- Statisztikai tükör 2017. július, Vállalkozások demográfiája 2015, KSH.
- Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Integrált területi programja, file:///C:/Users/LM/Documents/Downloads/szszb_itp_4.0.pdf
- Varga Júlia (szerk.) (2015): A közoktatás indikátor rendszere 2015. MTA KRTK KTI, Bp.

HAFFNER TAMÁS

PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola
doktorjelölt, PTE Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika
és Gazdaságtan Doktori Iskola, haffner.tamas@ktk.pte.hu

A MEGÚJULÓ ENERGIA TERMELÉS TÁMOGATÁSÁNAK INTÉZMÉNYI VÁLTOZÁSAI – A MEGÚJULÓ ENERGIA TÁMOGATÁSI RENDSZER BEVEZETÉSE

INSTITUTIONAL CHANGES IN SUPPORT FOR RENEWABLE ENERGY PRODUCTION – INTRODUCTION OF RENEWABLE ENERGY SUPPORT SCHEME

ABSTRACT

The specific costs of using renewable energy sources are many times higher than the specific costs of using fossil fuels therefore its production needs support. Three types of support can be distinguished: investment supports, the green certificate system within the production subsidies and the feed-in tariff system. The latter support system has been operating in Hungary since 2003. Hungary ensured support for green energy production from renewable energy sources within the framework of Feed-in Tariff Payment Scheme since 2003 then within the framework of Feed-in Tariff Scheme (FiT) since 2007. Many criticisms have been expressed about the operation of FiT, from which the displacing effect arising from the bureaucratic nature of the system shall be emphasised. Renewable Energy Support Scheme (RESS) was introduced in Hungary in 2017. Within the framework of the scheme developed in accordance with the directive of the European Union, support can be ensured only through a tender procedure – except for small power plants. The new scheme has many opportunities however the bureaucratic procedure might even lead to a decrease in number of those intending to enter the system.

Kulcsszavak: Európai Unió, megújuló energia, Megújuló Energia Támogatási Rendszer

Keynotes: European Union, renewable energy, Renewable Energy Support Scheme

1. Bevezető

Az energiapolitika az 1950-es éveket követően a nemzetállamok fontos stratégiai kérdésévé vált, az energiatermelést domináló fosszilis energiahordozók egyenlőtlen földrajzi elhelyezkedése energiaimportőr és energiaexportőr országokra osztotta fel a világot. Az energia politikai potenciállá, s több esetben háborút kiváltó okká vált a 20. század második felétől. Az utóbbi két évtizedben fokozódó figyelem hárult az Európai Unióban az energia-biztonság elérésére, a környezet megóvására és a természeti erőforrások hatékonyabb kihasználására, melynek következtében az energiapolitika az EU fontos stratégiai kérdésévé vált. Az Európai Unió 2010 márciusában fogadta el az Európa2020 stratégiát,¹ melynek energiapolitikai célkitűzéseként meghatározta, hogy az Unió egész területén 2020-ig az üvegház hatású gázok kibocsátásának 20%-os csökkentését, a bruttó energiaszolgáltatáson belül a megújuló energiaforrások 8,5%-ról 20%-ra növelését, valamint az energiahatékonyság 20%-os javítását kell elérni. Az Európai Tanács és az Európai Parlament a stratégia

giában uniós szinten meghatározott, a megújuló energiaforrásokból előállított energia részarányára vonatkozó 20 százalékos célt a tagországok tekintetében eltérő mértékben határozta meg, mert a tagállamok kiinduló értéke, megújulóenergia-adottsága és energiahordozó-összetétele különböző volt. Ennek megfelelően az országspecifikus célokat a 2009/28/EK irányelv 1. számú mellékletében² a fenti adottságok és az országok gazdasági teljesítményének figyelembevételével, differenciáltan állapították meg. Magyarország esetében a célérték 13 százalékban került meghatározásra, mely a bázisértékhez képest 8,7 százalékos növelést, azaz a megújuló energiatermelő-kapacitás több mint megtriplázását jelentette.

1. táblázat: Európa 2020 stratégia nemzeti célértékei

Table 1.: National targets of Europe 2020 strategy

Ország	A megújuló energiaforrásokból előállított energiának a 2005. évi teljes bruttó energiafogyasztásban képviselt részaránya	Célkitűzés a megújuló energiaforrásokból előállított energiának a 2020. évi teljes bruttó energiafogyasztásban képviselt részarányára	Aktuális érték (2014)	Elvárt növekedés 15 év alatt
EU-28	–	20%	16%	–
Belgium	2,2%	13%	8,0%	10,8%
Bulgária	9,4%	16%	18,0%	6,6%
Csehország	6,1%	13%	13,4%	6,9%
Dánia	17,0%	30%	29,2%	13,0%
Németország	5,8%	18%	13,8%	12,2%
Észtország	18,0%	25%	26,5%	7,0%
Írország	3,1%	16%	8,6%	12,9%
Görögország	6,9%	18%	15,3%	11,1%
Spanyolország	8,7%	20%	16,2%	11,3%
Franciaország	10,3%	23%	14,3%	12,7%
Olaszország	5,2%	17%	17,1%	11,8%
Ciprus	2,9%	13%	9,0%	10,1%
Lettország	32,6%	40%	38,7%	7,4%
Litvánia	15,0%	23%	23,9%	8,0%
Luxemburg	0,9%	11%	4,5%	10,1%
Magyarország	4,3%	13%	9,5%	8,7%
Málta	0,0%	10%	4,7%	10,0%
Hollandia	2,4%	14%	5,5%	11,6%
Ausztria	23,3%	34%	33,1%	10,7%
Lengyelország	7,2%	15%	11,4%	7,8%
Portugália	20,5%	31%	27,0%	10,5%
Románia	17,8%	24%	24,9%	6,2%
Szlovénia	16,0%	25%	21,9%	9,0%
Szlovákia	6,7%	14%	11,6%	7,3%
Finnország	28,5%	38%	38,7%	9,5%
Svédország	39,8%	49%	52,6%	9,2%
Egyesült Királyság	1,3%	15%	7,0%	13,7%

Forrás: saját szerkesztés és számítás a 2009/28/EK irányelv alapján

Magyarország az uniós előírások végrehajtása érdekében megalkotta a Nemzeti Megújuló Energia Hasznosítási Cselekvési Tervét,³ melyben a Kormány az uniós 13 százalékos előírást meghaladóan, 14,65 százalékos mértékű, ágazatonként differenciált vállalást tett a megújuló energiaforrások 2020-as részaránya tekintetében. Ez a vállalás kiemelt feladat elé állította a magyar energiaszektor, mert bár a megújuló energiaforrások termelésbe bevonható összkapacitása többszörösen is képes lenne fedezni a Föld teljes energiaszükségletét, azonban a megújuló energiaforrások kis energiasűrűsége, és az alkalmazásához szükséges technológia magas fajlagos költségigénye, és több esetben nagy területigénye mellett az energiaszükséglet kis részét képes jelenleg biztosítani.

2. Megújuló energiaforrások alkalmazásának fiskális támogatási lehetőségei

Bár a megújuló energiaforrások alkalmazásának fajlagos költsége az elmúlt évtizedekben folyamatosan csökkent, és várhatóan a technológiai fejlődés eredményeként a továbbiakban is csökkenni fog, jelenleg a megújuló energiaforrások alkalmazásának fajlagos költsége a fosszilis energiaforrások alkalmazása fajlagos költségének akár közel 28-szorosa is lehet.

1. táblázat: Különböző villamosenergia-termelő erőművek fajlagos beruházási költsége

Table 1.: Specific investment costs of different electricity generating plants

Erőműtípus	Fajlagos költség (€/kWh)
Fotovillamos	0,25–1,25
Biomassza	0,05–0,15
Szél	0,05–0,13
Geotermikus	0,02–0,10
Vízi	0,02–0,10
Atom	0,03–0,035
Földgáz-tüzelésű	0,035–0,045

Forrás: saját szerkesztés Bobok–Tóth (2010) alapján

Ebből következik, hogy a megújuló energiaforrások alkalmazása jelenleg nem versenyképes a fosszilis energiahordozókat használó erőművekkel, így a zöldenergia termelésének elengedhetetlen feltétele a termelés támogatása. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a fajlagos költség számítások csak a termelés közvetlen költségeit (beruházás, működtetés) veszik figyelembe, a termelés során okozott negatív externáliák internalizálásával járó költségek jelentős részét azonban nem. E költségek ugyanakkor akár többszörösen is meghaladhatják a figyelembe vett költségeket. A megújuló energiaforrások alkalmazása a fosszilis energiahordozót használó hagyományos erőművekkel szemben minimális negatív externhatásokkal jár, így e „megspórolt” internalizációs költségek jelentik elvi alapját a megújuló energiaforrások termelését segítő állami és szupranacionális dotációknak.⁴

A megújuló energiaforrások alkalmazásának háromféle támogatási típusát különböztethetjük meg. Beruházási támogatás esetén az állam vagy szupranacionális szervezet a megújuló energiaforrást alkalmazó erőmű létesítéséhez nyújt visszatérítendő, vagy vissza nem térítendő támogatást, ezzel csökkentve a beruházás megtérülési idejét. E támogatási forma Magyarországon – döntő mértékben – az uniós operatív programokon keresztül, az Európai Unió és Magyarország társfinanszírozásában valósul meg.

A másik két lehetőség során a termelés támogatására kerül sor. Az úgynevezett zöld bizonyítvány rendszerben az államok meghatározzák, hogy országos szinten a megtermelt villamos energiának milyen mértékben kell megújuló energiaforrásból származnia. Majd

az így meghatározott makrocél elérése érdekében a villamosenergia-piac szereplői számára meghatározzák kötelező részesedésüket a zöldenergia termelésből, melyet vagy megújuló energiaforrás alkalmazásával, vagy a kötelező célon felül zöldenergiát termelők számára értékesíthetővé váló zöldenergia bizonyítványok beszerzésével teljesíthetnek. Ebben az esetben a dotációt közvetlenül nem az állam biztosítja, hanem a zöldenergia termelés többletköltségét szabályozó hatóságként szétteríti a szektor szereplői között, akik ezt áraikba beépítve részben vagy egészben a végfogyasztókra terhelik rá.⁵

A harmadik lehetőség a garantált áras kötelező átvételi rendszer. Ennek során a zöldenergiát termelő vállalatok a piaci árnál magasabb árszinten táplálhatják be a megtermelt villamos energiát a hálózatba, melyet az üzemeltető köteles befogadni. A kötelező átvétel időtartalma, éves mennyisége és a piaci ár feletti többletár technológiánként eltérő lehet. Ebben az esetben a többletköltség a rendszerszintű tarifákba átalányként kerül beépítésre, így ebben az esetben is részben vagy egészben a végső fogyasztók fizetik a megújuló energiatermelés többletköltségét.

Magyarországon e támogatási forma a 2003 és 2007 között a Kötelező Átvételi Pénzeszköz Rendszerben (KÁP), 2008 és 2016 között a Kötelező Átvételi Rendszer (KÁT) keretében valósult meg, míg 2017-től a Megújuló Energia Támogatási Rendszer (METÁR) adja a támogatás működési keretét. A bemutatott támogatási rendszerek önmagukban is üzemeltethetők, de a legtöbb esetben ezek kombinációjának alkalmazására kerül sor, többek közt Magyarországon is, ahol jelenleg a METÁR mellett az uniós operatív programok keretében belül biztosított beruházási támogatás segíti a megújuló energiaforrások alkalmazásának elterjedését.

3. A garantált áras kötelező átvételi rendszer működése Magyarországon

Magyarországon a megújuló energiaforrások termelését támogató rendszer kiépítésének alapját a 2001-ben elfogadott villamosenergia törvény⁶ és annak végrehajtási rendelete⁷ teremtette meg. A 2003 és 2007 között működő KÁP rendszerben a közüzemi nagykereskedőket, illetve a területileg illetékes áramszolgáltatókat kötelezte a rendszer a megtermelt zöldenergia átvételére és a támogatott átvételi ár megfizetésére. E közüzemi nagykereskedelmi ár és a megfizetett kötelező átvételi árak különbözetét az állam kompenzálta a nagykereskedők és a szolgáltatók felé a rendszerirányítási díjba beépített KÁP-díjból befolyó összegből.

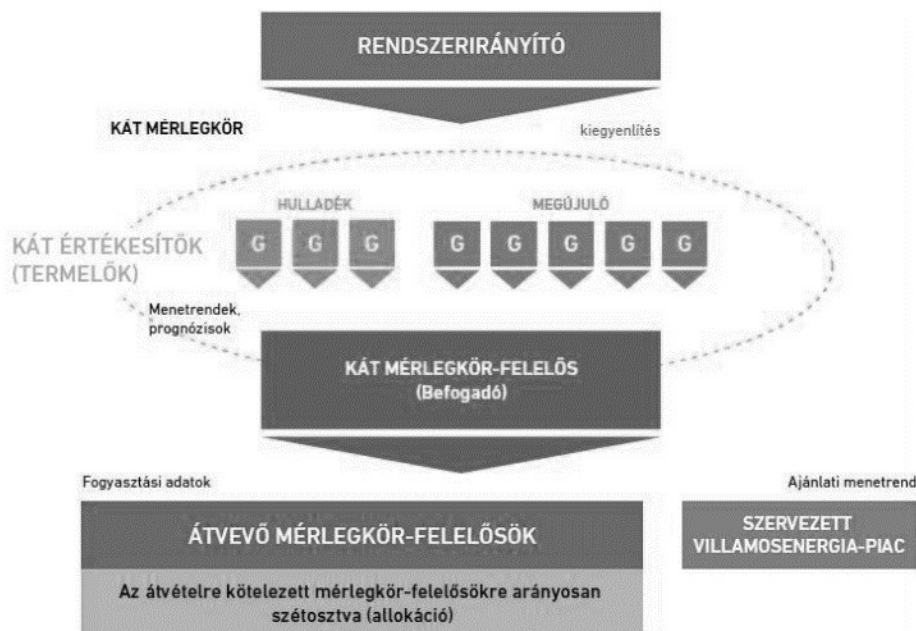
Az Európai Unió által meghatározott, a villamosenergia- és földgázpiac liberalizációjára vonatkozó uniós szabályok magyar jogrendbe való átültetése következtében a KÁP-rendszer átalakítása is szükségessé vált. A 2007-ben elfogadott új villamosenergia törvény⁸ (VET) a megújuló energiaforrások alkalmazásának támogatása és a megújuló energiaforrásokból, valamint hulladékból nyert energiával termelt villamosenergia versenyhátrányának leküzdése érdekében létrehozta a Kötelező Átvételi Rendszert (KÁT). A rendszer keretében az átvételi kötelezettség alá eső villamos energia átvételi árát, mennyiségét és a kötelező átvétel időtartamát a felhasználók teherbíró képessége, a technológiák fejlődéséből adódó várható hatékonyságjavulás, valamint az adott technológia a villamosenergia-rendszer működésére gyakorolt hatásának és a technológiai sajátosságok figyelembevételével állapította meg a Magyar Energia Hivatal (MEH), majd 2013-tól a jogutód Magyar Energia- és Közműszabályozási Hivatal (MEKH).

A kötelező átvételi rendszer alapját az úgynevezett KÁT-mérlegkör adta, melynek üzemeltetéséért a MAVIR Magyar Villamosenergia-ipari Átviteli Rendszerirányító Zrt. (MAVIR) volt felelős. A rendszerben a befogadó feladatát ellátó MAVIR a KÁT keretében kötelezően átveendő villamosenergiát a termelőktől (értékesítő) átvette, s azt a kereskedelmi engedélyesek felé szétosztotta, értékesítette és elszámolta. Az értékesítő, amennyiben a támogatást igénybe kívánta venni, köteles volt a KÁT-mérlegkörhöz csatlakozni. Az általa a korábban leadott termelési menetrend alapján a rendszerbe betáplált energiát a

mérlegkör felelőse az átvételi áron (piaci ár + KÁT támogatás) átvette, aki azt ezt követően az átvételre kötelezett kereskedelmi engedélyesek (áramszolgáltatók) részére továbbértékesítette a mérlegükhöz tartozó egyetemes szolgáltatásra nem jogosult fogyasztással arányos mértékben.⁹

1. ábra: KÁT-mérlegkör működése

Figure 1.: Operation of FiT balance group

Forrás: MAVIR

A támogatási időszak lejártát, vagy a mennyiségi korlát elérését követően a termelőnek az általános piaci szabályoknak megfelelően nyílt lehetősége a megtermelt energia értékesítésére. A KÁT támogatás időtartalma használt berendezést nem alkalmazó, zöldmezős beruházás esetén 5–25 év között mozgott. Minden további esetben a MEKH egyedileg határozta meg a KÁT jogosultsági időszakot.

2. táblázat: KÁT jogosultság különböző erőműtípusok esetén

Table 2.: FiT entitlement in case of different power plant types

Erőmű típusa	Támogatás maximális időtartalma
Biomassza 20 MW-nál nem nagyobb erőműegység	20 év
Biogáz erőmű biogáz üzemmel 5 MW-nál nem nagyobb gázmotoros erőműegység	15 év
Hulladéklerakóból származó gáz, gázmotoros erőműegység	5 év
Napelem 2 MW-nál nem nagyobb erőműegység	25 év

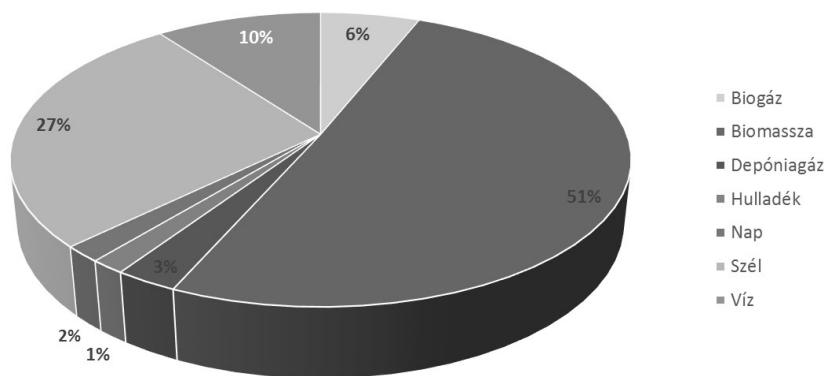
Forrás: Saját szerkesztés a Magyar Energia- és Közműszolgáltatási Hivatal adatai alapján

A támogatás maximum a beruházás megtérüléséig volt folyósítható, így a támogatási időszak a megállapítottnál rövidebb is lehetett. Az átvételi ár (piaci ár és az afelett biztosított támogatás) meghatározása az erőmű által alkalmazott megújuló energiaforrás típusa, az alkalmazott techno-

lógia, az erőmű névleges villamosenergia-termelő kapacitása, a KÁT jogosultság megszerzésének időpontja (2008 előtt vagy után), valamint a termelés zónaideje¹⁰ (csúcs-, völgy- és mélyvölgy időszak) alapján történt.¹¹ Az átvételi ár meghatározó részét a támogatás adta. 2014-ben megújulók esetén az átlagos 32,69 Ft/kWh átvételi árból 20,37 Ft volt a fajlagos támogatás, mely a teljes ár 62,3 százaléka volt.¹² 2008-ban, a rendszer indulásakor a legmagasabb támogatásban a 2008 előtt létrejött erőművek, a 2008 után létrejött, csúcsidőszakban termelő, 20 és 50 MW közti névleges teljesítménnyel rendelkező nap és szélerőművek, az 5 MW alatti vízerőművek, valamint az egyéb megújuló energiaforrást alkalmazó, 20 MW alatti névleges teljesítménnyel rendelkező háztartási méretű és kiserőművek részesültek, míg a legalacsonyabb támogatást a 2008 után létrejött, mélyvölgy időszakban termelő, 20–50 MW névleges teljesítménnyel rendelkező megújuló energiát hasznosító (kivéve nap- és szélenergia) kiserőművek kapták. Az átvételi árak a 2008 előtt jogosultságot szerzők esetében az előző év inflációjának mértékével, míg a 2008 után jogosultságot szerzők esetében az előző évi fogyasztói árindex egy százalékponttal csökkentett értékével változtak minden évben, melynek következtében erősen differenciálódtak az átvételi árak az elmúlt 8 évben. 2016-ban a KÁT keretében kifizetett támogatás 60 százaléka biomassza, 27 százaléka szél, 10 százaléka víz alapú energiatermelés támogatására fordítódott, míg a napenergia termelés támogatása alig érte el a két százalékot.

2. ábra: KÁT támogatás megoszlása (2016)

Figure 2.: Distribution of FiT support (2016)

Forrás: Saját szerkesztés MAVIR adatai alapján

Fontos megjegyezni, hogy a KÁT támogatás megoszlása a legkisebb mértékben sem képezte le a hazai megújuló energia-piac összetételét. A KÁT támogatás önkéntes bejelentkezés alapján került folyósításra, a támogatás igénybevétele a termelők számára nem volt kötelező, melyet a nagymértékű támogatás ellenére is számos termelő nem vett igénybe, elsődlegesen a jelentős adminisztratív tervek, illetve az előre rögzített betáplálási menetredek miatt.

Az indulást követően a KÁT termelők száma megközelítőleg 250, míg az átvévők száma 25 volt. A termelők száma 2010 végéig 350-re emelkedett, melynek nagy részét a kapcsolt hő- és villamosenergia-termelést folytató erőművek adták. 2011. január 01-vel, a vonatkozó rendelet¹³ hatályon kívül helyezésével az átvételi kötelezettség alá eső, hővel kapcsoltan termelt villamos energia mennyiségét, és a kötelező átvétel időtartamát meghatározó hatósági határozattal nem szabályozott értékesítési jogosultságok megszűntek, így a KÁT-termelők száma hozzávetőlegesen 290-re csökkent, míg az átvévők száma nem változott. A VET 2011. évi módosítása¹⁴ az év közepétől megszüntette a kapcsolt hő- és villamosenergia termelést folytató erőművek KÁT tagságát, mellyel a KÁT-mérlegkörbe tartozó termelők száma 130-ra csökkent.¹⁵ A MEKH adatai alapján 2015-ben 139 termelő taggal, 854,26 MW névleges kapacitással, 2438,2 GWh megtermelt villamosenergia-mennyiséggel működött a KÁT.¹⁶

A KÁT működése kapcsán számos kritika fogalmazódott meg, melyek közül kiemelendő a rendszer túlbürokratizáltságából adódó kiszorító hatás. A támogatás igénybevételéhez szükséges adminisztratív terhek (pl.: termelési menetrend leadási kötelezettség) sok termelőt sarkaltak arra, hogy a támogatás igénybevétele nélkül végezzék termelői tevékenységüket, így azok sok termelőt a megújuló energiatermelés területére való belépéstől is távol tartottak.

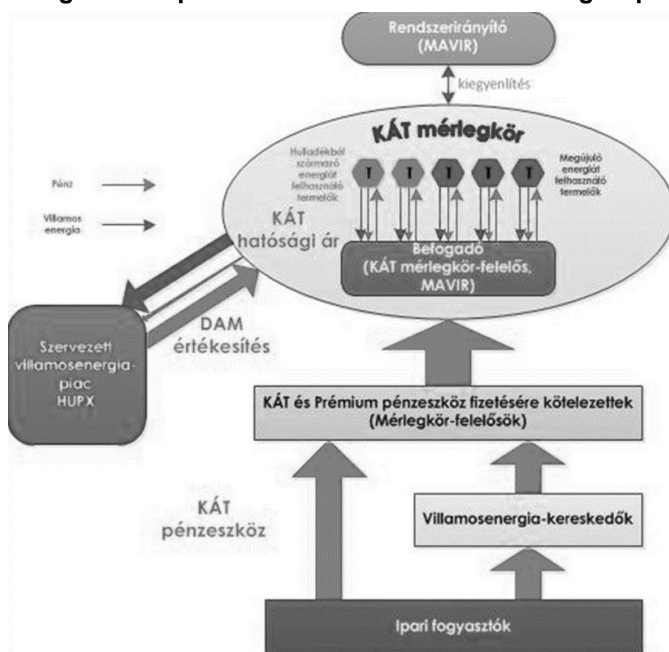
4. Megújuló Energia Támogatási Rendszer

Az Európai Unió 2014 nyarán tette közzé a megújuló energiaforrások termelésének támogatására vonatkozó új irányelvét,¹⁷ mely 2016-tól új keretet határozott meg a tagállami támogatási rendszerek működésének. Az új szabályozás alapján a megtermelt zöldenergiát a termelőknek közvetlenül a piacon kell értékesíteni, továbbá az állami szabályozóknak úgy kell kialakítaniuk a szabályozói környezetet, hogy az ne ösztönözze a termelőket, hogy negatív árak esetén is folytassák a villamosenergia termelését. Mindemellett a támogatást 2017-től csak versenyeztetési ajánlattételi eljárást követően, világos, átlátható és megkülönböztetésmentes feltételrendszerben lehet biztosítani, kivéve azokban az esetekben, ahol ez az eljárás egy, vagy csak korlátozott számú erőmű támogatását tenné lehetővé, vagy ahol alacsony szintre csökkenne a projektek megvalósításának aránya, vagy ahol az eljárás megnövelné a szükséges támogatási szintet. Ezt az eljárást azonban 1 MW-nál kisebb névleges kapacitású erőműveknél és demonstrációs projekteknél a tagállamok nem kötelesek alkalmazni.¹⁸

Az új szabályozói környezet a hazai jogrendbe történő átültetésére több lépcsőben került sor. Első körben 2016. április 1-vel megváltozott a KÁT-mérlegkör működése. Az átvett zöldenergia ezt követően már nem kerül átadásra a befogadók részére, azt teljes egészében a mérlegkör felelőse, a MAVIR értékesíti a szervezett villamosenergia piacon (HUPX). A változással bevezetésre került az úgynevezett KÁT-pénzeszköz, melyet a korábbi átvételre kötelezetteknek kell a MAVIR felé megfizetniük a zöldenergia értékesítés szaldójának fedezetéül.¹⁹

3. ábra: Módosult KÁT-mérlegkör működése

Figure 3.: Operation of modified FiT balance group

Forrás: MAVIR

Második lépésként 2017. január 1-jén bevezetésre került a Megújuló Energia Támogatási Rendszer (METÁR). Az új rendszer felváltotta a korábbi KÁT-ot, azonban a hatályos, meglévő szerződések az új rendszerben is érvényben maradtak, azonban a régi KÁT-ba újonnan már nem lehet belépni.

A METÁR rendszer részeként két támogatási rendszer, a METÁR KÁT és a Prémium Támogatási Rendszer működik. A háztartási méretűnél nagyobb, de 0,5 MW névleges teljesítmény alatti megújuló, de nem szélenergiát hasznosító új építésű erőművek és demonstrációs projektnek minősülő erőművek a METÁR KÁT keretében juthatnak támogatáshoz, melynek működési mechanizmusa megegyezik a korábban bemutatottal.²⁰ A 0,5 MW névleges teljesítményt elérő, de az 1 MW alatti teljesítményű megújuló, de nem szélenergiát hasznosító, új építésű erőművek a prémium támogatási rendszer keretében juthatnak forráshoz. Ezen erőművek esetén a támogatás időtartalmát és a támogatás keretében prémiummal átvett energia mennyiségét a MEKH állapítja meg adminisztratív úton (adminisztratív prémium). A támogatott ár (a referencia piaci ár és az afelett biztosított támogatás) meghatározása az erőmű által alkalmazott megújuló energiaforrás típusa, az alkalmazott technológia, az erőmű névleges villamosenergia-termelő kapacitása, valamint a termelés zónaideje²¹ (csúcs-, völgy- és mélyvölgy időszak) alapján történt. A támogatott ár meghatározó részét – a METÁR KÁT átvételi árhoz hasonlóan – a támogatás adja.²²

3. táblázat: A megújuló energiaforrásból származó villamos energia kötelező átvételi-, valamint a pályázati eljárás alá nem tartozó zöld prémium támogatott bázisára és 2017. évi támogatott árai (Ft/kWh)

Table 3.: Feed-in tariff price of electricity from renewable energy sources and the green premium supported base price of not covered by the tender procedure and the supported price thereof in 2017 (Ft/kWh)

		Bázisár (2016)				2017. január 1-től			
		Csúcs	Völgy	Mélyvölgy	Átlag	Csúcs	Völgy	Mélyvölgy	Átlag
Kötelező átvételi ár (METÁR KÁT) 0,5 MW alatti erőműegység (kivéve szél)	Nem naperőműben termelt	35,50	31,77	12,96	30,49	35,29	31,58	12,88	30,31
	Naperőműben termelt	31,77	31,77	31,77	31,77	31,58	31,58	31,58	31,58
Pályázati eljárás alá nem tartozó prémium típusú támogatás támogatott ára 1 MW alatti erőműegység (kivéve szél)		31,77				31,58			

Forrás: saját szerkesztés a 165/2016. (VI. 23.) Korm. rendelet 1. számú melléklete és a MEKH adatai alapján

A támogatási idő az alkalmazott technológia és a támogatási módozat (METÁR KÁT / adminisztratív prémium) függvényében 4 év 6 hónap és 25 év között, míg az 1 kW névleges teljesítményhez tartozó éves támogatottan átvett energiamennyiség a technológia függvényében 1100 és 6900 kWh között változik.²³

4. táblázat: METÁR KÁT és Prémium támogatás adatai

Table 4.: Data of RESS FiT and Premium support

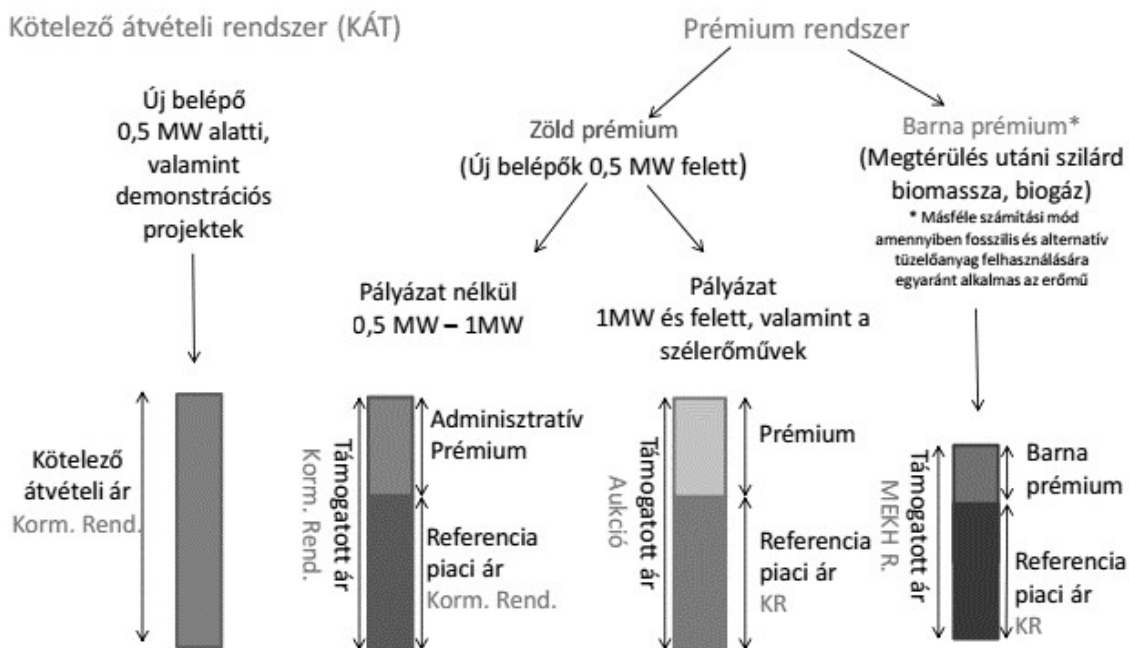
Technológia	Támogatás időtartama		Támogatás alá eső mennyiség		Kereskedelmi üzembe helyezésre rendelkezésre álló időtartam (év)
	METÁR KÁT	Prémium támogatás	1kW teljesítő- képességhez tartozó éves mennyiség (kWh)	Alapul vett teljesítőképesség típusa	
Biogáz (biogáz üzemmel)	25 év	25 év	6750	Névleges villamos teljesítőképesség	5
Hulladéklerakóból származó gáz	5 év 3 hónap	4 év 6 hónap	7500	Névleges villamos teljesítőképesség	2
Napelem (fix)	13 év 1 hónap	12 év 7 hónap	1100	Beépített napelemek össz- teljesítőképessége	2
Napelem (napkövetős)	13 év 1 hónap	12 év 7 hónap	1500	Beépített napelemek össz- teljesítőképessége	2
Szilárd biomassa	25 év	25 év	6900	Névleges villamos teljesítőképesség	5

Forrás: MEKH

A szélérőművek és az 1 MW névleges teljesítményt elérő erőművek az uniós irányelvnek megfelelően csak versenyeztetési eljárás keretében kaphatnak támogatást. A zöld prémium típusú támogatás esetén a termelők a támogatott árra tett ajánlataik alapján versenyeznek egymással a támogatásért. Az eljárás nyertese minden esetben az eljárás során megállapított támogatott áron jogosult a villamosenergiát értékesíteni.²⁴ A támogatás mértékét a versenyeztetési eljárás során meghatározott ár és a piaci referenciaár különbsége adja. Amennyiben ez negatív, tehát a piaci referenciaár meghaladja a támogatott árat, abban az esetben a termelő a különbözetet köteles visszafizetni a befogadó felé. A támogatás maximum 20 évre biztosítható.²⁵

4. ábra: METÁR rendszer támogatási formái

Figure 4.: Forms of support of RESS scheme

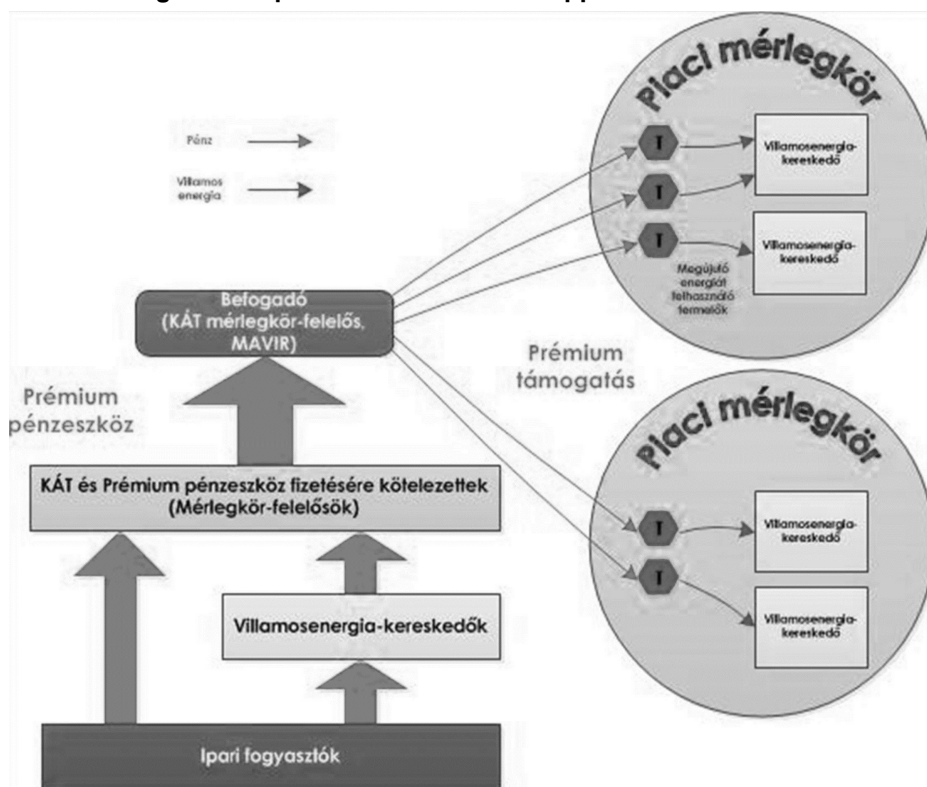

Forrás: Kaderják–Mezősi 2016

A fent bemutatott feltételeknek megfelelő termelők jogosultak a Prémium Támogatási Rendszerhez csatlakozni.²⁶ A támogatást igénylőkkel a befogadó MAVIR támogatási szerződést köt. A MAVIR a korábban bemutatottak szerint határozza meg a prémizált termelő prémiumának mértékét. Ennek fedezetét az úgynevezett Prémium pénzeszköz, azaz a METÁR rendszer finanszírozási rendeletében²⁷ meghatározott fizetésre kötelezett szervezetek²⁸ befizetései jelentik. A rendszer ennek megfelelően azonos a régi KÁT rendszer finanszírozásával. A rendszer működésének a költségét, azaz a prémium pénzeszközt a MAVIR havonta határozza meg a termelőknek megfizetett összeg és a HUPX értékesítésből származó bevétel különbözeteként, melyet a mérlegkör felelősökön keresztül az egyetemes szolgáltatásra nem jogosult villamosenergia fogyasztókra hárítja át a vásárolt villamosenergia arányában.

5. ábra: Prémium Támogatási Rendszer működése

Figure 5.: Operation of Premium Support Scheme

Forrás: MAVIR

A Zöld Prémium mellett a Magyarország be kívánja vezetni az úgynevezett Barna Prémiumot is, melyben azon biomasszá vagy biogázt felhasználó, már működő erőművek részesülhetnek, akiknek 2020-ig lejár a régi KÁT jogosultságuk, s támogatás hiányában bezárás fenyegeti őket. E támogatási formával, melynek alkalmazását az Európai Unió még nem hagyta jóvá, a REKK számításai szerint évi 2,5 PJ (6944,44 GWh) megújuló alapú termelés tartható fent.²⁹ E támogatást – jóváhagyása esetén – a MEKH állapítja meg 5 év időtartamra, a támogatás mértékét évente felülvizsgálva. A támogatási időszak meghosszabbítható.³⁰

5. Összefoglalás

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a közel másfél évtizedes múlta visszatekintő megújuló energiaforrások termelését támogató rendszer 2017-re jelentős strukturális változáson esett át. Az új rendszer feltétlen pozitívuma, hogy nem érintette a korábban meglévő jogosultságokat, így nem kell az új szabályozás kizorító erejével számolnunk. Szintén a rendszer pozitívuma, hogy az uniós direktíva adta keretek között a METÁR KÁT és az adminisztratív prémium rendszerek bevezetésével a szabályozás könnyített eljárásrendet határoz meg a kistermelők számára, ezzel elkerülve a növekedő bürokratikus terhek kizorító hatását, mely már a régi KÁT esetén is jelentős számú termelőt tartott vissza a támogatási rendszerhez való csatlakozástól. Negatívuma ugyanakkor, hogy az amúgy is bürokratikus eljárásrendet nem javította, hanem a legjobb esetben is csak nem tette bonyolultabbá.

A versenyeztetési eljáráson alapuló Zöld Prémium működéséről – meghirdetett tender hiányában – még nem lehet konklúziót levonni. Az új rendszernek ugyanakkor komoly szerepet kell játszania a hazai megújuló energiaforrásokból előállított energia részarányára vonatkozó célkitűzés végrehajtásában. A REKK számítása alapján az új rendszer segítségével legalább 9,4 PJ (2 611,11 GWh) villamos energiát kell beszerezni. Ez további 2,462 PJ-lal (683,88 GWh) nő, amennyiben az Európai Unió nem járul hozzá a barna prémium alkalmazásához, s szükségessé válik az így kieső kapacitások pótlása.³¹ A szükséges energiamennyiség beszerzését a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium a versenyeztetési eljárás során beszerzendő mennyiség meghatározásával tudja szabályozni, így elvi akadály nincs annak, hogy a rendszer támogatni tudja a hazai megújuló energiaforrásokból előállított energia részarányára vonatkozó célkitűzés végrehajtását.

JEGYZETEK

1. A Bizottság közleménye: Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája COM(2010) 20202009/28/EK irányelv 1. számú melléklete.
2. Magyarország Megújuló Energia Hasznosítási Cselekvési Terve 2010–2020, Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, Budapest, 2010.
3. Mezősi (2014).
4. Fucskó (2003).
5. A villamos energiáról szóló 2011. évi CX. törvény.
6. Az átvételi kötelezettség alá eső villamos energia átvételének szabályairól és árainak megállapításáról szóló 56/2002 GKM rendelet.
7. A villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. törvény.
8. 389/2007. (XII. 23.) Korm. rendelet; 63/2013. (X. 29.) NFM rendelet.
9. Jogszabály által megállapított időszakok (csúcsidőszak, völgyidőszak, mélyvölgyidőszak), melynek időtartalma függ az időszámítástól (nyári vagy téli) a megtermelt energia elosztási területétől és a naptári nap jellegétől (munkanap, munkaszüneti nap).
10. 389/2007. (XII. 23.) Korm. rendelet.
11. Beszámoló a kötelező átvételi rendszer 2014. évi alakulásáról.
12. Az átvételi kötelezettség alá eső villamos energia átvételének szabályairól és árainak megállapításáról szóló 56/2002 GKM rendelet 6. § (4).
13. Az energetikai tárgyú törvények módosításáról szóló 2011. évi XXIX. törvény.
14. MAVIR: A Kötelező átvételi rendszer működése 2017. 01. 01-től.
15. Beszámoló a kötelező átvételi rendszer 2015. évi alakulásáról.
16. A Bizottság közleménye: Iránymutatás a 2014–2020 közötti időszakban nyújtott környezetvédelmi és energetikai állami támogatásokról (2014/C 200/01).
17. A Bizottság közleménye: Iránymutatás a 2014–2020 közötti időszakban nyújtott környezetvédelmi és energetikai állami támogatásokról (2014/C 200/01) 124–127 cikkelyek.

18. A megújuló energiaforrásokból nyert energiával termelt villamos energia működési támogatásának finanszírozásához szükséges pénzeszköz mértékének megállapítási módjára és megfizetésére vonatkozó részletes szabályokról szóló 61/2016. (I. 27.) NFM rendelet.
19. A megújuló energiaforrásból termelt villamos energia kötelező átvételi és prémium típusú támogatásáról szóló 165/2016. (VI. 23.) Korm. rendelet 10. §; VET 9–13/A §.
20. Jogszabály által megállapított időszakok (csúcsidőszak, völgyidőszak, mélyvölgyidőszak), melynek időtartalma függ az időszámítástól (nyári vagy téli) a megtermelt energia elosztási területétől és a naptári nap jellegétől (munkanap, munkaszüneti nap).
21. 165/2016. (VI. 23.) Korm. rendelet.
22. A megújuló energiaforrásból termelt villamos energia működési támogatásának mértékéről szóló 17/2016 (XII. 21.) MEKH rendelet.
23. A támogatott ár évente a Központi Statisztikai Hivatal által a tárgyévet megelőző évre vonatkozóan havonta közzétett, az előző év azonos hónapjaihoz viszonyított fogyasztói árindex 1% pontos hatékonyságjavítási tényezővel csökkentett értékének átlagával kerül indexálásra.
24. 165/2016. (VI. 23.) Korm. rendelet 13.–17. §.
25. Lejárt KÁT jogosultságok meghosszabbítására nincs lehetőség.
26. A megújuló energiaforrásokból nyert energiával termelt villamos energia működési támogatásának finanszírozásához szükséges pénzeszköz mértékének megállapítási módjára és megfizetésére vonatkozó részletes szabályokról szóló 63/2016. (XII. 28.) NFM rendelet; VET 9–13/A §.
27. „a VET 13. §-ával összhangban olyan mérlegkör-felelős, akinek a mérlegkörében felhasználó tag lehet”.
28. Kaderják–Mezősi (2016).
29. 165/2016. (VI. 23.) Korm. rendelet 13. §; 17. §.
30. Kaderják–Mezősi (2016).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Bizottság közleménye: Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája COM (2010) 2020.
- A Bizottság közleménye: Iránymutatás a 2014–2020 közötti időszakban nyújtott környezetvédelmi és energetikai állami támogatásokról (2014/C 200/01).
- A megújuló energiaforrásokból nyert energiával termelt villamos energia működési támogatásának finanszírozásához szükséges pénzeszköz mértékének megállapítási módjára és megfizetésére vonatkozó részletes szabályokról szóló 61/2016. (I. 27.) NFM rendelet.
- A megújuló energiaforrásokból nyert energiával termelt villamos energia működési támogatásának finanszírozásához szükséges pénzeszköz mértékének megállapítási módjára és megfizetésére vonatkozó részletes szabályokról szóló 63/2016. (XII. 28.) NFM rendelet.
- A megújuló energiaforrásból termelt villamos energia kötelező átvételi és prémium típusú támogatásáról szóló 165/2016. (VI. 23.) Korm. rendelet.
- A megújuló energiaforrásból termelt villamos energia működési támogatásának mértékéről szóló 17/2016 (XII. 21.) MEKH rendelet.
- A megújuló energiaforrásból vagy hulladékból nyert energiával termelt villamos energia, valamint a kapcsolatosan termelt villamos energia kötelező átvételéről és átvételi áráról szóló 389/2007. (XII. 23.) Korm. rendelet.
- A villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. törvény.
- A villamos energiáról szóló 2011. évi CX. törvény.
- Az átvételi kötelezettség alá eső villamos energia átvételének szabályairól és árainak megállapításáról szóló 56/2002 GKM rendelet.
- Az átvételi kötelezettség alá eső villamos energia átvételének szabályairól és árainak megállapításáról szóló 56/2002 GKM rendelet.
- Az átvételi kötelezettség alá eső villamos energiának az átviteli rendszerirányító által történő szétosztásáról és a szétosztás során alkalmazható árak meghatározásának módjáról szóló 63/2013. (X. 29.) NFM rendelet.

- Az energetikai tárgyú törvények módosításáról szóló 2011. évi XXIX. törvény. Beszámoló a kötelező átvételi rendszer 2014. évi alakulásáról.
- Beszámoló a kötelező átvételi rendszer 2014. évi alakulásáról.
- Beszámoló a kötelező átvételi rendszer 2015. évi alakulásáról.
- Bobok Elemér–Tóth Anikó (2010): A geotermikus energia helyzete és perspektívái. In: Magyar Tudomány 2010/8.
- Fucskó József et al. (2003): A forgalmazható zöld bizonyítvány és alternatívái. A Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézetének tanulmányai. 21. szám. Budapest.
- Kaderják P.–Mezősi A. (2016): A megújuló villamosenergia-támogatási rendszer (METÁR) jövőbeni keretei Magyarországon. REKK Policy Brief 2016/04.
- Magyarország Megújuló Energia Hasznosítási Cselekvési Terve 2010-2020, Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, Budapest, 2010.
- MAVIR: A Kötelező átvételi rendszer működése 2017. 01. 01-től.
- Mezősi András (2014): Drága-e a megújuló? – A hazai megújuló villamosenergia-termelés hatása a villamos energia árára. In: Vezetéstudomány. XLV. évf. 7–8. szám. pp. 40–52.

M. CSÁSZÁR ZSUZSA¹–ALPEK B. LEVENTE²

¹PhD, habil. egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar,
Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék,
Cszsuzsa@gamma.ttk.pte.hu

²PhD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar,
Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, alpeklevente@gmail.com

A NEMZETKÖZI HALLGATÓK VIDÉKI EGYETEMVÁROSOKRA GYAKOROLT GAZDASÁGI SZEREPE MAGYARORSZÁGON PÉCS PÉLDÁJÁN¹

ABSTRACT

The aim of the research is to examine the effects of the foreign students of the University of Pécs on the economy of the city and its environment. The number of international students has been increasing in recent years, their presence in the country has an increasing economic role, and their spending on entertainment, relaxation and travel has a positive impact on the local economy and the SME sector. The costs of international students, together with the tuition fees, contribute to the job creation and retention capacity of the region. The base of the research was a complex questionnaire survey of about one year, during which more than 21.8% of the students were involved. Our empirical study reveals the internal structure and magnitude of expenditures. The analysis revealed the main groups and their share of students determined by the spending structure. The results of the study point to the fact that foreign students pose a significant demand on the real estate market and on the apartment market as well as in other areas of the commercial and service sector. The presence of foreign students is a decisive source of revenue, which is likely to continue to grow in the future.

Kulcsszavak: diákok nemzetközi mobilitása, külföldi diákok Magyarországon, Pécsi Tudományegyetem

Keynotes: international mobility of students, foreign student on Hungary, University of Pécs

1. Bevezető

A 21. század átalakuló felsőoktatásában, mely a tudásalapú gazdaságra és a humántőke központba állítására épül, világszerte egyre nagyobb szerepet játszik a nemzetköziesedés. A folyamat fő katalizátorának a globalizáció és a felsőoktatás expanziója tekinthető, legfontosabb indikátora pedig a nemzetközi hallgatói mobilitás. Ennek megfelelően az OECD szerint mára már mintegy 5 millióra tehető a külföldön beiskolázott hallgatók száma az elmúlt évek, évtizedek folyamatos növekedésének eredményeként. Bár a jelenlegi gazdasági környezetben a zsugorodó ösztöndíjforrások és az egyének, családok szorosabb költségvetése lelassíthatja a hallgatói mobilitás ütemét, azonban a munkahelyek korlátozott száma a hallgatók származási országaiban növelheti a külföldön tanulás vonzerejét, mint egy lehetőség az egyéni versenyképesség növelésére.¹

A nemzetközi hallgatói mobilitás folyamata nem új keletű, olyannyira, hogy már a középkori Európában kialakult: ekkoriban a hallgatók mintegy egytizede érkezett egy másik

¹ A kutatást a Pallasz Athéné Domus Animae Geopolitikai Alapítvány támogatta.

ország területéről.² A folyamat az 1960-as évektől erősödött fel igazán, ekkor jöttek létre azok a fő hallgatóáramlási útvonalak, melyek ma is a leginkább meghatározzák a trendeket. Jelentőségét mutatja, hogy a migráció 10 legfontosabb válfaját elemző migráció-kutató központ³ a 9. helyre sorolta a tanulmányi célú vándorlásokat (2017). Ha globális trendeket vizsgáljuk, megállapítható, hogy az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Ausztrália, Kanada, Németország és Franciaország a legjelentősebb fogadó országok. A hallgatók több mint fele tér Ázsiából érkezik, elsősorban Kína, illetve India a két legnagyobb kibocsátó ország.⁴ Általános tendencia, hogy a hallgatók általánosságban keletről nyugatra, valamint a nem angol nyelvű országokból az angol nyelvű országok irányába mozognak.⁵ A legújabb trendek viszont azt mutatják, hogy a kelet-ázsiai országok, valamint az arab világ egyes gazdag országai fogadó országokként is egyre inkább súlypontot képeznek a Nyugattal szemben.

A Magyarországra irányuló nemzetközi hallgatói mobilitás egyre hangsúlyosabb szerepet kap a magyar felsőoktatásban is. Évről évre emelkedik azok száma, akik külföldi állampolgárként hazánkban folytatnak felsőoktatási tanulmányokat: a gyors növekedést jól mutatja, hogy míg a 2010/2011-es tanév őszi félévében 18 850, addig hat évvel később 2016/17-es tanévben már 28 628 külföldi hallgató tanult Magyarországon

Varghese, N. V. (2008)⁶ kutatása szerint a hallgatók ország- és intézményválasztását többek között az oktatás költségei, a munkalehetőségek a célországban, a magasabb jövedelem a származási országban motiválja. A hallgatói mobilitás volumenének növekedése révén tehát annak gazdasági jelentősége egyre markánsabbá válik. Ezt erősíti az a tényező, hogy a szűkülő intézményi támogatási források következtében az egyetemek elemi érdekévé vált, hogy fizetős hallgatókat vegyenek fel,⁷ egyfajta „irányított piac” jött létre.⁸ A tehetségek megszerzése mellett ma már a bevételyszerzés is központi szerepet tölt be az egyetemek számára a külföldi hallgatók toborzása kapcsán. A külföldi hallgatók jelenléte azonban nemcsak egy egyetem, hanem az annak székhelyéül szolgáló város, és tágabb értelemben a célország számára egyaránt gazdasági hasznot jelent. Ez a haszon közvetlen módon a tandíjakban és a megélhetés során elköltött összegekben realizálódik, de közvetett hasznot is jelent, amennyiben gazdasági kapcsolat jön létre két intézmény, két ország között.⁹

A legjelentősebb fogadó országok esetében a hallgatói mobilitásnak nagyobb távlata van. A legnagyobb mozgatórugó ezen országok számára a nemzetközi „brain drain”, hogy a fogadott hallgatók később magasan képzett munkaerővé válhatnak. Ez újabb hallgatókat vonz a fogadó országba, és tovább növeli a keresletet az elképzelt vagy rangsorolt globális hierarchiában a legjobb egyetemek iránt.¹⁰ Egy brit tanulmányban egyfajta exporttevékenységként tekintenek a felsőoktatásra Kiemelik, hogy a tandíjakra és megélhetésre költött pénz az országon kívülről származik, viszont az országban költik el szolgáltatásokra és javakra. A szerzők a tandíjak mellett a külföldi hallgatók által megélhetésre fordított összegeket is vizsgálják, mint a nemzetgazdaságba beáramló másik közvetlen forrást.¹¹ Egy olasz kutatás is hasonló témában vizsgálódik. Eszerint a 2010–2011-es tanévben az Olaszországban beiskolázott külföldi hallgatók az olasz GDP 0,05%-ával egyenértékű összeget 715,5 millió eurót költöttek az országban.¹² Knight, J.¹³ felhívja a figyelmet nemzetgazdasági szinten a felsőoktatás nemzetköziesedésének kereskedelemgeneráló hatására (2004). Egy 2015-ben kiadott gazdasági jelentés részleteiben is elemzi az USA külföldi hallgatóinak nemzetgazdaságra gyakorolt hatását. A hatás túlmutat a befizetett tandíjakon és a megélhetésre elköltött összegeken. A NAFSA jelentése szerint minden hét, az Egyesült Államokban beiskolázott külföldi hallgató három állást tart fenn az országban, így a 2013–2014-es tanévben országszerte 340000 munkahely volt köszönhető a nemzetközi hallgatóknak.¹⁴

Látható tehát, hogy a legjelentősebb fogadó országban is egyre inkább felismerik a külföldi hallgatók oktatásában rejlő gazdasági potenciált. A külföldi hallgatók által szállásra,

megélhetési költségekre, szabadidőre, utazásra költött pénzmennyiség a tandíjakkal kiegészülve hatással van a helyi gazdaságra, és értelemszerűen hozzájárul a bruttó hazai termék értékének növekedéséhez, egyúttal a munkahelyteremtéshez is.

2. Kutatási módszerek

A vizsgálat területi kerete Pécs, célcsoportja a külföldi hallgatók köre. A kutatási terület kiválasztását indokolta, hogy a méreteiben más dimenziót képviselő Budapest mellett Pécs egyike a három nagy vidéki egyetemi központnak, egyúttal kiemelkedik a befelé irányuló mobilitás vonatkozásában. A kérdés jelentőségét az elmúlt években emelte, hogy az országos trendekhez hasonlóan Pécsen is növekedés jellemezte a beiskolázott külföldi hallgatók létszámát. A növekvő létszámok eredményeként napjainkban a külföldi hallgatók jelenléte a város népességszámához viszonyítva különösen magas, megközelíti a 2%-ot, emellett részarányuk az összes hallgató mintegy 15%-a körül mozog. A vidéki városokhoz mérten kiemelkedően magas létszámok oka, hogy a fővárosi Semmelweis Egyetem mellett Pécsen kívül csak Debrecen, és Szeged egyetemein van Magyarországon orvosképzés, amely hazánkban a legnépszerűbb képzési terület a külföldi hallgatók körében. Pécs jelentőségét növeli, hogy a Dél-Dunántúl országos átlagtól elmaradó fejlettségű régiójának központjaként, a felsőoktatáson és annak gazdasági hatásain keresztül fontos kitörési pontként határozható meg, amelyben a külföldi hallgatókra alapozott termékek és szolgáltatások, illetve piacaik szerepe érzékelhető jelentőséggel bír.

A jelen vizsgálat bázisát egy, a Pécsi Tudományegyetemen tanulmányokat folytató külföldi hallgatók körében végzett komplex kérdőíves felmérés adta. A kérdőív három kérdéscsoportot tartalmazott, amelyek közül az első a hallgatók oktatási intézményválasztásával kapcsolatos motiváció mellett kitért az egyetemmel összefüggésben általuk használt információforrásokra és a jövőbeli – diploma megszerzését követő – tervekre vonatkozó kérdésekre. A második csoport az egyetemmel való elégedettség, továbbá a beilleszkedés kérdéskörét járta körbe. A jelen elemzés szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír a kérdőív harmadik része, amely – a külföldi hallgatók Péccsel való kapcsolata, térhasználat és a településsel összefüggésbe hozható benyomásai mellett – fogyasztási és költési szokásaikat járta körbe. A kérdések külön kitértek a lakhatással kapcsolatos kiadásokra (kollégiumi, albérleti díj és rezsiköltségek), az alap szükségletekre (élelmiszer, higiénia), a közlekedésre, a szórakozásra (színház, filmszínház, rekreáció, sport, egyéb szórakozóhelyek felkérése), illetve az egyéb költségekre (ruházat, kiegészítők, cigaretta, könyvek, számítógépes játékok). A kapott válaszok feltárhatóvá tették továbbá a tandíjon felül tanulmányokra fordított kiadások (jegyzetek, könyvek, vizsgadíjak stb. ára) összegét, és az említett költségkategóriákon keresztül megismerhető költési portfólió szerkezetét, a külföldi hallgatók csoportjára jellemző sajátosságait. Az alapsokaságot alkotó 2500 hallgatóból a mintába 546 fő került, amely minta főbb paramétereit az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: A minta megoszlása nemek, kar és lakhely szerint

Mutató	Megoszlás
Nem	Férfi (48,74%), nő (51,26%)
Kar	ÁOK (62,7%), BTK (8,4%), ETK (1,3%), KTK (5,1%), PMMIK (4,9%), Prep. (14,6%), TTK (3,0%)
Lakhely	Bérelt lakás (61,45%), kollégium (30,35%), saját lakás (7,64%), nem válaszolt (0,56%)
Átlagéletkor	22,06 év

Adatok forrása: saját felmérés, 2015

A válaszadók életkora és nemi eloszlása kiegyenlített. A kari és küldő országok közötti eloszlás mentén a minta összetétele megfelelően reprezentálja a teljes létszámmra jellemző arányokat.

Az elemzés hallgatói kiadások havi és éves összegére vonatkozó része a diákok válszaira alapozott valószínűségi becslésre épít, amelynek keretében 95%-os megbízhatósági szint mellett vizsgálja, hogy a tandíjon felül mekkora bevétel realizálódik a célcsoport költségein keresztül Pécsen, illetve térségében.

Az intervallum mellett az elemzés pontbecslésekkel is dolgozik, amelyek egyaránt vonatkoznak a minta átlagára (az egyes mutatók számtani átlagaira), illetve korrekciós (trimmelt) átlagára. A korrekciós átlag alkalmazására a felső és alsó 5%-ba eső, ezáltal jellemzően szélsőségesen magas, vagy szélsőségesen alacsony értéket megjelenítő válaszok torzító hatásainak kiküszöbölése céljából vált szükségessé. A trimmelt átlag számítása során, annak meghatározása előtt, a minta felső és alsó 5%-ba tartozó értékeket – a szakmai szttenderdeknek megfelelően – elhagytuk.

A rendelkezésre álló input adatok segítségével lehetőség nyílik a hallgatók éves kiadásainak meghatározására, figyelembe véve, hogy egy külföldi hallgató évente átlagosan 9,6 hónapot tölt Magyarországon.

Az egyes kitöltőknél tapasztalható adathiány kezelése során, az üresen hagyott válaszok esetében azon költségelemeknél, amelyekben a költség hiánya elvileg lehetséges (pl. azért, mert a kiadás túlmutat az alap szükségleteken), az üres cellák nulla értéket kaptak, míg ott, ahol valamekkora kiadás jellemzően indokolt (pl. lakhatás vagy alapszükségletek, élelmszerek) az adott változó átlaga helyettesíti azt. Az egyéb költségek csoportspecifikus vizsgálatánál a hiányos értékeket nem vontuk be az elemzésbe.

A költség szerkezet elemzése klaszteranalízis segítségével történt, amelynek során Ward-eljárás és négyzetes euklideszi távolság alkalmazásával folyt az egyes csoportok elhatárolása. Az eljárás kiválasztásában közrejátszott, hogy valamennyi változó metrikus skálán mért és a változók nem korrelálnak jelentősen egymással (a legmagasabb korrelációs érték 0,42), egyúttal cél volt minél homogénebb csoportok képzése. A klaszterek számának meghatározásánál a koefficiensek, illetve a csoportok megfelelő elemszámának vizsgálata mellett figyelembe vételre került, hogy azok értelmezhető jelentéstartalmat hozdozzanak. A különböző klasztermegoldások közül a választás során figyelembe vételre kerültek a Calinski Harabasz, illetve a Duda-Hart-mutatószámok. A tanulmány ezen része a kérdőívet kitöltők azon csoportjára támaszkodik, amely az összes költség tényezőre egyértelműen azonosítható választ adott, így a vizsgálat a klaszterek kialakításakor nem veszi figyelembe az adathiánnyal rendelkező egyedeket. A célcsoport való szegmenseinek feltárása céljából két klasztermegoldás került elemzésre, amelyek közül az első a teljes, a második a szélsőségesen magas értékek nélküli mintával dolgozott.

A szekunder adatok az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) és a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (NAV) adatbázisaiból, illetve az egyes önkormányzatok zárszámadásaiból származnak.

Az egyes kérdőívek feldolgozása, az adatok rendszerezése, strukturálása a megfelelő kódolást követően MS Excel 2016 szoftverrel történt, amely az információhalmaz rendezett lekérdezésére, kimutatások készítésére, leíró statisztikai vizsgálatok elvégzésére, illetve egyes összefüggések feltárására is lehetőséget biztosított.

A statisztikai próbák, összefüggés-vizsgálatok, illetve egyéb statisztikai műveletek futtatása IBM SPSS Statistics 22.0 és R programmal, a digitális térképek attribútum tábláinak feltöltése, az adatcsoportok rendezése Libre Office 3.6, a kartogramos ábrázolás, megjelenítés QGIS 2.18.6 (Quantum GIS) felhasználásával történt.

3. A külföldi hallgatók költségeinek általános szerkezete

A Pécsi Tudományegyetemen tanuló külföldi hallgatók egyéni szinten havi 160–174 ezer Ft-ot, a teljes csoportra viszonyítva évente mintegy 4,822–5,333 milliárd Ft-ot fordítanak lakhatásukkal, egyéb alapszükségeikkel, szórakozással, illetve tanulmányaikkal kapcsolatos kiadásaikra, amely összeg 5%-os trimmelt átlaggal számolva mintegy 5,741 milliárd forintot jelent évente – ez nagyságrendileg megközelíti a településen működő vállalkozások teljes köre 2015. évi értékesítés nettó árbevételének (TeIR, NAV) 1%-át (0,879%).

A költségi tételek eloszlása határozott csúccsal rendelkezik, az értékek átlaga 165 284 Ft, közel 100 000 Ft-os szórással, amelyhez 120 382 Ft-os módusz társul, a hallgatók több mint ötöde 110 és 130 ezer Ft között költ – másik ötöde ennél kevesebbet. Az egyes dimenziók mentén számottevő különbségek tapasztalhatók, a legnagyobb összegeket egyértelműen a lakhatásra fordított tételek teszik ki (2. táblázat).

2. táblázat: A kiadások becsült összege a külföldi hallgatók csoportjában költségdimenziók mentén (2015)

Költséghely	Konfidencia intervallum (95%-os megbízhatósági szint mellett)			5%-os trimmelt átlag (Ft)
	Alsó határa (Ft)	Átlag (Ft)	Felső határa (Ft)	
Havi/fő				
Lakhatás	68 009	71 460	74 911	68 972
Alapszükségletek	46 054	48 922	51 790	45 139
Egyéb	14 413	16 641	18 869	15 940
Közlekedés	4 727	7 993	11 260	6 084
Tanulmányok	7 389	8 767	10 145	8 409
Szabadidő	9 872	11 501	13 129	12 290
Éves/teljes alapsokaság				
Lakhatás	2 089 237 171	2 195 249 810	2 301 262 449	2 118 808 990
Alapszükségletek	1 414 779 574	1 502 887 004	1 590 994 434	1 386 657 084
Egyéb	442 753 059	511 206 681	579 660 304	489 673 299
Közlekedés	145 226 533	245 560 264	345 893 995	186 898 450
Tanulmányok	226 978 421	269 323 253	311 668 085	258 330 233
Szabadidő	303 257 078	353 296 879	403 336 680	377 533 574

Adatok forrása: saját felmérés, 2015

A lakhatási költségekkel összefüggésben megállapítható, hogy a diákok általánosságban nem a magasabb árkategóriába eső lakásokat választják. Ezt támasztja alá, hogy a minta vonatkozó változójának pontbecslése alapján átlagosan mintegy 71 ezer forintot fordítanak havonta lakhatásra, amely összeg egy 40–80 négyzetméteres lakás átlagos bérleti díjának felel meg (<http://www.mfor.hu/>). A költségek eloszlása azonban szélsőséges (a szórás 45 ezer Ft), a kérdésre választ adók csoportjának közel ötöde pedig több mint 100 ezer forintot fordít erre a tételre. A képet némiképp árnyalja, hogy albérlet esetén – és természetesen a saját lakás vásárlása-kor is – a hallgatók gondolkozhatnak közös bérletben, amely így magasabb ár kategóriájú lakások igénybevételét is lehetővé teszi, ugyanakkor korlátozottan befolyásolja a hallgatói kiadások Pécs ingatlanpiacára gyakorolt, bevételek tekintetében vett volumenét.

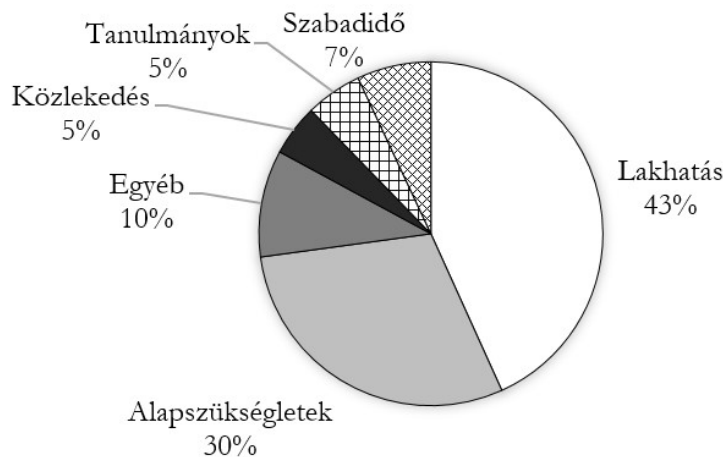
Ebben a költségdimenzióban nemek szerint nem tapasztalhatók markáns eltérések, azonban a választott kar (F-próba értéke: 2,907, Sig. 0,000), különösen pedig a választott lakhatási forma (F-próba értéke: 88,831, Sig. 0,000) szignifikáns összefüggést mutat azzal, hogy lakhatásukra a hallgatók mekkora összeget költenek el. Legjobban e tekintetben a kollégisták járnak, átlagos költségeik alig haladják meg a 40 ezer Ft-ot, szemben az albérletet választó hallgatókéval, akiknél ez a tétel több mint kétszer ekkora. Mind a két megoldás járulékos előnye, hogy

rugalmasságot biztosít, amely a külföldi hallgatók számára praktikus tényező. Nem meglepő tehát, hogy ezen rugalmas lakhatási formák előnyben vannak a vizsgált csoportban, a mintába kerülő személyek közel 62%-a albérletet, 30,5%-a kollégiumi lakhatást választott. Sajátos „középutas” megoldást jelent a saját lakás vásárlása, hiszen ezesetben az ingatlan megvétele jelentős tőke lekötését követelheti meg, amely azonban idővel megtérülhet tekintettel arra, hogy így az albérletnél kisebb havi kiadásokat realizál a tulajdonos. A jelen minta esetében mért havi költségek – elsősorban valószínűsíthetően rezsiköltségek – 77 ezer Ft körül alakultak. A saját ingatlan esetében a helyhez kötöttség jelentősebb, ami kiegészülve az egyszeri nagyobb kiadás, vagy hitelfelvétel esetleges szükségességével előrevetíti, hogy ez a forma érte el a legalacsonyabb részarányt, alig több, mint 7,5%-ot.

Dominánsan az Általános Orvostudományi Kar (ÁOK) hallgatói körében jellemző a saját lakás birtoklása (Pearson féle Khi-négyzet próba értéke: 231,196, df: 12, Sig.: 0,000), azaz a hosszabb képzési idő és helyi tartózkodás (kevesebb tanulmányi szünet) növelheti a saját lakás, tartós lakhatási forma választásának valószínűségét. A kar hallgatói ugyanakkor erősen alul reprezentáltak a kollégiumban élő diákok körében, akik között elsősorban a Bölcsészettudományi (BTK), a Közgazdaságtudományi (KTK) és a Pollak Mihály Műszaki és Informatikai Kar (PMMIK) külföldi tanulói fordulnak elő.

Mindent összevetve az albérleti piac külföldi hallgatókra vonatkozó szegmense, az albérletben lakók alapsokasági részarányára vonatkozó 99%-os megbízhatósági szinten becsült 56,4–67,2%-os arányát feltételezve évi mintegy 1,423–1,878 milliárd Ft-os bevételt képvisel. A keresleti oldalt jelentős mértékben az orvosi, egészségügyi képzési területen felvételt nyert hallgatók képezik, körükben szignifikánsan magasabb a költési színvonal (F-próba értéke: 23,111, Sig. 0,000), mint az egyéb kart látogató diákoknál. A sort az Egészségtudományi Kar vezeti mintegy 92 ezer Ft-os átlagos havi lakhatási kiadással nem sokkal megelőzve az ÁOK külföldi hallgatói által realizált 86 ezer Ft-os szintet. A további karok hallgatói 30 ezer Ft körül maradnak el ezen értékektől, az átlagok 38 és 51 ezer Ft között szóródnak. A város ingatlanpiaca, különösen pedig az albérleti piac szempontjából tehát elmondható, hogy a külföldi hallgatók legnagyobb számosságú csoportja rendelkezik egyúttal a legnagyobb költési hajlandósággal. A teljes költségstruktúrára vonatkoztatva a lakhatásra fordított tételek mintegy 43%-os részarányt jelentenek, amelyet az alapszükségletek követnek (1. ábra).

1. ábra: A kiadások szerkezete a külföldi hallgatók csoportjában (2015, %)

Adatok forrása: saját felmérés, 2015

Az alapszükségletek esetében nem tapasztalható számottevő eltérés sem a kar, sem a választott lakhatási forma vonatkozásában, amely következik a költséghely jellegéből: az alapszükségletek biztosítására szánt termékek köre (élelmiszerek, tisztálkodási szerek) az egyes személyeknél hasonló. A nemek tekintetében tapasztalható némi eltérés, a férfiak átlagosan 10 ezer Ft-al többet fordítanak alapszükségeik biztosítására, mint a nők (F-próba értéke: 10,976, Sig. 0,001).

A lakhatás mellett az alapszükségeket is bevonva a vizsgálatba kitűnik, hogy a külföldi hallgatók által elköltött összegnek mintegy 73%-át a jelenlétükkel összefüggésbe hozható, nehezen kiváltható, létfenntartásra fordított elemek teszik ki, a diszkrecionális jövedelmek aránya 27% (a közlekedést és a tanulmányokat kivéve ebből a körből, amelyek egy felsőoktatásban részt vevő hallgató esetében szintén inkább kötelező, mintsem szabadon megválasztható kiadások 17%). Ez az arány azonban a legszigorúbb változat (egyéb termékeket és szabadidős kiadásokat figyelembe vevő) esetében is igen magas éves bevételt jelent, mintegy 819,7–906,7 millió forintos tételt, amely felhívja a figyelmet – az egyéb előnyökön túl csupán a költségek tekintve is – a külföldi diákok gazdasági jelentőségére.

A hallgatók mintegy 32,9%-a nem adott meg utazásra fordított összeget, vagy ilyen irányú kiadásait nulla forintra becsülte. Ez érthető összefüggésben azzal, hogy Pécs térbeli kiterjedése – figyelembe véve a kollégiumok és albérletek, a belváros, illetve a kampuszok elhelyezkedését – a hallgatók egy meghatározó része számára lehetővé teszi az egyetem, illetve a belvárosi ellátóhelyek tömegközlekedés vagy személygépjármű igénybevétele nélküli megközelítését. További 16,3%-a adott meg a hallgatóknak a helyi diákberlet árának, 22,5%-a annak megfelelő, vagy alacsonyabb összeget, amely tényező a buszközlekedés, illetve az eseti megoldások (egy-egy taxi út igénybevétele, buszjegy váltása) súlyára mutat rá. E tekintetben nincsenek számottevő különbségek az egyes karok hallgatói között, azaz a diákok bejárási lehetőségei/kiadásai hasonlóak.

A tanulmányokra fordított költségek átlaga az ÁOK és ETK hallgatói között a legmagasabbak – havi 14 ezer és 15 ezer Ft –, azonban nem sokkal haladják meg a PMMIK, a Prep, illetve a TTK hallgatóinak kiadásait (13 ezer Ft). A kevésbé költségigényes képzések közé – a tanulmányra, a tandíjon felül fordított összegek relációjában – a minta alapján a BTK, illetve a KTK kurzusai tartoznak (5 ezer Ft-os havi átlaggal).

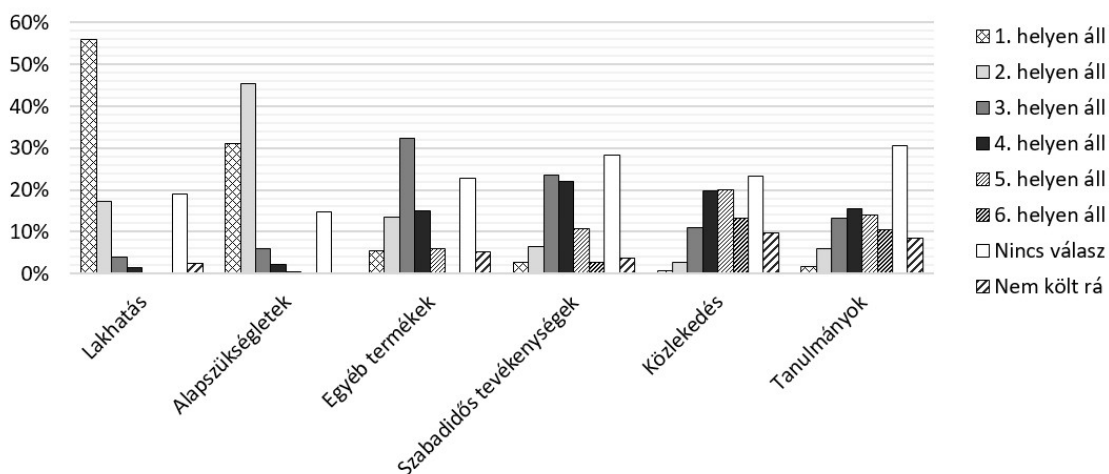
Bár a hallgatók az utóbbi két költséghely esetében is megtehetik, hogy kiadásukat mérsékelik, esetleg nullára szorítják ez tanulmányaik rovására mehet. A ténylegesen a hallgató döntése és lehetőségei által befolyásolt költséghelyek így elsősorban az egyéb kiadásokra, illetve a szórakozásokra fordított összegekre korlátozódnak. Az egyéb kiadások 10%-os részarányukkal évente átlagosan 511,2 millió Ft bevételt jelentenek elsősorban a városnak, kisebb mértékben szűkebb, tágabb környezetének. Az egyéb költségtételek (ruházat, kiegészítők, cigaretta, műszaki cikk, könyvek, számítógépes játék stb.) esetében szignifikáns különbség a vizsgált szempontok közül a karok dimenziójában jelent meg (F-próba értéke: 2,132, Sig. 0,049), ez esetben azonban a legmagasabb összegekkel a Közgazdaságtudományi Kar hallgatói rendelkeztek, náluk a költséghelyen átlagosan közel 33 ezer Ft-os havi kiadás volt megfigyelhető.

Szórakozásra, egyéb szabadidős tevékenységekre fordított összeget a megkérdezettek 67,9%-a adott meg, a csoport nagyobb hányada engedheti meg magának, hogy ilyen kiadásokat is felvállaljon. E tekintetben a hallgatók a nemek relációjában kevésbé különböznek, ugyanakkor a karok dimenziója mentén vannak érzékelhető eltérések (F-próba értéke: 2,590, Sig. 0,018), a legmagasabb összegeket a BTK és a KTK diákjai tudják e célra áldozni (22–30 ezer Ft-ot havonta). Szembetűnő, hogy a vizsgált karok relációjában az ÁOK az 5. helyen végzett, az itt tanuló külföldi hallgatók szórakozásra fordított összegei a KTK diákjainak mindössze megközelítőleg fele.

4. Az egyes kiadási tételek súlya és helye a külföldi diákok fogyasztási portfóliójában

Tovább árnyalja a képet az egyes költség tételek helyének vizsgálata a hallgatók kiadási portfóliójában (2. ábra).

2. ábra: Az egyes költség tételek helye a külföldi diákok kiadási portfóliójában (%)

Adatok forrása: saját felmérés, 2015

Megállapítható, hogy – részarányuk által is előre jelzett módon – a lakhatás és az alapszükségletek jelentik azt a két fő tételt, amely mentén a hallgatók jövedelmük túlnyomó részét elköltik, egyúttal a legkevesbé nyílik lehetőségük ezen kiadási osztályok elkerülésére. Így valószínűsíthető, hogy a külföldi diákok létszámának növekedése legnagyobb arányban elsősorban az ingatlanpiacon, illetve az általános bolti cikkek piacán növeli rövidtávon a keresletet. Alapszükségletekre – azon kitöltők közül, akik ezt a tételt nem hagyták üresen – érthető módon egyetlen személy sem adott meg 0 forintos értéket, azonban szembevetve, hogy a lakhatás terén is elenyészően kevesen vannak (mindössze a minta 2%-a) azok, akik képesek ezen költségeiket elkerülni (pl. rokonnál/ismerősnél kapnak szállást, vagy saját lakhelyükről járnak be, rezsit nem fizetnek). Természetesen utóbbi megállapítás esetében is hangsúlyozandó, hogy a választ megtagadók ez esetben nem szerepelnek, mint a kiadást „elkerülő” csoport.

A másik végletet a közlekedésre és az egyéb tanulmányi kiadásokra fordított tényezők jelentik. Ezen két költség típusban a leginkább jellemző, hogy a hallgatók kisebb, vagy nulla összeget fordítottak a kapcsolódó termékekre és szolgáltatásokra. Ez, figyelembe véve, hogy Pécs város térségi kiterjedése lehetővé teszi a település gyalogos és kerékpárral történő bejárását, illetve, hogy a tanulmányi költségek a jegyzetek hallgatók közötti cseréjével, digitalizálásával, könyvtárhasználatával és egyéb módon az alacsonyabb forrás felett diszponálós személyeknek (is) megoldható, érthető. Rámutat ugyanakkor arra, hogy a mintába vont hallgatók igen jelentős része, összesen 18%-a (a közlekedésen 10%, a tanulmányokon 8%) ténylegesen spórol is ezeken a tételeken vagy nem látja szükségét, hogy fordítson rájuk.

Sajátos az egyéb termékek köre, amely tételek jellemzően inkább az 1–4. helyeken jelennek meg, szemben a szabadidős tevékenységekkel, amelyek kapcsán a 4–6. hely irányába látható eltolódás. Ez részben magyarázható a csoportba tartozó produktumok jellegével is, tekintettel arra, hogy míg a szórakozásra fordított költségek összege lényegében csak a hallgató igényeitől függenek (ráadásul sokszor eseti, kisebb kiadások), addig az egyéb termékeknél gyakrabban fordulhat elő, hogy a kiadás csak magas áldozatvállalással kerülhető el, például a megfelelő ruházat beszerzése nem minden esetben nélkülözhető.

5. A külföldi hallgatók költési volumen alapján szegmentálható csoportjai

A külföldi hallgatók kiadásai alapján a különböző klasztermegoldások mindegyikében markánsan körvonalazódott három szegmens, amelyek közül a legstabilabbnak azon személyek csoportja bizonyult, akik valamennyi költséghelyen az átlag alatt költöttek. A közel 33%-os részaránnyal rendelkező „alacsony keresletű” csoport ellentétpárjaként a teljes minta mintegy 2%-t olyan külföldi hallgatók tetté ki, akik a vizsgált csoporthoz viszonyítva különösen magas (az átlagot mintegy 2,3–5,1-szeresen meghaladó) havi kiadási összeggel bírnak („kiemelkedő keresletűek”). Utóbbi csoportra jellemző, hogy az extrém magas kiadási tételek jellemzően a lakhatási, az alapszükségletekhez kapcsolódó, illetve az egyéb típusú költségekben koncentrálnak, míg a szabadidő, a tanulmányi költségek, illetve a közlekedés esetében szélsőségesen ritkán térnek el jelentősen a többi csoporttól. A harmadik típus köztes vonalat képvisel, amelynek pontosabb megismeréséhez a redukált – extrém magas eseteken kívüli személyekkel számolt – mintára vonatkozó klasztermegoldások járulnak hozzá (3. táblázat).

3. táblázat: A külföldi hallgatók csoportja az egyes kiadási tételek költési portfóliójukban megjelenő súlya alapján
(havi 400 ezer Ft alatti kiadással rendelkezők, * – mintaátlag feletti érték)

Klasztereljárásba bevont változók	Klaszterek és a költési összegek tételek szerinti átlaga (Ft)				Teljes
	1. klaszter (32,6%)	2. klaszter (12,2%)	3. klaszter (34,4%)	4. klaszter (20,8%)	
Lakhatásra fordított összeg	28 335	58 714	75 473*	127 467*	68 883
Alapvető fogyasztási cikkekre fordított összeg	30 037	90 343*	45 727	49 333*	46 780
Egyéb termékekre fordított összeg	16 388	33 354*	14 980	17 233	18 142
Közlekedésre fordított összeg	5 181	7 520*	6 347	8 355*	6 528
Tanulmányokra (tandíjon felül) fordított összeg	6 573	26 543*	12 827*	9 282	11 714
Szabadidős tevékenységekre fordított összeg	12 948	23 057*	12 024	20 323*	15 395
Elnevezés	Alacsony keresletűek	Magas keresletűek	Lakáskörülményeket előtérbe helyezők	Életkörülményeket előtérbe helyezők	

Adatok forrása: saját felmérés, 2015

A jelen csoportosításban szintén megjelenő alacsony keresletű klaszter vonatkozásában kitűnik, hogy bár költségtételeik valamennyi dimenzióban elmaradnak az átlagtól, ugyanakkor elsősorban a lakhatásra fordított összegek tekintetében található különösen markáns differencia. A jelenség elsődleges oka, hogy alapvetően ezek a külföldi hallgatók azok, akik lakhatásukat a kollégiumokban oldják meg, amelyet igazol, hogy a csoport mintegy 69%-a ezt a formát jelölte meg. Második helyen a vélhetően olcsóbb árkategóriába tartozó albérletek, vagy a több hallgató által lakott ingatlanok bérlete szerepelt. A karok ez a szegmens bizonyult a leginkább változatosnak – valamennyi vizsgált kar hallgatója megjelent a csoportban.

Szintén magas részarányt ért el azon diákok köre, akik elsősorban lakhatásra, illetve tanulmányaik finanszírozására költenek („lakáskörülményeket előtérbe helyezők”) a mintaátlagot meghaladó mértékben. A magasabb – ugyanakkor nem kiugróan magas – tételek oka, hogy a 3. klaszterbe szinte kizárólagosan (közel 89%-ban) olyan hallgatók szerepeltek, akik a vizsgálat idején albérletben laktak. Továbbá a csoport mintegy 9%-át saját lakással rendelkező személyek adták. Hangsúlyos, hogy a lakhatási költségek mellett az ezen körbe tartozó hallgatók tanulmányaikra is átlag feletti összeget fordítanak. A karok vonat-

kozásában is szélsőséges típust képviselnek, jellemzően az ÁOK hallgatói teszik ki körüket (87%-uk az ÁOK-on tanul jelenleg), amely értékben természetesen a magas mintabéli részarány is szerepet játszik, ugyanakkor nem kizárólagosan: az ÁOK-s hallgatók körén belül is mintegy 45% ebbe a csoportba nyert besorolást.

A harmadik legnépesebb kört az „életkörülményeket előtérbe helyezők” képviselik. Esetükben olyan költséghelyeken jelentek meg dominánsan magasabb összegek, amelyek a lakhatással, a magas ár kategóriába eső általános fogyasztási cikkekkel, illetve a rekreációval hozhatók kapcsolatba. A csoport mutat hasonlóságokat a „lakáskörülményeket előtérbe helyezőkével”, körüket szinte kizárólagosan az ÁOK albérletben, vagy saját lakásban élő hallgatói adják.

A negyedik csoportot a „magas keresletűek” adják. Esetükben a lakhatási költségek kivételével valamennyi költséghelyen az átlagot meghaladó kiadási tételek voltak jellemzők. A lakhatással kapcsolatos kiadások kérdését árnyalja, hogy a csoportban mintegy 40%-ot ért el a kollégiumban lakók részaránya, amely hozzájárult az átlagos összegek csökkenéséhez, egyúttal magasabb jövedelem elköltését teheti lehetővé egyéb termékcsoportokban.

Az egyes klaszterek helyi gazdaságra gyakorolt hatásával összefüggésben megállapítható, hogy az ingatlan- és albérletipiac relációjában különösen a lakás- és életkörülményeket előtérbe helyezők, míg a szórakozóhelyek és egyéb fogyasztási cikkek étkezésítői számára (ideértve az alapszükségleteket kielégítő termékeket is) az életkörülményeket előtérbe helyezők, illetve a magas keresletűek jelentenek erős piacot. A versenyszféra vállalkozásai számára tehát közvetlenül is jelentős bevételi forrást képvisel a megkérdezettek közel 46,6–55,2%-a, amely kereslet jó eséllyel hozzájárul több helyi vállalkozás tartós fennmaradásához és fejlődéséhez. Mindezek mellett az „alacsony keresletűek” névre keresztelt csoport sem hanyagolható el, hiszen bár lakhatási és alapszükségletekre fordított kiadásaik jelentősen elmaradnak a mintaátlagtól, a tartós fogyasztási cikkek, a közlekedés, különösen pedig a szabadidős tevékenységekre fordított összegek vonatkozásában nem térnek el nagyságrendileg a minta egészére számolt értéktől.

6. Konklúzió

A jelen vizsgálat az egyre nagyobb gazdasági és politikai jelentőséggel bíró nemzetközi diplomaszervező hallgatói mobilitás hatásaival foglalkozott. A vizsgálat térbeli kerete Pécs, célcsoportját a Pécsi Tudományegyetemen tanuló külföldi hallgatók képezik. A területválasztást indokolta, hogy Pécs felsőoktatási központként olyan hátrányos helyzetű térség centruma, amelyben a külföldi hallgatók számának emelkedése jelentősen hozzájárulhat a térség gazdasági dinamizmusának fokozódásához. Ezt erősíti az a kedvező tendencia, hogy a külföldi hallgatók száma – amely jelenleg is megközelíti a lakosság közel 2%-át – folyamatosan növekszik. A legnagyobb vonzerőt a nemzetközileg elismert hazai orvosképzés kínálata jelenti, amely Pécsen a legnépszerűbb képzési terület a külföldi hallgatók körében. Az idegen országból érkezett diákok a beiskolázott egyetemi létszám megközelítőleg 15%-át alkotják.

Az idegen nyelvű képzésben részt vevő külföldi hallgatók körében végzett kérdőíves felmérésben nagy hangsúlyt kapott a költési szokások vizsgálata. Az elemzést a diákok válaszaikra alapozott valószínűségi becslésre építettük. Eredményeink szerint a külföldi hallgatók, mint fogyasztók, éves szinten közel 5 milliárd Ft-tal járulnak hozzá a város vállalkozásainak, illetve egyéb gazdasági szereplőinek bevételeihez. A legjelentősebb kiadási tételt a lakhatás költségei és az alapszükségletek beszerzése adta 43 és 30%-os részaránnyal, majd sorrendben az egyéb termékek vásárlására, a szabadidős tevékenységekre, illetve a tanulmányokra és a közlekedésre fordított összegek következtek.

A hallgatói költségek alapján négy eltérő csoport szegmentálására került sor. Az „alacsony keresletűek” a felmerülő valamennyi költséghelyen az átlag alatt költenek (a csoport mintegy 69%-a kollégiumi szállást vesz igénybe, amely lehetővé teszi, hogy a lakhatáson is megtakarítást érjenek el). Jellegzetes csoportot képviselnek a „lakáskörülményeket előtérbe helyezők”, amely kör lakhatására és tanulmányaira az átlag felett, ugyanakkor valamennyi további költséghelyre átlag alatt fordít. A jelenség magyarázata, hogy körükben kiemelkedő (89%) az albérletben és magas (9%) a saját lakásban élők részaránya. A harmadik azonosított csoportot az „életkörülményeket előtérbe helyezők” képviselik, esetükben a lakhatási költségek mellett az alapszükségleti cikkekre és a szabadidős tevékenységekre költött összegek is átlag feletti részarányt értek el. Végezetül a „magas keresletűek” csoportja a lakhatáson kívül valamennyi tételre átlag felett fordít.

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy a külföldi hallgatók szállásra, megélhetésre, szabadidőre, utazásra, tandíjra költött pénze komoly hatást gyakorol a gazdasági életre, amely további hasznot jelent, az egyetem számára a tehetséges hallgatók vonzásában és a tandíjából származó bevételekben, a helyi gazdaság számára a megélhetés során elköltött összegekben, ezáltal a fogyasztópiac bővülésében és a munkahelyteremtésben, az önkormányzat, illetve az állam számára a konkrét adóbevételekben. A hasznot ez utóbbiak számára megsokszorozhatják az egyetemek közreműködésével megtelepített tudásintenzív gazdasági ágazatok, s a bővülő nemzetközi kapcsolatok.

JEGYZETEK

1. OECD – Education at a Glance 2015
2. Rivza, B.–Teichler, U. (2007): The Changing Role of Student Mobility. Higher Education Policy, 20, pp. 457–475. <https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300163>
3. Migracion Policy Institute <https://www.migrationpolicy.org/article/top-10-2012-issue-9-international-student-mobility-rises-and-countries-look-for-capitalize> (utolsó letöltés ideje: 2017. november 8.).
4. Lásd 1. jegyzet.
5. Brooks, R.–Waters, J. (2013): Student Mobilities, Migration and the Internationalization of Higher Education. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 216 p. <https://doi.org/10.1057/9780230305588>
6. Varghese, N. V. (2008): Globalisation of HE and Cross-Border Student Mobility. International Institute for Education Planning, Párizs. 33. p.
7. Lamgerné Rédei Mária (2009): A tanulmányi célú mozgás. Reg-Info, Budapest, 183. p.
8. Kelly, A. (2009): Globalisation and Education: A Review of Conflicting Perspectives and their Effect on Policy and Practice in the UK. Globalisation, Societies and Education, 7(1), pp. 51–68. <https://doi.org/10.1080/13603108.2013.863237>
9. Brooks, R.–Waters, J. (2013): i. m.
10. Findlay, A.–King, R.–Smith, F. M.–Geddes, A.–Skeldon, R. (2012): World Class? An Investigation of Globalisation, Difference and International Student Mobility. Transactions of the Institute of British Geographers, 37, pp. 118–131. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5661.2011.00454.x>
11. Vickers, P.–Bekhradnia, B. (2007): The Economic Costs and Benefits of International Students. Higher Education Policy Institute, Oxford, 24 p.
12. Montanari, A.–Staniscia, B. (2014): International Tertiary Students: Is Rome an Attractive Destination? Eurolimes, 17, pp. 169–183.
13. Knight, J. (2004): Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales. Journal of Studies in International Education, 8(1), pp. 5–31. <https://doi.org/10.1177/1028315303260832>
14. Ortiz, A.–Chang, L.–Fang, Y. (2015): International Student Mobility Trends 2015: An Economic Perspective. WES Research & Advisory Services. 8 p.

IRODALOMJEGYZÉK

- Brooks, R.–Waters, J. (2013): Student Mobilities, Migration and the Internationalization of Higher Education. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 216 p. <https://doi.org/10.1057/9780230305588>
- Findlay, A.–King, R.–Smith, F. M.–Geddes, A.–Skeldon, R. (2012): World Class? An Investigation of Globalisation, Difference and International Student Mobility. Transactions of the Institute of British Geographers, 37, pp. 118–131. <https://doi.org/10.1111/j.1475-5661.2011.00454.x>
- Kelly, A. (2009): Globalisation and Education: A Review of Conflicting Perspectives and their Effect on Policy and Practice in the UK. Globalisation, Societies and Education, 7(1), pp. 51–68. <https://doi.org/10.1080/13603108.2013.863237>
- Knight, J. (2004): Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales. Journal of Studies in International Education, 8(1), pp. 5–31. <https://doi.org/10.1177/1028315303260832>
- Lamgerné Rédei Mária (2009): A tanulmányi célú mozgás. Reg-Info, Budapest, 183. p.
- Montanari, A.–Staniscia, B. (2014): International Tertiary Students: Is Rome an Attractive Destination? Eurolimes, 17, pp. 169–183.
- Ortiz, A.–Chang, L.–Fang, Y. (2015): International Student Mobility Trends 2015: An Economic Perspective. WES Research & Advisory Services. 8 p.
- Rivza, B.–Teichler, U. (2007): The Changing Role of Student Mobility. Higher Education Policy, 20, pp. 457–475. <https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300163>
- Varghese, N. V. (2008): Globalisation of HE and Cross-Border Student Mobility. International Institute for Education Planning, Párizs. 33. p.
- Vickers, P.–Bekhradnia, B. (2007): The Economic Costs and Benefits of International Students. Higher Education Policy Institute, Oxford, 24 p.

Egyéb források

- Átlagos albérleti díjak: http://www.mfor.hu/cikkek/szemelyes_penzugyek/Meglepo_hol_a_legdragabbak_az_alberletek.html (utolsó letöltés ideje: 2017. 04. 10.).
- Intézményi adatszolgáltatás (PTE).
- KSH: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpt012b.html (utolsó letöltés ideje: 2017. 04. 10.).
- Migration Policy Institute <https://www.migrationpolicy.org/article/top-10-2012-issue-9-international-student-mobility-rises-and-countries-look-to-capitalise> (utolsó letöltés ideje: 2017. november 8.).
- OECD – Education at a Glance 2015.
- TeIR <https://www.teir.hu/>

DR. RITÓ EVELIN

doktorandusz, Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
jogrito@uni-miskolc.hu

ÉLHETŐBB VÁROS – AVAGY SMART CITY

SMART CITIES FOR A BETTER WORLD

ABSTRACT

The subject of this essay is the topic of Smart City, which is one of the important areas of the ongoing European integration. The internet and digital technologies are transforming our world in every walk of our private and commercial lives. Cities must take an active part in the digital revolution, and must make all the resulting new digital possibilities available to all citizens and enterprises. In the field of digital tools and service there are multiple untapped opportunities that await citizens and enterprises. From online purchase and learning through paying the checks to online administration, the web offers the best solution, if conditions are provided. Nowadays we are witnessing the time of social changes, scientific discoveries and the rapid development of technology. This process is accompanied by the incursion of “civilization”, the increase of the standard of living and life expectancy and the rising number of the Earth’s population. The latter goes hand in hand with the growing number of cities and their growing size as well. Today more than half of the Earth’s population lives in cities. In the early 21st century the number of urban habitants surpassed 50% of the entire human population. By the end of the century this ratio will expectedly be 70–75%. This not only shows the importance of cities but also the responsibility and challenge that urbanization means all around the world. Through my research I attempt to make Smart City the subject of this essay, as more than half of the Earth’s population is living in cities as the result of the increasingly fast urbanization. The coexistence and environmental change pose new challenges to the inhabitants and leaders of urban areas in many areas of life. Urban development and operation can increasingly be realized only through up-to-date and effective tools. The info-communicational solutions, which are becoming increasingly integral to urban life, add effectively and with a lower cost to the perceptible increase in the quality of life, while invigorating the community’s economy on a local and national level. The goal of my research is to review the related works of Hungarian and international authors in order to make a comprehensive analysis of this area, which in my opinion is exceedingly important, as smart technology is an integral part of our daily lives.

Kulcsszavak: globalizáció, Európai Unió, Okos Város

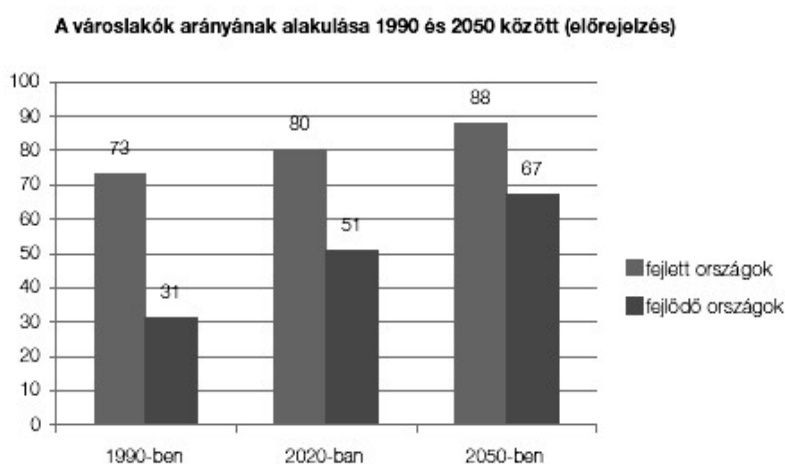
Keynotes: globalization, European Union, Smart City

1. Bevezetés

Jelen tanulmány az Európai Unió, valamint hazánk smart city fejlesztésekkel kapcsolatos törekvéseinek hátterét vizsgálja. A smart city – okos város programokkal foglalkozó tanulmányok nagy része indít az urbanizációval és a népességnövekedéssel kapcsolatos statisztikák ismertetésével. Úgy gondolom ezen tények ismertetése szinte kihagyhatatlan, hiszen ezen adatok is igazolják az okos város programok bevezetésének és alkalmazásának szükségességét. A United Nation felmérései szerint bolygónk lakosságának 54,5%-a, azaz több, mint fele városokban él, és az előrejelzések szerint ez az arány folyamatosan emelkedni fog. 2030-ra megközelítőleg minden harmadik ember városlakó lesz.¹

A közelmúlt egyik tudományos igénnyel megfogalmazott vizsgálata, a Római Klub „A növekedés határai” című első jelentése 1972 elején arra hívta fel az emberiség figyelmét, hogy amennyiben az elmúlt évtizedekben érvényesülő tendenciák tovább folytatódnak, a XXI. század második felében az emberiség – a demográfiai robbanás, az élelmiszerek elégtelensége, a nyersanyagkészletek kimerülése és a környezet elszennyeződése miatt – katasztrófába rohan. Négy fontos fogalmat szeretnék kiemelni az említett könyvből: növekedés, fejlődés, túllövés, korlát. E négy fogalom köré épül fel a tanulmány mondanivalója, amely egyértelművé tette a nemzetközi környezeti együttműködés elkerülhetetlenségét.

A jelentés legfőbb következtetése között említhető, hogy amennyiben a világ népességének és iparosodásának, a környezetszennyeződésnek, az élelmiszertermelésnek és az erőforrások felhasználásának trendjei változatlanok maradnának, akkor a következő 100 év folyamán elérkezne az emberiség a földi élet növekedésének határához. A probléma elkerülésére annál nagyobb az esély, minél előbb és minél hatékonyabban végzik közösen az említett munkát.²

Forrás: IBM Smarter City 2011.

Az egyre gyorsuló urbanizáció, a városok dinamikus növekedése számos kérdést vet fel azzal kapcsolatban, hogy hogyan maradhatnak a jövő városai élhetőek és működőképesek. Az említett jelenségekre egy lehetséges megoldás a smart city, azaz okos város programok bevezetése.

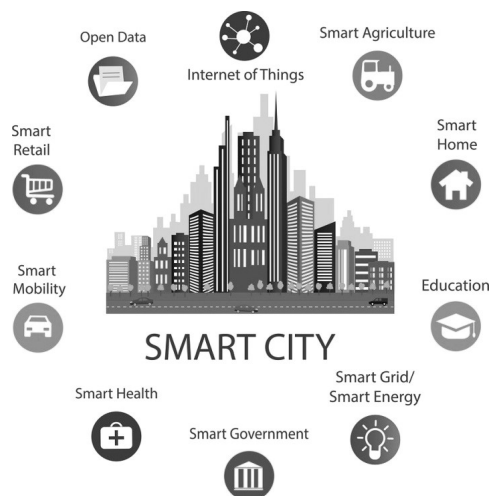
2. A Smart City jellemzői

A 21. század elejének gazdasági kihívásai, a fenntartható és kiszámítható jövő megteremtésének szándéka eredményezte az okos település koncepciók kidolgozását, amelyek a legújabb információs és kommunikációs technológiákat alkalmazzák a gyors, átlátható működés érdekében. A smart city projektek által olyan digitális, infokommunikációs rendszerek bevezetése cél, amelyek komplex, összetett problémákra egyszerűen használható megoldásokat kínálnak a városlakóknak.

Az új technológiák felhasználása mellett jelentős szerepet töltenek be a városi közösségek igényei is. Az okos város projektek megvalósítása során a városok üzemeltetői a polgáraikat bevonhatják a döntéshozatali folyamatokba, a rendelkezésre álló szolgáltatásokat összeköthetik egymással és az így keletkezett adatvagyon újrafelhasználhatóvá tehetik. Az Európai Unióban több sikeres példát láthattunk arra, hogy egy város következetesen kidolgozott koncepcióval okos várossá fejlesztette magát. Hazánkban is egyre nagyobb figyelmet kapnak az említett koncepciók,³ valamint a Kormány is folyamatosan próbálja ösztö-

nözni a városokat arra, hogy a piac és az Európai Unió által nyújtott fejlesztési lehetőségeket felhasználják az említett célok elérése érdekében.

A Smart City projektek egyre nagyobb teret nyernek és fokozatosan bekerülnek a közutadatba, azonban a társadalom jelentős része sajnálatos módon nincs tisztában azzal, hogy az okos város koncepciók mit is takarnak valójában.⁴ Terjedelmi okok miatt jelen tanulmányban a Smart City fogalmának részletes elemzésére nem térek ki, azonban fontosnak tartom megemlíteni, hogy az idei évben hazánkban meghatározásra került a pontos definíció⁵, amely előrelépést jelent a fogalmi problémák kiküszöbölése érdekében. Az elfogadott definíció az egyes kormányrendeleteknek az „okos város”, „okos város módszertan” fogalom meghatározásával összefüggő módosításáról szóló 56/2017. (III. 20.) Korm. rendeletben olvasható. Az említett kormányrendelet szerint az okos város olyan település, amelyik az integrált településfejlesztési stratégiáját okos város módszertan alapján készíti és végzi. Az 56/2017. (III. 20.) Korm. rendelet meghatározza továbbá az okos város módszertan fogalmát is, amely a települések vagy települések csoportjának olyan településfejlesztési módszertana, amely a természeti és épített környezetét, digitális infrastruktúráját, valamint a települési szolgáltatások minőségét és gazdasági hatékonyságát korszerű és innovatív információtechnológiák alkalmazásával, fenntartható módon, a lakosság fokozott bevonásával fejleszti.

Forrás: <https://www.rhoonet.com/wp-content/uploads/2016/07/51.jpg>

Megjegyezendő, hogy az okos város programok olyan komplex rendszerként jellemezhetőek, amelyek felölelik a kormányzás, a gazdaság, a környezet, a közlekedés fejlesztését, illetve céljuk az adott városban élő emberek életminőségének javítása. Fontos kiemelni, hogy az említett területek nem kezelhetők egymástól függetlenül, hiszen a fejlesztés érdekében alkalmazott programok több területhez is kapcsolódhatnak, átfedést képezhetnek és az egyes programok között lehetnek akár közös megvalósítási elemek is. A sikeres programok eléréséhez nélkülözhetetlen az egyes alrendszerek együttes fejlesztése. Az európai okos városok kialakítását motiválta többek között az Európai Unió 20-20-20 célkitűzése, azaz a károsanyag-kibocsátás 20%-os csökkentése, az energiahatékonyság 20%-os növelése és a megújuló energiák 20%-os részaránya, olyan cél, amelynek teljesítése az energiafelhasználás, a közlekedés és az infrastruktúra területén radikális változást, koncepcióváltást tesz szükségessé a városok részéről. E szempontoktól indítva – figyelembe véve a költségvetési korlátokat – alakultak ki a Smart City, más néven okos város koncepciók, és jöttek létre a különböző, hasonló célú átfogó európai és nemzeti programok, valamint a „smartosodás” irányába elindulni kívánó városok konkrét megvalósítási tervei és projektjei.⁶

3. Az Európai Unió törekvései

Az Európai Unió intézményeinek gondolkodásában is egyre gyakrabban jelenik meg a Smart City kifejezés és koncepció, jelezve azt, hogy Európa számos városa az okos városok útjára lépett. A következőkben az Európai Unió akcióterveit kívánom bemutatni annak érdekében, hogy az okos város projektek kialakulásának stratégiai hátterét szemléltethessem.⁷

3.1. Bangemann-jelentés

Az európai információs társadalom megteremtését a Bangemann-jelentés⁸ alapozta meg, amely az „Európa és a globális információs társadalom – Ajánlások az Európai Tanács számára” címet viselte. A jelentés rámutatott az Európai Tanács politikai beavatkozásának szükségességére, valamint azon tényre, hogy az információs infrastruktúra kiépítése és finanszírozása a magánszektor feladata. A Bangemann-jelentésben a legfontosabb a versenyszellem hangsúlyozása, hogy a szabad, jól szabályozott versengés lehet alkalmas a legjobb információs társadalom felépítésére Európában.⁹

A Bangemann-jelentés júniusi megvitatását követően lendületbe jött az európai stratégiagyártó gépezet és az Európai Bizottság az Európai Tanács felkérésére már 1994. július 19-én bemutatta az „Európa útja az információs társadalom felé: Akcióterv” című új dokumentumot. Az akcióterv eredetileg csak az 1994. és az 1995. évekre írt elő feladatokat, de folyamatosan új feladatokat jelöltek ki a későbbi évekre is. 1996-ban átminősítették „gördülő akciótervvé”, és hatályát kiterjesztették egészen 1998-ig. Érvényét csak az új eEurope akcióterv megjelenésével veszítette el.¹⁰

3.2. eEurope

Az eEurope kezdeményezést a Bizottság 1999 decemberében hozta nyilvánosságra, azaz a céllal, hogy létrehozzák az „online Európát”. Az eEurope program azon a felvetésen alapul, hogy az internet a jövőbeli gazdasági növekedés, a munkahelyteremtés és az életminőség javítása szempontjából elengedhetetlen az egész világon.

Az Akcióterv csak feladatokat fogalmazott meg, megvalósításához az Unió nem nyújtott anyagi támogatást a tagországoknak, ezért a végrehajtás elsősorban a nemzeti szintű politikától függött. Az eEurope rendelkezései szerint a célkitűzések csak akkor valósíthatók meg, ha az Európai Unió tagállamai, az Európai Parlament és az Európai Tanács készek elkötelezni magukat. Az akadályok elmozdítása és a siker érdekében minden tagállamnak fel kell állítania egy fontossági sorrendet.¹¹ Az eEurope sikere tehát a tagállamok és az Európai Unió szerveinek az együttműködésétől függött.¹²

3.3. eEurope2002

Az eEurope programok továbbfejlesztését szolgálta az eEurope 2002 stratégia, amelyet a Lisszaboni csúcsertekezlet az alábbi szerkezetben fogadott el:

1. cél – Olcsóbb, gyorsabb és biztonságos internet (infrastruktúra, eszköz aspektus),
2. cél – Befektetés az emberi képességek fejlesztésébe (humán készség aspektus),
3. cél – Az internet használatának elősegítése (tartalom aspektus).

Az egyik fő cél az egységes szabályozási keretfeltételek megteremtése volt az új, fejlettebb gazdaságba való átmenethez.

3.4. eEurope+

Az eEurope+¹³ program részleteinek kidolgozásakor az Európai Unióhoz történő csatlakozásra váró országok túlnyomó része már rendelkezett saját nemzeti információs stratégiával, ezért a program legfőbb célja az Európai Unión belül addig kevésbé jelentkező digitális megosztottság minimalizálása volt.¹⁴

3.5. eEurope2005

Az eEurope és az eEurope+ programok lezárulását követő időszakra kidolgozott eEurope2005¹⁵ program akciótervében az „információs társadalom mindenkinek” jelszó már nem az infrastruktúrára és a hálózatok kiépítésére, hanem elsősorban az interneten elérhető tartalomra és az új szolgáltatásokra vonatkozott.

Az új akcióterv célkitűzése az volt, hogy a tagállamok ösztönözzék a biztonságos, szélessávú internet-hozzáférés lehetőségének megteremtését mindenki számára. Az akcióterv megvalósítása Európa fejlett országainak nagy feladatot jelentett. Bár az Európai Bizottság csak ajánlásokat, irányelveket fogalmazhat meg, és a megvalósítás a nemzeti kormányok hatáskörébe tartozik, az EU-politika jelentős mértékben segíti és ösztönzi a tagországok fejlődését. Minden ország elkészítette nemzeti információs stratégiáját, rögzítette az elektronikus kormányzati rendszerek bevezetésének követelményeit és megvalósításának ütemtervét. A célkitűzések teljesülésének mérésére egységes mutatószámrendszert vezettek be, mely alapján évente nyomon követik a tagországok fejlődését, értékelik, hogy mennyiben felel meg az akcióterv célkitűzéseinek. 2005-ben az európai államok információs fejlettsége – az eEurope2005 Akcióterv sikereinek dacára – meglehetősen eltérő képet mutattak. Az Unió döntéshozói felismerték, hogy az új irányvonal megvalósításához Európa erőforrásai kimerültek, megújulási képessége pedig vészesen lecsökkent.

3.6. i2010

Az Európai Tanács arra az álláspontra helyezkedett, hogy a fenntartható növekedés a tudás és az innováció függvénye, ehhez pedig elengedhetetlen az információs és kommunikációs technológiák alkalmazása a közszolgáltatásokban, a kis- és középvállalkozásoknál és a háztartásokban egyaránt, vagyis szükséges a „befogadó” információs társadalom a kijelölt célok eléréséhez, ezért megalkották az i2010 kezdeményezést, az Európai Információs Társadalom a növekedésért és foglalkoztatásért.¹⁶

Az Európai Bizottság a fenti célok megvalósítása érdekében az alábbi prioritásokat jelölte meg:

1. Megfizethető, biztonságos, nagy sávszélességű kommunikációt, gazdag és változatos tartalmat és digitális szolgáltatásokat kínáló egységes európai információs tér megteremtése.
2. Az információs és kommunikációs technológiák kutatásával kapcsolatos befektetések és az innováció ösztönzése.
3. Befogadó európai információs társadalom létrehozása.

A stratégia és a törekvések végső célja az európai szinten egységes, szolgáltató közszféra, azaz az Európai Közigazgatási Térség létrehozása volt.¹⁷

3.7. Európai Digitális Menetrend

Az Európai Bizottság 2010 márciusában mutatta be az „Európa 2020” stratégiát, melynek célja a válságból való kilábalás és az EU gazdaságának felkészítése az előttünk álló évtized kihívásaira.¹⁸ Az európai digitális menetrend az „Európa 2020” stratégia hét kiemelt kezdeményezésének egyike, melyet azért alkottak meg, hogy az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásának kulcsfontosságú szerepet jelöljön ki Európa 2020-ra kitűzött céljainak sikeres megvalósításában.

A digitális menetrend célja általánosságban, hogy a nagy sebességű és szupergyors internetre és interoperábilis alkalmazásokra épülő egységes digitális piac révén fenntartható gazdasági és szociális előnyöket teremtsen.¹⁹

3.8. Amszterdami paktum

2016. május 30. napján történelmi jelentőségű megállapodás született: a városi ügyekért felelős uniós miniszterek elfogadták az Amszterdami Paktumot²⁰, amely kötelezővé kívánja tenni annak a városfejlesztési menetrendnek a végrehajtását, amely európai szintű, közösen kidolgozandó módszertani szttenderdek és jó gyakorlatok alapján kínálna megoldást a városi problémákra. Az Amszterdami Paktum célja, hogy tizenkét témakörben partnerséget hozzon létre a Bizottság, a tagállamok, a városok és egyéb azonosított szereplők részvételével, akiknek a kiemelt városi problémakörökben közös cselekvési terveket kell kidolgozniuk és – a csatlakozó városokban – végrehajtaniuk.²¹ Az integrált városfejlesztés menetrendje által a jövő városai nem egyszerűen technológiai szempontból lennének „okosak”, hanem szociálisan, gazdaságszervezési vagy kulturális szempontból is innovatív modelleket szeretnének meghonosítani.

Az Amszterdami Paktum pillérei pontosan ezt a logikai láncolatot követik: az első az optimális szabályozás megteremtése, a második a megfelelő finanszírozási formák lehetővé tétele, a harmadik pedig a jól működő példák megtalálása és átemelése. Ebben a rendszerben jobban összekötnék egymással a városoknak járó uniós támogatásokat és a magántőke részvételét, és jobban ügyelnének arra, hogy a projektek valóban innovatívak legyenek.²²

3.9. Okos kormányzás az Európai Unióban

A fentiek alapján megállapítható, hogy a 2000-es évtizedfordulóig az Európai Unióban az infrastruktúra-központú fejlesztési szemlélet volt a meghatározó. Az Európa Tanács lisszaboni ülésén azonban a „lisszaboni stratégia” részét képező eEurope-kezdeményezés és az eEurope 2002 akcióterv nyilvánosságra hozatalát, valamint az információs társadalmi irányelvek megszületését követően az e-kormányzás fejlődése jelentős mértékben felgyorsult. Az okos kormányzás területének szabályozása prioritást élvez az Európai Unióban. Ennek oka, hogy ezen a területen tudnak a leginkább a tagállamok rendszerei egymáshoz közeledni. Az elektronikus közigazgatási megoldásokkal lehet a leginkább biztosítani a tagállamok közötti átjárhatóság sikerességét. Az Európai Unió döntéshozói és jogalkotói felismerték a technológia nyújtotta lehetőségeket, és igyekeznek egy homogénebb modern közigazgatást és kormányzást kiépíteni. Két prioritás emelhető ki, az egyik a közigazgatás és az adminisztráció fejlesztése, a másik a kormányzatok és a társadalom közötti tájékoztatás és tájékoztatási megoldások fejlesztése.

További prioritás még a tagállamok közötti adattovábbítás és adatstruktúrák egységesítése a mobilitás és belső kereskedelem erősítése céljából. Összességében elmondható, hogy az egységes jogalkotási célkitűzés és stratégia ezen a területen érvényesül leginkább a

Smart City alrendszerek közül, ugyanakkor mivel a közigazgatási megoldások és módszertanok erőteljesen érintik az egyes tagállamok szuverenitását, a legtöbb kapcsolódó dokumentum nem jogszabályként, hanem Bizottsági vélemények, ajánlások formájában jelenik meg.²³

3.10. Digitális egységes piac

Az Európai Bizottság egyik aktuális kezdeményezése a digitális egységes piac létrehozása, amely részleteinek kimunkálása, valamint megvalósítása folyamatosan zajlik és kiemelt szerepet tölt be a jövőbeli célkitűzések között.

Az Európai Bizottság 2015. május 6-án mutatta be a digitális egységes piac létrehozását célzó terveinek részleteit, amely egyike a Jean-Claude Juncker vezette testület kiemelt prioritásainak. A digitális egységes piac kialakításáról szóló stratégiai dokumentumban foglaltak szerint a Bizottság célja, hogy eltörölje a tagállamok közötti „digitális megosztottságot”. A digitális egységes piac az egyik legígéretesebb, de egyben a legnagyobb kihívást jelentő fejlődési terület, amelyben 415 milliárd eurónyi hatékonyságnövelési potenciál rejlik. Új lehetőségeket nyit meg a gazdaság e-kereskedelmen keresztül történő fellendítésére, továbbá megkönnyíti a vállalkozások számára a közigazgatási és pénzügyi előírásoknak való megfelelést, és az e-kormányzáson keresztül erősíti a fogyasztók jogait.²⁴

E fejlemények olyan szabályozási keretet kívánnak meg, amely elősegíti a felhőalapú számítástechnika, a határok nélküli mobil adatkapcsolat, valamint az információkhoz és a tartalmakhoz való egyszerűsített hozzáférés fejlődését, s mindeközben garantálja a magánélet és a személyes adatok védelmét, a kiberbiztonságot és a hálózatsemlegességet.

3.11. EU Smart City kezdeményezései

Az EU Smart City kezdeményezéseinek a célja a beruházások felgyorsítása és az innováció intenzitásának növelése az európai városokban, ezekkel társadalmi, gazdasági és környezetvédelmi célok elérése.

A célok megvalósítása érdekében létrehozták az European Smart City Initiative-t, amely egy átfogó rendszer. A rendszer összesíti az Európai Unió finanszírozásából megvalósuló különféle smart city projekteket, amellyel egy ideális platformot hoznak létre a projektek áttekintéséhez, illetve együttműködési kapcsolatok kialakításához. Ezek a kutatások és programok az EU 20-20-20 célkitűzésének elérését célozzák, azaz a károsanyag-kibocsátás 20%-os csökkentését, a megújuló energia felhasználásának 20%-os arányát és az energiahatékonyság 20%-os növelését. Az Initiative rendszer nagy előnye, hogy összefogja a smart city projekteket és résztvevőket, ezáltal áttekinthetővé teszi a folyamatban lévő fejlesztéseket, azonban sajnálatos módon csak az Európai Unió által nyújtott finanszírozásához köthető munkák szerepelnek, az egyéb finanszírozású kutatások és fejlesztések nem, vagy csak közvetve jelennek meg.²⁵

A sikeres kezdeményezések között említhető még a „Smart Cities and Communities” European Innovation Partnership program, amelyet az Európai Bizottság azért hozott létre, hogy összefogja a különböző smart city projekteket, segítve a 2020-as klímaváltozási célok elérését.

Ehhez az alábbi területek fejlesztését tűzi ki célul:

- Fenntartható városi mobilitás: alternatív energiák, tömegközlekedés, hatékony logisztika, tervezés.
- Fenntartható energia, hatékony épületek és körzetek: az épületek és körzetek energiahatékonyságának növelése, a megújuló energia felhasználási arányának növelése, a közösség életminőségének javítása.

- Integrált infrastruktúra létrehozása az energetika, a közlekedés és az információs és kommunikációs technológia (IKT, infokommunikáció) összekapcsolására, a hatékonyság és a fenntarthatóság növelése céljából.
- Szociális ellátórendszerek korszerűsítése.

A felsorolásból is jól látható, hogy igen szerteágazó a projekt kapcsolatrendszere, azonban leginkább a klímaváltozás megakadályozásának kérdéskörére koncentrálnak, a széndioxid kibocsájtási értékeket érdemben nem befolyásoló fejlesztések ezen programban kisebb szerepet kapnak.

3.12. Az Európai Unió szerepe a hazai városfejlődésben

Az Európai Unió az elmúlt években okos városok fejlesztésére irányuló programokat indított el, amelyekben fontos, hogy Magyarország is részt tudjon venni. Az említett programok a hazai vállalkozásoknak is jelentős segítséget jelentenének, hiszen a hazai településeken fejlesztett termékek nemzetközi piacon is versenyképesek lehetnek, továbbá a város infrastrukturális és társadalmi fejlettsége egyre inkább előfeltétele a cégek odavonzásának, mivel az iparágak legtöbbjében a tudás és a szolgáltatások cseréje leginkább a személyes kontaktuson alapul. Az önkormányzatok a helyi igényeknek megfelelően kitűzött célok és a megvalósításukhoz kapcsolódó programok koordinációjával igen jelentős szerepet töltenek be egy település sikerességének és fenntarthatóságának elérése és folyamatos biztosítása érdekében.

A Kormány a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint az egyes településrendezési sajátos jogintézményekről szóló 314/2012. (XI. 8.) Korm. rendeletében szabályozza az Integrált Településfejlesztési Stratégia (ITS) tárgyát. Az „élhetőbb város” megvalósítása a Stratégia céljaként szerepel. A Stratégia a társadalom – gazdaság – környezet, valamint a hozzájuk kapcsolódó infrastruktúra pilléreire támaszkodik, azonban az okos város koncepciójában kiegészül még a felsorolás. Az okos város rangjának eléréséhez szükséges még a kormányzás, az intézményrendszer fejlesztése is.

Alapvető fontosságú, hogy a települések egy átfogó értékelési folyamat keretében felmérjék a fejlesztési lehetőségeiket és kiinduló állapotukat, másodsorban Smart City Stratégiát és Cselekvési Tervet hozzanak létre, amelyekben meghatározzák az okos fejlesztések célterületeit, eredményeit, eszközeit és a szükséges lépéseket, harmadrészt ezeket a fejlesztéseket egy Monitoring rendszerben folyamatosan ellenőrizték és kövessék.

Az elmúlt időszakban számos a 2014–2020 programozási ciklusra vonatkozó fejlesztéspolitikai dokumentum született, ahol a Kormány fejlesztéspolitikáját, a megyék stratégiáit és a városok stratégiáit rögzítették. Az Okos Település Programok célja egy olyan stratégia és program felépítése, amely a városvezetés, az érdekelt vállalkozások, intézmények és közösségek számára egy élhetőbb városhoz való hozzájárulásukat és a beavatkozási területeket fogalmazza meg, az időszak finanszírozási környezetével összhangban. Az okos település stratégia megalkotásakor fontos lépés a kiindulási pontok rögzítése különböző felmérések által az alapállapot rögzítése érdekében. Az intelligens fejlesztés egyik alappillére, hogy a lehető legpontosabban tudják a fejlesztést irányítók és az érintett résztvevők, honnan indulnak. Az audit során keletkező adatok intelligens feldolgozása révén a település kiindulási helyzete, erősségei, gyengeségei, lehetőségei, korlátai láthatóvá válnak. Az audit eredményeire alapozva, az adott település ki kell, hogy jelölje az elérendő céljait, valamint a megvalósításhoz szükséges eszközöket, megoldásokat.²⁶

4. Összegzés

Az Európai Unió fejlesztési stratégiáinak rövid áttekintése után álláspontom szerint egyértelműen megállapítható, hogy a döntéshozók a közeljövőben sem változtatnak majd az információs társadalommal kapcsolatos politikai gyakorlaton, ami lényegében a központi, szupranacionális szinten elfogadott célkijelölés és programalkotás, illetve az ehhez kapcsolódó nemzeti szintű akciótervek kettősére épül. Ebben a rendszerben azonban továbbra is fennmarad azon probléma, hogy az egyes tagállamok változó sikerrel hajtják végre a közös programokat, és különböző mértékben valósítják meg a kitűzött célokat.

Úgy gondolom a Smart City projekteket nehéz egy mondatban összefoglalni és pontosan meghatározni, hiszen ahány város és ahány szakértő létezik az érintett témában, annyi értelmezés van jelen, azonban véleményem szerint az egyes megközelítéseknek vannak közös vonásaik, amelyek minden sikeres intelligens városfejlesztési projektre igazak. Egy okos város hatékony szolgáltatásokat, modern digitális, illetve fizikai infrastruktúrát, valamint számos intelligens, önfenntartó rendszert üzemeltet és hoz létre a működése során. Ezen városokat a proaktív technológiai megújulás jellemzi, amely keretében aktív, önfenntartó lakossági rendszereket működtetnek. A jól működő városi projektek alapja, hogy folyamatosan kommunikálnak az ott élő lakossággal, azaz felméri a társadalom igényeit, visszajelzéseket kérnek és kapnak a szolgáltatásokról, például a közutak állapotáról, a jogalkotásról, valamint a közbiztonságról. Az okos városok működését vizsgálva megállapítható, hogy bevonják az embereket a város, a várost pedig az emberek életébe, és végig a két fél szerves kapcsolatára építenek, ahol mindkét szereplő egyre több információval rendelkezik a másiktól.

A Smart City példái számos formában, méretben, és típusban fordulnak elő, melynek oka, hogy a koncepció relatíve új és széleskörű. Minden város egyedi, saját történelmi fejlődéssel, tulajdonságokkal és jövőbeli dinamikával rendelkezik, és eltérő módon adaptálja a koncepciót. A Smart City koncepció bonyolult összetettsége miatt elengedhetetlen egy jól szervezett irányítási rendszer kialakítása, valamint a végfelhasználók részvételének elősegítése. Az irányítás lényeges szempontja a tervezés alapú hozzáállás, a tiszta és világos célok kitűzése és a folyamatos monitoring. Ebből következik, hogy jól szervezett struktúra nélkül a Smart City összetett rendszere nem tudja elérni a kezdetben kitűzött célokat. Egy jól működő és gazdaságilag fenntartható okos város építése, azonban nem könnyű feladat. A tervezés során fontos szempont lehet más sikeres okos város projektek tanulmányozása, viszont érthető okokból nincs arra lehetőség, hogy egy meglévő – jól működő projektet egy az egyben átültessenek egy másik városra is, hiszen minden város más adottságokkal, illetve specifikus jellemzőkkel rendelkezik. A legnagyobb kihívás tehát a városoknak, hogy képesek legyenek felmérni erőforrásaikat és a lakosságuk igényeit, továbbá, hogy kidolgozzanak egy következetes, koncepciózus okos város tervet. Tanulmányom záró gondolataként fontosnak tartom felhívni az olvasók figyelmét azon tényre, hogy a városok fejlesztése nem egy egyszeri feladatnak tekinthető, hiszen a sikeres fejlesztések eléréséhez szükséges a folyamatos korrekció, egyeztetés és együttműködés kormányzati, gazdasági és társadalmi szinten is.

JEGYZETEK

1. United Nations: The World's Cities in 2016 (letöltve innen: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/urbanization/the_worlds_cities_in_2016_data_booklet.pdf , 2017. október 10.)
2. A Római Klub szemlélete és hatása – <https://kromek.wordpress.com/a-romai-klub-szemlelete-es-hatasa/> (letöltés ideje: 2017. január 27.)
3. Lásd: Szeged Smart City Jövőkép és Koncepció, Debrecen Smart City, Zalaegerszeg Smart City.
4. Lados Mihály: „Smart cities” tanulmány 3. old. (letöltve innen: http://www-05.ibm.com/hu/download/IBM_SmarterCity_20110721.pdf, 2017. december 28.)
5. 56/2017. (III. 20.) Korm. rendelet – az egyes kormányrendeleteknek az „okos város”, „okos város módszertan” fogalom meghatározásával összefüggő módosításáról 3. §.
6. Smart City megoldások hat külsterületről (letöltve innen: http://smartpolis.eit.bme.hu/sites/default/files/dokumentumok/BME-EIT%20Smart_City%20megolda%CC%81sok%20hat%20kulsteru%CC%88letro%CC%8BI%202016%20A4.pdf, 2017. október 10.)
7. Jelen fejezet tartalmi alapjául Czékmann Zsolt: Az Európai Unió e-közigazgatás-politikája in: Lapsánszky András (szerk.) Közigazgatási jog – Fejezetek szakigazgatásaink köréből I. kötet CompLex Budapest 2013. ISBN: 978 963 295 316 8, 361-372. old. szolgált.
8. Bangemann-jelentés: Európa és a globális információs társadalom (letöltve innen: http://aei.pitt.edu/1199/1/info_society_bangeman_report.pdf – 2016. október 6.)
9. Torma András: Az információ jelentősége a (köz)igazgatásban Virtuóz, Budapest, 2002, 178–179. old.
10. Juhász Lilla: Az Európai Unió információs stratégiája in: Pintér Róbert (szerk.): Az információs társadalom – Az elmélettől a politikai gyakorlatig Gondolat – Új Mandátum, Budapest, 2007, ISBN: 978 963 6930 61 5, 133. o.
11. eEurope Actionplan (2000): The case of common foreign and security policy (letöltve innen: http://aei.pitt.edu/2152/1/002140_1.pdf – 2017. március 7.)
12. Czuczai Jenő: The Notion of eEurope within the EU from a Legal Perspective. Challenges for the Candidate Countries after the Swedish Presidency in: Acta Juridica Hungarica XLII. Évf. 3–4. sz. AKADÉMIA Budapest 2001 ISSN: 1216–2574. 220. old.
13. eEurope+2003 (2001): A co-operative effort to implement the information society in Europe – Action plan (letöltve innen: http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2015/02/010600_eAvrupa+EylemPlani_EN.pdf – 2017. március 7.)
14. Velicu Bogdan Calin: Can Marketing Support The Implementation of Effective Egovernment? Analysis of the Single Point of Access Portal for Romanian Electronic Public Services In: The Annals of the University of Oradea. Economic Sciences, University of Oradea, Faculty of Economics, Oradea, ISSN: 1582–5450, 2011, TOM XX. 2011/2. 818. old.
15. eEurope 2005 (2002): An information society for all (letöltve innen: http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/ds/2015/02/010600_eAvrupa+EylemPlani_EN.pdf – 2017. március 17.)
16. i2010 (2005): A European information society for growth and employment (letöltve innen: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=URISERV:c11328> – 2017. február 18.)
17. Az Európai Közigazgatási Térségről részletesen lásd még TORMA András: Az Európai Közigazgatási Térségről – magyar szemmel in: Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Folyóirata 6:(ksz) 196–210. old.
18. EUROPA 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája, COM(2010) 2020. (letöltve innen: eqavet.nve.hu/download.php?fileme=EUROPE2020_Strategy_magyar.pdf – 2017. március 8.)
19. Az Európai Digitális Menetrend (letöltve innen: http://www.europarl.eu/ftu/pdf/hu/FTU_5.9.3.pdf – 2017. május 5.)
20. Urban Agenda for the EU „Pact of Amsterdam” (letöltve innen: http://urbanagendaforthe.eu/wp-content/uploads/2016/05/Pact-of-Amsterdam_v7_WEB.pdf – 2017. május 5.)
21. Urban development (letöltve innen: <http://ec.europa.eu/policy/en/policy/themes/urban-development/> – 2017. május 5.)

22. Partnerségek az Európai Városfejlesztési Menetrend szolgálatában (letöltve innen: http://epa.oszk.hu/01400/01414/00043/pdf/EPA01414_inforegio_panorama_55_18-19.pdf – 2017. október 5.)
23. Dobos Klára–Kulcsár Sándor–Nagy Péter–Sik András–Szemerey Samu–Vasvárié dr. Menyhárt Éva: Smart City Tudásplatform Metodikai javaslat, Lechner Nonprofit Kft., Budapest, 2015. 79. old. (letöltve innen: <http://lechnerkozpont.hu/doc/okos-varos/smart-city-tudasplatform-metodikai-javaslat.pdf> – 2017. szeptember 10.)
24. A mindenütt jelen levő digitális egységes piac (letöltve innen: http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hu/displayFtu.html?ftuId=FTU_5.9.4.html – 2017. október 6.)
25. European Commission: European Initiative on Smart Cities (letöltve innen: <https://setis.ec.europa.eu/set-plan/technology-roadmaps/european-initiative-smart-cities> – 2017. augusztus 10.)
26. Dobos Klára–Kulcsár Sándor–Nagy Péter–Sik András–Szemerey Samu–Vasvárié dr. Menyhárt Éva: Smart City Tudásplatform Metodikai javaslat, Lechner Nonprofit Kft., Budapest, 2015. 38–42. old. (letöltve innen: <http://lechnerkozpont.hu/doc/okos-varos/smart-city-tudasplatform-metodikai-javaslat.pdf> – 2017. szeptember 10.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 56/2017. (III. 20.) Korm. rendelet – az egyes kormányrendeleteknek az „okos város”, „okos város módszertan” fogalom meghatározásával összefüggő módosításáról.
- A mindenütt jelen levő digitális egységes piac (letöltve innen: http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/hu/displayFtu.html?ftuId=FTU_5.9.4.html – 2017. október 6.)
- A Római Klub szemlélete és hatása – <https://kromek.wordpress.com/a-romai-klub-szemlelete-es-hatasa/> (letöltés ideje: 2017. január 27.)
- Az Európai Digitális Menetrend (letöltve innen: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_5.9.3.pdf – 2017. május 5.)
- Bangemann-jelentés: Európa és a globális információs társadalom (letöltve innen: http://aei.pitt.edu/1199/1/info_society_bangeman_report.pdf – 2016. október 6.)
- Czékmann Zsolt (2013): Az Európai Unió e-közigazgatás-politikája in: Lapsánszky András (szerk.) Közigazgatási jog – Fejezetek szakigazgatásaink köréből I. kötet CompLex, Budapest. ISBN: 978 963 295 316 8, 361–372. old.
- Czuczai Jenő (2001): The Notion of eEurope within the EU from a Legal Perspective. Challenges for the Candidate Countries after the Swedish Presidency in: Acta Juridica Hungarica XLII. évf. 3–4. sz AKADÉMIA, Budapest. ISSN: 1216–2574. 220. old.
- Dobos Klára–Kulcsár Sándor–Nagy Péter–Sik András–Szemerey Samu–Vasvárié dr. Menyhárt Éva (2015): Smart City Tudásplatform Metodikai javaslat, Lechner Nonprofit Kft., Budapest. 38–42., 79. old. (letöltve innen: <http://lechnerkozpont.hu/doc/okos-varos/smart-city-tudasplatform-metodikai-javaslat.pdf> – 2017. szeptember 10.)
- eEurope Actionplan (2000): The case of common foreign and security policy (letöltve innen: http://aei.pitt.edu/2152/1/002140_1.pdf – 2017. március 7.)
- eEurope+ 2003 (2001): A co-operative effort to implement the information society in Europe – Action plan (letöltve innen: http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2015/02/010600_eAvrupa+EylemPlani_EN.pdf – 2017. március 7.)
- eEurope 2005 (2002): An information society for all (letöltve innen: http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-/010600_eAvrupa+EylemPlani_EN.pdf – 2017. március 17.)
- EURÓPA 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája, COM (2010) 2020. (letöltve innen: eqavet.nive.hu/download.php?filename=EUROPE_2020_Strategy_magyar.pdf – 2017. március 8.)
- European Commission: European Initiative on Smart Cities (letöltve innen: <https://setis.ec.europa.eu/set-plan-implementation/technology-roadmaps/european-initiative-smart-cities> – 2017. augusztus 10.)
- i2010 (2005): A European information society for growth and employment (letöltve innen: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=URISERV:c11328> – 2017. február 18.)

- Juhász Lilla: Az Európai Unió információs stratégiája in: Pintér Róbert (szerk.): Az információs társadalom - Az elmélettől a politikai gyakorlatig Gondolat – Új Mandátum Budapest 2007 ISBN: 978 963 6930 61 5, 133. o.
- Lados Mihály: „Smart cities” tanulmány 3. old. (letöltve innen:http://www-05.ibm.com/hu/download/IBM_SmarterCity_20110721.pdf, 2017. december 28.)
- Partnerségek az Európai Városfejlesztési Menetrend szolgálatában (letöltve innen: http://epa.oszk.hu/01400/01414/00043/pdf/EPA01414_inforegio_panorama_55_18-19.pdf – 2017. október 5.)
- Smart City megoldások hat kulcsterületről (letöltve innen: http://smartpolis.eit.bme.hu/sites/default/files/dokumentumok/BME-EIT%20Smart_City%20megoldas%CC%81sok%20hat%20kulcsteru%CC%88letro%CC%8B%202016%20A4.pdf, 2017. október 10.)
- Torma András (2002): Az információ jelentősége a (köz)igazgatásban Virtuóz, Budapest. 178–179. old.
- United Nations: The World’s Cities in 2016 (letöltve innen:http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/urbanization/the_worlds_cities_in_2016_data_booklet.pdf , 2017. október 10.)
- Urban Agenda for the EU „Pact of Amsterdam” (letöltve innen: http://urbanagendaforthe.eu/wp-content/uploads/2016/05/Pact-of-Amsterdam_v7_WEB.pdf – 2017. május 5.)
- Urban development (letöltve innen: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/themes/urban-development/ – 2017. május 5.)
- Velicu Bogdan Calin (2011): Can Marketing Support The Implementation of Effective Egovernement? Analysis of the Single Point of Access Portal for Romanian Electronic Public Services In: The Annals of the University of Oradea. Economic Sciences, University of Oradea, Faculty of Economics, Oradea, ISSN: 1582–5450, 2011, TOM XX. 2011/2. 818. old.

MIKLÓS BENCE¹–NAGY GYULA²–KARL MÁTÉ JÁNOS³

¹Msc-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék,
mklsbence@gmail.com

²tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék,
geo.nagy.gyula@gmail.com

³földrajz Bsc-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Gazdaság-
és Társadalomföldrajz Tanszék

A KÜLFÖLDI EGYETEMISTÁK SZABADIDŐ-ELTÖLTÉSI ÉS TÉRHASZNÁLATI MINTÁZATAI SZEGEDEN*

SPATIAL PATTERNS OF LEISURE ACTIVITIES IN SZEGED

ABSTRACT

One of the cornerstones of the education policy of the European Union is the promotion of educational mobility among member countries, enabling students to study abroad. Students can gain valuable knowledge from which they can benefit on the labor market and the related higher education institutions can strengthen their international relations. The mass presence of foreign students has an impact on the local economy and the services of the reception area. In the life of Szeged foreign students have also special importance. A recent study in connection with student-mobility in three cities – Debrecen, Pécs and Szeged – found that foreign students have a positive impact on the economy of the cities, through their spending they improve the local employment and create jobs. However in the case of Szeged the limitation of recreational and leisure activities was identified as a problem. This offers many urban development potential and directions for decision-makers and local entrepreneurs. The exploitation of these potentials could enhance the positive effects of foreign students on the local economy, as well as help to improve the urban image, thus strengthening the tourist significance of Szeged. This paper shows the overall impact of foreign students on the life of the reception area. We outline this by presenting the results of a baseline survey research. The research attempts to explore the background of the problems that have already been formulated in order to provide a starting point for later research and, secondly, to offer development directions in itself through the suggestions of foreign students.

Kulcsszavak: diákok nemzetközi mobilitása, külföldi diákok Magyarországon, Pécsi Tudományegyetem

Keywords: international mobility of students, foreign student on Hungary, University of Szeged

1. Bevezető

Az elmúlt évtizedekben fokozatosan felerősödtek azon folyamatok, melyek hozzájárultak a felsőoktatás kiszélesedéséhez, amelynek eredményeként egyre többeknek adatik meg a lehetőség, hogy egyetemre, főiskolára járjon. A felsőoktatás területén a nemzetköziesedés mértéke szintén növekvő trendet mutat, miként az egyes egyetemek nemzetközi együttműködésekhez csatlakozva kapcsolódnak be a globális léptékű tudástermelésbe. A nemzetköziesedés hatására a külföldről érkező hallgatók létszáma is növekszik Magyarországon egyetemeken is, melyet az Európai Unió oktatáspolitikája révén támogat.

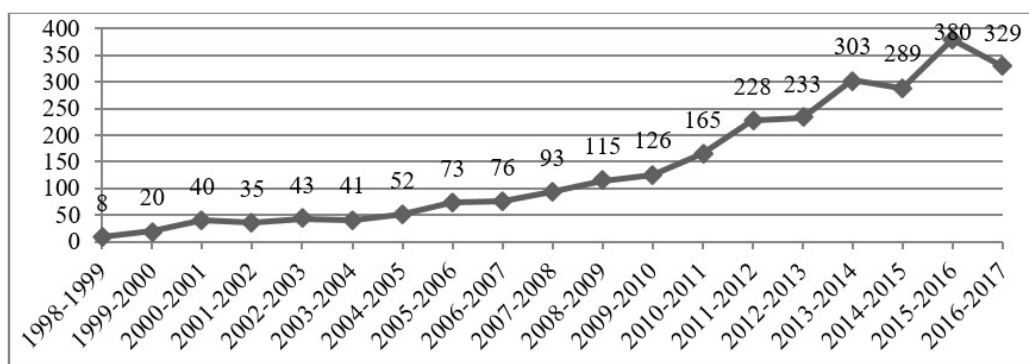
Az Európai Unió részéről már az 1990-es évektől megjelent a kezdeményezés, hogy az egyes tagországok felsőoktatási rendszereit összehangolják.¹ A törekvés a bolognai folyamat-

ban ölt testet, amely a megteremti a kereteket a különböző állami hatóságok, felsőoktatási intézmények, nemzetközi szervezetek és egyéb európai uniós intézmények együttműködéséhez. A bolognai folyamat fő célja, hogy az egyes tagországok képzési rendszereinek egységesítésével a megszerzett diplomák, képesítések az uniós más tagországaiban is könnyebben elismerhetővé váljanak, ezáltal hozzájárulva a tudás jobb áramlásához. Az alapképzés – mesterképzés – doktori képzés szintjeiből álló struktúra bevezetése a hallgatói mobilitást szintén elősegíti, mely révén lehetőség nyílik más tagországokban tanulmányok folytatására és a megszerzett kreditek otthoni elismerésére, amely összességében hozzájárul a diákok szakmai, szociális és kulturális készségeinek fejlődéséhez. Az Erasmus+ program az egyik zászlóshajója ezen kezdeményezésnek, melynek az Európai Unió tagországain felül egyéb partnerországok is tagjai.² Az Erasmus+ és hozzá hasonló mobilitási programok teszik egyszerűbbé a külföldi részképzésen való részvételt, valamint a külföldi hallgatók Magyarországon való tanulását.

A program sikerét 30 éves fennállása, a programban résztvevő személyek és intézmények számának növekedése, valamint a program által átfogott területek kiterjesztése is mutatja. Magyarország tekintetében 2016-ban mintegy 6815 fő mobilitása valósult meg a felsőoktatás területén, melyből 4984 volt hallgatói mobilitás. A 2015-ös évhez viszonyítva a felsőoktatási mobilitásban 17%-al, míg azon belül külön a hallgatói mobilitásban résztvevők száma 22%-al növekedett.³ Az Erasmus+ program keretében a Szegedi Tudományegyetemen tanulók számában szintén emelkedő trend rajzolódik ki egészen az 1998–99-es tanévtől kezdődően (1. ábra).

1. ábra: A Szegedi Tudományegyetemen Erasmus+ program keretében tanuló hallgatók száma tanévenként

Figure 1.: The number of inbound Erasmus+ students of University of Szeged per academic year

Forrás: Szegedi Tudományegyetem Erasmus-honlap
http://www2.u-szeged.hu/erasmus/stat_hallgatok.html

Az elmúlt évtizedekben a felsőoktatásban részt vevők számának növekedése megváltoztatta a felsőoktatásról alkotott korábbi képet Európa-szerte. A felsőoktatási intézmény, mint önálló entitás már nem csak, mint oktatási intézmény, de mint szolgáltatást nyújtó gazdasági egység is a kutatások fókuszába került. Nem csupán az oktatás minőségének növelése, de az intézmény piac-orientált marketing tevékenysége is megjelent. Ennek oka a felsőoktatási intézmények hallgatókért folytatott versenye. Azonban nem csak a hallgatói létszám növelése a cél, az egyetemek a helyi önkormányzatokkal, cégekkel való együttműködése révén multiplikatív hatást fejtenek ki. Ezek alapján elmondható, hogy az egyetemisták pozitív gazdasági hatást fejtenek a befogadó terület gazdaságára, hiszen e csoport helyben történő fogyasztásával külső, nem helyben megtermelt jövedelmeket csatornáznak be a lokális gazdaságba.⁴ A hallgatói létszám növekedésével ezen pozitív gazdasági hatás is értelemszerűen növekszik.

A felsőoktatásban részt vevő hallgatók között a külföldi hallgatók speciális csoportként azonosíthatók az egyetemvárosok életében, elsősorban sajátos, a helyi diákoktól eltérő fogyasztási mintázataik alapján.⁵ Korábbi kutatások vizsgálták több hazai egyetemvárosban a külföldi hallgatók befogadó területre gyakorolt hatásait.⁶

A külföldi hallgatók által generált hatások azonban rendkívül összetettek. Ugyan közülük sokan valamilyen ösztöndíjprogram keretében tanulnak Magyarországon, de speciális csoportot képeznek például a nagy számban hazánkban tanuló orvostanhallgatók, akik jelentős mértékű tandíja, valamint általában véve az átlagnál magasabb költségeik révén fokozottan járulhatnak hozzá a befogadó város gazdaságának fejlődéséhez, új szolgáltatások megtelepedéséhez. Kulturális hatások is előtérbe kerülhetnek mind a fogyasztás, mind a térhasználat tekintetében, hiszen az egyes küldő területek és hazánk között alapvető társadalmi, kulturális különbségek húzódnak. Egy korábbi kutatás különbséget mutatott ki a Pécsi Tudományegyetem és a Debreceni Egyetem vonzáskörzete között, miként Debrecenben jóval nagyobb volt az Afrikából vagy Ázsiából érkezők aránya, ami a hallgatók motivációjában, későbbi terveikben, és minden bizonnyal a térhasználatában, szolgáltatások igénybevételeiben is megmutatkozik.⁷

A külföldi hallgatók hatásának kihasználása számtalan városfejlesztési lehetőséget hordoz magában. Jelen tanulmányban bemutatjuk, hogy összességében az egyetemisták, illetve különösen a külföldi egyetemisták milyen összetett hatásokat fejtenek ki egy település életére a studentifikáció folyamatán keresztül. Ezt követően a kutatás előzetes eredményeit mutatom be, melynek keretében a Szegedi Tudományegyetemen tanuló külföldi diákság szabadidő-eltöltési, illetve ahhoz kapcsolódó térhasználati mintázatait vizsgáltuk meg.

2. Kutatási kérdések, módszertan

A kutatás során elsőként a studentifikációhoz, valamint a Magyarországon tanuló külföldi egyetemistákhoz, illetve a térhasználat méréséhez kapcsolódó szakirodalmat tekintettük át, melyek alapján fogalmaztuk meg a kutatási kérdéseket. A kezdeti tervekhez képest leszűkítésre került a kutatás által vizsgálni kívánt téma. Ennek oka volt, hogy a közelmúltban készült egy Szeged, Pécs és Debrecen városára kiterjedő komplex kutatás, mely a külföldi diákság általános gazdasági hatásait kutatta.⁸ A vizsgálat megállapította, hogy a Szegeden tanuló külföldi egyetemisták kevésbé elégedettek a város szabadidő-eltöltési lehetőségeivel. Ezen megállapításból kiindulva fogalmaztuk újra a kutatási kérdéseket.

Az első kérdés, hogy a külföldi hallgatók hogyan töltik el szabadidejüket Szeged városában, milyen szabadidős tevékenységeket részesítenek előnyben, milyen elvárásokat támasztanak a város szolgáltatásai felé, és ez mennyire mutat egyezést annak valós lehetőségeivel.

A második kérdés, hogy a városi szolgáltatások igénybevétele tekintetében milyen térbeliség figyelhető meg, milyen térbeli mintázatok rajzolódnak ki a külföldi hallgatók szabadidő eltöltéssel kapcsolatos térhasználatához köthetően.

A harmadik kérdés pedig, hogy az első két kutatási kérdés alapján milyen fejlesztési javaslatok fogalmazhatók meg a városi döntéshozók, illetve a helyi vállalkozások számára.

A kérdések megválaszolásához kérdőíves kutatást végeztünk. Ehhez egy online kérdőívet hoztunk létre, melyben a Szegedről alkotott általános benyomásokra, a lakhatásra, a közlekedésre, az étkezésre, a rekreációra és az éjszakai életre vonatkozó kérdések kaptak helyet. A kérdőív elsősorban az elmúlt három évben Erasmus+ program keretében Szegeden tanult hallgatók részére lett eljuttatva, de emellett voltak olyan kitöltők, akik különböző közösségi média felületeken keresztül szereztek tudomást a kutatásról. Összesen 60 válasz érkezett be 2017. október eleje és november közepe közötti időszakban. Pontos

számok nem állnak rendelkezésre a kitöltési arányról, azonban figyelembe véve, hogy a három éves időintervallumban körülbelül 900–1000 külföldi hallgató tanult Erasmus+ program keretében a Szegedi Tudományegyetemen, a kitöltési arány nagyjából 6-7% körüli lehet. Az alacsony elemszám miatt ugyan felvetődik a probléma, hogy az eredmények nem reprezentálják maradéktalanul a teljes sokaságot, valamint hogy az Erasmus+ hallgatók csupán egy csoport a városban tanuló külföldi egyetemisták közül, de általános mintázatok feltárásához, illetve a kutatás további irányainak meghatározásához megfelelő alapot nyújt a keletkezett adatbázis.

A kérdőíves adatokat SPSS szoftverrel dolgoztuk fel, majd azokat felhasználva QGIS program segítségével térképeket hoztunk létre a térbeli mintázatok vizuális interpretációjához.

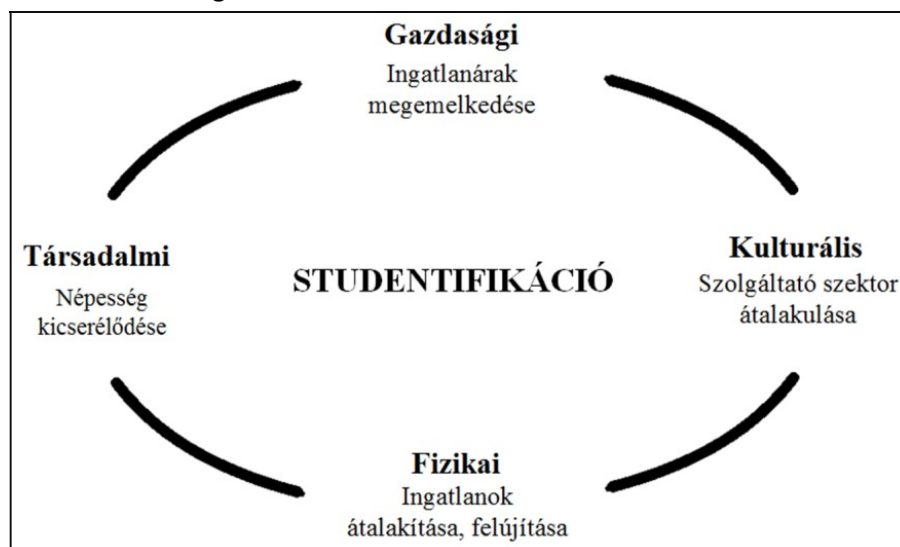
Jelen kérdőíves kutatás egy előzetes kutatás részét képezi, a következő hónapokban a meglévő eredmények alapján interjú és mentális térképes vizsgálattal kerül kiegészítésre a jelenleg rendelkezésre álló adatbázis. A kutatás folytatásában más ösztöndíjprogram keretében Szegeden tanuló hallgatók, valamint a különböző szolgáltatásokhoz kapcsolódó vezetők, munkatársak megkérdezése tovább szélesítheti a már meglévő eredményeket.

3. Az egyetemisták térformáló hatása, a studentifikáció

A diákok társadalmi csoportja sajátos tulajdonságokkal jellemezhető, amiből fakadóan speciális igényeket támasztanak adott város, városrész szolgáltatásai felé. Abban az esetben, ha egy helyen megnő a diákság részaránya – ami a felsőoktatás elmúlt évtizedekben tapasztalható világméretű expanziója révén sok esetben meg is valósult – akkor a helyi szolgáltatások idővel alkalmazkodnak az ő igényeikhez, sajátos folyamatokat generálva.⁹ Ezt az összetett jelenséget nevezzük studentifikációnak. A jelenség, valamint az általa kiváltott változások sokrétűek, melyek tipizálását elsőként Darren P. Smith készítette el (2. ábra).¹⁰

2. ábra: A studentifikáció dimenziói

Figure 2.: The dimensions of studentification

Forrás: Smith, D. 2005 alapján Karl Máté szerkesztése

A diákság rendkívül nagy gazdasági hatást fejt ki a befogadó területre. Jelentős vásárlóerőt képviselnek, mellyel a helyi szolgáltatások számára nyújtanak keresletet, akár az étkezés, a rekreáció, a közlekedés vagy egyéb területeken. A lakhatás szempontjából fontos elem, hogy a

felsőoktatásban tanuló diákok jelentős része albérletben lakik, ami egyes városrész ingatlanainak tulajdonviszonyaiban eltolódást eredményezhet a bérlakások felé. Az egyetemi épületek közelében lévő ingatlanok felértékelődése pedig az ingatlanárakban is megmutatkozik.

Társadalmi hatások szorosan kapcsolódnak a többi dimenzió elemeihez. A diákok lakóhelyi koncentrációja idővel megváltoztathatja a hely miliójét, amely az eredeti lakosság számára negatív lehet. A megemelkedett bérleti díjak, lakásárak erre a helyzetre rátevéődve hozzájárulhatnak a népesség kicserélődéséhez. Kevésbé szélsőséges esetben a diákság és az eredeti lakosság együttélése mellett konfliktusok is kialakulhatnak a két csoport között. Korábbi kutatások kimutatták, hogy a helyi lakosság az egyetemisták tömeges beköltözésével párhuzamba állítja a romló közbiztonságot, miként a bűnelkövetők számára kiemelt célpontot jelentenek az általában laptopokkal, más nagy értékű ingóságokkal rendelkező diákok.¹¹ Am egyes esetekben az eredeti lakosság szemében pozitív tényezőként is megjelenhet a diákság betelepülése, akik pezsgést hozhatnak a környékre, saját kultúrájukat magukkal hozva színesíthetik a helyi társadalmat.¹²

Ehhez szorosan kapcsolódva kulturális hatásokat is megkülönböztet Smith, melyet alapvetően a diákság eltérő fogyasztási szokásaira vezet vissza. A hallgatók sajátos szolgáltatásokat igényelnek, melyek egy része a tanulmányokhoz (klasszikus példa a fénymásoló szalonok megjelenése), vagy épp a szabadidő eltöltéséhez (pl. bárók, éjszakai szórakozóhelyek), étkezéshez (pl. gyorséttermek) kapcsolódik. Ezek új vállalkozások megtelepedéséhez jelenthetnek létalapot.

A fizikai dimenzió azokat a jelenségeket foglalja magába, melyek adott városrész materiális környezetében mennek végbe. Ez jelentheti az épületállomány megújulását a nagyobb bérleti díjak eléréséhez, az új szolgáltatásokhoz kapcsolódó infrastruktúra-fejlesztéseket, de a megnövekedett forgalom és használat miatt a fizikai környezet, a közterek állapotának leromlását is.

A különböző dimenziók szorosan összekapcsolódnak, hiszen egy-egy gazdasági hatás maga után hozhat társadalmi és kulturális változásokat, vagy épp a fizikai javulás az új szolgáltatások megtelepedése miatt megy végbe, aminek végső soron gazdasági vonulata is van. Elmondható tehát, hogy az egyes szférák egymást feltételezik, így egy konkrét folyamat több dimenzió mentén is értelmezhető.

A studentifikáció és a dzsentifikáció folyamata között sok közös jellemzőt lehet azonosítani. Mindkét jelenség magával hozhatja adott városrészek társadalmának kicserélődését, amivel párhuzamosan a korszerkezet fiatalodása is végbemegy, de ezen felül a helyi szolgáltató szektor átalakulása, a lakásárak emelkedése, a lakásállomány fizikai megújulása is idesorolható.¹³ Ezekből adódóan a diákság földrajzi koncentrációjának, illetve annak kísérőjelenségeinek köszönhetően erősödhet egy városrész dzsentifikáció-jellegű átalakulása, így olykor a diákság adott városrész tekintetében pionír-dzsentifikánsként is azonosítható.¹⁴

A studentifikáció jelensége azonban a különböző földrajzi helyeken eltérő jellemzőkkel bírhat. Erre hívják fel a figyelmet korábbi kutatások, melyek a poszt-szocialista országok studentifikációját vizsgálták. Lengyelországban készített kutatások rávilágítottak, hogy sok esetben a szocializmust követően az egyetemvárosok lassan reagáltak a megjelenő diákság igényeire, így például kevésbé épültek új kollégiumok, amelynek következtében az albérletek kerültek előtérbe, ezzel alapvetően diszperz térfolyamatokat generálva.¹⁵ A helyi diákságra a nyugatitól eltérően általában kisebb vásárlóerő jellemző, ami megmutatkozik mind a lakhatásban, hiszen sokan közülük lakótelepeken bérelnek albérletet a belváros helyett, valamint a fogyasztási szokások tekintetében is tetten érhető, mivel sok esetben saját magukra főznek ahelyett, hogy étterembe mennének.¹⁶

A diákság sajátos térhasználata konfliktusok kialakulását idézheti elő az eredeti közösségekben. A külföldi diákok esetében ennek veszélye fokozottan fennáll, hiszen a kulturális különbségek olykor a diáklétből fakadó életmódbeli különbségeken is túlmutathatnak, amely az egyes csoportok egymás mellett élését nehezítheti. A külföldi diákok a helyi diákságnál nagyobb vásárlóerőt jelenthetnek egy egyetem, illetve a befogadó város számára, amire széleskörű szolgáltatások épülhetnek, a megnövekedett forgalom, zaj, szemét elsősorban viszont a helyi lakosságot terheli.^{17,18}

A külföldi diákok esetében fokozottan érvényes az állítás, miszerint a szabadidő kiemelten hangsúlyos része a hallgatói életmódnak, hiszen sok esetben a külföldön tanulás alapvető motivációjában is szerepet játszik a kalandvágy, az új kultúrák megismerésének igénye, melynek megélésének kiteljesedése meghaladja az egyetem formális kereteit.^{19,20} A hallgatók szabadidő-eltöltésének városi térformáló ereje ezzel szemben globalizálódó jelleget is mutat, melyet az újonnan megtelepedő szolgáltatások is jeleznek, amely a felsőoktatás egyre fokozódó nemzetköziesítésével is párhuzamba állítható.²¹

4. A kérdőíves kutatás eredményei

A kutatási kérdések megválaszolásához különböző típusú kérdések kerültek alkalmazásra a kérdőívben. A hallgatók szabadidő-eltöltési sajátosságait különböző nyitott és zárt kérdések vizsgálták, melyek a szolgáltatások igénybevételére, az azokkal való elégedettségre fókuszáltak. A térbeli mintázatok feltárásához elsősorban konkrét helyeket kellett megnevezni a válaszadóknak, például hogy hol étkeznek a leggyakrabban, amelyek így térképeken ábrázolhatóvá váltak. Az esetleges javaslatokra, fejlesztési ötletekre, vagy épp problémákra nyitott kérdések formájában kérdeztünk rá.

A kérdőív első kérdései a külföldi hallgatók Szegeden való tartózkodásának sajátosságait, illetve a várossal kapcsolatos benyomásait vizsgálta. A megkérdezettek 83%-a a 2017/18-as vagy a 2016/17-es tanévben tanult Szegeden, így friss élményekkel és tudással rendelkeznek a városról. Az itt-tartózkodás átlagos ideje 4-5 hónap, vagyis nagyjából egy egyetemi félévnek megfelelő idő volt. A hallgatók többsége nem járt a városban a tanulmányai előtt, a legtöbben az oktatás színvonala, a magyar kultúra és Magyarország iránti érdeklődés, az angol nyelvű kurzusok, illetve a más országokhoz képest alacsony megélhetési költségek miatt választotta külföldi tanulmányai helyszínéül. Utóbbi tényező jelentőségét a célterület kiválasztásában korábbi kutatások is hangsúlyozzák.²²

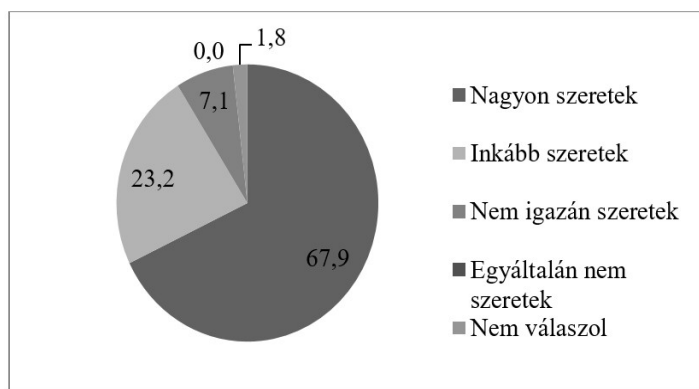
Arra a kérdésre, hogy mi volt az első benyomásuk a városról, a válaszadók alapvetően pozitív jelentéstartalmú jelzőkkel válaszoltak, mint például „szép”, „nyugodt”, „csendes”, „napos”, „barátságos”. Ezek mellett azonban sokan használtak a „kicsi” jelzőt, mely pozitív és negatív tartalommal is bírhat, de ebben természetesen szerepet játszik az is, hogy ki mekkora településről érkezett. A hallgatók zöme összességében azonban inkább vagy nagyon szeret, szeretett Szegeden élni (3. ábra).

A hallgatóktól megkérdeztük, hogy mely utcában laktak szegedi tartózkodásuk ideje alatt, hiszen ezáltal térképeken ábrázolhatóvá vált, hogy hol vannak az alapvető lakóhelyi sűrűsödési pontok a városban (4. ábra). Mint az a térképről is leolvasható, a válaszadók lakóhelyét tekintve egyértelműen a belvárosi területek dominanciája figyelhető meg. A térkép déli részén látható legnagyobb sötét folt környékén több egyetemi épület is található, ami szintén vonzó tényező az egyetemisták körében. A belváros dominanciája egyértelműen összefüggésben áll azzal, hogy a megkérdezett hallgatók közel 87% albérletben lakott, hiszen a legnagyobb albérletkínálat a város ezen térségében található meg. Elmondható, hogy a legtöbbjük nem egyedül, általában ketten vagy hárman béreltek lakást, ezáltal

csökkentve a lakhatás költségeit. A megkérdezettek átlagosan 54 ezer forintot költöttek ilyen célra egy hónapban. Magával a lakással, illetve a lakókörnyezettel a válaszadók több, mint háromnegyede inkább vagy teljesen elégedett volt.

3. ábra: A „Mennyire szeret/szeretett Szegeden élni?” kérdésre adott válaszok megoszlása

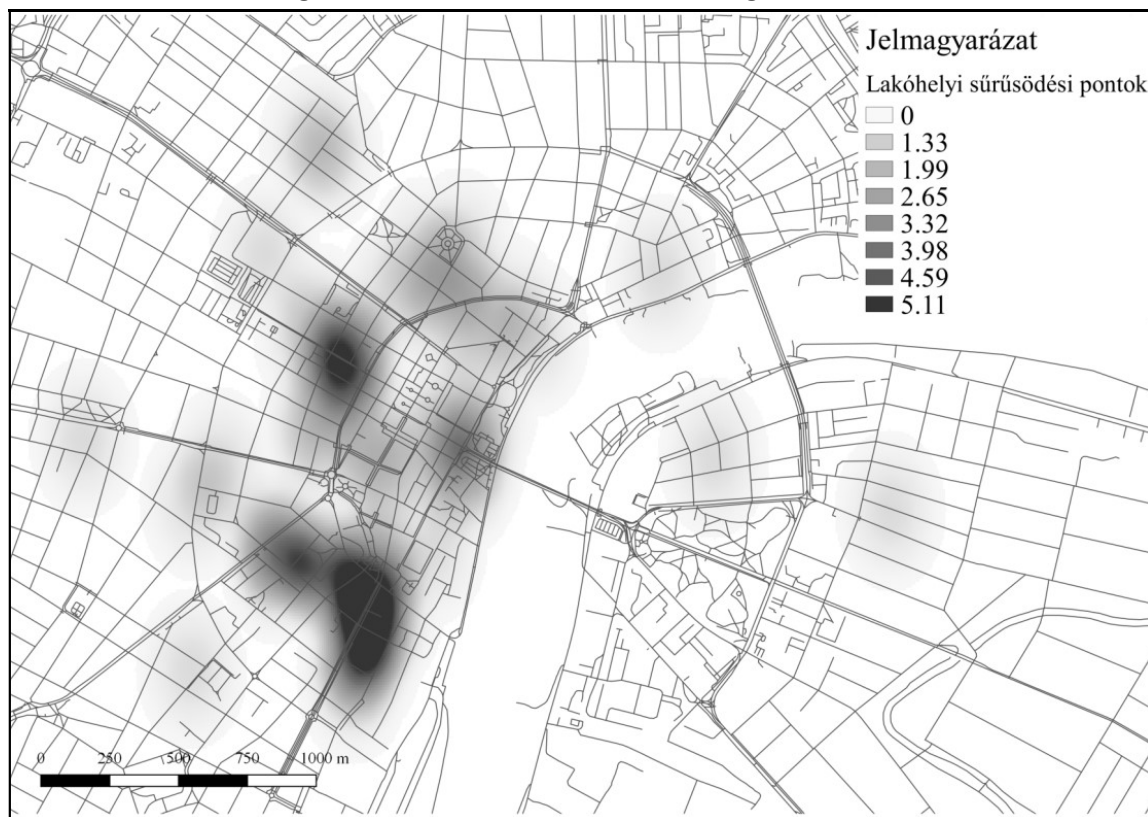
Figure 3.: The given answers to the question „What do you think of the life in Szeged?”

Forrás: kérdőív alapján saját szerkesztés

4. ábra: A külföldi hallgatók lakóhelyi sűrűsödési pontjai

Figure 4.: Residential densities of foreign students

Forrás: kérdőív alapján saját szerkesztés

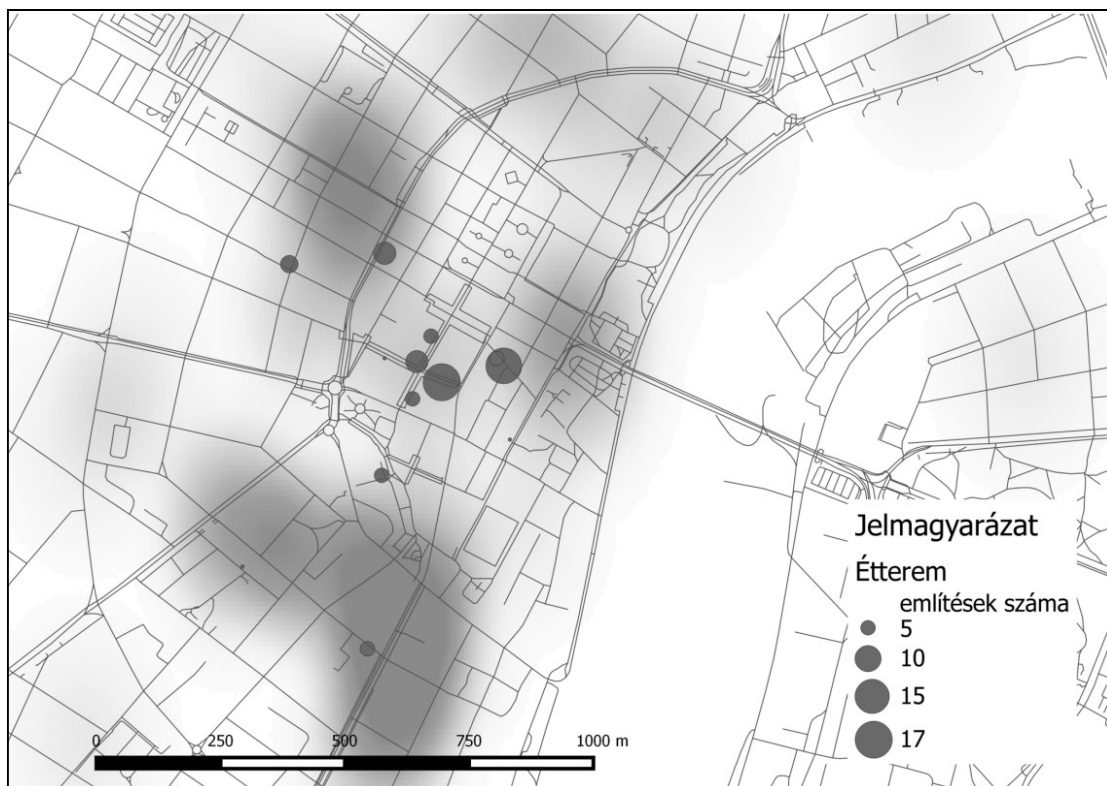
A lakhatáshoz szorosan kapcsolódik a közlekedés, hiszen az előbbi nagy eséllyel meghatározza, hogy adott személynek mekkora távolságokat kell megtennie nap mint nap, és ehhez milyen közlekedési eszközt vesz igénybe, mennyire használja az ilyen jellegű helyi

szolgáltatásokat. A megkérdezettek közel 67%-a leggyakrabban gyalog közlekedett, amely egyértelműen párhuzamba állítható a belváros lakóhelyi koncentrációjával, miként a belvárosból a legtöbb egyetemi épület, valamint a különböző szolgáltatások többsége gyorsan, néhány perc sétával elérhető. 20% vette igénybe elsősorban a helyi tömegközlekedést, 10% körében pedig a kerékpár volt az elsőszámú közlekedési eszköz. Külön kérdés foglalkozott a taxi szolgáltatás igénybevételével, de a megkérdezettek túlnyomó többsége soha, vagy csak ritkán vette igénybe ezt a közlekedési módot. Összességében a külföldi hallgatók 85%-a volt inkább, vagy teljesen elégedett a helyi közlekedési viszonyokkal. Mindemellett lehetőség volt az esetleges problémák megfogalmazására, amelyek közül többen említették, hogy a tömegközlekedés igénybevételéhez túl sok dokumentum kiállítására van szükség, ami egyrészt sok utánajárást követel meg, másrészt azok járművökön való ellenőrzése is bonyodalmas.

Az étkezés tekintetében megállapítható, hogy a megkérdezettek a főétkezést egy átlagos héten négy alkalommal saját magukra főzve oldották meg, kétszer étterembe látogattak el, egy alkalommal pedig rendeltek valahonnan ételt. Átlagosan heti 9 ezer forintot költöttek étkezésre a megkérdezettek. Arra lehetne következtetni, hogy azon válaszadók, akik az átlagosnál többször esznek étteremben, azok valószínűleg többet költenek a heti étkezésre. A két adat között közepes mértékű pozitív korreláció figyelhető meg (0,412), amely kis mértékben alátámasztja az alábbi feltevést.

Megkérdeztük a hallgatóktól, hogy mely éttermeket látogatják a leggyakrabban. Itt a három leggyakrabban felkeresett helyet kellett feltüntetniük. Az említések száma alapján itt is a belváros, azon belül is a központi sétálóutca, illetve annak környéke emelhető ki (5. ábra).

5. ábra: A külföldi hallgatók által leggyakrabban látogatott éttermek elhelyezkedése
Figure 5.: The location of most frequently visited restaurants by foreign students

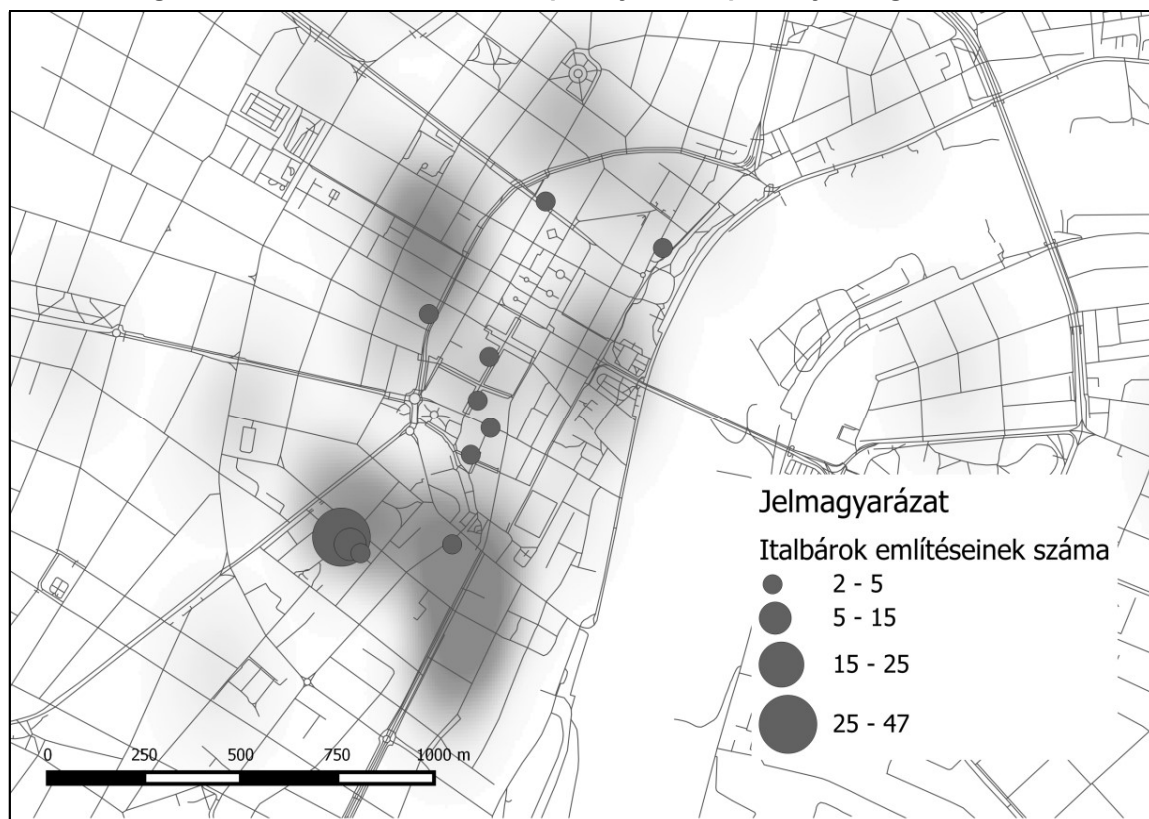
Forrás: kérdőív alapján saját szerkesztés

Ezen a területen koncentrálnak a nagyobb presztízsű, többnyire drágább éttermek, valamint a különböző nemzetközi franchise étteremláncok. Utóbbiak magasabb említés-számában szerepet játszik, hogy többnyire olyan éttermekről van szó, melyek a külföldi hallgatók anyaországában nagy valószínűséggel megtalálhatók (pl. McDonald's), így azok már ismertebbek a külföldiek körében. Arra a kérdésre, hogy miért ezeket a helyeket részesítik előnyben, a legtöbben a jó ár/érték arányt és a finom ételeket említették, valamint hogy a barátok és ismerősök is ezeket a helyeket látogatják.

Külön kérdésben foglalkoztunk a helyi italbárok látogatásával, melynek keretében szintén a három leggyakrabban látogatott helyet kellett megemlíteni a válaszadóknak. A válaszok alapján egyértelmű súlyponteltolódás figyelhető meg az italbárok látogatásával kapcsolatos térbeli mintázatokban (6. ábra). A belváros hagyományos magterülete helyett az egyetemi információs központ környékén lévő helyek a leginkább látogatottak a külföldiek részéről. Ezek közül is egy konkrét hely, a Nyugi kert kiemelkedik a többi közül, hiszen a megkérdezettek 78%-a említette ezt a helyet. Ez magyarázható azzal, hogy külföldi hallgatók számára sok program került itt megrendezésre, valamint hogy a hely a napjainkban divatos magyar sajátosságnak tekinthető romkocsmák hangulatát idézi, mely szintén vonzó-tényezőként azonosítható. A legtöbb válaszadó úgy nyilatkozott, hogy elsősorban a barátok, ismerősök miatt választja az említésre került helyeket, de emellett az ár és az elérhetőség is fontos tényezőként jelenik meg. A Magyarországon tanuló külföldi diákokról általában az a kép alakult ki, hogy tehetősebbek magyar társaiknál, általánosan többet költenek. Szembetűnő volt azonban, hogy egyes helyek kiválasztásánál esetükben is igen meghatározó az ár, amely némiképp ellentmond ennek a képnek.

6. ábra: A külföldi hallgatók által leggyakrabban látogatott italbárok elhelyezkedése

Figure 6.: The location of most frequently visited pubs by foreign students

Forrás: kérdőív alapján saját szerkesztés

A megkérdezettek 70%-a legalább heti egyszer, további 17% pedig havi több alkalommal meglátogat valamilyen italbárt, amely magas arány jelzi az ilyen típusú vendéglátóipari egységek iránti keresletet. Ezt továbbá az a tény is jelzi, hogy a már említett egyetemi információs központ közvetlen közelében, egymás szomszédságában négy italbár is működik.

Az éjszakai szórakozóhelyek a város hagyományos központja környékén összpontosulnak, így az italbárokhoz kapcsolódó súlypont-eltolódás ezek esetében nem figyelhető meg. Az ilyen jellegű szórakozási lehetőségekkel kapcsolatban a válaszadók közel 65%-a volt inkább vagy teljes mértékben elégedett. Itt is volt lehetőség problémák megfogalmazására, és több esetben azok is, akik alapvetően elégedettek voltak, ők is hozzátették, hogy kicsi a választék a klubok tekintetében, a legtöbb helyen hasonló zenét játszanak, valamint a helyek sokszor zsúfoltak. Ezek alapján elmondható, hogy a külföldiek részéről lenne igény a város ilyen jellegű szolgáltatásainak fejlesztésére és diverzifikálására. Mindemellett fontos megjegyezni, hogy ez az igény valószínűleg nem csak a külföldiek részéről jelentkezik, feltételezhetően a magyar fiatalok is hasonlóképpen vélekednek a város éjszakai szórakozóhelyeivel kapcsolatban. A kutatás folytatásában kvalitatív módszerek alkalmazásával a külföldi hallgatók kapcsolódó attitűdje további vizsgálatra kerül.

Az egyéb szabadidő-eltöltési tevékenységek közül a kávézók látogatása emelhető ki, a legtöbben heti több alkalommal látogatnak ilyen jellegű helyeket. Ez természetesen azzal is összefüggésben állhat, hogy ez a fajta tevékenység nem kíván nagy anyagi ráfordítást. Emellett a válaszadók közel fele látogat alkalmanként cukrászdákat. A mozik, színházi előadások látogatottsága alacsony, az egyéb kulturális rendezvények, koncertek, valamint a fürdők átlagosan maximum havi rendszerességgel kerülnek felkeresésre a megkérdezettek részéről. Sportolási szokások tekintetében elmondható, hogy a válaszolók 43%-a keres fel valamilyen időközönként edzőtermet vagy más sportlétesítményt.

A hallgatók elégedettségét a szabadidő-eltöltési lehetőségekkel, illetve általában véve a város szolgáltatásaival kapcsolatban olyan kérdésekkel is igyekeztünk feltárni, melyek bizonyos állításokkal kapcsolatos megítélésükre kérdezett rá. Ezen kérdésekre vonatkozóan 4 válaszlehetőség volt megadva konkrét középponti lehetőség nélkül (teljesen egyetért, inkább egyetért, inkább nem ért egyet, egyáltalán nem ért egyet adott állítással), ezáltal elkerülve az esetlegesen megjelenő középre-húzást. A megkérdezettek közel 60%-a értett egyet inkább vagy teljesen azzal az állítással, hogy a városban sok lehetőség adódik a szabadidő tartalmas eltöltéséhez. Az inkább vagy egyáltalán nem egyetértők 40%-os aránya igen magasnak tekinthető, ami jelzi, hogy az ilyen jellegű szolgáltatások számának növelésére és diverzifikálására lenne igény a külföldiek részéről.

„A városban kulturális programok széles skálája megtalálható” állítással kapcsolatban az előzőhöz hasonló volt az egyetértők és nem egyetértők aránya (57%–43%), több válaszadó konkrétan hiányolta is a városból a kulturális programokat. Ennek részletes vizsgálatára a kutatás jövőben megvalósuló részében kerül sor, elsősorban a meghirdetett angol nyelvű programok összegyűjtésével, rendszerezésével. A másik többször megjelenő hiányossága a különböző sportolási lehetőségekre vonatkozott, habár ezzel az általános elégedettség nagyobb mértékű volt az összesített válaszok alapján. Ezen hiányosságként említett tényezők a megfelelő információátadás fontosságára is felhívják a figyelmet. Összességében a helyiek által külön a külföldi diákok számára szervezett programokkal voltak a leginkább megelégedve a megkérdezettek, amely mutatja a helyi közösség részéről megjelenő elkötelezettséget.

A városvezetés, illetve a helyi szolgáltató egységek vezetői számára a fenti eredmények már támpontot jelenthetnek a külföldi diákság igényeinek kielégítéséhez. Látható, hogy a különböző italbárok nagy látogatottságnak örvendenek és minden bizonnyal további po-

tenciális bevételszerzésre is lenne lehetőség. A belvárosi vendéglátó-ipari egységek célzottan a vizsgált csoportot megszólító, az ő igényeikhez igazodó termékekkel enyhíthetnék az egyetemi információs központ környékén lévő helyek túlsúlyát. Az éjszakai szórakozóhelyek diverzifikálása, kínálatuk szélesítése pedig nem csupán a külföldi hallgatók szempontjából lenne kívánatos. A sportolási lehetőségek szempontjából a meglévő helyek jobb, különböző nyelveken való hirdetése elősegíthetné a külföldi hallgatók körében való ismertség elérését, ami ezáltal kevésbé jelenne meg hiányosságként. Éppígy a fókuszált többnyelvű kulturális programok nagyobb számban való megjelenése hozzájárulna a külföldiek jobb szabadidő-eltöltéséhez.

5. Összefoglalás

A felsőoktatási nemzetköziesedésének eredményeként egyre fokozódik a magyar egyetemvárosokban a külföldi hallgatók létszáma, amely csoport számos pozitív hatást vált ki a befogadó területre. A gazdasági jellegű hatásokon felül, melyek az albérletpiac és az igénybevett szolgáltatások tekintetében azonosíthatók elsősorban, társadalmi és kulturális hatások is megfigyelhetők, amely a hallgatók fogyasztásában és térhasználatában is megmutatkozik.

A Szegeden tanuló külföldi hallgatók térpályái elsősorban a belváros területét érintik, főként a város ezen részén, illetve ennek környékén bérelnak albérleteket, valamint az egyetemi épületek is itt találhatók meg döntő többségében, ami egyértelműen hatással van arra, hogy körükben a gyalog való közlekedés a jellemző. Éttermek tekintetében a belváros központi sétálóutcája és annak közelében lévő helyek a leginkább látogatottak, melyek közül Szeged magasabb presztízssű éttermeit és a nemzetközi gyorsétterem-láncok helyi egységeit lehet kiemelni. Térbeliség tekintetében erőteljes ellentétként jelenik meg az italbárok miatt az egyetemi információs központ környéke a belváros hagyományosan központi részével szemben. Az italbárok látogatása az adatok alapján az egyik központi szabadidő-eltöltési módnak minősül, hiszen a megkérdezettek jelentős része látogatja heti rendszerességgel ezen helyeket. Ezek a helyi társadalommal való kapcsolatteremtés fontos informális helyei, melyek lehetővé teszik a kultúrák közti kapcsolatok elmélyítését. Emellett azonban az is megfigyelhető, hogy a meglátogatni kívánt helyek kiválasztásában szerepet játszik a külföldiek összetartozása, egy csoportként való megjelenése, hiszen sokan azért keresnek fel adott helyet, mert barátok, ismerősök is ezeket preferálják. A vendéglátóipari egységek számára összességében kifizetődő lehet a külföldiek igényeihez való alkalmazkodás.

A kutatás alapfeltevését a kérdőíves adatok is alátámasztják, miszerint jelentős volt azok aránya, akik nem voltak elégedettek a város szabadidő-eltöltési lehetőségeivel. A kulturális programok, sportolási lehetőségek bővítésével, illetve azokhoz kapcsolódóan a jobb információátadással javítani lehetne az elégedettségen, ami szerencsés esetben további bevételeket is jelenthetne a városnak, hosszútávon pedig még inkább erősíthetné a város jó hírnevét, ezzel elősegítve az ideérkező hallgatók létszámának további növekedését.

A kutatás lefolytatása jelenleg is zajlik, egyrészt a már meglévő adatbázis további bővítésével, részben a már felvázolt új irányok mentén elsősorban interjúk felméréssel, valamint a pillanatnyi eredmények alapján újabb kutatási kérdések beiktatásával.

JEGYZETEK

1. Nagy Sándor Gyula–Heil Péter (2013): A kohéziós politika elmélete és gyakorlata. Akadémia Kiadó, Budapest. 265. old.
2. A bolognai folyamat és az európai felsőoktatási térség. http://ec.europa.eu/education/policy/higher-education/bologna-process_hu Letöltés ideje: 2018. 01. 20.
3. Tempus Közalapítvány Éves Jelentés 2016. <http://tka.hu/kiadvany/7633/a-tempus-kozalapitvany-eves-jelentese> Letöltés ideje: 2018. 01. 20.
4. Füzesi Zsuzsanna–Tistyán László (2013): Külföldi diákok egy egyetem és város életében. Területfejlesztés és Innováció. 2013/3. szám. 11–17. old.
5. Orîndaru, A. (2015): Changing Perspectives on Students in Higher Education. 22nd International Economic Conference – IECS 2015 “Economic Prospects in the Context of Growing Global and Regional Interdependencies”, IECS 2015
6. M. Császár Zsuzsa–Wusching Á. Tamás (2016): A felsőoktatás nemzetköziesedésének hatása az egyetemvárosok fejlődésére egy pécsi esettanulmány tükrében. Földrajzi Közlemények. 2016/3. szám. 245–257. old.
7. Wusching Á. Tamás (2017): A nemzetközi hallgatók tanulmányi célú mobilitásának jellegzetességei Pécs és Debrecen példáján. Tér és Társadalom. 2017/3. szám. 69–82. old.
8. index.hu 2017. 03. 16. – 43 milliárdot hoztak Magyarországra a fiatal egyedül érkező migránsok (https://index.hu/gazdasag/2017/03/16/43_milliardot_hoztak_magyarorszagra_a_fiatal_egyedul_erkezo_migransok) Letöltés ideje: 2018. 01. 20.
9. Fabula Szabolcs–Boros Lajos–Kovács Zoltán–Horváth Dániel–Pál Viktor (2017): Studentification, diversity and social cohesion in post-socialist Budapest. HUNGARIAN GEOGRAPHICAL BULLETIN (2009–) 66:(2) 157–173. old.
10. Smith, Darren. P. (2005): “Studentification”: the gentrification factory? In: Atkinson, R.–Bridge, G. (szerk.): Gentrification in a global context: the new urban colonialism. Housing and Society Series, Routledge, UK. 72–89. old.
11. Universities UK (2006): “Studentification”: a guide to opportunities, challenges and practices. Universities UK, London. 52. old.
12. Munro, M.–Livingston, M. (2011): Student impacts on urban neighbourhoods: policy approaches, discourses and dilemmas, Urban Studies, 2011/ 8. szám. 1679–1694. old.
13. Hubbard P. (2009): Geographies of studentification and purpose-built student accommodation: leading separate lives? Environment and Planning A: Economy and Space. 2009. 41. évf. 1903–1923. old.
14. Tomay Kyra (2008): Dzsentrifikáció Budapesten az ezredfordulón – a belső-pesti területek átalakulása. Doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Doktori Iskola, Budapest.
15. Murzyn-Kupisz, M.–Szmytkowska, M. (2015): Studentification in the post-socialist context: The case of Cracow and the Tri-City (Gdansk, Gdynia and Sopot). Geografie 120. (2) 188–209. old.
16. Grabkowska, M.–Frankowski, J. (2016): ‘Close to the city centre, close to the university’. Are there symptoms of studentification in Gdańsk, Poland? Bulletin of Geography, Socio-Economic Series 32. 73–83. old.
17. Chatterton, P. (1999): University students and city centres - the formation of exclusive geographies – The case of Bristol, UK. Geoforum 30. 117–133. old.
18. Hubbard P. (2008): Regulating the social impacts of studentification: a Loughborough case study – Environment and Planning A: Economy and Space. 2008. 40. évf. 323–341 old.
19. Bocsi Veronika (2013): Szabadidő-mintázatok a campusokon. Felsőoktatási Műhely: Az Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht. Országos Felsőoktatás Információs Központ Kiadványa 7. 41–54. old.
20. Wusching Á. Tamás (2017): A nemzetközi hallgatók tanulmányi célú mobilitásának jellegzetességei Pécs és Debrecen példáján. Tér és Társadalom. 2017/3. szám. 69–82. old.
21. szegedma.hu 2017. 12. 10. – Megnyitott a szeged Starbucks <https://szegedma.hu/2017/12/megnyitott-a-szegedi-starbucks> – Letöltés ideje: 2018. 01. 20.
22. Beine, M.–Noel, R.–Ragot, L. (2014): Determinants of the international mobility of students. Economics of Education Review. 41. Issue C, 40–54. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A bolognai folyamat és az európai felsőoktatási térség. Letöltés ideje: 2018. 01. 20. (http://ec.europa.eu/education/policy/higher-education/bologna-process_hu)
- Beine, M.–Noel, R.–Ragot, L. (2014): Determinants of the international mobility of students. *Economics of Education Review*. 41. Issue C, 40–54. old.
- Bocsi Veronika (2013): Szabadidő-mintázatok a campusokon. Felsőoktatási Műhely: Az Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht. Országos Felsőoktatás Információs Központ Kiadványa 7. 41–54. old.
- Chatterton, P. (1999): University students and city centres – the formation of exclusive geographies – The case of Bristol, UK. *Geoforum* 30. 117–133. old.
- Fabula Szabolcs–Boros Lajos–Kovács Zoltán–Horváth Dániel–Pál Viktor (2017): Studentification, diversity and social cohesion in post-socialist Budapest. *HUNGARIAN GEOGRAPHICAL BULLETIN* (2009–) 66:(2) 157–173. old.
- Füzesi Zsuzsanna–Tistván László (2013): Külföldi diákok egy egyetem és város életében. *Területfejlesztés és Innováció*. 2013/3. szám. 11–17. old.
- Grabkowska, M.–Frankowski, J. (2016): 'Close to the city centre, close to the university'. Are there symptoms of studentification in Gdańsk, Poland? *Bulletin of Geography, Socio-Economic Series* 32. 73–83. old.
- Hubbard P. (2008): Regulating the social impacts of studentification: a Loughborough case study – *Environment and Planning A: Economy and Space*. 2008. 40. évf. 323–341. old.
- Hubbard P. (2009): Geographies of studentification and purpose-built student accommodation: leading separate lives? *Environment and Planning A: Economy and Space*. 2009. 41. évf. 1903–1923. old.
- index.hu 2017.03.16. – 43 milliárdot hoztak Magyarországra a fiatal egyedül érkező migránsok. Letöltés ideje: 2018. 01. 20. (https://index.hu/gazdasag/2017/03/16/43_milliardot_hoztak_magyarorszagra_a_fiatal_egyedul_erkezo_migransok)
- M. Császár Zsuzsa–Wusching Á. Tamás (2016): A felsőoktatás nemzetköziesedésének hatása az egyetemvárosok fejlődésére egy pécsi esettanulmány tükrében. *Földrajzi Közlemények*. 2016/3. szám. 245–257. old.
- Munro, M.–Livingston, M. (2011): Student impacts on urban neighbourhoods: policy approaches, discourses and dilemmas, *Urban Studies*, 2011/ 8. szám. 1679–1694. old.
- Murzyn-Kupisz, M.–Szmytkowska, M. (2015): Studentification in the post-socialist context: The case of Cracow and the Tri-City (Gdansk, Gdynia and Sopot). *Geografie* 120. (2) 188–209. old.
- Nagy Sándor Gyula–Heil Péter (2013): A kohéziós politika elmélete és gyakorlata. Akadémia Kiadó, Budapest. 265. old.
- Orindaru, A. (2015): Changing Perspectives on Students in Higher Education. 22nd International Economic Conference – IECS 2015 “Economic Prospects in the Context of Growing Global and Regional Interdependencies”, IECS 2015.
- Smith, Darren. P. (2005): 'Studentification': the gentrification factory? In: Atkinson, R. and Bridge, G. (szerk.): *Gentrification in a global context: the new urban colonialism*. Housing and Society Series, Routledge, UK. 72–89. old.
- szegedma.hu 2017. 12. 10. – Megnyitott a szeged Starbucks. <https://szegedma.hu/2017/12/megnyitott-a-szegedi-starbucks> – Letöltés ideje: 2018. 01. 20.
- Tempus Közalapítvány Éves Jelentés 2016. Letöltés ideje: 2018. 01. 20. (<http://tka.hu/kiadvany/7633/a-tempus-kozalapitvany-eves-jelentese>).
- Tomay Kyra (2008): Dzsentrifikáció Budapesten az ezredfordulón – a belső-pesti területek átalakulása. Doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Doktori Iskola, Budapest.
- Universities UK (2006): 'Studentification': a guide to opportunities, challenges and practices. Universities UK, London. 52. old.
- Wusching Á. Tamás (2017): A nemzetközi hallgatók tanulmányi célú mobilitásának jellegzetességei Pécs és Debrecen példáján. *Tér és Társadalom*. 2017/3. szám. 69–82. old.

HORVÁTH SZILÁRD
doktorandusz, Kaposvári Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok
Doktori Iskola, hszilard79@gmail.com

A MAGYAR PEDAGÓGUS TÁRSADALOM MOTIVÁLTSÁGA A JÖVEDELMEK ALAPJÁN

THE MOTIVATION OF EDUCATORS IN HUNGARY BASED ON EARNINGS

ABSTRACT

Economic growth arguably depends on a well trained labour force. Accordingly, schooling citizens and maintaining a high quality of education are vitally important in every country. Hungary is regularly assessed in the triennial international PISA surveys - which evaluate students' competence in mathematics, science, reading, problem solving and financial literacy. In 2015, Hungarian students were ranked 30th in reading comprehension among the participating 35 OECD countries. Numerous studies have demonstrated that the quality of education is greatly influenced by the pedagogical skills of teachers as well as their knowledge. The career structure for educators, which aims at incentivising people who work in education and preventing career change, was introduced on 1st September 2013. In Hungary, teachers' earnings in the capital and in some northwestern counties are above the national average, whereas in some other counties salaries are significantly below average. This study investigates whether there is any recognisable correlation between the average level of teachers' income and the incentives suggested by the career structure together with its purpose to prevent career change.

Kulcsszavak: életpálya modell, PISA-felmérés, motiváció

Keynotes: career structure for educators, PISA survey, motivation

1. Bevezetés

„Egy sikeres oktatási rendszer önmagában ugyan nem garantálja a gazdasági fellendülést, ám minden bizonnyal egyik előfeltételének tekinthető. Ugyanez mondható el a társadalom minőségének javításához való hozzájárulásról is”.¹ Az állam érdekei és a családi érdekek sok tekintetben azonosak. Az államnak érdeke, hogy a társadalom minél több tagja legyen alkalmas és képes a boldogulásra. Az egyén sikeressége egyben garancia az állam sikerességére. Az állam érdekei és a családok érdekei annál inkább egybeesnek, minél szélesebb a támogatottsága azoknak a céloknak, amelyeket az állam megfogalmaz. Fordítva még szemléletesebb a kép: annál nagyobb a lehetőség a családi érdekek és az állam által megfogalmazott érdekek összeütközésének, minél szűkebb társadalmi közösség céljainak megvalósítását tűzi maga elé az állam. Kevesen vannak, akik kétségbe vonják azt az állítást, hogy a társadalmi, gazdasági fejlődés alapja az adott országban élők műveltségi szintjének minél magasabb szintre való emelése.² Ezért minden országban kiemelkedően fontos az adott országban folyó oktatás minősége. Magyarország mind az IEA, mind pedig az OECD által folytatott nemzetközi mérésekben részt vesz, 2001-ben pedig sor került egy saját mérési rendszer bevezetésére is. Míg a nemzetközi mérések rendszerszintű jelzéseket adnak az oktatásról, s országok közötti összehasonlításra is alkalmasak, addig az egyes országok méréseinek, így az Országos kompetenciamérésnek (OKM) is elsődleges célja, hogy az iskolák (matematika és szövegértés terén tanúsított) eredményességéről a többi

iskolával összevetve szolgáltatson minél árnyaltabb képet.³ A 2015-ös PISA szövegértés feladatok alapján hazánk a 35 OECD állam rangsorában a 30. helyen szerepel. Hasonlóan gyenge eredményeket értek el a tanulók a matematika kompetencia területén is, ahol a 477 pont a 28. hely megszerzéséhez volt elegendő. Hasonlóan a matematikához természettudományi tudományterületen a 28. helyen végzett Magyarország.⁴

A legjobban teljesítő oktatási rendszerek közös jellemzője, hogy felismerték a tanítás minőségének a tanulás minőségére gyakorolt hatását. A tanítás minőségének, a tanári munka hatékonyságának vizsgálatára koncentrálnak kutatások kimutatták, hogy a jól oktató tanárok diákjai gyorsabban sajátítják el a tananyagot, mint akiket gyengén teljesítő pedagógus tanít. Az USA egyes államaiban zajló kutatások a tanulói teljesítmény terén mérhető különbségeket regisztráltak attól függően, hogy a gyerekeket megfelelően felkészült és kompetens tanár tanította-e. Átlagos nyolcéves iskolásokat alapul véve, a teljesítménykülönbség akár 50 százalékpont is lehetett a jól teljesítő tanár diákjai javára a gyengébb minőségű munkát végző pedagóguséival szemben.⁵ Nemzetközi összehasonlító elemzések sora mutatott rá arra, hogy a tanulói teljesítmények és általában az oktatás színvonalának javításához arra van szükség, hogy jó képességű, felkészült tanárok tanítsanak az iskolákban, és a legjobb tanárok hosszabb távon is a pályán maradjanak. Az elmúlt évtized kutatási eredményei meggyőzően bizonyítottak, hogy a diákok iskolai teljesítményét az oktatáspolitikai által is befolyásolható tényezők közül elsősorban a tanári munka minősége határozza meg.⁶ Ahogy Sági és Ercsei (2012)⁷ fogalmazott pedagógusképzés minőséget két fő tényező határozza meg. Egyrészt függ attól, hogy mennyire motiváltak és tehetségesek a hallgatók, másrészt attól, hogy a pedagógusképző intézményekben mire, hogyan, milyen hatékonysággal képeznek. A sikeres és eredményes oktatási rendszerrel rendelkező országok már a képzésre történő jelentkezéskor szelektálnak. A cél az, hogy a pályára leginkább alkalmas, legjobb képességű és legerősebben motivált diákok nyerjenek felvételt. Erre csak akkor van lehetőség, ha nem mutatkozik hiány az érdeklődő hallgatókból. A pedagógusképzésnek és -pályának tehát megfelelően vonzónak kell lennie ahhoz, hogy versenyezni tudjon más képzésekkel, pályákkal. Sági és Varga (2010)⁸ is ugyanerre a megállapításra jutottak, azaz, hogy a diákok iskolai teljesítményét az oktatáspolitikai által is befolyásolható tényezők közül leginkább a pedagógusi munka minősége határozza meg. A tanulási-tanítási környezet más összetevőinek – az oktatásra fordított összegek nagyságának, az osztálylétszámnak, a tárgyi felszereltség színvonalának – sokkal kisebb mértékben mutatható ki a tanulók eredményeire tett hatása. Ahogy Kőműves (2015)⁹ fogalmazott, az elmúlt években a spórolás jegyében a kormányzat az iskolaátalakítási reform keretében számos – diákokat, szülőket, pedagógusokat érintő – fájdalmas lépés meghozatalára kényszerült. Példaként említhetjük az iskolabezárásokat, iskolaösszevonásokat, amelyek pénzügyi hozadéka még ma sem látszik. Ezért nem kérdéses, hogy az oktatás minőségének és gazdaságosságának javítása érdekében más irányú lépéseket kell tenni. Az oktatói utánpótlás legnagyobb problémája, hogy a tanári szakra jelentkezők felkészültsége romlik. Nemzetközi kutatások¹⁰ vizsgálták a tanári pálya mellett döntők képességeinek a változását, és arra jutottak, hogy az 1960-as években a legjobb képességű egyének azonos valószínűséggel választottak tanári vagy egyéb foglalkozást, míg az 1980-as és 1990-es években már többnyire a rosszabb képességgel rendelkezők választották a tanár szakot. Kutatásaik elemzése során Barner és társai (2015)¹¹ azt találták, hogy a tanulói eredményesség alakulásában a magyar középiskolákban is jelentős súllyal esik latba a tanár munkája, szakmai-pedagógiai felkészültsége, valamint megfelelő motiváltsága. A tanári tényező, a tanárok által termelt hozzáadott érték fontosságát valamennyi interjúalany hangsúlyozta, ugyanakkor a tanítás színvonalának növelése kapcsán számoltak be a legtöbb nehézségről is. A pedagóguspályát elsősorban azok választják, akikben megvan a pedagóguspálya iránti személyes érdeklődés, s a pálya vonzerejét elsősorban annak társadalmi hasznossága jelenti.¹²

Ahogy Wolter és Dezler (2003)¹³ empirikus vizsgálata is bemutatta a tanárok kereseti helyezte hatással van arra, hogy kik választják a tanári pályát. Magyarországra vonatkozóan Varga (2007)¹⁴ azt találta, hogy a tanárképzés választásakor és a felsőfokú végzettség megszerzését követően a tanári pályára lépés eldöntésében meghatározó szerepe van annak, hogy mennyit keresnek a pedagógusok a többi diplomához képest. A tanárokat például: általában iskolai végzettség, szolgálati idő és a körzet mérete alapján fizetik, jóllehet nincs bizonyítva e tényezők összefüggése a termelékenységgel vagy a minőséggel.¹⁵ A negatív önszelekciós hatás Magyarországon a pályára állást tekintve is megfigyelhető. A kutatások arra mutatnak rá, hogy a diplomát szerzettek közül nagyobb valószínűséggel helyezkednek el tanári pályán azok, akik a képzés során gyengébb teljesítményt nyújtottak; végül a végzést követő 5. és 6. évben is a rosszabbul teljesítőket találjuk nagyobb valószínűséggel a tanári pályán, mivel a jobb képességűek hagyják el inkább a közoktatás világát.¹⁶ A tanárok, iskolák rugalmas és sikeres alkalmazkodóképessége sokkal inkább függ az iskola együttes szellemi, társadalmi és szervezeti környezetétől, mint a tanárok egyéni tulajdonságaitól, jellemvonásaitól.¹⁷ A pályaelhagyás szempontjából is kritikus időszak az első három év: alapvetően ekkor dől el, hogy a fiatal egész életére elköteleződik-e a katedra mellett, vagy inkább más területen keresi a boldogulását.¹⁸ Lényeges e tekintetben a tapasztalt tanárok segítségnyújtása, a mentorálás, amely – a pályakezdő önállóságát meghagyva – folyamatos segítségnyújtást jelent az első év(ek) során. Korábbi hazai kutatások szerint Magyarországon is jelentős traumaként élnek meg a fiatal pedagógusok a pályakezdés időszakát, a kezdeti kudarcok és a pályaelhagyás közötti összefüggésről viszont nem rendelkezünk megfelelő empirikus tudással.¹⁹ A mentor-nak nemcsak jó szerepmodellnek kell lennie, hanem megfelelő segítség nyújtására is szükség van ahhoz, hogy a kezdő tanár rátermett profivá válhasson. Értenie kell a fiatal hallgatók és a felnőttek tanításához egyaránt.²⁰

Magyarországon Varga (2007)²¹ a pályakezdő tanárokról mutatta ki, hogy a tanári pályára lépő fiatal tanárok a pályára lépést követő első három évében a magasabb kereseti lehetőségek miatt hagyják el a tanári pályát, és hogy e döntésekben szelekciós hatás érvényesül, a jobb képességű, magasabb alternatív kereseti lehetőségekkel rendelkező pályakezdő pedagógusok lesznek pályaelhagyók. A pályaelhagyó, fiatal tanárok többsége elhagyja az oktatási szektort és máshol helyezkedik el. A legstabilabban a 41–50 éves pedagógusok maradnak a pályán, az összes többi korcsoporthoz tartozó tanárok nagyobb valószínűséggel kerülnek más állásba, vagy nem foglalkoztatott státuszba.²² A motiváció fontos meghatározója mind az egyéni, mind a szervezeti teljesítmény szintjének. A motivációs elemek többféleképpen csoportosíthatók. A pedagóguspálya választásának motivációit tárgyaló szakirodalom legtöbbször belső (intrinzik) és külső (extrinzik) motivációkat különböztet meg. Ezeket tovább bonthatjuk az egyénhez, illetve magához a pedagógusi munkához/pályához köthető motivációkra.²³ A motiváció-elmélet értelmében a dolgozók munkahelyi viselkedését, hatékonyságát döntően az anyagi és érzelmi szükségleteik befolyásolják. Vagyis ezeken keresztül lehet a legkönnyebben megfogni az alkalmazottakat és rávenni őket, hogy képességeik legjavát beleadva, örömmel végezzék a rájuk bízott feladatokat.²⁴

A Teachers Matter (2005)²⁵ azonban azt állítja, hogy a pedagóguspálya hosszú távú vonzerejét a fizetés versenyképességen túl több további, nem anyagi jellegű tényező is befolyásolja. Ilyen az állás biztonsága, a rugalmas munkaidő, a pályáiv és a pályával járó lehetőségek, a kedvező nyugdíjkonstrukció, a viszonylag hosszabb szabadság, az érdeklődésnek megfelelő, önkitaljesítő munka, valamint az iskolai-munkahelyi légkör és környezet. A gondoskodó, támogató munkáltatói image kialakítása egyre fontosabb szempont a magyar vállalatok számára. Egyre nagyobb szükség van a hatékony munkaerőre és ennek kapcsán egyre több vezető ismerte fel a dolgozói motiváció előnyét,²⁶ ez alól a közszféra és a pedagógusok miért képeznének kivételt? Mihály (2010)²⁷ nemzetközi vizsgálatokra hi-

vatkozva megállapítja, hogy a pályaelhagyás a harminc alattiak és az ötven év felettiek körében legerősebb. Magyarországon néhány évvel ezelőtt a pedagóguspálya a legstabilabb, az elbocsátásoktól leginkább védett munkaerő-piaci pozíciót jelentette. Az utóbbi néhány évben az intézményi stabilitás gyengült, az iskolabezárások, iskolaösszevonások hatására megjelent, majd egyre erőteljesebbé vált a pedagógusok körében a bizonytalanság érzése.²⁸ A gyakorló pedagógusok szerint hivatásuk, soha nem volt annyi kritikának kitéve, mint napjainkban. A szerteágazó feladatkörből származó napi elvárásoknak való megfelelés egyre nyomasztóbban hat az egyénre, ami hátráltatja hosszú távú elképzeléseinek megvalósításában. A hatékony oktatást áhító társadalmi igényektől kezdve a tanulókért versengő, már-már direkt marketing számba menő iskolai programokig minden felelősség a pedagógusokra hárul, ugyanakkor a tanulók személyiségének, műveltségének fejlesztésével, a jövő generációjának testi és szellemi megalapozásával kapcsolatos folyamatos (ön)képzési kihívásokról kevés szó esik úgy társadalmi, mint egyéni szinten.²⁹

2. A pedagógus életpályamodell

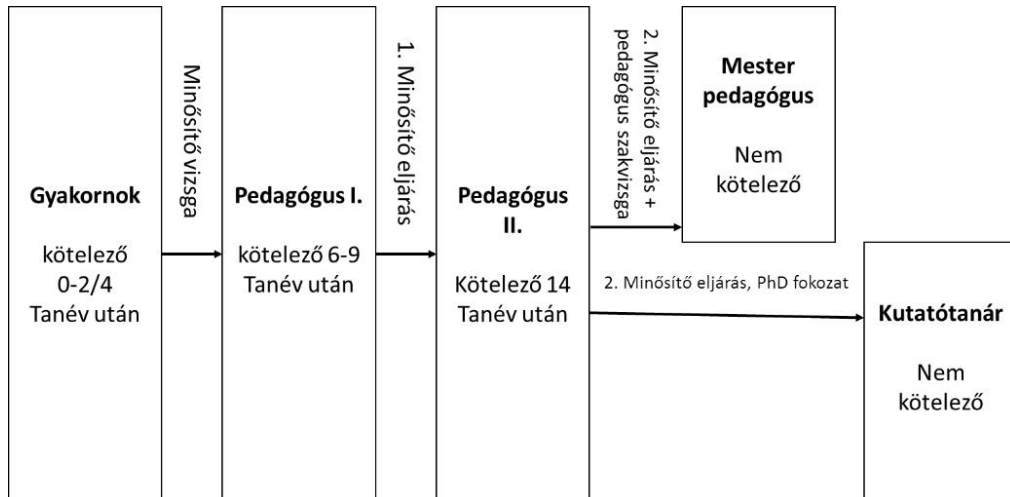
A hazai pedagógusminősítési rendszer kidolgozását a nemzetközi tapasztalatok feltáró vizsgálata előzte meg, amelynek alapvető célja tíz ország (Anglia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Németország, Olaszország, Románia, Spanyolország, Svédország és az Amerikai Egyesült Államok) gyakorlatának és tapasztalatainak összevetése volt, amely alapján ki lehetett dolgozni a magyar köznevelés és pedagógiai kultúra számára leginkább célravezető minősítési sztenderdeket.³⁰ A 2013. szeptember 1-jétől bevezetett pedagógus előmeneteli rendszer célja a pedagóguspálya vonzóvá tétele, a legjobb pedagógusok pályán tartása, a minőségi munka anyagi és nem anyagi honorálása, a pedagógusok motiválása, a kiszámíthatóság, az oktató-nevelő munka értékelésében országosan egységes rendszer kialakítása, a pedagógus pálya presztízsének növelése, és végső soron a pedagógus hivatás megerősítésén keresztül a köznevelési rendszer minőségének javítása volt. [2011. évi CXCV. törvény; 326/2013. (VIII. 30.) Korm. rendelet].³¹

A döntéshozók deklarált szándéka szerint a magyar pedagógus-előmeneteli rendszernek kiemelt célja, hogy a magasabb minőségű munkát végző pedagógusok számára a kiemelt anyagi megbecsülésen túl lehetővé tegyék a magasabb presztízsű és/vagy nagyobb szakmai önmegvalósítást biztosító feladatok ellátását. Cél, hogy minden pedagógus számára biztosítsák azt a fejlesztő értékelést, amelynek eredményeképpen – a minőségi munkájuk elismerése mellett – a pedagógusok szakmai fejlődésének támogatásával és motiválásukkal pozitívan befolyásolják az egyének és az intézményi közösségek munkájának színvonalát, a közoktatás egészének minőségi javulását.³² Az életpályamodell bevezetését követően a pedagógusok sokasága mozdult meg: új képzettségeket szerzett, valamelyest változtatott tevékenységének struktúráján, hangsúlyokat helyezett át – felkészítette magát a változásra, vagy már meg is tette az első lépéseket e felé.³³

Sági (2015)³⁴ állítja továbbá, hogy már az első évben viszonylag jól körülhatárolható típusai bontakoznak ki a megcélzott pedagógus-karrierutaknak. A pedagógusok egy kis csoportja már elindult az új karrierpályáján, a fiatalabbak egy része is megtette az ehhez szükséges előkészületeket, míg egy viszonylag nagy csoport passzív szemlélőként éli meg az eseményeket, az életpálya-modellben csak a fizetésemelés lehetőségét és a külső ellenőrzés korlátját látja. Nincs összefüggés az életpálya-moddellel kapcsolatos általános (pozitív vagy negatív) beállítódás és a karrier-típusokhoz tartozás között – nagyon negatív általános beállítódás mellett sem ritka az erőteljes hierarchikus karrierstratégia.

1. ábra: A pedagógus életpályamodell felépítése

Figure 1: Teacher career model

Forrás: saját szerkesztés a 326/2013 (VIII.30) Korm. rendelet alapján

A pozitív beállítódásúak úgy látják, hogy az életpálya-modell lehetőséget nyújt számukra a szakmai előrehaladásra, szakmai támogatást, szakmai értékelést, visszajelzést, továbbképzési lehetőséget jelent, magasabb teljesítményre sarkall, a minőségi munka nagyobb anyagi elismerését eredményezi, és javítja a pedagóguspálya társadalmi megbecsülését. Minél fiatalabb valaki, annál valószínűbb, hogy pozitív az életpálya-moddellel kapcsolatos beállítódása. Ezen túlmenően, az óvodapedagógusok és a kollégiumi nevelőtanárok is nagy valószínűséggel e típusba tartoznak.

A negatív általános beállítódásúakra ezzel szemben az jellemző, hogy az életpálya-modellt egyfajta külső nyomásként élik meg, ami egyben újabb munkaterheket is jelent, fokozott szakmai ellenőrzéssel, és magában rejt a könnyebb elbocsátás veszélyét is. E beállítódás gyenge összefüggést mutat az életkorral (a fiatal középkorúak inkább hajlamosak idetartozni) és az általános iskolai tanítói vagy tanári feladatkörrel.

3. A kutatás célja

A kutatás célja megvizsgálni, hogy a 2013. szeptember 1-jén bevezetett pedagógus életpályamodell milyen mértékben motiválja a pedagógusokat, illetve van-e befolyása arra vonatkozóan, hogy a pedagógusok ne hagyják ott a pályát más jobban fizető munkahelyért. Ismert jelenség, hogy hazánkban jelentős bérkülönbségek mutatkoznak a főváros–vidék és a különböző megyék tekintetében. Feltételezem, hogy ezért területenként változó a motiváló és pályán tartó erő. Az alacsonyabb átlagjövedelemmel rendelkező megyékben nagyobb, míg a jól fizető megyékben és a fővárosban kisebb az előmeneteli rendszer motiváló ereje. Ezért megyéket külön – külön is megvizsgálva kívánok választ kapni arra, hogy az életpályamodell elérte-e ezeket a kívánt célokat, mint motiváció és a pályaelhagyás megakadályozása.

4. Anyag és módszer

A pedagógusok véleményét online anonim kérdőív segítségével térképeztem fel. A kérdőíveket a Köznevelési Információs rendszerben (KIR-ben) fellelhető összes működő köznevelési intézmény vezetőjének elektronikusan elküldtem, azzal a kéréssel, hogy töltsék ki

és továbbítsák munkatársaik részére. Rövid időn belül több mint 5300 pedagógus töltötte ki a kérdőívet. A kérdőív szerkesztésénél ügyeltem arra, hogy csak a jól kitöltött, hiánytalan kérdőívek kerülhessenek az adatbázisba. Az átlagjövedelmek 2017. első negyedévi alakulása megyénkénti bontásban a KSH oldaláról származnak. Áttekintettem, megyénként a kérdőívekre kapott válaszok átlagát és az átlagtól való eltérést és annak irányát vizsgáltam. Hasonlóan az országos átlagfizetést vettem alapul és az attól való eltérést elemeztem. A két adatforrást illesztve vizsgáltam, hogy azokban a megyékben ahol a fizetések az országos átlag alatt, illetve felett vannak, hogyan alakul az életpályamodell motiváló ereje.

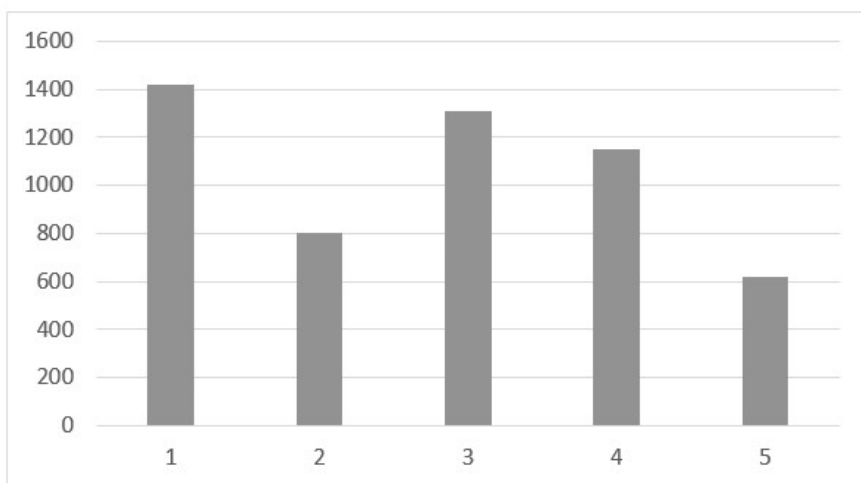
A kérdőív két felhasznált kérdése, a 4. kérdés, ami úgy szól: Milyen mértékben motiválja Önt az új életpályamodell? Kérem, értékelje 1–5 skálán! (1 egyáltalán nem tartja motiváljának, ... 5 nagyon motiváljának) és a 7. kérdés: Véleménye szerint az új előmeneteli- és bérezési rendszernek van-e visszatartó ereje, arra nézve, hogy a pályán levő pedagógus ne hagyja ott a pályát. A lehetséges válaszok: igen, nincs, részben van.

5. Eredmények

A kérdőív 4. kérdésére, arra, hogy milyen mértékben motiválja a pedagógusokat az új pedagógus életpályamodell nagyon vegyes véleményeket kaptam. Mindösszesen 5321 kitöltött kérdőív válaszait szemlélteti az 1. ábra, ahol a vízszintes tengelyen a pedagógusok által adott osztályzat olvasható le, függőleges tengelyen pedig azoknak a pedagógusoknak a száma, akik az adott osztályzatot adták az előmeneteli rendszer motiváló erejére.

1. ábra: Az életpályamodell motiváló erejére adott osztályzatok

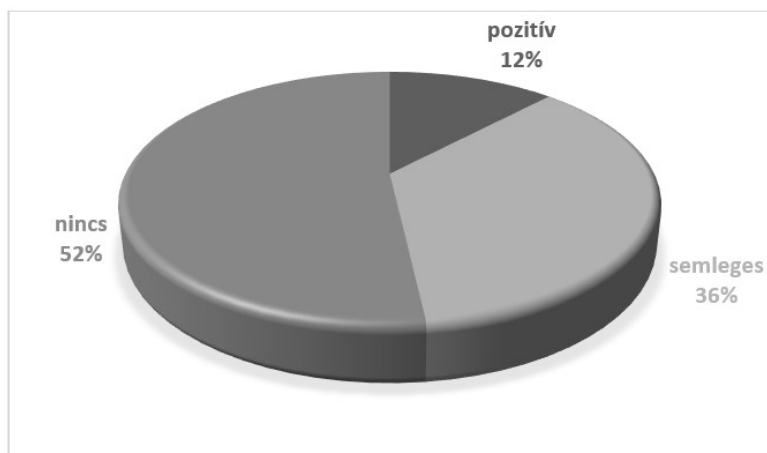
Figure 1.: Graded for the driving force of the life model

Forrás: Saját szerkesztés, saját kutatás alapján

A válaszok átlaga 2,76. Aggasztónak tűnik az elégtelen minősítések száma, mely az összes vélemény közül a legtöbb, az össze válasz megközelítőleg 30 százaléka. A kérdőív 7. kérdésére, hogy az életpályamodellnek van-e visszatartó ereje, igen (pozitív), talán (semleges), nincs (negatív) válaszokat adhatták a megkérdezettek. A 2. ábra szemlélteti a válaszok megoszlását.

2. ábra: Az életpályamodell pályaelhagyást gátló erejének megítélése
Figure 2.: Analysis of the career structure's success in preventing career change

Forrás: Saját szerkesztés, saját kutatás alapján

A 2. ábráról jól leolvasható, hogy a válaszadók több mint fele vélekedik úgy, hogy az életpályamodellnek nincs hatása arra, hogy a pedagógusok ne hagyják ott a pályát, más, esetleg jobban fizető álláért. A kérdőívnek a pedagógus életpályamodell motivációra és a pályaelhagyásra gyakorolt hatására vonatkozó kérdéseit megyei bontásban mutatja az 1. táblázat.

1. táblázat: Az életpályamodell motiváló és pályán tartó ereje

Table 1.: the motive power of the career model

	Életpályamodell motiváló ereje (átlag)	Pályaelhagyásra gyakorolt hatás %			Megye átlagbér
		Pozitív	Semleges	Nincs	
Budapest	2,47	11%	32%	57%	238 581 Ft
Bács-Kiskun	2,82	13%	33%	54%	157 369 Ft
Baranya	2,68	10%	42%	48%	153 774 Ft
Békés	2,74	10%	36%	55%	138 457 Ft
Borsod-Abaúj-Zemplén	3,09	14%	43%	44%	145 036 Ft
Csongrád	2,71	12%	35%	53%	161 801 Ft
Fejér	2,69	9%	31%	60%	187 185 Ft
Győr-Moson-Sopron	2,63	10%	33%	57%	190 999 Ft
Hajdú-Bihar	3,04	19%	39%	42%	157 033 Ft
Heves	3,05	13%	35%	52%	173 000 Ft
Jász-Nagykun-Szolnok	3,03	10%	46%	44%	153 550 Ft
Komárom-Esztergom	2,77	9%	45%	45%	184 606 Ft
Nógrád	2,95	14%	46%	41%	146 148 Ft
Pest	2,47	10%	29%	61%	171 647 Ft
Somogy	2,84	15%	42%	43%	154 284 Ft
Szabolcs-Szatmár-Bereg	3,26	16%	40%	44%	131 150 Ft
Tolna	2,56	11%	34%	55%	167 213 Ft
Vas	3,03	14%	40%	46%	173 806 Ft
Veszprém	2,78	11%	33%	56%	166 554 Ft
Zala	2,77	8%	45%	47%	149 628 Ft
Egész minta (ország)	2,76	12%	38%	50%	165 091 Ft

Forrás: Saját szerkesztés, saját kutatás alapján

A táblázat 2. oszlopából jól leolvasható, hogy melyek azok a megyék, ahol az életpályamodellnek az országos átlaghoz (2,76) viszonyítva nagyobb motiváló erőt tulajdonítanak, ezeket vastagon szedve szemléltetem. A jobb szélső oszlopban hasonlóan kiemelésre kerültek azok a megyék, ahol az átlagkereset meghaladja az országos átlagot. Ha összevetjük a két oszlopot a 19 megye és főváros esetében 13 helyen jelentkezik a várt jelenség. Azaz, hogy azokban a megyékben, ahol az országos átlaghoz képest alacsonyabbak az átlagbérek, az életpályamodellnek az országos átlaghoz képest nagyobb a motiváló ereje. Hasonlóan azokban a megyékben, ahol az átlagjövedelem meghaladja az országos átlagot, ott a motiváló erő az országos átlag (2,76) alatt van. Ez a feltevés 13 megyére (Budapestet is beleértve) teljesült. Ezt szemlélteti az 3. ábra, ahol a mosolygó arcok az átlagon felüli megítélést, a közömbös a párhuzamot ki nem mutató megyéket, míg a szomorú arc azokat a megyéket jelöli, ahol az előmeneteli rendszernek nem tulajdonítanak megfelelő motiváló erőt. A megyék színe, az adott megye átlagjövedelmét mutatja, a jelmagyarázat alapján.

3. ábra: Az életpályamodell motiváló ereje a megyei átlagjövedelmek függvényében

Figure 3.: The power of the career structure's incentive system based on average earnings

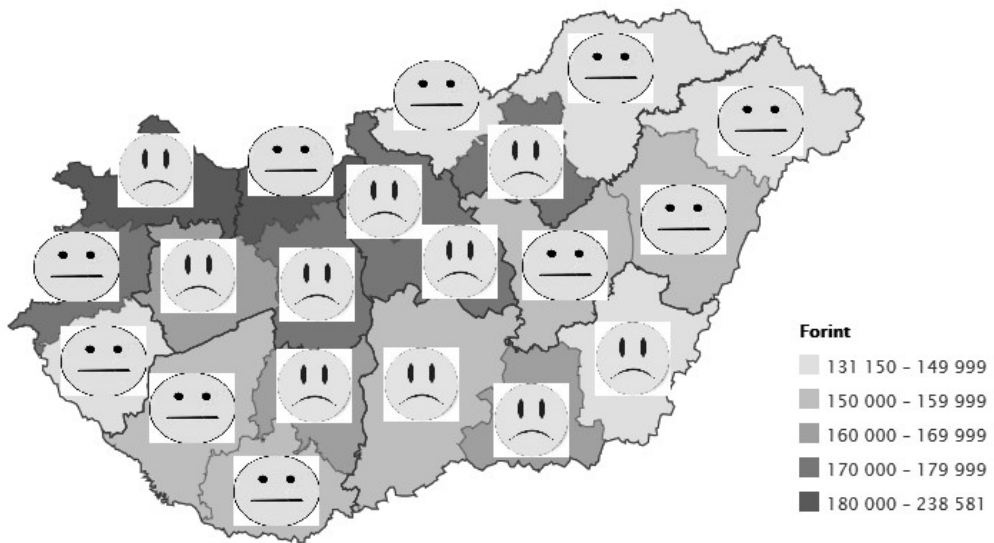

Forrás: Saját szerkesztés, saját kutatás alapján

Ha az életpályamodell pályaelhagyásra gyakorolt hatását vizsgáljuk, a pedagógusok véleménye elég elkésztő képet mutat, hiszen a megyék felében a válaszadók több mint 50%-a egyértelműen azt mondta, hogy a bevezetett előmeneteli rendszernek nincsen visszatartó ereje arra vonatkozóan, hogy a pedagógus ne keressen magának jobban jövedelmező állást például a versenyszférában. Elenyésző azoknak a száma – átlagosan csupán 12% –, akik azt mondják, hogy pozitív befolyással bír az életpályamodell a pedagógusok pályán tartására. Ezt szemlélteti a 4. ábra. Ahol a szomorú arc jelöli azokat a megyéket, ahol a válaszadók több mint fele véli úgy, hogy nincs megtartó hatása az életpályamodellnek, semleges arc pedig azt, ahol úgy vélik a pedagógusok, hogy talán kevés befolyással bírhat, de fontos megemlíteni – ahogy az 1. táblázatból látszik –, hogy több esetben csupán néhány százalékos az elmaradás azokhoz a megyékhez képest, ahol a negatív megítélés került túlsúlyba.

4. ábra: Az életpályamodell pályántartó erejének megítélése

Figure 4.: Analysis of the career structure's success in preventing career change

Forrás: Saját szerkesztés, saját kutatás alapján

6. Következtetések, javaslatok

A kutatás eredményeiből jól látható módon kiderül, hogy a 2013. szeptember 1-jétől bevezetett pedagógus életpályamodell nem mindenhol váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A teljes országot vizsgálva sem mondható el, hogy jó a 2,76-os átlag, de az elégtelenek száma mindenképpen aggodalomra adhat okot. Hasonlóan rossz eredményt kaptam az országos megítélés szerint a pályántartó erőt vizsgálva, ahol a válaszadók 52%-a vélekedik úgy, hogy semmilyen befolyással nem bír az előmeneteli rendszer arra nézve, hogy a pedagógusok a pályán maradjanak. Ha megyei megoszlást vizsgálunk látható, hogy azokban a megyékben és a fővárosban, ahol az átlagjövedelem meghaladja az országos átlagot, ott nem rendelkezik megfelelő motiváló erővel, míg azokban a megyékben, ahol a jövedelmek lemaradást mutatnak az országos átlaghoz képest, valamivel jobb eredményeket kaptunk. A másik kérdés esetében is a negatívum az, ami megfigyelhető, hiszen sok megyében a válaszadó pedagógusok több mint fele véli úgy, hogy az előmeneteli rendszerrel nem sikerül a pályán tartani a szakembereket. Ez főleg azokra a megyékre jellemző, ahol jelentős a magánszektor és az ipari termelés, ahol eddig is magához vonzotta a jó szakembereket például, mérnöktanárokat, közgazdásztanárokat vagy nyelvtanárokat. Mindenképpen érdemesnek látom az életpályamodellt tovább differenciálni akár több kategóriára, vagy az érintett területekre olyan pótlékok, többletbérek bevezetését, melynek hatására a rendszer valóban motivál és nő a pályán tartó ereje. Amíg a pedagógusok ezeken a területeken továbbra is alulfizetettek a versenyszférához képest és az életpályamodellt csak az ellenőrzésként, többletmunkaként élik meg, nem is várható el a motivációjuk. Utalva a tanulmány elejére, a megfelelően motivált pedagógus munkája az, ami az oktatás minőségét legjobban befolyásolja. Ezeket figyelembe véve, változtatás nélkül nem várható a diákok teljesítményének érezhető javulása. Továbbá, ha nem sikerül a pálya presztízsének és vonzerejének megerősítése, a jó képességű diákok nem választják a pedagógus pályát, ez alapján további nehézségekkel kell a magyar oktatási rendszernek szembenéznie.

JEGYZETEK

1. Michael Barber (1997): Implementation of the National Literacy Strategy, Literacy Task Force.
2. Szüdi János (2014): Az oktatás az állam szolgálatában, *Esély* 2014/6, pp. 39–63.
3. Bander Katalin, Galántai Júlia, Gyökös Eleonóra, Jancsák Csaba, Nagy Zoltán, Sáll Krisztián, Szemerszki Marianna, Varga Eszter (2015): Eredményesség az oktatásban. Dimenziók és megközelítések. Szerkesztette: Szemerszki Marianna, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest pp. 53.
4. OECD PISA (2015): Results in Focus <https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>
5. McKinsey & Company (2007): Mi áll a világ sikeresebb iskolai rendszerei teljesítményének a hátterében? http://www.onfejlesztointoklak.hu/2008/mckinsey_magyar.pdf
6. Vignoles Anna et al. (2000): The relationship between resource allocation and pupil attainment. A Review. Centre for the Economics of Education, Discussion Paper, DP 02. London School of Economics and Political Science, London.
7. Sági Matild, Ercsei Kálmán (2012): A tanári munka minőségét befolyásoló tényezők, *Pedagógusok a Pályán*. Szerk. Kocsis Mihály, Sági Matild, OFI Budapest, pp. 9–25.
8. Sági Matild, Varga Júlia (2010): Pedagógusok. In: Jelentés a magyar közoktatásról. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. 295–324. <http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/jelentes-2010/18-pedagogusok>
9. Kőműves Zsolt (2015): A nagykanizsai iskolaintegráció okainak a vizsgálata, *KÉPZÉS ÉS GYAKORLAT: TRAINING AND PRACTICE* 13:(3–4) pp. 119–132.
10. Hanushek (2003).
11. Bander et al (2015): i. m.
12. Paksi Borbála, Schmidt Andrea, Magi Anna, Eisinger Andrea, Felvinczi Katalin (2015): Gyakorló pedagógusok pályamotivációi, *Educatio* 2015/163–82. pp.
13. Wolter Stefan. C., Denzler Stefan (2003): Wage Elasticity of the Teacher Supply in Switzerland. IZA Discussion Paper, No. 733.
14. Varga Julia (2007): Kiből lesz ma tanár? A tanári pálya választásának empirikus elemzése. *Közgazdasági Szemle*, LIV. évf., 2007. július–augusztus, 609–627.
15. Semjén András (1991): Bérek, alku és hatékonyság a tanárok munkaerőpiacán. *Közgazdasági Szemle*, No. 10.
16. (Varga, 2007): i. m.
17. Day Christopher, Gu Qing (2014): Resilient Teachers, Resilient Schools: Building and Sustaining Quality in Testing Times (Teacher Quality and School Development). London: Routledge.
18. Rizza Caroline (2011): New teachers' working experience: A secondary analysis of TALIS.
19. Nagy Maria (2004): Pályakezddés mint a pedagógusképzés középső fázisa. *Educatio*, 3. sz. 375–390. <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00029/pdf/962.pdf>
20. Teachers Matter (2005): Teachers matter. Attracting, developing and retaining effective teachers. Paris. OECD-Education Committee. <http://www.oecd.org/dataoecd/39/47/34990905.pdf>
Magyarul: A tanárok számítanak. A hatékony pedagógusok pályára vonzása, fejlesztése és a pályán való megtartása. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/teachersmatter-attracting-developing-and-retaining-effective-teachers_9789638739940-hu
21. Varga (2007): i. m.
22. Varga Júlia (2013): A közalkalmazotti béremelés hatása a tanárok pályaelhagyási döntésére. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézete, Budapest.
23. Paksi Borbála, Veroszta Zsuzsanna, Schmidt Andrea, Magi Anna, Vörös András, Endrődi-Kovács Viktória, Felvinczi Katalin (2015): PEDAGÓGUS-PÁLYA-MOTIVÁCIÓ Egy kutatás eredményei, Oktatási Hivatal, Budapest.
24. Kőműves Zsolt (2017): Jó vezetőket keresünk, avagy a vezetés lényegi kérdései. Kaposvár: Somogyi Műszaki és Természettudományi Szakemberek Közhasznú Egyesülete.
25. Teachers Matter (2005): i. m.
26. Kőműves Zsolt, Borbély Csaba (2014): Dolgozói motiváció a 21. században. In: Csata Andrea, Fejér-Király Gergely, György Otília, Kassay János, Nagy Benedek, Tánczos Levente-József

- (szerk.). 11th Annual International Conference on Economics and Business: Challenges in the Carpathian Basin: Global Challenges, Local Answers. 436–449.
27. Mihály Ildikó (2010): Pedagógusok pályaelhagyása. Szakképzési Szemle, 1, pp. 105–110.
 28. (Sági, Varga, 2010): i. m.
 29. Simon Katalin, N. Tóth Ágnes (2016): A pedagógusok tanulási attitűdjeit befolyásoló tényezők, *Educatio*, 2016/3, 423–433. pp.
 30. Falus Iván (szerk.) (2011): Tanári pályaalakultság – kompetenciák – szttenderdek. Nemzetközi áttekintés. Eger: Eszterházy Károly Főiskola.
 31. OH (2013): Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez. Az emberi erőforrások minisztere által 2013. november 19-én elfogadott általános tájékoztató anyag második, javított változata. http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/kiadvanyok/utmutato_pedagogusok_minositesi_rendszerehez_v3.pdf
 32. Sági Matild (2015): Pedagógus karrierminták, *EDUCATIO*, 2015/1. pp. 83–97.
 33. Uo.
 34. Uo.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bander Katalin, Galántai Júlia, Gyökös Eleonóra, Jancsák Csaba, Nagy Zoltán, Sáll Krisztián, Szemerszki Marianna, Varga Eszter (2015): Eredményesség az oktatásban. Dimenziók és megközelítések. Szerkesztette: Szemerszki Marianna, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest pp. 53.
- Centre for Research on Education and Lifelong Learning, Econometrics and Applied Statistic Unit, Joint Research Centre, European Commission, Italy. <http://crell.jrc.ec.europa.eu/download/rizzaVF.pdf>
- Day Christopher, Gu Qing (2014): Resilient Teachers, Resilient Schools: Building and Sustaining Quality in Testing Times (Teacher Quality and School Development). London: Routledge.
- Falus Iván (szerk.) (2011): Tanári pályaalakultság – kompetenciák – szttenderdek. Nemzetközi áttekintés. Eger: Eszterházy Károly Főiskola.
- Kőműves Zsolt (2015): A nagykanizsai iskolaintegráció okainak a vizsgálata, *KÉPZÉS ÉS GYAKORLAT: TRAINING AND PRACTICE* 13:(3–4) pp. 119–132.
- Kőműves Zsolt (2017): Jó vezetőket keresünk, avagy a vezetés lényegi kérdései. Kaposvár: Somogyi Műszaki és Természettudományi Szakemberek Közhasznú Egyesülete.
- Kőműves Zsolt, Borbély Csaba (2014): Dolgozói motiváció a 21. században. In: Csata Andrea, Fejér-Király Gergely, György Ottilia, Kassay János, Nagy Benedek, Tánczos Levente-József (szerk.). 11th Annual International Conference on Economics and Business: Challenges in the Carpathian Basin: Global Challenges, Local Answers. 436–449.
- McKinsey & Company (2007): Mi áll a világ sikeresebb iskolai rendszerei teljesítményének a hátterében? http://www.onfejlesztoiskolak.hu/2008/mckinsey_magyar.pdf
- Michael Barber (1997): Implementation of the National Literacy Strategy, Literacy Task Force.
- Mihály Ildikó (2010): Pedagógusok pályaelhagyása. Szakképzési Szemle, 1, pp. 105–110.
- Nagy Maria (2004): Pályakezdés mint a pedagógusképzés középső fázisa. *Educatio*, 3. sz. 375–390. <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00029/pdf/962.pdf>
- OECD PISA (2015): Results in Focus <https://www.oecd.org/pisa/pisa-2015-results-in-focus.pdf>
- OH (2013): Útmutató a pedagógusok minősítési rendszeréhez. Az emberi erőforrások minisztere által 2013. november 19-én elfogadott általános tájékoztató anyag második, javított változata. http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/unios_projektek/kiadvanyok/utmutato_pedagogusok_minositesi_rendszerehez_v3.pdf
- Paksi Borbála, Schmidt Andrea, Magi Anna, Eisinger Andrea, Felvinczi Katalin (2015): Gyakorló pedagógusok pályamotivációi, *Educatio* 2015/163–82. pp.
- Paksi Borbála, Veroszta Zsuzsanna, Schmidt Andrea, Magi Anna, Vörös András, Endrődi-Kovács Viktória, Felvinczi Katalin (2015): PEDAGÓGUS-PÁLYA-MOTIVÁCIÓ Egy kutatás eredményei, Oktatási Hivatal, Budapest.
- Rizza Caroline (2011): New teachers' working experience: A secondary analysis of TALIS.

- Sági Matild (2015): Pedagógus karrierminták, EDUCATIO, 2015/1. pp. 83–97.
- Sági Matild, Ercsei Kálmán (2012): A tanári munka minőségét befolyásoló tényezők, Pedagógusok a Pályán. Szerk. Kocsis Mihály, Sági Matild, OFI Budapest, pp. 9–25.
- Sági Matild, Varga Júlia (2010): Pedagógusok. In: Jelentés a magyar közoktatásról. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. 295–324. <http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/jelentes-2010/18-pedagogusok>
- Semjén András (1991): Bérek, alku és hatékonyság a tanárok munkaerőpiacán. Közgazdasági Szemle, No. 10.
- Simon Katalin, N. Tóth Ágnes (2016): A pedagógusok tanulási attitűdjeit befolyásoló tényezők, Educatio, 2016/3, 423–433. pp.
- Szűdi János (2014): Az oktatás az állam szolgálatában, Esély 2014/6, pp. 39–63.
- Teachers Matter (2005): Teachers matter. Attracting, developing and retaining effective teachers. Paris. OECD-Education Committee. <http://www.oecd.org/dataoecd/39/47/34990905.pdf> Magyarul: A tanárok számítanak. A hatékony pedagógusok pályára vonzása, fejlesztése és a pályán való megtartása. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/teachersmatter-attracting-developing-and-retaining-effective-teachers_9789638739940-hu
- Varga Júlia (2007): Kiből lesz ma tanár? A tanári pálya választásának empirikus elemzése. Közgazdasági Szemle, LIV. évf., 2007. július–augusztus, 609–627.
- Varga Júlia (2013): A közalkalmazotti béremelés hatása a tanárok pályaelhagyási döntésére. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézete, Budapest.
- Vignoles Anna et al. (2000): The relationship between resource allocation and pupil attainment. A Review. Centre for the Economics of Education, Discussion Paper, DP 02. London School of Economics and Political Science, London.
- Wolter Stefan. C., Denzler Stefan (2003): Wage Elasticity of the Teacher Supply in Switzerland. IZA Discussion Paper, No. 733.

SZIKORA PÉTER¹—MADARÁSZ NIKOLETT²

¹adjunktus Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar,
szikora.peter@kgk.uni-obuda.hu

²demonstrátor, Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar,
madrasz.nikolett@kgk.uni-obuda.hu

Y GENERÁCIÓ FÉLELMEI AZ ÖNVEZETŐ AUTÓKTÓL

Y GENERATION'S FEARS FROM SELF-DRIVING CARS

ABSTRACT

The purpose of this study is to explore a quickly developing, therefore very exciting topic. The usage and production of self-driving cars has become a leading industry in almost every area of the world, so nowadays, self-driving cars are not just opportunities of the future, but are an important part of our present. In this study we give a short insight into the international literature of autonomous cars, starting with the evolution of them, describing the different steps and the six levels of autonomy. Several studies dealt with this issue and it turned out that people are more concerned than enthusiastic about the appearance of this new technology. Their fears are not unreasonable. Ethical dilemmas emerged and there is the risk of unauthorized persons entering the system. Thus, the main part of our research is to examine the fears of people and to detect the impact of self-driving cars on people.

Kulcsszavak: önvezető autó, Y generáció

Keynote: self-driving car, Y generation

1. Bevezetés

Asimov már az előző évszázad közepén megalkotta a robotika három törvényét, majd a későbbiekben ezt egy 0. törvénnyel kiegészítette. A törvények a következőképpen szólnak:

- 0. törvény: A robotnak nem szabad kárt okoznia az emberiségben, vagy tétlenül tűrnie, hogy az emberiség bármilyen kárt szenvedjen.
- 1. törvény: A robotnak nem szabad kárt okoznia emberi lényben, vagy tétlenül tűrnie, hogy emberi lény bármilyen kárt szenvedjen.
- 2. törvény: A robot engedelmessé válik az emberi lények utasításainak, kivéve, ha ezek az utasítások az első törvény előírásaiba ütköznek.
- 3. törvény: A robot tartozik saját védelméről gondoskodni, amennyiben ez nem ütközik az első vagy második törvény bármelyikének előírásaiba.

Ahogy ezekből a törvényekből is látszik, az embereket foglalkoztatja, hogy miként lehetne robotokat alkalmazni, viszont tartanak attól, hogy a robotok hogyan fognak dönteni helyettünk. Ezért is érdekes a téma, hiszen az önvezető autók megjelenésével, olyan robotokat hozunk létre, amelyek különböző tanulási algoritmusok segítségével, és nem előre beprogramozott válaszok felhasználásával fognak dönteni olyan helyzetekben is, ahol akár emberi életek is lehetnek veszélyben. A jelen dolgozat célja megvizsgálni, hogy miként vélekednek az Y generáció tagjai az önvezető autókról, és milyen félelmeket táplálnak feléjük.

2. Önvezető autók evolúciója

Autók használata, majd ezek gyártása a világ szinte minden területén vezető iparággá nőtte ki magát. A világ személyautó-állománya a második világháború után átlépte a 80 milliót, majd 1960-ban már több mint 90 millió, öt évvel később 130 millió, 1980-ban 291 millió, 1990-ben 419 millió, 2011-ben 731 millió volt, az előrejelzések szerint 2020-ra elérheti a kétmilliárdot.¹ Az évek, évszázadok folyamán nagyon nagy fejlődésen ment keresztül ez az iparág. Míg az első gépkocsik, vagyis valamilyen gép hajtotta járművek, még gőzhajtásúak voltak, majd később a benzines és dízel meghajtásúak váltották fel, addig manapság úgy tűnik az elektromos meghajtás lesz a jövő.

Természetesen ezzel a fejlődéssel egyre gyorsabb és egyre hasznosabb járműveket lehet előállítani, viszont ebben a felgyorsult világban, az egyre több autóval sajnos a balesetek száma is jelentősen növekedett. A balesetek száma legtöbb esetben a vezetők hibájából adódik, ami elméletben kiváltható lenne az önvezető autók segítségével. Az emberek szerepe egyelőre a legfontosabb tényező a közlekedésben, bár nagyon sok olyan terület van, ahol sikerrel lehet alkalmazni valami olyan gépet, ami segíti az embert a hatékonyabb közlekedésben. Ilyen akár a repülőkön az robotpilóta, a gépjárművekben az automataváltó, a tempomat és még számos olyan eszköz, ami segíti a döntéshozatalt.

Az emberi beavatkozás nélküli, a digitális technológiák által vezérelt önvezető autók képesek mozogni az utakon azáltal, hogy érzékelni tudják környezetük részleteit és navigálni tudják önmagukat. Úgy tervezték őket, hogy kevesebb helyet foglaljanak el az úton, elkerülve a forgalmi dugókat és csökkentsék a balesetek valószínűségét. Bár óriási a fejlődés, de 2017-ben a közutakon megengedett automatizált autók még nem teljesen önállók: mindegyiknek szüksége van egy olyan emberi vezetőre, aki egy pillanat alatt észreveszi, hogy mikor kell átvenni az irányítást a jármű felett.²

Az önjáró autók álma már a középkorban, évszázadokkal az autó felfedezése előtt megjelent. Ennek bizonyítéka Leonardo De Vinci vázlatából származik, amely egy önvezető autó nyers tervét mutatta meg. A későbbiekben inkább az irodalomban, több tudományos-fantasztikus regényben jelentek meg a robotok és az általuk irányított járművek.

Az első vezető nélküli autók prototípusai, már az 1920-as években megjelentek, bár még eléggé máshogy néztek ki, mint a mostani önvezető autók. Noha névlegesen hiányozott a „vezető”, ezek a járművek nagymértékben támaszkodtak speciális külső segítségekre is. Ilyen volt például, amikor az adott autó egy mögötte lévő másik járműből távolról volt irányítva.³ A prototípust New York és Milwaukee útjain mutatták be, az „American Wonder” vagy „Phantom Auto” néven.

Az évek során a legtöbb nagy név – a Mercedes-Benz, az Audi, a BMW, a Tesla, a Hyundai stb. – megkezdte az autonóm technológia körüli partnerségek kialakítását. Jelentős erőforrásokat fektettek be, ezzel szándékozva elérni a vezető pozíciót az önvezető autók piacán. Mostanra számos segédeszköz, szenzor és szoftver került ezekbe az autókba, de még mindig messze vagyunk a teljes autonómiától.

A vezető nélküli autók olyan lézereket használnak, amelyek a környezetet az úgynevezett LIDAR (Light Detection and Ranging) segítségével vizsgálják. Ez egy olyan optikai technológia, amely érzékeli a környezetben lévő tárgyak alakját és mozgását; ezen felül a terület digitális GPS térképével kombinálva, érzékeli a fehér és sárga vonalakat az úton, valamint minden álló és mozgó objektumot a periferiájukban. Az autonóm járművek csak akkor vezethetik magukat, ha az emberi vezető azonnal szükség esetén átveheti az irányítást.

Önvezető autók funkciói, amelyeket már ma is használhatunk:⁴

- Ütközések elkerülése,
- Megcsúszás figyelmeztetés,
- Holttérfigyelés,
- Továbbfejlesztett sebességtartó automatika,
- Automatikus parkolás.

3. Önvezető autók típusai

A Nemzeti Autópálya Közlekedésbiztonsági Igazgatóság (The National Highway Traffic Safety Administration, NHTSA) elfogadta a Gépjárműipari Mérnökök Társaságának (Society of Automotive Engineers) szintjeit az automatizált vezetési rendszerek számára, ami egy széles skálát jelent a teljes emberi részvételtől a teljes autonómiáig.⁵

A NHTSA elvárja az autógyártóktól, hogy az elkövetkező években minden járművet besoroljanak az SAE 0-tól 5-ig terjedő szintekbe.

Ezek a szintek a következők:

0. szint, nincs automatizmus:

Ebben az esetben az ember 100%-ig jelen van. A gyorsítást, a fékezést és a kormányzást mindenkor egy emberi vezető vezérli, még a figyelmeztető hangok vagy a biztonsági beavatkozási rendszerek támogatásának esetén is. Ehhez a szinthez tartozik az automatizált vészfékezés is.

1. szint, vezető segítség⁶

A számítógép sohasem irányítja egyszerre a kormányzást és a gyorsítást vagy fékezést. Bizonyos vezetési módokban az autó átveheti a kormány vagy a pedálok irányítását. Az első szintű automatizálás legjobb példái az adaptív sebességtartó automatika és a parkolássegítés.

2. szint, részleges önvezető⁷

A vezető elveheti a kezét a kormánykerékről. Ezen a szinten vannak olyan beállítási módok, amelyekben az autó mindkét pedált és a kormánykereket is irányíthatja egy időben, de csak bizonyos körülmények között. A vezetőnek végig figyelnie kell a járművet, esetleg ha szükséges közbe is kell lépnie. Ilyen módon tud működni a *Tesla Autopilot* 2014 óta.

3. szint, feltételes automatizálás⁸

Ez már a teljes autonómiát közelíti meg, de a felelősség szempontjából veszélyes, ezért a figyelem nagyon fontos elemnek számít. Az autó rendelkezik olyan beállításokkal, amely bizonyos körülmények között, teljes mértékben át tudja venni a vezetési felelősséget, de a járművezetőnek vissza kell vennie az irányítást, amikor a rendszer kéri. Az autó ezen a szinten eldöntheti, hogy mikor vált sávokat, és hogyan reagál a dinamikus eseményekre az utakon, az emberi vezetőt csak tartalék rendszerként használja.

4. szint, magas automatizálás⁹

Hasonló az előző szinthez, csak sokkal biztonságosabb. A jármű vezetheti önmagát a megfelelő körülmények között, nincs szükség emberi beavatkozásra. Ha bármi olyasmivel találkozik, amit nem tud kezelni, kérhet emberi segítséget, viszont ha nem érkezik erre válasz, akkor sem veszélyeztetni az utasokat. Ez már nagyon közel áll a teljesen önvezető autóhoz.

5. szint, teljes automatizálás¹⁰

Ezen a szinten az autó saját magát vezeti, az emberi jelenlét abszolút nem szükséges, csak egy lehetőség. A könnyebb beszélgetés érdekében, az elülső ülések is hátrafor-

dulhatnak akár, mert az autó nem igényel segítséget a vezetéshez. Az összes vezetési feladatot a számítógép látja el bármilyen útszakaszon, bármilyen körülmények között, függetlenül attól, hogy van-e ember az autóban vagy sem.

Ezek a szintek nagyon hasznosak, hiszen ezek segítségével figyelhetjük meg, hogy mi történik, amikor áttérünk a teljesen ember által vezetett autókról, a robotok által vezetett autókra. Ez az átmenet óriási következményekkel jár majd az életünkre, a munkánkra és a jövőbeli utazásainkra egyaránt.

Mivel az autonóm vezetési lehetőségek egyre szélesebb körben elterjedtek, a legmodernebb érzékelési, látási és vezérlési technológiák lehetővé teszik az autók számára, a valós idejű objektummérésekre támaszkodva, hogy minden objektumot érzékeljenek és figyeljenek az autó körül.

Ezen kívül a járműbe épített információs technológia teljes mértékben képes arra, hogy mind a külső (terep), mind a belső (gépi) információkat átadja az autónak.¹¹

4. Döntések

Habár az önvezető autók lehetnek a közlekedés jövője, de nem igazán tudjuk megítélni, hogy biztonságosabbak lesznek-e, mint az emberek által vezetett autók. Vannak olyan váratlan események a vezetés során, amelyek arra kényszerítenek bennünket, hogy hirtelen döntéseket hozzunk. Gyakran ezek az események csak apró dolgok, mint például a sárga lámpa esetén megálljunk vagy átmenjünk a kereszteződésen, de néha felmerülhetnek olyan helyzetek is, ahol mások vagy a saját magunk életéről kell döntenünk.

Az autógyártók minden évben több milliárd dollárt költenek arra, hogy fejlesszék az önvezető autókat. De sok olyan tanulmány született, amiből kiderül, hogy az emberek inkább aggódnak, mint lelkesek lennének ezen új technológia esetében.¹²

A Michigan Egyetem számos olyan felmérést végzett, amelyek következetesen azt bizonyítják, hogy az autósok félnek a teljesen autonóm autóktól, de azért szeretnének néhány automatizált funkciót.

A bizalom az új technológia felé várhatóan jelentős kihívást jelent majd a közvélemény számára. Hiszen kevés ember érzi magát kényelmesen egy új és ezen felül, még nem bizonyítottan jól működő közlekedési technológia használatával szemben, látható ez a légi közlekedés történetének tanulmányozása után is. Bár a Wright fivérek 1903-ban repültek Kitty Hawkkal, de az 1920-as évekig az Egyesült Államoknak jelentős személyszállító légitársasága nem volt.¹³ Hasonló aggályok merültek fel az önvezető autók technológiájának biztonságával és megbízhatóságával kapcsolatban.¹⁴ Emellett az emberek aggodalmukat fejezték ki a teljes irányítás átadása miatt, és az általános hiedelmek is azt mutatják, hogy az ilyen autók nem (vagy nem eléggé) biztonságosak. A születő technológiák biztonságával és megbízhatóságával kapcsolatos aggodalmak természetesek, és azt szeretnénk tanulmányozni, hogy ezek milyen hatást gyakorolnak az autók irányítására, illetve az emberekre.

2011-ben az Accenture az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban 2006 fogyasztóval készített kutatást. A kutatásban a megkérdezettek közel fele jelezte, hogy kényelmesnek találják a vezető nélküli autókat, a másik fele pedig nagyobb valószínűséggel használná a technológiát, ha szükség esetén visszavehetik az irányítást.¹⁵ 2012-ben a J. D. Power and Associates 17 400 gépjármű-tulajdonossal végzett felmérést; 37%-uk azt állította, hogy teljesen autonóm autót szeretne vásárolni, de ez a szám 20%-ra esett vissza miután megismerték a vele járó költségeket.¹⁶

Az önmagukat vezető autóknak, illetve az autót irányító számítógépes programnak extrém helyzetekben nehéz morális döntéseket kell majd hoznia. Ha kiszalad egy gyerek az

autó elé, és nem kerülhető el az ütközés, akkor az automata inkább rántsa félre a kormányt, és sodorja veszélybe az utasokat, vagy inkább gázolja el az úttestre tévedt gyereket?¹⁷

Számos kutató kereste a választ arra a kérdésre, hogy a gépeknek erkölcsileg meg kell-e határozniuk a döntéseket. Például a Massachusetts Institute of Technology (MIT) létrehozta az úgynevezett Moral Machine-t, amely az emberi szempontok összegyűjtésére szolgál az etikus kérdésekben az önjáró autókkal kapcsolatban.

Ezek a problémák a következők:

- Hogyan kell/lehet programozni az autót, hogy elkerülhetetlen baleset esetén miként cselekedjen?
- Minimalizálnia kell-e a sérüléseket vagy a halottak számát, még akkor is, ha az utasokat kell ezért feláldoznia, vagy védje az utasokat minden áron?
- Véletlenszerűen kellene választania ezek közül a szélsőségek közül?

Az ezekre az etikai kérdésekre adott válaszok azért fontosak, mert nagy hatással lehetnek arra, ahogyan az önvezető autókat el tudják majd fogadni a társadalomban. Ki vásárolna meg egy olyan autót, amelyet a tulajdonos feláldozására programoztak?¹⁸

5. Félelem okai

A Nemzeti Közúti Közlekedésbiztonsági Hatóság (NHTSA) egy szeptemberi jelentésben elmondta, hogy „a szabályozók és más érdekelt felekkel együttműködő gyártók és más szervezeteknek (pl. Járművezetők, utasok és veszélyeztetett úthasználók) kezelniük kell ezeket a helyzeteket annak biztosítása érdekében, hogy az ilyen etikai megfontolások és döntések tudatosan és szándékosan történjenek meg.”.

Az NHTSA nyilatkozatában elmondta, hogy a közvélemény kérdéseit az utakon forgalomban lévő önvezető autók kockázataival kapcsolatban a lehető legpontosabban kell megválaszolni, és figyelmeztetett a korlátozott felelősség következményes vállalati hozzáállására is. A közvélemény jelentős szerepet fog játszani abban, hogy az önvezető autók széles körben elfogadottá váljanak, ezért is fontos az erkölcsi szempontokat is vizsgálni ezekben a kérdésekben. Ezek a kutatások magában foglalják az etikai dilemmákat, és az a fontos kérdés hogyan reagálnak ezekre.

Ezek eredménye csak az első kísérlet az erkölcsi problémák által felvetett erkölcsi algoritmusok révén, a robotok által vezetett járművek fejlesztéséhez. Ezen a dilemmák elkerülhetetlen balesetekről szólnak, ahol az embereknek kell dönteniük az esemény kimeneteléről, ahogy későbbiekben az automata autóktól is elvárnánk.

Az ilyen jellegű probléma megközelítésének egyik módja az, hogy a gép olyan módon járjon el, amely minimalizálja az életvesztést. Ezzel a gondolkodásmóddal egy ember megölése jobb, mint a 10 másik ember megölése. De ebben az esetben a következmény lehet az is, hogy kevesebb ember vesz robotok által vezetett autót, mert az autók fel lennének készítve a tulajdonosok feláldozására is.¹⁹

Ezeket a problémákat több száz munkásnak vetették fel az Amazon Mechanical Turk-nél, hogy megtudják, mit gondolnak. A résztvevők olyan forgatókönyveket kaptak, amelyekben egy vagy több gyalogos megmenthető lenne, ha egy gépkocsi valamilyen akadályba csapódna, megölve ezzel az utasát vagy egy gyalogost, és közben megmentve a többi személyt. Az eredmények érdekesnek tekinthetők. Általánosságban véve az emberek elégedettek azzal az elképzeléssel, hogy az önvezető járműveket be kell programozni a halálos áldozatok számának csökkentése érdekében. Ezek az eredmények addig voltak valóságok, amíg a kérdezők a gyalogosok szemszögéből, vagy semleges nézőpontból vizsgálták a kérdést, és azonnal megváltozott, amint ők ültek az autóban.

Természetesen nem az egyetlen félelemfaktor, amivel foglalkoznunk kell. Minden olyan számítógép, ami másik számítógéppel kommunikál, vagy valamilyen szempontból hozzáférhető az veszélyben van a számítógépes kalózok (hacker) számára. Az elmúlt években sok olyan hír került napvilágra, hogy hackerek betörték különböző adatbázisokba, vírusokkal fertőztek meg számítógépeket, és emellett az elmúlt években számos olyan terrorcselekmény következett be, a világ különböző pontjain, ahol autókkal hajtottak a tömegbe. A számítógéppel vezérelt járművek megnövelik az esélyét az ilyen cselekmények jövőbeli, akár távolról történő megvalósítására.

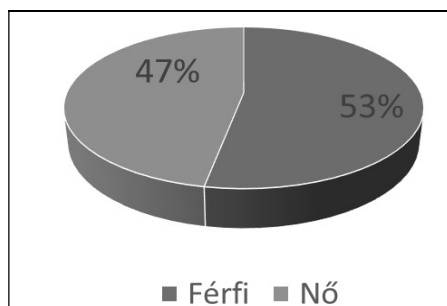
6. Eredmények

Kvantitatív kutatásunk során kérdőíves megkérdezést alkalmaztunk az Óbudai Egyetem hallgatói körében. Az önkitöltős kérdőív felhasználásával a hallgatók félelmeit vizsgáltuk az önvezető autókkal szemben.

A kitöltési arány 91,2%-os volt az online megkérdezés tekintetében. A kérdőívek értékelésekor az összesen beérkezett kérdőívek közül 312 darab volt értékelhető és teljes értékű a vizsgált kérdések kapcsán. A primer kvantitatív kutatás egy saját szerkesztésű, előtesztelt kérdőív segítségével történt, online megkérdezéses formában.

A kérdőív feldolgozását SPSS (Statistical Package of Social Sciences) és a Microsoft Office Excel programokkal végeztük. A minta az Óbudai Egyetem minden karáról jelentett hallgatókat. A kérdőívet 181 férfi és 141 nő töltötte ki. Bár a kutatás még nagyon az elején tart, de a hallgatók nagy százalékának van valamilyen félelme az önvezető autókkal szemben.

1. ábra: A válaszadók nemek szerinti aránya

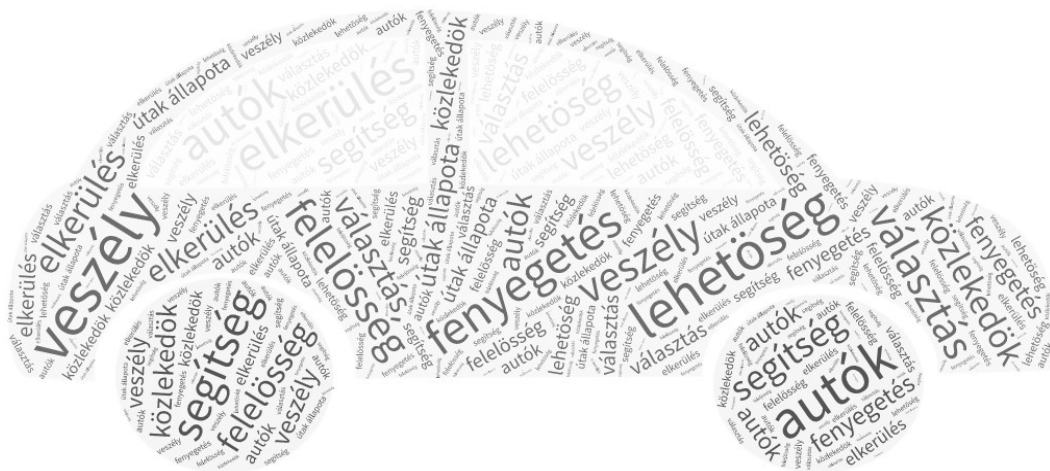

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés

A kutatáson belül egyik kérdésünk során arra voltunk kíváncsiak, hogy miképp jellemeznék az önvezető autókat egy szóban, erre adott válaszaikat a 2. ábrában lévő szófelhőn keresztül mutatjuk be.

A kitöltők több mint 60%-a tart attól, hogy az önvezető autókval valami probléma lép fel. Ennek oka pedig leginkább, hogy az autó veszély esetén nem védené meg a sofőrt, és nem lehet bármikor visszavenni az irányítást az autótól.

2. ábra: Hallgatók által meghatározott kifejezések az önvezető autókra

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés

7. Következtetések

Jelen dokumentum célja, hogy betekintést nyújtson az önvezető autók nemzetközi irodalmába. Ez a téma újdonságnak számít, még mindig a tudományos-fantasztikus irodalomhoz áll közelebb. Számos nagyvállalat dolgozik az önvezető autókkal kapcsolatosan felmerülő problémákon, még számos feladat vár rájuk.

Kutatásunkban rávilágítottunk arra, hogy a fő probléma az, hogy az emberek félnek a kontroll elvesztésétől. Ha egy számítógép helyettünk dönt, akkor a folyamatokat nem mi irányítjuk. Minden számítógépnek és programnak lehet kiskapuja, és mint használó mit tehetünk, ha egy illetéktelen személy (hacker) belenyúl annak a számítógépnek a működésébe, ami megmenthetné az életünket.

JEGYZETEK

1. Voelcker, J. (2014): 1.2 Billion Vehicles On World's Roads Now, 2 Billion By 2035: Report. Forrás: Green Car Reports: http://www.greencarreports.com/news/1093560_1-2-billion-vehicles-on-worlds-roads-now-2-billion-by-2035-report
2. Liden, D. (2017): What Is a Driverless Car? Forrás: wiseGEEK: <http://www.wisegeek.com/what-is-a-driverless-car.htm>
3. Jenn, U. (2016): The Road to Driverless Cars: 1925–2025. Forrás: Engineering.com: <http://www.engineering.com/DesignerEdge/DesignerEdgeArticles/ArticleID/12665/The-Road-to-Driverless-Cars-1925--2025.aspx>
4. Gates, G., Granville, K., Markoff, J., Russell, K., & And Singhvi, A. (2017): The Race for Self-Driving Cars. Forrás: Nytimes.com: <https://www.nytimes.com/interactive/2016/12/14/technology/how-self-driving-cars-work.html>
5. Reese, H. (2016). Updated: Autonomous driving levels 0 to 5: Understanding the differences. Forrás: Tech Republic: <http://www.techrepublic.com/article/autonomous-driving-levels-0-to-5-understanding-the-differences/>
6. Blain, L. (2017): Self-driving vehicles: What are the six levels of autonomy? Forrás: Newatlas.com: <http://newatlas.com/sae-autonomous-levels-definition-self-driving/49947/>
7. Uo.
8. Uo.
9. Uo.
10. Uo.

11. Gates, G., Granville, K., Markoff, J., Russell, K., & And Singhvi, A. (2017): The Race for Self-Driving Cars. Forrás: Nytimes.com: <https://www.nytimes.com/interactive/2016/12/14/technology/how-self-driving-cars-work.html>
12. Enwemeka, Z. (2017): Consumers Don't Really Want Self-Driving Cars, MIT Study Finds. Forrás: Wbur.org.: <http://www.wbur.org/bostonmix/2017/05/25/mit-study-self-driving-cars>
13. Vance, J. E. (1986): Capturing the Horizon: The Historical Geography of Transportation. New York: Harper and Row.
14. Economist., T. (2013): Look, no hands. Forrás: The Economist: <http://www.economist.com/>; Neil, D. (2012): Who's Behind the Wheel? Nobody. Forrás: The Wall Street Journal: <http://online.wsj.com/article/SB10000872396390443524904577651552635911824.html>; Fitchard, K. (2012): Ford is ready for the autonomous car. Are drivers? Forrás: Gigaom: <http://gigaom.com/mobile/ford-is-ready-for-the-autonomous-car-are-drivers/>; Howley, D. P. (2012): The Race to Build Self-Driving Cars. Forrás: Laptop Magazine: <http://blog.laptopmag.com/high-tech-cars-go-mainstream-self-driving-in-car-radar-more>
15. Accenture (2011): Consumers in US and UK Frustrated with Intelligent Devices That Frequently Crash or Freeze New Accenture Survey Finds. Forrás: Accenture: http://newsroom.accenture.com/article_display.cfm?article_id=5146
16. Yvkoff, L. M. (2012): Car buyers show interest in autonomous car tech. Forrás: cnet: http://reviews.cnet.com/8301-13746_7-57422698-48/many-car-buyers-show-interest-in-autonomouscar-tech/
17. Lubin, G. (2017): Self-driving cars are already deciding who to kill. Forrás: Business Insider.: <http://www.businessinsider.com/self-driving-cars-already-deciding-who-to-kill-2016-12>
18. MIT (2017): Why Self-Driving Cars Must Be Programmed to Kill. Forrás: MIT Technology Review: <https://www.technologyreview.com/s/542626/why-self-driving-cars-must-be-programmed-to-kill/>
19. Uo.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Accenture (2011): Consumers in US and UK Frustrated with Intelligent Devices That Frequently Crash or Freeze New Accenture Survey Finds. Forrás: Accenture: http://newsroom.accenture.com/article_display.cfm?article_id=5146
- Blain, L. (2017): Self-driving vehicles: What are the six levels of autonomy? Forrás: Newatlas.com: <http://newatlas.com/sae-autonomous-levels-definition-self-driving/49947/>
- Economist., T. (2013): Look, no hands. Forrás: The Economist: <http://www.economist.com/>
- Enwemeka, Z. (2017): Consumers Don't Really Want Self-Driving Cars, MIT Study Finds. Forrás: Wbur.org.: <http://www.wbur.org/bostonmix/2017/05/25/mit-study-self-driving-cars>
- Fitchard, K. (2012): Ford is ready for the autonomous car. Are drivers? Forrás: Gigaom: <http://gigaom.com/mobile/ford-is-ready-for-the-autonomous-car-are-drivers/>
- Gates, G., Granville, K., Markoff, J., Russell, K., & And Singhvi, A. (2017): The Race for Self-Driving Cars. Forrás: Nytimes.com: <https://www.nytimes.com/interactive/2016/12/14/technology/how-self-driving-cars-work.html>
- Ghsa.org. (2017): Autonomous Vehicles Meet Human Drivers: Traffic Safety Issues for States. Forrás: GHSA.: <http://www.ghsa.org/resources/spotlight-av17>
- Howley, D. P. (2012): The Race to Build Self-Driving Cars. Forrás: Laptop Magazine: <http://blog.laptopmag.com/high-tech-cars-go-mainstream-self-driving-in-car-radar-more>
- Jenn, U. (2016): The Road to Driverless Cars: 1925–2025. Forrás: Engineering.com: <http://www.engineering.com/DesignerEdge/DesignerEdgeArticles/ArticleID/12665/The-Road-to-Driverless-Cars-1925--2025.aspx>
- Liden, D. (2017): What Is a Driverless Car? Forrás: wiseGEEK: <http://www.wisegeek.com/what-is-a-driverless-car.htm>
- Lubin, G. (2017): Self-driving cars are already deciding who to kill. Forrás: Business Insider.: <http://www.businessinsider.com/self-driving-cars-already-deciding-who-to-kill-2016-12>
- Mercer, C. (2017): 12 Companies Making Driverless Cars You Should Know About. Forrás: Tech-world: <http://www.techworld.com/picture-gallery/data/-companies-working-on-driverless-cars-3641537/>

- MIT (2017): Why Self-Driving Cars Must Be Programmed to Kill. Forrás: MIT Technology Review: <https://www.technologyreview.com/s/542626/why-self-driving-cars-must-be-programmed-to-kill/>
- Neil, D. (2012): Who's Behind the Wheel? Nobody. Forrás: The Wall Street Journal: <http://online.wsj.com/article/SB10000872396390443524904577651552635911824.html>
- Reese, H. (2016). Updated: Autonomous driving levels 0 to 5: Understanding the differences. Forrás: Tech Republic: <http://www.techrepublic.com/article/autonomous-driving-levels-0-to-5-understanding-the-differences/>
- Sae.org. (2017): AUTOMATED DRIVING. Forrás: Sae.org: http://www.sae.org/misc/pdfs/automated_driving.pdf
- Vance, J. E. (1986): Capturing the Horizon: The Historical Geography of Transportation. New York: Harper and Row.
- Voelcker, J. (2014): 1.2 Billion Vehicles On World's Roads Now, 2 Billion By 2035: Report. Forrás: Green Car Reports: http://www.greencarreports.com/news/1093560_1-2-billion-vehicles-on-worlds-roads-now-2-billion-by-2035-report
- WIRED, A. (2017): A Brief History of Autonomous Vehicle Technology. Forrás: WIRED: <https://www.wired.com/brandlab/2016/03/a-brief-history-of-autonomous-vehicle-technology/>
- Yvkoff, L. M. (2012): Car buyers show interest in autonomous car tech. Forrás: cnet: http://reviews.cnet.com/8301-13746_7-57422698-48/many-car-buyers-show-interest-in-autonomouscar-tech/

DR. TAKÁCS ZSUZSANNA MÁRIA PHD
 egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
 Neveléstudományi Intézet, Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék,
 takacs.zsuzsanna@pte.hu

A PÉCSI TANÍTÓNŐKÉPZŐ MEGJELENÉSE A SZÁZADFORDULÓ PÉCSI SAJTÓJÁBAN

APPEARANCE OF THE FEMALE TEACHER TRAINING INSTITUTE OF PÉCS IN THE PÉCS PRESS AT THE TURN OF THE CENTURY

ABSTRACT

The lecture puts the time of the founding of the female teacher training institute of the Notre Dame Female Canon Order in Pécs and the following years into focus, in the light of the writings in the local newspaper. The institute was the oldest founded school in the region and thus filled a central role in female education. The examination of the periodicals, newspapers appeared in the first half of the 20th century can enrich the education-, social-as well as local history knowledge with such information that help us to deepen our knowledge by tinturing our earlier knowledge in connection with the micro history of the era. During the research we are going to examine the articles appeared in Pécsi Napló, Pécsi Közlöny, Pécsi Újság and Néptanoda, the official newspaper of the Association of the Female Teachers of Pécs in 1894-1895, on the basis of the viewpoints that how many writings were published in connection with the female teachers and their trainings and what characteristics these writings had in the judgement of this newest school type established for girls and the appearance of women in the teaching field.

Kulcsszavak: oktatás, Miasszonyunk Női Kanonok Rend

Keynotes: education, Notre Dame Female Canon Order

„A népek műveltségi fokát a szerint határozzák meg,
 hogy az illető nemzet mennyire tiszteli a nőket”
 (Pethő János)¹

1. Bevezetés

Tanulmányunkban a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi tanítónőképző intézetének létrejöttéhez kapcsolódóan az intézmény megalapításáról szóló, a helyi lapban megjelenő írásokat állítjuk fókuszba. Vajon hány cikk jelent meg a tanítónőkkel, valamint képzésükkel kapcsolatosan, valamint milyen jellegűek voltak ezen írások a leányok számára létesített legújabb iskolatípus megítélésében és a nők tanítói pályán való megjelenését illetően abban a városban, ahol ez az intézet a régió legrégebben alapított, kezdeti időszakában a legmagasabb szintű képzést nyújtó és ezáltal a leánynevelésben központi szerepet betöltő iskolája volt. A kutatás során a Pécsi Napló, a Pécsi Közlöny, a Pécsi Újság és a Pécsi Tanítónők Egyesületének hivatalos lapja, a Néptanoda hasábjain 1894–1895-ben megjelent cikkeket vizsgáljuk meg azon szempontok alapján, hogy a tanítónőképző alapításához kapcsolódóan milyen vélemények jelentek meg az intézményről, valamint a nők megjelenéséről a tanítói pályán. A korabeli sajtótermékek és a bennük megjelenő írások vizsgálata, mivel egyidejűek az adott eseményekkel, hitelesebbek és pontosabbak lehetnek, sokkal

jobban érzékeltetik a kort és annak gondolkodásmódját, amiben keletkeztek, tükrözve a közvéleményt, ahogy Fehér Katalin fogalmazott, az „átlagpolgár” nézeteit, ezáltal módosíthatják, árnyalhatják azt a képet, mely az adott korszakról kialakult.²

2. Sajtó és oktatásügy

A sajtó hatalom, ahogyan már sokan és sokszor megfogalmazták a média történetének kutatói közül.³ A nyomtatott médiumok tekintetében a 18. század végétől kezdődően az általunk vizsgált korszakban végig a fejlődés indítója és állandó hajtóereje a sajtó volt és az egész 19. századi történelmet áthatják a sajtótörvényekkel és a legjobb oktatási rendszerről szóló, így az írás-olvasás tudása feletti hatalomról szóló vissza-visszatérő viták.⁴ Az ebben az időszakban megjelenő periodikák, napilapok vizsgálata ezáltal olyan ismeretekkel gazdagíthatják mind a nevelés-, mind a társadalom-, valamint a helytörténeti tudást, melyekkel korábbi ismereteinket árnyalva mélyíthetjük tudásunkat a korszak mikrotörténetére vonatkoztatva, különösképpen az akkor kibontakozó leánynevelés tekintetében. A 19. század végére különösen fontossá válnak a nyomtatott sajtótermékek, hiszen az oktatásügy fejlődéséből következően, az Európában terjedő tankötelezettség bevezetésével a 20. század elejére egyre több olvasót érnek el, így véleményformáló erejük is nagyobbá vált. A nyomtatott sajtó célja és feladata – olvashatjuk Fehér Katalinnál – a figyelem felkeltése, a közvélemény tájékoztatása fontos és sokakat érintő kérdésekben, emellett pedig nemcsak tájékoztat, hanem alakítja, befolyásolja is ezáltal a közvéleményt.⁵

A magyar nyelvű sajtótermékek megjelenése a 18. század végén következett be (Magyar Hírmondó, Magyar Kurír, Mindenest Gyűjtemény). Tanulmányunknak nem célja a magyar sajtótörténet fejlődésének bemutatása⁶, viszont elengedhetetlen annak ismertetése, hogy már a kezdetektől tartalmaztak a folyóiratok – kezdetben a német nyelvű Merkur von Ungarn és a latin nyelvű Ephemerides Budenses, valamint Scholastici Annales – pedagógiai témájú írásokat. Ez a tendencia a magyar nyelvű sajtó fejlődésével párhuzamosan folytatódott és a pedagógiai szaksajtó megjelenésével a 19. század második felében még nagyobb teret követelt magának, amikor is az 1841-ben indult Religio és Nevelés, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, valamint a Katolikus Iskolai Lap hasábjain jelentek meg a magyar oktatásügyre fókuszáló írások.⁷ Az 1867-es kiegyezést követő oktatáspolitikai változások, a magyar oktatásügy fejlődése (lásd elsőként az 1868: 38. tc., az Eötvös-féle népoktatási törvény, valamint a középfokú oktatásra irányuló törvényi és rendeleti szabályozások a dualizmus korában) elindította a magyar pedagógiai szaksajtó erőteljes fejlődését is, így sorra jelentek meg azok a folyóiratok, melyek elméleti és módszertani írásaikkal segítették az oktatásügyben dolgozókat, a népiskolai tanítóságtól az oktatáspolitikával foglalkozó szakemberekig. A szakfolyóiratokat és tudományos folyóiratokat történelmileg a homogén tudás kialakításának igénye hozza létre, a társadalomban jelenlévő közösségek pedig felhasználják a létrejövő kereteket arra, hogy saját normáikat érvényesítsék.⁸ A korszakban, 1892-ben útjára induló, a magyar neveléstudomány máig meghatározó sajtóorgánuma, a Magyar Paedagógia, mely ebben a formában 1950-ig létezett, valamint az elemi iskolai tanítók számára kiadott, kéthetente megjelenő folyóirat, a Néptanítók Lapja, amely 1867–1944 között szolgálta közhasznú ismeretekkel, módszertani és általános pedagógiai írásokkal a tanítótársadalmat, szintén ezen homogén tudás kialakításának igényével jelent meg.⁹ Elmondható, hogy az 1867 és 1918 közötti időszak a magyar sajtó virágkorát hozta létre a folyamatosan gyarapodó sajtótermékeknek, valamint az egyre bővülő tematikus lapoknak, illetve az azokban megjelenő sokszínű témáknak köszönhetően, de nem szabad megfeledkeznünk az újságíró szakma, a sajtóvállalkozók szerepvállalásáról sem. A kiegyezést követő időszakban, az 1870-es években évente 10–15 napilap jelent meg Budapesten, 3–4 lap a nagyobb városokban, a politikai hetilapok száma pedig 25–30 között mozgott.¹⁰

1. táblázat: Hetilapok és folyóiratok száma Magyarországon 1830–1894¹¹
Table 1.: Number of the week's papers and journals in Hungary 1830–1894

Év	Lapok száma
1830	10
1840	26
1850	9
1861	52
1870	146
1880	368
1890	636
1894	735

Forrás: Kéri Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914.* Pannónia Könyvek, Pécs, 26. old.

3. Pécsi lapok az 1890-es években

Baranyában, Pécs városában már a 19. század első harmadában megindult a lapkiadás. Az első újságok német nyelven jelentek meg – Fünfkirchner Intelligenz Wochen-Blatt (1832), Pressfreie Flugblätter (1848. április–szeptember) – azonban az első magyar nyelvű lap, a Pécsi Lapok csak 1860-ban került kiadásra.¹² A kimondottan pedagógiai tárgyú sajtótermékek közül az 1865-ben elsőként megjelenő Népnevelők Kalauza, ami 1866-tól Kalauz címmel jelent meg, a Néptanoda (1868–1907), a Tanügyi Füzetek (1874–1878), a Nevelés és Közoktatás (1889–1891) jelentették a 19. század végének pedagógiai szaklapjait a városban.¹³ Ezeken a lapokon kívül azonban a városban megjelenő napi- és hetilapok rendszeresen közöltek a magyar oktatásügyhöz, a pedagógusok (főként az elemi iskolai tanítók) helyzetéhez kapcsolódó írásokat. A Pécs városában megjelenő újságok mindegyikében találunk emellett a nők művelődésére, az ahhoz való jogról, a leányok oktatására vonatkozó írásokat.

Tanulmányunkban négy pécsi lapban megjelenő cikkeket vizsgálunk, melyek közül az egyik a már fentebb említett Néptanoda, valamint három politikai lap, a Pécsi Napló (1892–1944), a Pécsi Újság (1893–1894) és a Pécsi Közlöny (1893–1913). A Pécsi Napló 1892. november 16-án jelent meg először, mint a város pártonkívüli politikai napilapja, a Dunántúl első napilapjaként és 1894 nyarán egyesült a csak egy évet megélt Pécsi Újsággal.¹⁴ A Pécsi Közlöny 1893 húsvétján látott napvilágot a katolikus egyház helyi lapjaként, először csak hetilapként, majd 1894 januárjától az olvasók kérésére heti háromszor, így általában 600–700 példányban jelent meg, azonban 1903-tól a pécsi függetlenségek lapjává vált és őket támogatta 1913-as megszűnéséig.¹⁵ Az általunk vizsgált lapok közül az egyetlen pedagógiai szaklap, a Néptanoda 1867-ben, már első vezércikkében megfogalmazta, hogy írásai főként a tanítók életkörülményeiről, bérezésükről és a társadalomban betöltött szerepükről fognak szólni azért, hogy „társadalmi helyzetük változtával, emberi és polgári-jogaikat érvényesíthessék, hogy így a nemzeti és társadalmi hivatását betölthessék”¹⁶. A lap a Pécsi Tanító-Egylet lapjaként működött, kiadója és szerkesztője az egyesület elnöke, Schneider István, a községi iskolák felügyelője volt.¹⁷ Majd az egyik 1898-as márciusi lapszámban közölték a rövid híradást, hogy a Pécsvidéki Tanítónők Egyesülete hivatalos lapjául választotta¹⁸, így a tanítók mellett megjelennek a tanítónők is a publicisták között, valamint a leányok nevelése is hangsúlyt kap a megjelenő cikkek sorában.

4. Leánynevelés és női művelődés megjelenése a sajtóban

A magyar sajtóban az oktatásügy témája mellett már a kezdetektől, de főként a 19. század első negyedétől figyelhetjük meg a nők művelődéséhez, a leányneveléshez kapcsolódó írások megjelenését.¹⁹ A reformkortól jelennek meg azok az írások, melyek már nemcsak a férfiak tollából származnak, hanem olyan művelt nők is megszólaltak a témában, akiket joggal nevezhetünk a magyar nőnevelés úttörőinek is – pl. Takáts Éva és lánya, Karacs Teréz, Brunszvik Teréz, Teleki Blanka és még folytathatnánk a sort.²⁰ A 18. század végén megjelent írások még azzal a kérdéssel foglalkoztak, hogy szabad-e íni és olvasni tanulnia egy lánynak, míg a 19. század közepén már eljutottak annak elfogadásáig, hogy a 6–12 éves lányok a fiúkéval azonos, egységes alpműveltséget szerezhessenek.²¹ A magyar sajtó létrejöttétől kezdődően hetven éven át foglalkozott folyamatosan a nőnevelés ügyével, alakította a közvéleményt.²² Azonban még a 19. század utolsó évtizedeiben is a magyar társadalom gondolkodásmódját, és ide tartozott a kor kiemelkedő pedagógusainak is egy része, meghatározta az a gondolat, mi szerint a nőnevelés egyet jelent a házastársi és anyai kötelességekre való felkészítéssel.²³ „A hosszú XIX. században – olvashatjuk Kéri Katalinnál – összefonódott a nők jogainak megfogalmazása és kibontása a családi és nemzeti érdekeket szolgáló nevelésügy fokozatos kiterjesztésével. (...) a századvég parlamentje és sajtója (...) attól hangos, hogy joguk van-e (férfiakkal csaknem vagy teljesen azonos képzést nyújtó iskolákban) tanult nőknek bármilyen kenyérkereső pályán megjelenni, az életük alakulásáról (...) önállóan dönteni a politika és gazdasági élet döntéseibe beleszólni.”²⁴ A kenyérkereső pályák között pedig az 1868-as népoktatási törvény²⁵ által létrehozott, majd pedig mind az állami, mind a felekezeti képzésben elterjedő tanítónőképző intézetekben tanult és képesítést szerzett nők lassan, de biztosan növekvő létszámmal jelentek meg az elemi népiskolák katedráin. Ehhez kapcsolódóan pedig a magyar sajtó különböző orgánumaiban szintén egyre növekvő számban találhatjuk meg a tanítónőkre és képzőintézményeikre vonatkozó írásokat.

5. A pécsi tanítónőképző

Pécsen 1851-ben, Scitovszky János püspök, a későbbi esztergomi érsek hívására telepedtek meg és alapítottak a zárda mellett leányiskolát a Miasszonyunk Női Kanonokrend tagjai, akik az elkövetkező évtizedekben Pécs egyik legjelentősebb oktatási intézményrendszerét hozták létre. A 19. század közepén Baranyában és a déli országrészben még nem létezett megfelelő leánynevelő intézet és a püspök tanulmányozva több intézetet, a Miasszonyunk rend pozsonyi szervezetét és intézményeit is, melynek következtében, hosszas tárgyalásokot követően az ottani zárda tíz apáca, két világi nővér mellett két újoncot és két jelöltet küldött Pécsre egy intézet megalapítására.²⁶ Az ezt követő hat évtizedben a rend pécsi iskolái folyamatosan fejlődtek és így merült fel a tanítónőképző intézet létrehozásának gondolata 1895-ben, mivel „szakképzett, vizsgázott tanerőkkel a zárda gazdagon el van látva, kik a magyar nyelvet írásban és szóban teljesen bírják, hogy a tanítónőképző-intézethez szükséges gyakorló-iskola a 4 osztályú külső- és a 6 osztályú belső iskolában rendelkezésre áll, valamint iskolai és szakkönyvtár szintén készen van”, így 24 rendes és 5 magántanulóval megindult a képzés.²⁷ Dulánszky Nándor, majd Hetey Sámuel pécsi püspökök is nagy gondot fordítottak az iskola és a tanítónőképző működésére, valamint azt megelőzően is a zárdában oktató apácák képzésére, melyről a Pécsi Püspöki Tanítónőképző-Intézet gondoskodott. „Ide járul – olvashatjuk Döbrössy Alajos írásában –, hogy azon zárdabeli tanítónőjelöltek, kik háziszabályaik értelmében a zárdát el nem hagyhatják, mint például a pécsi „Miasszonyunk”-ról nevezett zárdanők –, a tanképesítési vizsgálat miatt

igen könnyen kellemetlen zaklatásoknak lehetnének kitéve, sőt a tanítónői képesítés jótéményétől hosszabb időre, vagy tán örökre is elűtve, ha ti. a pécsi tanítóképző-intézet tanártestülete előtt vizsgálataikat nem végezhetnék. Egyébiránt a pécsi tanítónőképző intézetnek felállításával, és a negyedik évfolyamnak már nemsokára történendő megnyitásával, a keresztény nőnevelés tanítónőképzés fontos kérdései a legszerencsésebb megoldást nyerték.”²⁸ A leendő tanítónők az akkori kornak megfelelően a polgári iskola négy osztályának, vagy a felső népiskola két osztályának sikeres elvégzése után jelentkezhetek a képzőbe 14 és 18 éves koruk között. A századfordulón a képzőbe érkezők nagy része az internátusban töltötte azt a négy évet, mely során tanítónői képesítésüket megszerezték és sokan közülük már korábban is ebben a hatalmas intézményben végezték tanulmányaikat, így nem jelentett számukra nagy változást, hogy az intézet egyik épületéből a másikba költözzenek.²⁹ A tanítónőképző a törvényi előírásoknak megfelelően fejlődött a következő évtizedekben, 1922-ben vette fel a Szent Margit Tanítónőképző-intézet nevet, amely az 1948-as államosításig fogadta diákjait.³⁰

6. A pécsi lapok cikkei a tanítónőképző alapításáról

A tanítónőképző alapításának időszakában (1894–1895) a kutatás fókuszában álló lapok (Néptanoda, Pécsi Napló, Pécsi Újság és Pécsi Közlöny) írásai között megtaláljuk a női művelődéshez, a nők jogaihoz, a leányneveléshez kapcsolódó cikkeket, azonban a tanítónőképző intézet létrejöttéről elég szűkszavúan tájékoztatják olvasóikat. 1894-ben olvashatjuk a Néptanoda június 9-i számában Pethő János cikkét „A tanítónők tömeges alkalmazásáról”, melyben a már fentebb említett, az általános véleményt megjelenítően nyilatkozott a tanítónőkről: „Jó tanítónő és jó anya egy személyben nem lehet (...) A melyik tanítónő férjhez megy, annak ellátásáról már a férfi köteles gondoskodni s így külön hivatalra szüksége nincsen; ezt a hivatalt adja át az állam inkább másnak, a kiről senki sem gondoskodik, kinek nincs kenyeré, de van képessége. (...) hogy lehet kívánni egy 18-19 éves leánykától, hogy 15 éves rakoncátlan kamaszokat tanítson?”³¹ Kiss József 1929-ben a magyarországi tanítónőkről írott munkájának előszavában a következőket találjuk, mely azt mutatja számunkra, hogy még a 20. század első évtizedeiben is jelen voltak a 19. század végének gondolatai: „Mindig több lesz az orvosnők, tanárnők, tanítónők száma is. De más pályákon is emelkedik a nők száma. (...) Ha ezt mindenki szociális fejlődésnek látná, nem is lenne ellene kifogás. De a férfi világfelfogása, s a nők egyrésze is, nem szívesen látja a nőt a kenyérkereső pályákon. Sokféle kifogást emelnek ellene. Nem akarják a nő harcát a kenyérért, megélhetésért. Féltik, hogy ebben a harcban elveszti nőiességét, a magasabb asszonyi, családi és ezzel a társadalmi és nemzeti ideálokért való lelkesülését. Nem tartják szerencsés helyzetnek azt, amely a férfit és a nőt egymással szembe állítja a kenyérért való harcban.”³² Miközben maga Kiss József is párhuzamba állítja ezen gondolatokat a társadalom igényeivel, illetve az abban bekövetkező változások hatásának tulajdonítva a nők nagyobb arányú megjelenését azokon a pályákon, melyeket korábban csak férfiak töltöttek be, bemutatja a pro és kontra érveket, amik a kor közgondolkodásában jelen voltak.³³ A magyar sajtóban az 1860-as évektől kezdődően jelent meg egyre több írás a nők munkavállalásához kapcsolódóan, amely szoros összefüggésben állt a társadalom és a gazdaság átalakulásával, valamint a nők emancipációs folyamatával – olvashatjuk Kéri Katalin írásában –, amiről Trefort Ágoston így nyilatkozott: „alig van társadalmi funkció, melynek teljesítésére a nő képes nem volna”.³⁴ Azonban a közvélemény, mely Trefort gondolatát nem feltétlenül követte és általános, országos szinten is megjelenő írásokban jelentkezett a nők munkavállalásáról, valamint arról, mely szakmák nyílhatnak meg a nők előtt, a pécsi lapokban is megjelentek.

Az első írás a lapban, mely kimondottan a pécsi tanítónőképző alapításához kapcsolódik, az első tanév kezdete előtt, 1895. június 29-én jelent meg „Tanítónőképző-intézet Pécsen” címmel a Néptanoda hasábjain. A városban és a régióban ez volt az első olyan a leányok nevelését és képzését biztosító intézet, mely már az alapfoknál magasabb szintű képzést nyújtott, így feltételezhetnénk, hogy a lakosság nagy örömmel és támogatással állt megnyitásakor az intézet mellé, azonban ez nem a mondható el a teljes népeességre a lapokban megjeleni cikkek alapján. Ebben az elsőként megjelenő írásban pedig, amely ráadásul a tanítóegyesület lapjaként jelent meg, nemcsak a tanítónőképzőket éri kritika, hanem a felekezeti tanítóképzés irányában is negatív élel bír: „...ez elszomorító hír(...) a helyett, hogy a felekezeti férfi tanítóképző-intézetektől megvonják a tanképesítés jogát, mert köztudomású dolog, hogy a képesítő vizsgán a legtöbb növendék a népiskolai tanulónál is kevesebb készséggel bír, most még a tanítónők képesítése is hasonló viszonyok közt fog megtörténni. Oly egyének fogják a leendő tanítónőket oktatni, kik gyakorlati tanítástól és az életre való nevelésről halvány fogalommal sem bírnak...”³⁵ Ehhez kapcsolódik a Pécsi Naplóban 1895. július 12-én megjelent cikk, mely már kimondottan az apácák által fenntartott képzőt és tanárait állítja fókuszba és fogalmazza meg erőteljes kritikáját az ott nyújtandó képzés minőségét illetően. „Mi nem vagyunk oktan ellenzői – írja a cikk ismeretlen szerzője – a tanítónői munkakörnek, mert meggyőződésünk, hogy erre az emberi nemnek szüksége van, hogy ez jótétemény a női nemre, mely a gyengéd lelkéhez illő gyengéd lelkekből nyeri kinevelését. De épp e nemes hivatást nem tudjuk összeegyeztetni azzal az életállapottal, melyet hivatásnak sehogys tudunk elfogadni, mely a nőt a külső világtól elzárva, elzárja (...) az annyira szükséges ismeretétől is a mindennapi életnek, mely természetellenes életet, természetellenes lelkiállapotot teremt, aminek kihatásai csak rombolók lehetnek. (...) S most a tanügy elleni merénylekezésben már annyira mennek, hogy még magától a tanítóképzés ügyét is rábizzák e szánandó teremtetésekre”³⁶ Ezen írásokat követően 1895. augusztus 8-án jelenik meg a helyi katolikus sajtóban, a Pécsi Közönyben az egyetlen pozitív hangvételű cikk, mely az általam vizsgált lapokban megjelent. Nem véletlen, hogy a püspöki székhelyen, a püspök támogatásával létrehozott intézetről a cikk írója röviden így nyilatkozott: „a jövő tanévben intézeteink száma ismét egygyel szaporodik, s ez a tanítónő-képezde az apácák zárdájában, melynek életbeléptetésével megyés püspökünk új hálára kötelezi a város és nagyvidék közönségét.”³⁷

A tanítónőképző intézetről szóló negatív hangvételű írások mellett azonban a nők munkába állása, oktatásuk és jogaik témájában, valamint a tanítónők egyesületéhez kapcsolódóan több cikk is született az 1890-es évek második felének pécsi sajtójában. A Néptanoda hasábjain találhatjuk meg legnagyobb számban ezen írásokat, mely természetes módon adódik a lap profiljából is, hiszen a város oktatásügyi szaklapjáról van szó. A cikkek így főként a leányneveléshez, a nők egyetemi tanulmányaihoz, a tanítónők munkájához, képzésükhöz és a tanítónő egyesület tevékenységének bemutatásához kapcsolódik, de megtaláljuk azokat az írásokat is, melyek a korszak oly általános, a tanítónők életéhez kapcsolódó kérdéseket vet fel, mint a férjhez menetel és a megszólítás kérdése. A lapban az 1894–1899 során megjelent cikkeket vizsgálva a közel ötven írás között a következő cikkekkel találkozhatunk: három részes cikksorozat Nőnevelésünkről címmel (1894); Ha a tanítónők férjhez mennek, Főzőkanál helyett – egyetem (1895); Csepreghy Endre ig.: A tanítónő és nevelőnőképzés (1896); A magyarosodás legbiztosabb eszköze a leánynevelés, Dr. Tedeschi Betti tanítónő. Tehát a tanítónők között is van már doktor (1898); Simon Ferencné: Nőnevelésünk iránya 1–2. rész, A nénik meg a bácsik, A tanítónők címzése, A falusi tanítónő sorsa, A tanítónők férjhezmenetele (1899). A falusi tanítónő sorsa című cikkben olvashatjuk azokat a sorokat, melyeket irodalmi művek lapjairól is ismerhetünk – mint pl. Bródy Sándor A tanítónő c. műve – a fennmaradt naplók és memoárok által megerősítve: „Van-e

szánandóbb teremtés falusi tanítónőnél? Ha csunya és öreg, az a baj, ha fiatal és szép, az is baj. Mindig akad valaki, férfi vagy asszony, ki beleköt és lerántja a sárga földig, nem tördöve női gyengeségével, becsületével.”³⁸ A Pécsi Közlöny 1896. augusztus 25-i számában Nőemancipáció címmel találhatunk írást, melyben a nők egyetemi oktatását és annak következményeit így jeleníti meg a cikk névtelen írója: „Ezek a leendő diplomás nők konkurenciát csinálnak majd az értelmiségi pályákon a férfiaknak, megnehezítik ezeknek a megélhetést s így fogyni fog azon diplomás férfiak száma, kik nőt és családot fenntartani tudnak.”³⁹ A város napilapjában, a Pécsi Naplóban pedig Fuchs Ádám A nők társadalmi állásáról címmel jelentetett meg 1895-ben egy öt részes cikksorozatot, de ugyanebben az évben olvashatta az olvasóközönség Steinitser Vilma Hogyan neveljük leányainkat, valamint Sándor József Az asszonyi jogokról című írását is. Sándor József így fogalmazott a nők munkavállalásával kapcsolatban: „...nincs messze az az idő, hogy a közület botránnyosan konzervatív felfogása megváltozik, teremtvén egy újabb és helyesebb eszmekört, mely megadja a nőnek a lehetőséget arra nézve, hogy az emberiséget megillető jogoknak részese legyen.”⁴⁰

A kiegyezést követően egyre többen foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a nők alkalmasak-e a tanulásra, a tudományos pályák valamelyikére, majd az 1890-es évektől egyre többen népszerűsítették a nők egyetemi tanulmányait.⁴¹ A hazai nőmozgalmaknak ekkor kezdődött első virágkora, sorra alakultak a lányok oktatásával foglalkozó intézmények, jöttek létre egyletek, jelentek meg egyre nagyobb számban a női lapok. Ezen keretek között bontakozott ki a nők tanuláshoz való jogából kifolyólag a nők munkavállalásának kérdése a különböző értelmiségi pályákon, melyek között jelentős arányban képviseltették magukat az óvónők és tanítónők, mivel ezek a női jelleg hangsúlyozásából adódóan, munkavállalás szempontjából a nők számára, mint egyik legalkalmasabb területként jelentek meg a közgondolkodásban.

7. Összegzés

Kutatásunk során a Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi tanítónőképző intézetének alapításához kötődően vizsgáltuk meg a korabeli magyar sajtót, az ott megjelenő, a nők művelődéséhez, oktatásukhoz, illetve a nők jogaihoz kapcsolódó témákat érintve a helyi lapokban megjelenő cikkeket. Az 1890-es évek négy pécsi sajtótermékét – a Néptanodát, a Pécsi Újságot, a Pécsi Naplót és a Pécsi Közlönyt – vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az ott megjelenő cikkek tükrözik az országos szinten megjelenő véleményeket a nők oktatását és munkavállalását illetően. Ezen lapok közül háromban találtunk a tanítónőképző alapításához kapcsolódó írásokat. A Pécsi Újság hasábjain, mivel csak az 1893–94 közötti időszakban jelent meg, nem találhatunk cikkeket, bár előfeltételezésünk szerint már az első tanév, 1895 előttről vártunk a helyi lapokban megjelenő írásokat, azonban ez nem igazolódott be, így csak a tanév kezdeti előtti három hónapban jelentek meg cikkek a város új tanintézetéről.

A pécsi tanítónőképzés, az ott tanító apácák és a tanítónők munkavállalása, egyetlen rövid híradás kivételével, negatív színben tűnik fel és inkább a hiányosságok, a képzőintézetben oktatók alkalmatlansága és a nők társadalomban betöltött hagyományos szerepe az, ami előtérbe kerül. Ebből adódóan kijelenthetjük, hogy ebben a rövid időintervallumban a pécsi helyi sajtóban az országos szinten is megjelenő véleményeket olvashatjuk, illeszkedve azok tematikájához.

JEGYZETEK

1. Pethő János (1894): A tanítónők tömeges alkalmazásáról. Néptanoda. 1894. június 9. 23. sz. 190. old.
2. Fehér Katalin (2005): Sajtó és nevelés Magyarországon, 1777-1849. Eötvös József Kiadó, Bp. 11–12. old.
3. A sajtó, illetve a média történetéhez kapcsolódóan lásd a következő munkákat: Barbier, Frédéric–ertho Lavenir, Cathrine (2004): A média története Diderot-tól az internetig. Osiris Kiadó, Bp.; Buzinkay Géza (2016): A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Bp.; Fehér, 2005.
4. Barbier-Lavenir (2004): 20., 148. old.
5. Fehér (2005): 7. old.
6. Ehhez kapcsolódóan lásd bővebben: Buzinkay, 2016.; Buzinkay Géza (1993): Kis magyar sajtótörténet. Bp.
7. Fehér Katalin (1999): A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon. Eötvös József Kiadó. Bp.; Fehér, 2005.; Mészáros István–Pukánszky Béla–Németh András (2005): Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris, Bp.
8. Géczi János (2003): A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a hazai neveléstudományban. Iskola-kultúra. 8. sz. 53–60. old.
9. Uo.
10. Buzinkay, 2016: 177. old.
11. Összehasonlításként a Franciaországban megjelenő lapszámok: 1874-ben 219, 1882-ben 342, 1892-ben pedig 336. Barbier-Lavenir, 2004: 169. old.
12. Kéri Katalin (2006): Pedagógiai sajtó a dualizmus kori Baranyában. Neveléstörténeti konferencia. Fürstenfeld. <http://kerikata.hu/publikaciok/text/pedsajto.htm> [Letöltés ideje: 2017. 10. 18.]
13. Uo.
14. Várady Ferencz (1896): A Pécsi Napló politikai napilap rövid története. In: Hírlapjaink. A magyarországi hírlapok monographiája. Készült az 1896-iki ezredéves országos kiállítás sajtókiállítására számára. Bp. ny. n. I. kötet. http://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_18_pecsi_naplo.pdf [Letöltési idő: 2017. 10. 20.]
15. Kerekes Imre (1996): Egy régi pécsi napilap, a Dunántúl története (1911–1944). A Dunántúl Vállalat megalakulása és fejlődése 1910–1944 között. Magyar Könyvszemle. 112. évf. 1. sz. 67.; Pécsi Közlöny. In: Hírlapjaink. A magyarországi hírlapok monographiája. Készült az 1896-iki ezredéves országos kiállítás sajtókiállítására számára. Bp. ny. n. I. kötet. http://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_36_pecsi_kozlony.pdf [Letöltési idő: 2017. 10. 20.]
16. Néptanoda. Vezércikk. 1867. december 1. 1. old.
17. Szántó Károly (1988): Százhusz éve jelent meg a Néptanoda. Dunántúli Napló. 45. évf. 137. sz. 1988. május 18. 6. old. https://library.hungaricana.hu/hu/view/DunantuliNaplo_1988_05/?pg=153&layout=s [Letöltési idő: 2017. 10. 20.]
18. A Pécsvidéki Tanítónők Egyesülete... Néptanoda. 1898. március 19. 31. évf. 12. sz. 95. old.
19. Kutatásunk szempontjából a téma bővebb kifejtését nem látjuk indokoltnak, viszont elengedhetetlen megemlíteni, mivel a 19. század végén megjelenő írások sok esetben tükrözik vissza az azt megelőző száz évben lezajlott vitákat és érveléseket.
20. Bővebben lásd Kéri Katalin (2015): Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással). Akadémiai doktori értekezés. Pécs. http://real-d.mtak.hu/837/7/dc_1067_15_doktori_mu.pdf [Letöltési idő: 2017. 10. 21.]; Fehér, 2005.
21. Fehér (2005): 13. old.
22. Az 1820-as években kibontakozó sajtóvitába, mely a Tudományos Gyűjtemény hasábjain alakult ki egyre többen kapcsolódtak be (Szép János, Takáts Éva, Fáy András), majd az 1840-es évek közepétől jelentek meg Karacs Teréz és Teleki Blanka írásai a nők művelődési jogairól. Fehér, 2005: 281–289. old.

23. Lásd bővebben Kéri (2008).
24. Kéri (2015): 234. old.
25. 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. In: 1000 év törvényei <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> [Letöltés ideje: 2017. 10. 21.]
26. Szentkirályi István (1908): A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái. Történeti és Leíró ismertetés. Alapításának hatvanadik évfordulója alkalmából közzéteszi a pécsi Notre-Dame Nőzárda. Pécs: Taizs József Könyvnyomdája.
27. Uo. 138., 141. old.
28. Döbrössy Alajos (1896): A pécsi püspöki tanítóképző-intézet történelmének rövid vázlata. Hazánk ezredéves fennállásának emlékére. Nyomatott a Püspöki Lyc. Nyomdában (Madarász Béla). Pécs, 288. old.
29. Rajczi Péter (1989): A Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend pécsi róm. kat. tanítóképző intézetének története. 1895–1948. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1989. Pécs.
30. Bővebben lásd a Notre Dame rend pécsi intézeteiről: Takács Zsuzsanna Mária (2017): A Miaszszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak fejlődése a kezdetektől a 20. század közepéig. In: Sárkány Lengyel Mária (szerk.): Hagyomány és megújulás. Iskolatörténeti konferencia. Leőwey Klára Gimnázium, Pécs, 53–74. old.; Takács Zsuzsanna Mária (2014): Falusi néptanítók élete a 20. század első felében emlékirataik és naplók tükrében. PhD-értekezés. http://nevtudphd.pte.hu/sites/nevtudphd.pte.hu/files/files/Vedések/2015/takacs_zsm_doktori_disszertacio.pdf [Letöltési idő: 2017. 10. 21.]
31. Pethő (1894): 191. old. A tanítónők magyar társadalomban való megjelenéséhez kapcsolódóan lásd még Takács (2014).
32. Kiss József (1929): Nők a tanítói pályán. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs. 3. old.
33. Uo.
34. Kéri (2015) 271. old.
35. Tanítónőképző-intézet Pécs. Néptanoda. 1895. június 29. 28. évf. 26. sz. 211. old.
36. Apácák mint tanítóképző tanárok. Pécsi Napló. 1895. július 12. 4. old. A cikkben még a következőket olvashatjuk az apácák életmódjára és az oktatásban betöltött szerepükre vonatkozó kifogásokat illetően: „Nincs jogunk az egyén akaratában beleszólni, ha valakinek kedve támad négy fal közé zárkózni, mert megutálta a világot – ám tegye, temetkezzenek el a rájuk nézve meghalt világ elől. De gondolják meg, hogy nekünk meg jogunk van élni s nekik meg nincs joguk a mi életünkbe beleszólni. Ez a véleményünk az ugynevezett apácza-elemi iskolákról, melyeket helytelenítünk józan eszünk parancsolja, melyeket jogtalanságnak követeli jogérzetünk. A világ ismeretének tanítását a világból ki-elzárkózottakra bizni helyrehozhatatlan baklövésnek kvalifikáljuk – ha jóhiszemű tudatlanságból történik, megbocsáthatatlan, vakmerő rosszlelkűségnek – ha szándékkal tétetik.”
37. Bokor Ferenc (1895): Régi és újabb tanügyünkről. Pécsi Közlöny. 1895. augusztus 8. 91.sz. 1. old.
38. A falusi tanítónő sorsa. Néptanoda. 1899. dec. 9. 32. évf. 40. sz. 321. old.
39. Nőemancipáció. Pécsi Közlöny. 1896. augusztus 25. 92. sz. 4. old.
40. Sándor József: Az asszonyi jogokról. Pécsi Napló. 1895. június 22. 1. old.
41. Bővebben lásd a nők egyetemi képzéséről a dualizmus korában: Kéri, 2015.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. In: 1000 év törvényei <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> [Letöltés ideje: 2017. 10. 21.]
- A falusi tanítónő sorsa. Néptanoda. 1899. dec. 9. 32. évf. 40. sz. 321–322.
- A Pécsvidéki Tanítónők Egyesülete... Néptanoda. 1898. március 19. 31. évf. 12. sz. 94–95.
- Apácák mint tanítóképző tanárok. Pécsi Napló. 1895. július 12. 4.
- Barbier, Frédéric–Bertho Lavenir, Cathrine (2004): A média története Diderot-tól az internetig. Osiris Kiadó, Bp.

- Bokor Ferenc (1895): Régi és újabb tanügyünkről. Pécsi Közlöny. 1895. augusztus 8. 91.sz. 1–2.
- Buzinkay Géza (1993): Kis magyar sajtótörténet. Bp.
- Buzinkay Géza (2016): A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Bp.
- Döbrössy Alajos (1896): A pécsi püspöki tanítóképző-intézet történelmének rövid vázlata. Hazánk ezredéves fennállásának emlékére. Nyomatott a Püspöki Lyc. Nyomdában (Madarász Béla). Pécs.
- Fehér Katalin (1999): A felvilágosodás pedagógiai eszméi Magyarországon. Eötvös József Kiadó. Bp.
- Fehér Katalin (2005): Sajtó és nevelés Magyarországon, 1777-1849. Eötvös József Kiadó, Bp.
- Géczi János (2003): A pedagógiai sajtó szerepvállalásai a hazai neveléstudományban. Iskolakultúra. 8. sz. 53–60.
- Kerekes Imre (1996): Egy régi pécsi napilap, a Dunántúl története (1911–1944). A Dunántúl Vállalat megalakulása és fejlődése 1910–1944 között. Magyar Könyvszemle. 112. évf. 1. sz. 67–81.
- Kéri Katalin (2006): Pedagógiai sajtó a dualizmus kori Baranyában. Neveléstörténeti konferencia. Fürstenfeld. <http://kerikata.hu/publikaciok/text/pedsajto.htm> [Letöltés ideje: 2017. 10. 18.]
- Kéri Katalin (2008): Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914. Pannónia Könyvek, Pécs.
- Kéri Katalin (2015): Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekin-téssel és nőtörténeti alapozással). Akadémiai doktori értekezés. Pécs. http://real-d.mtak.hu/837/7/dc_1067_15_doktori_mu.pdf [Letöltési idő: 2017. 10. 21.]
- Kiss József (1929): Nők a tanítói pályán. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs.
- Mészáros István–Pukánszky Béla–Németh András (2005): Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris, Bp.
- Nőemancipáció. Pécsi Közlöny. 1896. augusztus 25. 92. sz. 4.
- Pécsi Közlöny. In: Hírlapjaink. A magyarországi hírlapok monographiája. Készült az 1896-iki ez-redéves országos kiállítás sajtókiállítása számára. Bp. ny. n. I. kötet. http://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_36_pecsi_kozlony.pdf [Letöltési idő: 2017. 10. 20.]
- Pethő János (1894): A tanítónők tömeges alkalmazásáról. Néptanoda. 1894. június 9. 23. sz. 190–191.
- Rajczai Péter (1989): A Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend pécsi róm. kat. tanítóképző inté-zetének története. 1895–1948. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1989. Pécs, 439–473.
- Sándor József: Az asszonyi jogokról. Pécsi Napló. 1895. június 22. 1–2.
- Szántó Károly (1988): Százhusz éve jelent meg a Néptanoda. Dunántúli Napló. 45. évf. 137. sz. 1988. május 18. 6. old. https://library.hungaricana.hu/hu/view/DunantuliNaplo_1988_05/?pg=153&layout=s [Letöltési idő: 2017. 10. 20.]
- Szentkirályi István (1908): A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái. Történeti és Leíró ismertetés. Alapításának hatvanadik évfordulója alkalmából közzéteszi a pécsi Notre-Dame Nőzárda. Pécs: Taizs József Könyvnyomdája.
- Takács Zsuzsanna Mária (2014): Falusi néptanítók élete a 20. század első felében emlékirataik és naplóik tükrében. PhD-értekezés. http://nevtudphd.pte.hu/sites/nevtudphd.pte.hu/files/files/Vedések/2015/takacs_zsm_doktori_disszertacio.pdf [Letöltési idő: 2017. 10. 21.]
- Takács Zsuzsanna Mária (2017): A Miasszonyunk Női Kanonokrend pécsi iskoláinak fejlődése a kezdetektől a 20. század közepéig. In: Sárkány Lengyel Mária (szerk.): Hagyomány és meg-újulás. Iskolatörténeti konferencia. Leőwey Klára Gimnázium, Pécs, 53–74.
- Tanítónőképző-intézet Pécs. Néptanoda. 1895. június 29. 28. évf. 26. sz. 211.
- Várady Ferencz (1896): A Pécsi Napló politikai napilap rövid története. In: Hírlapjaink. A magyar-országi hírlapok monographiája. Készült az 1896-iki ezredéves országos kiállítás sajtókiállítása számára. Bp. ny. n. I. kötet. http://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_18_pecsi_naplo.pdf [Letöltési idő: 2017. 10. 20.]

DR. KAPOSZ ZOLTÁN
a PTE KTK egyetemi tanára, az MTA doktora, zkaposiz@gmail.com

PÉCS AGRÁRRENDSZERE A DUALIZMUS KORSZAKÁBAN

AGRICULTURAL SYSTEM OF PÉCS UNDER THE DUAL MONARCHY

ABSTRACT

Pécs was the largest industrial and trade centre of the Southern Transdanubia region in the 19th century; in addition, it had significant agricultural capacities. The area of the city was about 6900 hectares. Most of the lands were used for agricultural purposes. From the aspect of ownership the some acre smallholdings were the most important. As a result of the high soil quality versatile agricultural production was possible (crop cultivation, livestock, horticulture etc...). The viticulture and winemaking stood out of the other agricultural production systems, these were practiced on 1438 hectares. Though the city went through quick industrialisation agriculture remained a dominant sector in employment and income generation. From the end of the 1880s agriculture was losing its significance due to the declining agricultural commodity prices and the phylloxera plague; however, it remained an important source of additional income for the local citizens. The agricultural products of Pécs were on the quickly growing local markets, but the wine and fruits played a significant role in the supply of far regions (for example Austria).

Kulcsszavak: Dél-Dunántúli régió, mezőgazdaság, helyi piacok

Keynotes: Southern Transdanubian Region, agriculture, local markets

1. Város és mezőgazdaság

A magyar történeti nézetrendszer a várost elsődlegesen ipari és kereskedelmi településnek tartja. Azonban a városokat a társadalmi és gazdasági munkamegosztásban betöltött szerepe szempontjából vizsgálva kiderülhet, hogy azok térségenként gazdálkodási rendszerüket, társadalmi összetételüket tekintve igen eltérőek voltak. A hazai városok jelentős részében a foglalkoztatásban, a jövedelemszerzésben, a termelésben hosszú időn át sokáig a legfontosabb ágazat a mezőgazdaság volt. A korabeli városi polgári élet alapvető kritériuma volt a földdel való rendelkezés, ami az általunk jobban ismert dunántúli városok esetében főleg a belső telket, a szántót és a szőlőt jelentette. Mivel a piaci mechanizmusok hosszú időn át nem tudták biztosítani a mindennapi vásárlás lehetőségét, ezért az iparosok és kereskedők jelentős részben maguk termelték meg az élelmiszer nagy részét is.¹ Mindez azt jelenti, hogy a polgárság nagy részénél sokáig nem váltak szét az alapvető ágazatok, hanem egy többlábbon álló gazdálkodási modellt alakítottak ki.² Az is egyértelmű azonban, hogy a 19. században a piactudományi törvényszerűségek érvényre jutása már azonban egyre inkább professzionális gazdálkodót feltételezett, vagyis a század közepétől elindult specifikáció hatására ez a régi, kompakt gazdálkodói tevékenység egyre inkább visszaszorult.

A 19. század közepétől az első világháborúig tartó időszakban a magyarországi mezőgazdaság fejlődése két jellegzetes korszakra bontható. Az 1850-es évektől az 1880-as évek közepéig a hazai mezőgazdaság nagyon gyorsan fejlődött.³ Oka az osztrák és a hazai vá-

rosiasodás gerjesztette kereslet növekedése, valamint az ágazat gépesítése volt.⁴ Hamar elterjedtek a vasekék, a vasboronák, megjelentek a gőzgépek, a cséplőgépek, a hozamok gyorsan nőttek, amivel párhuzamosan a mezőgazdasági jövedelmek is emelkedtek. Az 1880-as évek közepétől viszont – mivel az európai országokban megjelent az amerikai gabonadömping – a piac összeszűkülte, az árak csökkentek, ezért a mezőgazdaság évi növekedése is visszaesett.⁵ Nagy szerencséje volt azonban a hazai agráriumnak, hogy a Monarchia védett birodalmi piaca így is felvette az agrárfelesleg nagy részét. Súlyosbította viszont a helyzetet az 1880-es évektől terjedő filoxéravész, amikor is a tengerentúlról származó betegség miatt a magyar szőlők többségét ki kellett vágni, ami a borból élő társadalmi csoportokat igen érzékenyen érintette.⁶

2. A foglalkozási szerkezet változása

Nézzük meg a továbbiakban, hogy a fent jelzett európai és országos gazdasági tendenciák hogyan jelentek meg Pécs városában, egyáltalán milyen szerepe volt az agráriumnak a pécsi társadalom életében. Pécs szabad királyi város a 19. század első felében egy olyan város volt még, ahol a mezőgazdaság, a kereskedelem és az ipar együttesen adta város gazdasági jelentőségét. Az 1850-es évektől azonban minden megváltozott: az ipari növekedés felgyorsult, ami a dualizmus korszakában tovább erősödött. Ez jól látszik a foglalkozási adatokban is.

1. táblázat. A keresők foglalkozási szerkezetének változása Pécsen (1869–1910)

Table 1.: Sectoral Changes of Income Earners in Pécs 1869–1910

Foglalkozási ág	1869-ben (fő)	1869-ben (százalékban)	1910-ben (fő)	1910-ben (százalékban)
Östermelés	1 962	17,0	1 714	7,2
Bányászat	1 025	8,9	1 303	4,3
Ipar	3 625	31,4	8 558	35,8
Kereskedelem, szállítás, hitelélet	730	7,6	2 911	12,2
Értelmiségi	590	5,1	1 852	7,8
Személyes szolgálat	2 902	25,1	3 135	13,1
Egyéb	714	6,2	4 390	18,4
<i>Keresők összesen</i>	<i>11 548</i>	<i>100,0</i>	<i>23 973</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Népszámlálás (1871) és Népszámlálás (1913) adatai alapján összeállítva

Látható a táblázatból, hogy a keresőket tekintve 1869–1910 között az östermelésből (mezőgazdaságból) élők aránya 17%-ról 7,2%-ra csökkent. Az aránycsökkenéshez azonban hozzá kell tennünk, hogy ha az abszolút számokat tekintjük, akkor a keresőket illetően sokkal kisebb a csökkenés, hiszen míg 1869-ben 1962, addig a háború előtt még mindig 1714 ember dolgozott a mezőgazdaságban. Vagyis a pécsi mezőgazdaság ebben a korban egy viszonylag stabil ágazat volt, hiszen egy félévszázad alatt a mezőgazdasági keresők létszáma mindössze 5%-kal csökkent. Az aránycsökkenés nyilvánvalóan azzal kapcsolatos, hogy 1869–1910 között a város népessége több mint kétszeresére emelkedett, s a munkaerő-növekmény főleg az iparban és a szolgáltatás különböző területein (kereskedelem, pénzügy, oktatás stb.) jelent meg. Azt is hozzá kell tennünk – s erre a továbbiakban bőven láthatunk eseteket –, hogy az agrárkeresők számának lassú csökkenését alapvetően nem a tradicionális ágazatváltási folyamatok okozták, ebben a legnagyobb hatása az elementáris erővel megjelenő filoxéra járválynak volt.

3. A földbirtoklás sajátosságai Pécsen

Az 1890-es évek közepén a városhoz tartozó terület 12 245 holdat tett ki.⁷ Tapasztalataink szerint a fallal körbevett szabad királyi városok területe nem sokat szokott változni. Ennek legfontosabb oka, hogy a városokat általában nagybirtokok vették körbe, vagyis a városi terület kiterjesztésének határai voltak. Pécs város körül keletről, északról és délről egyházi nagybirtokok terültek el, amelyek ráadásul olyan kötött birtokok voltak, amelyeket nem is lehetett értékesíteni. A püspökség, a káptalan, a székesegyház és a papnevelde hatalmas uradalmi nagyrészt körbevették a várost. Néhány rövid szakaszon világi uradalmakkal is határos volt Pécs: nyugaton a pellérdi uradalom 1860-ig a Czindery, majd a Wenckheim, illetve a Brázay család tulajdonában volt; délkeleten az üszögi uradalom 1849-től a Biedermannoké, 1884-től pedig Gross családé volt.

A mezőgazdaságilag hasznosítható plusz földeket a városi területen belül kellett keresni. E területek növelése érdekében fontos lépések történtek a mocsarak lecsapolására. A város déli területein fekvő, főleg a Pécsi-víz menti földekre nagy szüksége volt a lakosságnak. A vizek szabályozása a polgárságnak és a környék uradalmainak is érdeke volt, hiszen a várost délnyugati irányban elhagyó patak vette föl a környék vizeit is. Az 1820–30-as években a város megásatta a patak medrét.⁸ Ekkor tűntették el a város déli szélén meghúzódó mocsarat (Tüskés).⁹ Fontos eleme volt a szabályozásnak a vasútépítés is. 1868-ban a Pécs–Barcs vasút a város legmélyebb részén épült ki, ahol meg kellett oldani a Pécsi-vízbe északról és délről befolyó vízfolyások problémáját. A változásokra érdemes felidézni Fényes Elek azon megjegyzését, miszerint Pécs *„Szántóföldjei; valamint rétjei igen termékenyek, s a rónán haszonvehetetlen darab alig van, kivált mióta a város a réteket árkokkal keresztülhuzatván, a posványosságokat kellemes kaszálókká változtatta.”*¹⁰

Nem segítette a városlakók mezőgazdasági termelését az sem, hogy a városban lévő belterület folyamatosan szélesedett. 1854–1895 között mintegy 27%-os növekedést látunk, a belső terület nagysága 1895-ben már 641 holdat (5,2%) tett ki. A növekedésnek több oka is volt. Egyrészt a városi lakosság ebben az időszakban megduplázódott, amely újabb és újabb házhelyek kialakításának igényét hordozta. A szaporodás hatására a külvárosok lakott területe elkezdett kifelé csápszerűen terjeszkedni. De nagy szerepe volt a területi bővülésben az iparosodásnak is, hiszen az 1850-es évektől egyre több üzem jött létre. (A Zsolnay fokozatosan bővült, a Hamerli kesztyűgyár új telephelyre költözött, elindult a bőrgyár, de ott voltak a malmok, a téglagyárak, a sörgyárak stb).¹¹ Világosan érzékelhető tulajdonosi-vállalati stratégia, hogy igyekeztek a munkások egy részét közvetlenül a gyárak mellett tartani, ahol számukra lakásokat építettek.¹² Emeljük ki még az új városrészt, Pécs-bányát, ahol a Dunai Gőzhajózási Társaság (DGT) épített lakásokat, s ahol a századfordulón már csaknem 4200 lakos élt.¹³ A korabeli városi térképekről¹⁴ is látszik, hogy Pécs „megtelt” épületekkel: üres telkek, foghíjak egyre kisebb mértékben fordultak elő a belterületen. Mindez sok helyen csökkentette a művelt földek méretét. A belterületen kívül eső földek nagy része (11 604 hold) ugyanakkor mezőgazdaságilag hasznosítható volt.

A birtokszerkezet fontos vonása, hogy az országra tipikusan jellemző nagybirtokmodell a városi határokon belül nem jelenhetett meg; a várost alkotó birtokrendszer (a városi komunitáshoz tartozó erdőt leszámítva) alapvetően kisbirtokosi jellegű volt. Pécs határain belül egyetlen nagyobb birtok volt csak, mégpedig magának Pécs városnak a földje, amely 5107 holdas, négyötöd részben erdő volt.¹⁵ Pécs régi problémája volt, hogy nem voltak olyan arisztokrata lakosai, akik jelentős vállalkozásokkal, helybeli birtokaikat felhasználva hozzá tudtak volna járulni a város felemelkedéséhez.¹⁶ Pedig sok arisztokratának volt itt lakása, így például a Somssich, a Majláth, a Schmidegh grófoknak, a Wenckheim és Tallián báróknak, de említhetnénk a nem főrangú, de sok ipari, kereskedelmi és pénz-

ügyi vállalkozást fundált Czindery Lászlót is.¹⁷ A nagybérlők közül említsük meg Nádosy Kálmánt és Mándy Samut, akik egymást követően többek között a hg. Esterházy-család szentlőrinci uradalmának voltak bérlői;¹⁸ mindkettőjük esetében a megyei és városi megbízatások betöltése növelte a befolyást. Egy 1902. évi számvevői jelentés szerint Pécssett 80 holdnál nagyobb földdel a város, a püspökség, a székesegyház, a DGT, Scholz Gyula, Jankovits Hugó örökösei és Mattyasovszky Jakab bírt.¹⁹ Az említett személyek a város gazdag és befolyásos köreihez tartoztak.

Nagybirtok hiányában Pécs földbirtokszerkezetének meghatározó eleme a kisbirtok maradt. 1895-ben az erdők és belső telkek nélkül vett 7323 holdnyi területen 2292 gazdasági üzem működött. Egy üzemhez átlagosan 3,2 hold föld tartozott, amely igen alacsony érték. Megerősíti ezt egy 1901. évi felmérés is, amely szerint a városban található gazdaságok apró egységekből álltak. Ekkor a tulajdonban bírt 517 földbirtokból 126 darab 1 hold alatti, 210 pedig 1–5 hold közötti volt.²⁰ A 19–20. század fordulója felé Pécs határában viszonylag kevés földet adtak bérbe.²¹ A kisbirtokosi rendszer, s főleg a szőlőtulajdonlás az országos tendenciáknak megfelelően nem nagyon igényelte a bérleti üzemeltetést, a tulajdonos által végzett művelés, s annak főleg az egyes évszakokhoz kötődő szakaszos, s relatíve nem sok időt feltételező jellege biztosította a jövedelmeztetést. Pécs földjeinek művelési rendszere adekvát kifejezője volt a kisbirtokosi jellegnek. 1895-ben az erdő dominanciája mellett a szántó (2660 hold) és a szőlő (2503 hold) volt a legkiterjedtebb művelési ág.

A város területéből az erdő foglalta el a legnagyobb részt. A századforduló idején kb. 4300 hold erdőséggel rendelkezett Pécs városa. A városi erdő nyugaton Szentkút településtől, északon Orfűig és Bánosig, a papnevelde ottani erdejéig terjedt; kelet felé haladva Mánfáig, majd pedig a sásdi országút mentén Szabolcsig, a DGT tulajdonát képező területig tartottak. Az erdők déli határát a szőlőhegyek adták.²² A városi erdő egybefüggő terület volt, bár több részét különböztették meg a korabeliek. Ilyen egységnek számított például a Tettyétől nyugatra lévő, vagyis a Mecsek déli lejtőin lévő erdő; a belső vagy középső rész, amely a Bányatelep felé irányult, s több völgy vágta szét, mint például a Lámpás-, a Kantavári vagy a Hangyás-völgy; illetve külön vették a leírásokban a hátsó erdőrészt, amely a várostól nyugatra terült el, amelyben például a Büdöskúti-völgy bírt komolyabb vízforrással.

4. Termelés és gazdálkodás

A szántóföldi növénytermelés. A 19. század vége felé a város területének 22%-a (2660 hold) volt szántóföld. A szántók nagysága 1876–1895 között egyértelműen növekedett. A szántók a várostól nyugatra, keletre és délre eső vidékeken terültek el, egy kortárs szerint: „többnyire szelíd lejtőjű dombvidék, de egyes részeiben szép síkok is találhatóak”.²³ A szántók több száz tulajdonos között oszlottak meg. Általában agyagos földek voltak, amelyben igen sokoldalú termelési tevékenységet lehetett folytatni, gyakorlatilag szinte minden megtermett benne. A kisbirtokosi jelleg ugyanakkor szinte kizárta, hogy gépesített, váltógazdálkodással működő, magas termelékenységű üzemek jöhessenek létre. Ki kell emelnünk azonban, hogy még ennek ellenére is magas hozamokat láthatunk, így például a búzatermelés esetén jóval nagyobb volt a hozam, mint az amúgy hasonlóan jó adottságú egyéb vármegyei vidékeken.²⁴

2. táblázat: Búzatermés és területi átlagai Pécssett és a környező járásokban 1901-ben**Table 2.: Quantity of Wheat Produced and Its Regional Average Prices in Pécs and nearby Districts in 1901**

Területek	Összes gabonatermés (métermázsa)	Gabonatermés (métermázsa/kat. hold)
Pécs tjv.	8 540	10,0
Baranyavári járás	144 683	7,0
Siklósi járás	130 611	7,0
Mohácsi járás	131 342	8,5

Forrás: Agrárösszeírás (1903): 74–75. old. adatai alapján szerkesztve

A korszakban a legfontosabb gabona egyértelműen a búza volt, hiszen a piac ezt igényelte leginkább. A többi gabonafajta, így a zab, az árpa és a rozs termelése együttesen is messze elmaradt a búzától. Érdekes kiemelni azonban azt is, hogy az árpa, a rozs és a zabtermelés esetén is érvényesültek a jó talajadottságok, e téren is magas hozamokat láthatunk; e gabonák esetében is 10–25%-kal is magasabbak voltak a helyi termésátlagok, mint a legtöbb dunántúli vármegyében, avagy város környéki birtokon.²⁵

A gabonaföldek az összes szántónak a felét sem foglalták el. Mellettük igen nagy jelentősége volt a kukoricatermelésnek: Pécssett a századfordulón 1360 holdon termeltek kukoricát, amely terület meghaladta gabonaföldek méretét. A jelenség mögött a korábbi gabonaválság lenyomata mellett látnunk kell a piaci kereslet növekedését, a néptáplálkozást, de legalább ennyire a pécsi – később részletezendő – állattartás szélesedését, a sokszorosára növekedő sertéstartást. A tengeri termelésében a hozamok értékei mintegy 30–40%-kal múlták felül a járási összesített mutatókat. Termeltek még a pécsiek földjeikben burgonyát (31 holdon), takarmányrépát (40 holdon), valamint különböző pillangós növényeket, így búkkönyt (75 holdon), lóherét (135 holdon) és lucernát (45 holdon).²⁶ Bár az országban már terjedt a műtrágyahasználat, nyilván a pécsi kisbirtokrendszer lehet a magyarázata, hogy 1895-ben még csak két olyan gazdasági üzem volt, ahol műtrágyát használtak a műveléshez.²⁷

Mindez azt mutatja, hogy a századfordulóra a pécsi szántógazdálkodásban az intenzifikáció elemei egyértelműen jelen voltak. Ebben az időben az ország mezőgazdasági struktúrájában még egyértelműen a monokultúras búzatermelés dominált. Természetesen a városok és a városkörnyéki mezőgazdaság mindig is különbözött a nagyobb szántókkal bíró falusi vagy mezővárosi modelltől. A városokban (a piacközpontokban) a jelentős élőkommunkaerő-felesleg miatt is a munkaigényesebb kapásnövény-kultúrák fontos munkaerő-lekötő funkciót tölthettek be, míg az extenzívebb termelési övezetek a városoktól távolabb helyezkedtek el.²⁸ Nem véletlen tehát, hogy Pécs városában is a kapásnövény- és a takarmánynövény-termelés szélesedett ki.

Állattartás – állattenyésztés. Az állattartást szolgálták azok a rétek és legelők, amelyek területe 1895-ben 1558 holdat tett ki. A várostól főleg délre helyezkedtek el a kaszálórétek, amelyek minőségéről a kortársak általában nagy elragadtatással beszéltek.²⁹ A Pécsi-víz mentén lévő rétek piaci értékét a lakott területekhez való közelségük is növelte. Javította e földek minőségét, hogy néha a felduzzasztott malomárok vizét is ráengedték, illetve még a rétek trágyázására is van példa. Ha az időjárás megengedte, évi két-háromszori kaszálás révén használhatták a réteket. A jó minőségű rétek néha többet értek, mint a szántók, így pl. 1894-ben a rétek holdját 500–1000 Ft-ra, ezzel szemben a szántókét csak 300–800 Ft-ra becsülték.³⁰ A rétekről begyűjthető szálas takarmány a dunántúli területekhez képest közepes hozamú volt: a pécsi termés mennyiségi átlagát tekintve elmaradt a baranyai és a somogyi átlagtól, de nagyjából egybeesett a tolnai és a zalaival. A termék értékét vizsgálva jobb a kép: a dunántúli vidékekkel összehasonlítva kétségkívül a felső szegmensbe kerül a pécsi rétek hozama.³¹

Hasonlóan fontosak voltak a legelők is. Ezek Pécs területéből 1895-ben 583 holdat foglaltak el, de későbbi adatok is nagyjából 550–600 hold között jelzik méretüket.³² A rétekhez hasonlóan a legelők is jó minőségűek voltak. Korabeli leírások szerint a probléma csupán a pusztajelleg volt: a legelőkön nem voltak fák, fasorok, ahova az állatállományt a tűző napsütés elől el lehetett volna rejteni. A pécsi közlegelőt kb. ezer szarvasmarha és sertés, s pár tucat ló és kecske használhatta a század vége felé. A korábban jelentős birkatartás lassan kihalóban volt Pécsen, a tartott állomány száma már csak 300–400 darab között mozgott.³³ A legelők fontosságát növelte, hogy a város megtiltotta a belterületi szarvasmarhatartást, a tehenészetek működését, így azok a külvárosokba és a peremterületekre szorultak vissza.

Az országos tendenciáknak megfelelően Pécsen is megindult a szarvasmarha-fajtaváltás: a 19. század végén a tartott állatok között döntő többségben voltak már a nyugati fajták. A gazdák elsődleges igénye a tej volt, éppen ezért általában jól tejelő keverékfajták alakultak ki; 1895-ben az összeírt állomány mintegy 75%-a tehenből állt. A statisztikai összeírás szerint az állomány mintegy felét a pirostarka tette ki, mellette voltak még a magyar erdélyinek, a mokány vagy riskának, a borzderesnek és „egyéb színesnek” nevezett fajták.³⁴

Pécs közlekedés-földrajzi pozíciója, valamint a város piacközponti szerepe miatt a lóállomány jelentős volt, s ez főleg akkor igaz, ha a szarvasmarha-állományhoz viszonyítjuk. 1895-ben összesen 907 lovat tartottak a pécsiek, amely állományból mén 12, kanca 221, míg herélt ló 674 darab volt. Minden bizonnyal arról van szó, a helyi szállítás, a közlekedés nélkülözhetetlenné tette a lovak tartását, nem is beszélve arról, hogy Pécs híres kereskedő hely is volt. A lótartás jelentőségét mutatja az is, hogy viszonylag sok lófogatot írtak össze: a statisztika szerint egyes fogatból 46, kettesből 315 darab, hármásból 29 volt a városban.³⁵ Igen jelentős volt a bérkocsis vállalkozások száma a városban. A lótartás egyre fontosabbá vált, amit jól mutat, hogy Pécsen 1911-re megduplázódott az állomány (1799 darab).³⁶

A 19. század végén feltűnő a sertéstartás alacsony volumene: a 600–700 darabos állomány más városokhoz képest nem sok, főleg akkor, ha a 2292 gazdasági üzemegységre gondolunk.³⁷ Viszont másfél évtized alatt érdemi átalakulás ment végbe: a háború előtt már 3256 darabos állományt találunk.³⁸ Jelentős sertésmennyiség került Pécsre a külső piacokról is: „*A szorosabb értelemben vett sertésenyésztésről szó éppen nem lehet, csakis üzleti szempontból veszik meg a hetivásárookra behajtott süldőket és malaczkokat, hogy azokat néhány hó lefolyása után jó pénzért eladják...*”³⁹ Ez nyilvánvalóan mutatja Pécs kereskedelmi jellegét is. A húsellátáshoz kapcsolódik, hogy a város 1901-ben létrehozta saját közvágóhidját, ugyanakkor az 1880-as években megalakult Pécsen egy sertéshizlalo részvénytársaság is.⁴⁰

A mintegy 4100 darabos baromfiállományról szóló adatnak nem kell nagy jelentőséget tulajdonítanunk, viszont mutathatja azt, hogy a belvároson kívüli területeken a húsfogyasztás szempontjából fontos tényező lehetett a mindennapi megélhetésben.⁴¹ Említettük már a juhállomány visszaszorulását, ugyanakkor megjegyezzük, hogy a belterületi házaknál nevelt, tartott egy-egy kecske tipikus jellemzője volt a háztartásoknak.

Az erdőgazdálkodás. Az erdők területe is sokat változott az idők során. Jelentős részét kiirtották, így nagy kopár pusztaságok voltak a jókora kiterjedésű erdőségben. De voltak az erdőkben legeltethető területek, méhészkedésre alkalmat adó terek stb. Az erdő sokfajta megélhetési lehetőséget biztosított. Volt két menedékház, egy 16 holdas honvédségi lőtér, valamint az utak és kőbányák területe is kitett 27 holdat. Legfontosabb fafajta a tölgy, a bükk, cser és a gyertyán volt, de kis részben előfordult a juhar, a barkócza, az ihar, a szil, a kőris, a cseresznye, a hárs, vadkörte, a rekettye és a nyár is.⁴² Mesterséges telepítés révén –

amit főleg a vasipari faszén-szükséglet, valamint a lakossági fűtőanyag kielégítése miatti erdőirtások kényszerítették ki – megjelent a pécsi erdőben a szelídgesztenye, az erdei fenyő, a fekete fenyő, az akác, a mandula és a dió. A 19. század végén még becsülni sem lehetett pontosan, de sokszor felbukkan a különböző jelentésekben, leírásokban, hogy kimeríthetetlen bányák vannak a pécsi erdők alatt.⁴³ Az erdőterület persze nem volt mindig sértetlen. A DGT 1857-ben megvett a város földjéből 90 holdat. Később a Nagy István polgármester időszakában kötött szerződés szerint hozzájutott a bányavállalat 1 millió forintért 380 hold erdőhöz, amelyen joga volt bányák kutatására és megnyitására. Együtt járt ezzel a joggal a DGT számára 3000 fa kivágása és a területen lévő vízforrás használata.⁴⁴ Az erdőkben lévő kő- és kavicsbányák szolgáltatták alapját a porcelángyártásnak, így például a Zsolnay-gyár is bérelt agyagos területet.⁴⁵ A városi üzemek, intézmények, valamint a lakosság ellátására jelentős fakitermelés folyt. Ez a korszak volt a rendszeres erdőgazdálkodás kialakulásának időszaka, amit az is mutat, hogy kétségtelenül jelentős állománypótlások is előfordultak már a 19-20. század fordulóján.

A pécsi erdő gazdag volt vadban. A vadállomány főleg őzből, nyúlból, borzból, átvonuló vaddisznóból, fogolyból, erdei szalonkából állt. A város tilalmazta a szabad vadászatot, azt csak engedéllyel, az év meghatározott időszakában lehetett végezni. A város a szociálisan rászorulóknak esetében hetente egyszer-kétszer engedélyezte hulladékfa gyűjtését, de kizárólag kézzel, fűrész nélkül végezheték ezt a tevékenységet. Ez zavarta a vadállomány nyugalma, ami miatt az sokszor más helyekre kényszerült vándorolni. Az erdőség kapcsán a városi népesség néhány helyen – mint például a bányatelepi lakosság a szentkúti vidéken – kisebb számú marhatartásra, legeltetésre is kaphatott lehetőséget.⁴⁶ A mecseki erdőségek adták a lehetőséget a méhészkedésnek, ami azonban nem volt nagy volumenű.

Szőlőtermelés – borászat – filoxéra – rekonstrukció. A dualizmus hajnalán a pécsi gazdaság egyik lába a szőlőgazdálkodás és az ebből következő borkereskedelem volt. Egészen az 1880-as évekig a szőlőgazdálkodás pozíciója nem is volt veszélyben. Ezt jól mutatja egy 1894-es leírás, miszerint a pécsi szőlőkben „a hajdani jólétet bizonyító palotaszerű présházak” vannak.⁴⁷ A szőlők területe folyamatosan növekedett: az 1860–70-es években Pécsen 1900–2000 hold, az 1890-es évek közepén 2500 hold szőlő volt már.⁴⁸ A régóta itt élőknek szinte mindig volt szőlője, még a nagyobb gyárakkal rendelkező vállalkozók (Zsolnay Vilmos, Engel Adolf, Hamerli János stb.) számára is igen fontos volt szőlő.⁴⁹ 1902-ben 10 holdnál nagyobb szőlője hat pécsi lakosnak (Sillay Béla, Teleki Zsigmond, Jankovits Hugó örökösei, Siptár Lajos, Erreth János és Lajos) és a DGT-nek volt.⁵⁰ Közülük is kiemelkedett a 35 holdas Jankovits-birtok.⁵¹ Volt a pécsi lakosságnak egy olyan rétege is, amely kizárólag a tulajdonában lévő szőlőből élt, s ha valamiért (katonaság, betegség stb.) kiesett a termelésből, akkor nehéz jövedelmi helyzetbe kerülhetett.⁵² A pécsi szőlők alapvetően kisbirtokok voltak. Pécsen 1909-ben a 2776 szőlőtulajdonosból 2016 (72,6%) 1 holdon aluli, 638 tulajdonos (23%) 1–2 hold közötti, 101 tulajdonos (3,6%) 2–3 hold közötti, 21 tulajdonos (0,8%) pedig 4 hold feletti szőlővel rendelkezett, vagyis egyértelmű a kisbirtok túlsúlya.⁵³ Fontos volt a nagykereskedelem is. Pécsen az 1880-as években 4 bornagykereskedő és 19 borkereskedő működött, akik közül nyolcan foglalkoztak szőlő- és bortermeléssel is.⁵⁴ Még amikor Ausztriában jó szüret is volt, a pécsi borkereskedők akkor is el tudták adni az árujukat a külső piacokon. Elindult a pécsiek részéről a borpalackozás is, több pécsi termelő (Littke, Szeifricz stb.) is foglalkozott ezzel.⁵⁵ Ne felejtjük el, hogy a szőlő azon túl, hogy presztízsnak számított, az egységnyi területre eső legjobban fizető mezőgazdasági ágazatot jelentette az 1880-as évek előtt.⁵⁶

A szőlőgazdálkodásra a valaha volt legnagyobb csapást a filoxéra-betegség és a másfél évtizeddel később megjelenő peronoszpóra mérte. A filoxéra a tengerentúlról származott, az országban először 1875 körül jelent meg a déli vidékeken, de az 1880-as évek közepére

már az ország legkülönbözőbb pontjain is észlelték. Nem nagyon volt hatékony védekezés ellene.⁵⁷ A helyi sajtó 1887. május végén adott hírt először a betegségről, amikor is Horváth Antal ügyvéd észlelte a vele szomszédos Göppel Márton hentes tulajdonában lévő szőlőben a filoxérát. Nem véletlenül írta az egyik helyi újság, hogy „*A szőlősgazdák réme, a szőlő esküdt ellensége a phylloxera betette lábát a mi szőlőterületeinkre is*”.⁵⁸ Júliusra már a legjobb helyeken, így a bálcsi és a szkókói területeken is jelentkezett a rothadás, augusztusban pedig a legjobb termőterületen, a Makár-hegyen is felütötte fejét. A lavina megállíthatatlan volt, a filoxéra 1887–1893 között csaknem teljesen kipusztította a szőlőket, a századfordulóra a korábbi szőlőkből alig 2% maradt meg.⁵⁹ Ezzel viszont a pécsi társadalom jelentős része elvesztette egyik fontos jövedelemforrását.

A város részéről is kényszerlépésekre volt szükség. Az országosan is ajánlott amerikai szőlőtelepet 1888-ban állította fel a város. Itt kísérletezték ki és állították elő azokat a szőlővesszőket, amelyekről a gazdák vásárolhattak és a telepíthettek. A kikísérletezett, termesztett fajták többsége direkt termő volt, vagyis olyan szőlő, amelynek termése és bora egyaránt élvezhető és ugyanakkor alanynak is alkalmas. A telep fő feladatát az alanyfajták európai nemes fajtákkal való beoltásával új fajták kikísérletezése jelentette.⁶⁰ A kísérletekben vezető szerepet játszott Horváth Antal (amúgy ügyvéd, numizmatikus, archeológus), a pécsi szőlők megújítója, aki 1892-ben kezdte el tevékenységét.⁶¹ A városi szőlőtelep teljesítményére jellemző, hogy az 1890-es években évente több százezer gyökeres és sima vesszőt adott el a gazdáknak, ami a század vége felé már túlkínálatba ütközött, hiszen az országban máshol is hasonló újító programok futottak. Végül is a szőlőtelepet némi vajúadás után 1917-ben zárták be, de feladatát teljesítette. De az új szőlőfajtákkal való bánásmód új tudást is feltételezett. A megoldást a Baranyavármegyei Gazdasági Egyesület szorgalmazta, amikor a földművelésügyi minisztert kérte egy Pécsen felállítandó alsó fokú, szőlőmunkásokat képező iskola felállítására. Ebből lett a vincellériskola, amely 1896. március 1-jén nyílt meg az Ágota utca 1. szám alatt.⁶² Fenntartásához az állam évi 2500 korona segélyt adott, ami kiegészült a Pécsi Takarékpénztár 10 000 forintos alapítványának éves kamataival, míg a város finanszírozta a hiányzó 7500 forintot. Az iskola rendelkezésére állt kísérletezés céljára a 16 holdas amerikai szőlőtelep, a szőlősgazdák szövetkezetének telepe, s végül a már regenerált, s a még regenerálandó egész pécsi szőlőterület.⁶³ Az amerikai szőlőtelepnek kellett volna a városi önrészt kitermelni, ám a századforduló után a telep arra már nem volt képes, így állandó finanszírozási problémák merültek fel. Végül is az iskola eredeti funkcióját elveszítette, hiszen az új szőlőművelési ismeretek elterjedtek, így az iskola a 20. század első évtizedének végén megszűnt. 1896–1907 között összesen 178 vincellér végzett a pécsi intézményben.⁶⁴

A szőlőrekonstrukcióhoz a pécsi kisbirtokosoknak sem nagyon maradt más lehetőség, mint az állami kedvezményes kölcsönök felvételével újratelepíteni szőlőjüket. Szakirodalmi adatok szerint a kedvezményes hiteleket pécsi gazdák vették először igénybe.⁶⁵ Érdekessé, hogy Baranya megyében, főleg a minőségi gazdálkodást folytató uradalmi gazdaságokban (Dárda, Bellye, Szentlőrinc, Helesfa stb.) a pécsi beavatkozást jóval megelőzve már aktívan és eredményesen foglalkoztak a filoxéra elleni fellépéssel.⁶⁶ Pécsen az 1890-es évektől indulhatott meg az újjátelepítés. Az Iparkamara jelentése szerint 1891-ben 70 holdat, 1894-ig 200–300 holdat telepítettek újra, ám a munkák felgyorsultak, s így nem véletlenül, hogy a századfordulón kiadott statisztikai évkönyv adatai szerint a korábbi szőlők csaknem 60%-át sikerült újjátelepíteni: 1901-es adataink szerint 1292 holdon volt már szőlő, ugyanakkor a filoxérával ellepített terület már csak 30 holdnyi volt.⁶⁷ Az ekkor 1292 holdas összes szőlőterületből direkt termő fajtákkal 3 hold, még be nem oltott szőlőfajtákkal 270 hold, beoltott szőlőfajtákkal pedig 989 hold volt beültetve. A szőlőrekonstrukció teljessé azonban sohasem válhatott, viszonylag sokan voltak, akik lemondtak a további

szőlőtermelésről: a későbbi adatokkal való összehasonlításból kiderül, hogy a pécsi szőlők területe a filoxéra előtti időszakhoz képest mintegy 15%-kal csökkent. Tény azonban, hogy a rekonstrukció ideje alatt Pécssett minőségi megújulás zajlott le. Joggal állapítja meg a szakirodalom, hogy a változások hatására elterjedtek a nemesebb fajták, jobb lett a talajművelés, a forgatásos telepítés, rendszeresebb lett a trágyázás, a karózás, a soros ültetés, az őszi takarás, a metszés, a többszöri kapálás, a peronoszpóra elleni permetezés is gyorsan terjedt, s jobb lett a borkezelés is.⁶⁸

A filoxéravész egyrészt hatalmas jövedelemkiesést hozott a lakosságnak, amihez hozzájárultak még a szőlőrekonstrukciós költségek, s ráadásul a napszám is egyre drágábbá vált. Azzal is szembesülni kellett, hogy a homoki szőlők hozamai jóval magasabbak voltak, mint a pécsi hegyvidéki szőlőké. A 20. század első évtizedében igen ingadozó bortermést és borárakat lehet látni, ami szintén nem erősítette a pécsi bortermelők pozícióját. 1908-ban 48 340 hl bor termett Pécssett, de egy évvel később mindössze 11 470 hl-t jelentettek be a városi adóhivatalnál.⁶⁹ Az adókat a szőlők után fizetni kellett, így nem véletlenül terjedt el az híres pécsi mondás, hogy „*Régen a szőlő házat hozott, ma házat visz*”.⁷⁰ A filoxérával a pécsi „*tüke*” életmódja jutott válságba: a tavasztól ősziig szőlőbe költöző, s ott művelést folytató, bort készítő, valamint a téli hónapokra a városba visszaköltöző, s iparral foglalkozó életmód válságáról van szó, hiszen a borbevételek lecsökkentek, s másfajta megélhetés után kellett nézni. Kétségtelennek tűnik azonban az is, hogy a városi társadalom értékrendjében a szőlő az évtizedes megpróbáltatások után lassan kezdte visszanyerni presztízsét, és a századforduló utáni időkben sokan próbálkoztak már szőlőterület megvásárlásával.⁷¹ Erre utal az is, hogy 1908-ban a dunántúli törvényhatósági jogú városok között Pécs szőlőterülete a maga akkori 1757 holdjával még mindig a legnagyobb méretű volt.⁷²

Kertészet, gyümölcstermelés. A polgárosodó Magyarország fogyasztói szokásaiban egyre jelentősebb szerep jutott a kertészeti termékeknek; ugyanakkor a pécsi agrártermelésben mindig nagy jelentősége volt a kertészeti és gyümölcstermelési ágaknak. A kortársak sokszor elragadtatással írtak a pécsi gyümölcstermelésről. A gyümölcstermelés terén nagyvolumenű és magas minőségű munka folyt. 1895-ben 93 555 gyümölcsfát írtak össze, ami többszörösen meghaladja a hasonló méretű városok számadatát. A pécsi gyümölcstermelésen belül meghatározó volt az őszibarack és a szilva termelése, a gyümölcsfa-állomány csaknem felét e két fajta tette ki. Mellette még említést érdemel az alma, a körte, a cseresznye és meggy termelése. A pécsi őszibarackról a kortárs véleménye is az volt, hogy az a város legértékesebb gyümölcsfajtája, s azon belül is különösen a franciabarack volt kivételesen jó minőségű. E gyümölcsfaj termelésében nagy szerep jutott a város főügyészének, Fekete Mihálynak, akinek nevét a határokon túl is ismerték.⁷³ A pécsi gyümölcs a helyi és a környékbeli vásárok állandó terméke volt, bár tartósítani nem nagyon lehetett, ám még így is igen nagy keresletre számíthatott. Pécssett kisebb kerttel általában minden földdel rendelkező gazda rendelkezett, de az elsődlegesen saját fogyasztást szolgált. Gyorsan terjedtek a zöldségtermeléssel foglalkozó kertészetek, s köztük is voltak olyanok, amelyek egy-egy termékre specializálódtak, s igen magas minőséget értek el. Pécs különlegessége a bolgárkertészetek révén alakult ki, amelyek az 1870-es évek vége felé jelentek meg. Az ide betelepülő bolgárok főleg a város nyugati részein telepedtek le. Működésük fontos jellemzője volt a vízigény: olyan helyeken telepedtek meg, ahol az öntözést biztosítani lehetett. A Magyarürögi- és Patacsi-víz mentén alakult ki az a terület, ahol intenzív, nagy előmunkaerőt igénylő termelést folytathattak, s amelynek eredménye révén a város piacain nagy tömegű zöldségfelét értékesítettek, s egyben a lakossági fogyasztást is átfomálták.⁷⁴

5. Összegzés

Elemzésünk egy olyan dél-dunántúli várost mutatott be, ahol a dualizmus korában az országos átlagnál sokkal gyorsabb volt az ipar fejlődése, s ahol a város egyre inkább valószínűségi regionális központi funkciókhoz jutott. A gyors iparosodás hatására Pécsen a 20. század elejére a gyáripar, a tradicionális kisipar, valamint a szénbányászat dominálta a gazdasági rendszert. A képet ugyanakkor árnyalja, hogy a mezőgazdaság a foglalkoztatásban és a jövedelemtermelésben ugyan teret veszített, ám mégis fontos ágazata maradt a helyi gazdaságnak. A 19. század közepén a bor a város lakosainak még a legfontosabb terméke volt. Az iparosodás és annak növekedő jövedelemtermelő képessége miatti munkaerő-elszívás, a gabonaválság és a filoxéra hatásaképpen azonban a pécsi agrártevékenység lassan háttérbe szorult, viszont továbbra is fontos maradt a városlakók számára kiegészítő jövedelemforrásként és olcsó fogyasztási lehetőségként. Áttételesen persze mindenki részesült a városban megtermelt mezőgazdasági termékekből: a lakosság a saját előállítású termékek fogyasztásán túl kihasználhatta a vásárok és napipiacok működését; az élelmiszeripari vállalatok (malmok, tejipari cégek, vágóhid stb.) alapozhattak a helyi agrártermelésből származó nyersanyagra; a város pedig az erdők és egyéb bérbeadható területekből jelentős forrásokat nyert saját intézményei és közüzemei finanszírozására.

JEGYZETEK

1. Bairoch, Paul (1990): 53–54. old.; lásd még: Bácskai Vera (2002)
2. A szaporodó városmonográfiák közül lásd például: Kaposi Zoltán (2009) munkáját.
3. Kaposi Zoltán (2005): 375. old.
4. Orosz István (1979): 1054. old.; Vörös Antal (1978): 295. old.
5. Komlos, John (1990): 62. old. táblázat adata.
6. Feyér Piroska (1970); illetve Beck Tibor (2005): 19. old.
7. Mezőgazdasági statisztika (1897): 142. old.
8. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BML) XV. 9. 65. doboz. Pécs kataszteri térképe, 1865.
9. Kiss Géza (1975): 236. old.
10. Fényes Elek (1851). Interneten: <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyesh/>
11. Kaposi Zoltán (2011): 55. old.; illetve Kaposi Zoltán (2006)
12. Viszonylag sok lakást épített a Zsolnay-gyár, valamint a DGT.
13. MNL BML. IV. 1407. Pécs város polgármesterének elnöki iratai. 161/1901. sz. jelentés alapján.
14. Lásd: MNL BML. XV. 9. No. 123. Pécs, 1892.; illetve BML. XV. 9. No. 137. Pécs, 1904.
15. Gazdacímtár (1897): 74–75. old.
16. Pécs ezer éve (1996): 179. old.
17. Czindery Lászlóról lásd: Kaposi Zoltán (2012): 55–82. old.
18. Parlamenti Almanach (1922) http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al922_27/320.htm
19. Források (2010): 152. old.
20. Agrárösszeírás (1903) adatai alapján.
21. Mezőgazdasági statisztika (1897): 1. kötet, 142–145. old. adatai alapján.
22. MNL BML XV. 9. 3. C. 65. doboz, 1854. Pécs
23. Ágh Timót (1894): 197. old.
24. Agrárösszeírás (1903): 74–75. old. adatai alapján
25. Agrárösszeírás (1903) adatai alapján szerkesztve
26. Agrárösszeírás (1903) különböző táblázatai
27. Mezőgazdasági statisztika (1897): 144–147. old.
28. Kaposi Zoltán (2002): 34. old.
29. Ágh Timót (1894): 197. old.

30. Ágh Timót (1894): 198. old.
31. Agrárösszeírás (1903): 60. old.
32. Mezőgazdasági statisztika (1897): 144–145. old.
33. Az adatokhoz: Mezőgazdasági statisztika (1897); Agrárösszeírás (1903)
34. Mezőgazdasági statisztika (1897): 144–145. old.
35. Ugyanott.
36. Állatösszeírás (1913): 26. old.
37. Mezőgazdasági statisztika (1897): 144–145. old.
38. Állatösszeírás (1913): 26. old.
39. Ágh Timót (1894): 199. old.
40. Pécs ezer éve (1996): 256. old.
41. Mezőgazdasági statisztika (1897): 145. old.
42. Ágh Timót (1894): 201. old.
43. Ugyanott, 202. old.
44. Babics András (1952): 28. old.; illetve DGT (1894): 2–3. old.
45. Rúzsás Lajos (1954): 56. old.
46. Ágh Timót (1894): 200. old.; lásd még: Kollwentz Ödön (1998) munkáját.
47. Ágh Timót (1894): 198. old.
48. Keleti Károly (1875): 279. old.; Soproni Kamara (1878), ill. Mezőgazdasági statisztika (1897).
49. Rúzsás Lajos (1963). 292. old. adatai alapján egyszerűsítve, átalakítva.
50. Források (2010): 152. old.
51. Kovács András (1986): 31. old.; lásd még: Jeszenszky Ferencz (1884) adatait.
52. Források (2010): 156. old.
53. Nagy Imre Gábor (1996): 83. old.; illetve Források (2010): 153. old.
54. Pécs ezer éve (1996): 256. old.; a borkereskedőkről lásd még Lenkei Lajos (1922) leírásait.
55. Pécsi Kamara (1883): 40. old.
56. Keleti Károly (1875): 71–73. old.
57. A filoxerajárványnak széles körű irodalma van. Lásd: Beck Tibor (2006), Vörös Andrea (2005), a megyei viszonyokhoz Várady Ferenc (1896) stb.
58. *Pécsi Hírlap*, 1887. május 25.
59. Kovács András (1973): 285. old.
60. Nagy Imre Gábor (1996): 84. old.
61. Lásd: Vörös Andrea (2005).; Források (2010): 155. old.
62. *Borászati Lapok*, 1896. január 19.
63. Ugyanott.
64. Kovács András (1973): 283. old.
65. Feyér Piroška (1970)
66. Lásd pl. *Borászati Lapok*, 1897. szeptember 12.
67. Agrárösszeírás (1903): 101. old.
68. Lásd: Feyér Piroška (1970)
69. *Közérdek*, 1909. november 20.; *Borászati Lapok*, 1913. november 9.
70. A Pécsi Kereskedelmi- és Iparkamara 1907. évi jelentése alapján Nagy Imre Gábor (1996): 86. old.
71. Kovács András (1973): 285. old.; lásd még Rúzsás Lajos (1982) tanulmányát, amely a város egy ismert és nagy karriert befutó bádogosmesterének, Csukás Zoltánnak a szőlővásárlásait és gazdálkodását mutatja be.
72. Thirring Gusztáv (1912): 273. old.
73. Ágh Timót (1894): 198. old.
74. Pécs Lexikon (2010): 1. kötet, 112. old. (A szócikkeket Gyenizse Péter és Kaposi Zoltán írták.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ágh Timót (1894): Emléklapok Pécs szabad királyi város múltjából és jelenéből. Pécs.
- Agrárösszeírás (1903): A magyar korona országainak 1901. évi mezőgazdasági termelése. Budapest.
- Állatösszeírás (1913): A magyar szent korona országainak állatlétszáma az 1911. évi február hó 28-iki állapot szerint. MSK. Új sorozat, 41. kötet. Budapest.
- Babics András (1952): A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest.
- Bácskai Vera (2002): Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest.
- Bairoch, Paul (1990): A hagyományos társadalmak urbanizációja (17–18. század). Világtörténet, 1990. 47–60.
- Beck Tibor (2005): A filoxéravész Magyarországon. Budapest.
- DGT (1894): Az I. Cs. K. Szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs melletti kőszénbányái. Pécs.
- Feyér Piroska (1970): Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Budapest.
- Fényes Elek (1851): Magyarország geographiai szótára I–IV. kötet. Pest.
- Források (2010): Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15. (Szerk.: Nagy Imre Gábor). Pécs.
- Gazdacímár (1897): A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. kötet. Budapest.
- Jeszenszky Kálmán (1884): Szőlőtulajdonosok névjegyzéke. Pécs.
- Keleti Károly (1873): Magyarország szőlészeti statisztikája 1860–1873. Budapest.
- Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest–Pécs.
- Kaposi Zoltán (2005): Transformation of the Hungarian Land Structure and the Agricultural Production in the Last Three Century. In: Erdei Ferenc III. Tudományos Konferencia I. kötet (Szerk.: Nagyné Fehér Irén). Kecskemét. 373–378.
- Kaposi Zoltán (2006): Pécs gazdasági változásai 1867–2000. Pécs.
- Kaposi Zoltán (2009): Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai (1743–1848) Nagykanizsa.
- Kaposi Zoltán (2011): Ipszerkezet és városfejlődés Pécsen a 19–20. század fordulóján. In: Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv, 2011. (6. évf.). 1. sz. 51–76.
- Kaposi Zoltán (2012): A nagybirtok modernizációjának lehetőségei a 19. századi Dél-Dunántúlon. In: A tudomány vonzásában (Szerk.: Kaposi Zoltán, Lendvai Tamás, Oroszi Sándor Pécs. 52–85.
- Kiss Géza (1975): A reformkori Pécs ábrázolása a korabeli irodalomban. In: Baranyai helytörténet-írás 1974–75. Pécs. 233–248.
- Kolwentz Ödön (1998): Pécs szabad királyi város erdeinek és az ott folytatott erdőgazdálkodásnak a története. Erdészettörténeti Közlemények, XXXVI. kötet.
- Komlos, John (1990): Az Osztrák–Magyar Monarchia mint közös piac. Budapest.
- Kovács András (1973): Adatok a pécsi filoxéravész történetéhez In: Baranyai helytörténetírás 1972. (Szerk.: Szita László) Pécs. 277–289.
- Kovács András (1986): A pécsi bosnyákok. Honismeret 1986. (14. évf.) 2. 29–34.
- Lenkei Lajos (1922): Negyven év Pécs életéből. Pécs.
- Mezőgazdasági statisztika (1897): A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Budapest. 1. kötet.
- Nagy Imre Gábor (1996): Fejezetek a pécsi szőlő- és borkultúra történetéből (1890–1914). In: Tanulmányok Pécs történetéből 2–3. (Szerk.: Vonyó József). Pécs. 81–91.
- Népszámlálás (1871): A magyar korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei I–II. Pest, 1871.
- Népszámlálás (1913): A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása 2. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest, 1913. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat 48. kötet.
- Orosz István (1979): Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedeiben. In: Magyarország története 1848–1890 (Főszerk.: Kovács Endre). Budapest. 1039–1118.
- Pécs ezer éve (1996): Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009–1962). Történelmi olvasókönyv (Főszerk: Márfi Attila) Pécs.

- Pécsi Kamara (1883): A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kerületét képező Baranya, Somogy és Tolna megyék továbbá Pécs szabad királyi városnak általános gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól 1882-ben. Pécs, 1883.
- Pécs Lexikon (2010): Pécs Lexikon I–II. (Szerk.: Romváry Ferenc). Pécs.
- Rúzsás Lajos (1954): A pécsi Zsolnay-gyár története. Budapest.
- Rúzsás Lajos (1963): Városi fejlődés a Dunántúlon a XVIII–XIX. században. In: *Értekezések 1961–1962.* (Szerk.: Babics András). MTA DTL. Budapest. 279–317.
- Rúzsás Lajos (1981): A kisüzemi szőlőtermelés és gazdasági jelentősége egy városi iparos gazdasági tevékenységében. In: *Agrártörténeti Szemle* 23. (1981) 3–4. szám, 542–545.
- Soproni Kamara (1878): A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagyméltóságú M. K. Földművelési és Kereskedelmi Miniszterhez intézett 1876-ik évi statisztikai jelentése. I. Sopron, 1878.
- Thirring Gusztáv (1912): A magyar városok statisztikai évkönyve. 1. évf. Budapest.
- Várady Ferenc (1896): Baranya múltja és jelene I–II. Pécs.
- Vörös Antal (1978): A mezőgazdaság. In: *Magyarország története 1890–1918* (Főszerk.: Hanák Péter). Budapest. 293–338.
- Vörös Andrea (1999): Borhamisítási botrány Pécsen a 19. század végén. In: *Az Előadások Pécs történetéből '96 és az Előadások Pécs történetéből '97 című konferenciák válogatott előadásai* (Szerk.: Font Márta–Vonyó József). Pécs. 123–132.
- Vörös Andrea (2005): A magyarországi borkereskedelem a filoxéra idején. Pécs, 2005. PhD-dolgozat. PTE BTK Történelem-tanszék. (Kézirat.)

BENKE GRÉTA¹–DR. KARCAGI-KOVÁTS ANDREA²

¹Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Számvitel szak MSc,
gretabenke@gmail.com

²adjunktus, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtan Intézet,
karcagi-kovats.andrea@econ.unideb.hu

EGY ATTITŰDVIZSGÁLAT EREDMÉNYEI A MAGYAR ÉS LENGYEL REJTETT GAZDASÁGRÓL

RESULTS OF AN ATTITUDE SURVAY ON HUNGARIAN AND POLISH HIDDEN ECONOMY

ABSTRACT

The fight against shadow economy and the reduction of its size and spread are important economic policy objectives today. The struggle against it is difficult not merely because the phenomenon is intentionally or unintentionally hidden from the authorities and agencies, but similarly, although a significant part of our society does not consider these hidden activities as acceptable examples to follow, in their mindset this is a potential and venial form of behaviour.

In our research, we investigated Polish and Hungarian people's opinion about the hidden economy. Our aim was to stay within the confines of an attitude study to shed light on what people's general attitude to the hidden economy was, whether they knew its definition and the activities included and whether they were aware of their social and economic impact.

To achieve our goal, we carried out a survey among Polish and Hungarian people. Our research analysed and compared the responses of 803 Polish and 2055 Hungarian people, furthermore, we created a composite indicator. In this indicator, we took account of the values of responses to those questions which measured the attitude of the respondents to the hidden economy.

Based on the results it can be concluded that a large part of the Polish and Hungarian people knows about most of the hidden activities, but the judgement of the phenomenon is quite different for each individual and shows uncertainty in both countries. The responses – regardless of nationality – reveal that human intentions and reality are dissimilar. This means that although the respondents consider it important to follow the rules and comply with the law, they are often participants of the black economy through their different activities.

Kulcsszavak: rejtett gazdaság, modern magyar gazdaság

Keynotes: hidden economy, economy of modern Hungary

1. Bevezetés

A világ számos országában kiemelt gazdaságpolitikai cél a rejtett gazdaság visszaszorítása, hiszen a jelenség felbecsülhetetlen károkat okoz a nemzetgazdaságok életében, számos negatív következménye van, de talán az egyik legkézzelfoghatóbb hatás a költségvetés bevételi oldalán tapasztalható. A rejtett gazdaság mérete országonként jelentős eltérést mutathat, de a következmények nagyon is hasonlóak lehetnek.

Írásunk célja annak feltérképezése, hogy hogyan viszonyulnak a lengyel és magyar emberek a rejtett gazdasághoz. A célunk megvalósításához egy kérdőíves felmérést készítettünk a

lengyel és magyar lakosság körében. Írásunkban a 803 lengyel és a 2053 magyar lakos válaszaiból képeztünk egy kompozit mutatót, amibe azon kérdésekre adott válaszok értékeit sűrítettük, amelyek a válaszadó rejtett gazdasághoz való erkölcsi viszonyulását mérik.

A rejtett gazdaság meglehetősen szerteágazó jelenség, ezért sok esetben vita tárgyát képezí annak definíálása és méretének becslése. A GDP tartalmaz becsléseket a rejtett gazdaság méretéről, ez Magyarországon „a 2000-es években a GDP mintegy 15%-át tette ki”.¹

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – ismertetünk néhány meghatározást abból a célból, hogy érzékeltessük a különbözőségeket és bemutassuk, hogy egy dinamikusan változó fogalomról van szó, ami a társadalmi, gazdasági szereplők magatartása és a körülmények változásával párhuzamosan módosul.

2. A rejtett gazdaság fogalma

A rejtett gazdaság meghatározására nincs formális definíció. Az idők folyamán számos kutató különböző szakkifejezéssel illette a jelenséget, Williams szerint 35 különböző kifejezés létezik, melyek mind a jelenség körülírására hivatottak.² Ennek oka nem más, minthogy eltérő lehet az, hogy ki mit érez ide tartozónak, milyen szempontból közelíti meg a fogalmat. A gazdaságpolitikai, statisztikai, jogi, adózás-ügyi, esetleg etikai vonatkozások mind előtérbe kerülhetnek.

Bélyó Pál munkáiban³ a következő vizsgálati nézőpontokat említi meg. A gazdaságpolitika a hasznosság elvét felhasználva az alapján osztályozza a rejtett gazdaságot, hogy hogyan hat a formális gazdaságra. Eszerint nem minden, a hivatalos statisztika által nem mért, gazdasági tevékenység tartozik a rejtett tevékenységek körébe. Ebből a szémszögből például a háztartásokban folyó élelmiszertermelés nem sorolható ide, azonban azok a gazdasági elemek, amelyek megrövidítik az államháztartás bevételeit, illetve GDP csökkenést okoznak akár közvetve akár közvetlenül, egyértelműen a rejtett gazdaságba tartozó tevékenységek körét bővítik. Ilyen például az adó- és vámfizetés elkerülése, a csempészet és a fekete foglalkoztatás is.

Statisztikai vonatkozásban kizárólag közvetett becslési módszereket lehet alkalmazni pontosan amiatt, mert a rejtett tevékenységek – ahogy a nevük is mutatja – nem látható gazdasági események. Így a nemzetgazdaság tényleges teljesítményét nem lehet mérni, egy része láthatatlan marad. „A közvetlenül nem mérhető gazdasági aktivitás összességét nevezik a statisztika által nem megfigyelt gazdaságnak, amely nagyrészt, de nem kizárólag az adócsaló, adóelkerülő vagy az illegális, a kriminalitás körébe tartozó aktivitást tartalmazza”.⁴ Schneider 31 európai és 5 Európán kívüli ország árnyékgazdaságának nagyságára végzett becsléseket. Ez alapján a vizsgálatunk idején a rejtett gazdaság mérete a GDP százalékában a következőképpen alakult: 2014-ben Magyarországon ez az érték 21,6%, Lengyelországban 23,5%, míg 2015-ben Magyarországon 21,9%, Lengyelországban 23,3% volt.⁵ Csomós és Kreiszné szerint a rejtett gazdaság elleni fellépés hatására hazánkban 2010 és 2015 között a feketegazdaság mérete a GDP több mint 1,5 százalékával csökkenhetett.⁶

Jogi szempontból vizsgálva rejtett gazdaságon azokat a gazdasági tevékenységeket értjük, amelyeket a törvény büntet, vagy azon törvényes gazdasági tevékenységek összességét, amelyeket törvénytelen keretek között folytatnak.

Az adózás-ügy szerint azok a jogsértések sorolhatóak az informális gazdasági elemekhez, amelyek a közterhek egy részének vagy teljes egészének megfizetésének elkerülésére hivatottak. Ez alapján minden olyan tevékenységet rejtettnek tekintenek, amely bár a termeléssel nem függ össze és a végzése során hozzáadott érték nem jön létre, de adóköteles. Azonban vannak olyan tevékenységek, amelyek a termeléssel szorosan kapcsolatba hozhatóak, de nem adókötelesek, mivel illegálisak, ilyen például a drogkereskedelem. Következésképpen adó-ügyi szempontból a meg nem fizetett adók és járulékok összegének megállapításával lehet megbecsülni a rejtett gazdaság méretét.

Etikai megközelítésben azt vesszük figyelembe, hogy a társadalom hogyan vélekedik az adott tevékenységről, mennyire fér bele értékrendjébe vagy éppen mennyire ítélik azt el, tehát a társadalmi megítélés alapján kategorizálhatunk.⁷

Ha kicsit alaposabban megvizsgáljuk azon definíciók sokaságát, melyeket az elmúlt évtizedekben fogalmaztak meg a témával foglalkozó kutatók, ma is megfigyelhetjük azt a jelenséget, hogy a korábban meghatározott definíciók az idő múlásával elavulttá váltak. Ez tulajdonképpen az emberi „leleményességnek” köszönhető, hiszen szinte napról napra jelennek meg olyan tevékenységek, melyekre vonatkozóan a mai értelmezés holnapra már idejét múlttá válik.⁸

Tehát a legelső probléma, amivel egy kutató szembe találja magát a rejtett gazdasággal kapcsolatban az a rejtett gazdaság fogalmának meghatározása. Ahogy Dell’Anno fogalmaz, legalább kétféle megközelítése létezhet a rejtett gazdaságnak. Az első a termeléssel és a jövedelemmel van kapcsolatban, legyenek törvényesek vagy törvénytelenek, de a hivatalos GDP becslésekből kimaradnak.⁹ A másik megközelítés azokat a bevételeket foglalja magába, amelyek a szabályok és az adózás elkerülésével függnek össze. Azaz, az első megközelítés alapján a hivatalos statisztikák nem mutatnak valós képet az ország helyzetéről, mivel az sokkal jobb, mint amit a mért adatok mutatnak.¹⁰ A második megközelítés, ami gyakorlatilag az adócsalást foglalja magában, arra hívja fel a figyelmet, hogy az adóhatóság kevesebb bevételt tart nyilván, mint kellene. A két szempont szerinti elemzés más-más dolgot fog át, ugyanakkor az eltérő jelentéstartalom ellenére gyakran használják az adócsalás szinonimájaként a földalatti vagy rejtett gazdaság kifejezéseket.

Az egyik legszélesebb körű megfogalmazás szerint a rejtett gazdaság „azokat a gazdasági tevékenységeket és jövedelmeket foglalja magába, amelyek a kormányzati szabályozás, adózás vagy megfigyelés kijátszásából vagy megkerüléséből erednek”.¹¹

Fleming és kutatótársai szerint a fogalom meghatározásakor kétféleképpen indulhatunk el. Az egyik az úgynevezett definíció szerinti megközelítés, a másik a viselkedésalapú megközelítés.¹² A definíció szerinti megközelítés alapján a rejtett gazdaságba egész egyszerűen a nem regisztrált gazdasági tevékenységek tartoznak. Thomas egyetért ezzel a megközelítéssel és azt mondja, hogy a rejtett gazdaság azokat a tevékenységeket foglalja magába, amelyek „nem kerültek rögzítésre a nemzeti jövedelmi számlákon”.¹³ Ezzel kapcsolatban Schneider és Enste úgy fogalmaznak, hogy „a rejtett gazdaság a jóságok és szolgáltatások piaci alapú termelése” és „olyan regisztrálatlan gazdasági tevékenység, amely hozzájárul a hivatalosan számított GNP-hez”.¹⁴ Smith egy korábban megfogalmazott definíciója szerint a rejtett gazdaság „a jóságok és szolgáltatások piaci alapú termelése, amelyek legyenek törvényesek vagy törvénytelenek, de a hivatalos GDP becslésekből kimaradnak”.¹⁵ A viselkedésalapú megközelítés az intézményes szabályok és a társadalmi környezet jelentőségét hangsúlyozza. Onnan közelíti meg a rejtett gazdaságot, hogy a gazdasági szereplők viselkedése hogyan változik a kormány által meghatározott korlátozásokra, miként reagálnak azokra. Azokat a gazdasági eseményeket sorolják ide, amiket végzőik tudatos erőfeszítések árán próbálnak rejtve tartani a hivatalos szervek elől. Mondhatnánk úgy is, hogy az ilyen elkülönült informális gazdaságra az jellemző, hogy résztvevői egy sor intézményi szabályozást megkerülve szeretnének tevékenykedni.¹⁶

A lakossági felmérés résztvevői feltehetően e megközelítések valamiféle elegyére építik felfogásukat a rejtett gazdaságról. A kérdőívben alkalmazott megfogalmazások kialakítása során ebből a feltevésből indultunk ki.

3. A kutatás célja, módszere

Kutatásunk célja annak felmérése, hogy a lakosság mennyire ismeri a rejtett tevékenységeket, mennyire érzékeli azok jelenlétét közvetlen környezetében és a nemzetgazdaságban, hogyan ítéli meg a fekete gazdaságot Magyarországon és Lengyelországban, mi a véleményük ezen tevékenységek végzéséről, azok szereplőiről, esetleg ők maguk aktív résztvevők-e és ha igen, akkor ezt felvállalják-e. A kérdőív összeállítása során Belyó Pál munkáira és a Havasi Éva – Schumann Róbert szerzőpáros tanulmányára¹⁷ támaszkodtunk. Míg Belyó a magyarországi aktív háztartásokról szerzett adatok alapján próbálta elemezni a háztartások szerepvállalását a rejtett gazdaságban,¹⁸ addig Havasiék a rejtett gazdaság lakossági oldalról történő megítélését térképezték fel a 'Szolgáltatás-igénybevételi és vásárlási szokások' elnevezésű vizsgálat keretein belül.¹⁹ Semjén és társai 2008-ban végeztek empirikus felmérést a magyar lakosság körében arról, hogy mennyire érintettek, illetve elfogadóak az adócsalás és a korrupciós tevékenységeket illetően.²⁰

Magyarázatra szorul, hogy miért Lengyelországban végeztük a vizsgálatot. Mindenképpen egy olyan ország eredményeit szerettük volna összehasonlítani a magyar eredményekkel, amely hasonló történelmi adottságokkal rendelkezik, azaz egy volt szocialista ország Közép-Európában, átesett egy privatizációs időszakon, és – előzetes feltevésünk alapján – a magyar emberek számára feltett kérdések nem ismeretlenek a lengyel lakosság előtt, így azok az ő esetükben is megválaszolhatók. Tehát a két ország „egyedfejlődése”, társadalmi normái, intézményrendszerei (például az egészségbiztosítás) nagy hasonlóságot mutatnak, de nem szomszédos ország. Ez utóbbit azért tartottuk fontosnak, mert – látva a magyar válaszadók indulatait – nem akartuk, hogy a nemzetiségi problémák még erőteljesebb ellenérzéseket szüljenek. A harmadik ok pedig az volt, hogy feltételeztük, hogy Lengyelországban jobb eredmények születnek a vallásosság miatt, ezt azonban az eredmények nem igazolták.

A kérdőív tesztelése után Magyarországon 2014 októberében kezdődött el a felmérés elektronikus úton és az év végén 2053 kitöltött kérdőívnel lezártuk a felmérést. A Lengyelországban folytatott kutatás a magyarországi mintájára készült. A magyar kérdőív került lefordításra²¹ lengyel nyelvre néhány, az országra jellemző módosítással. A lengyel felmérés 2015 februárjában kezdődött és 2016 januárjában zárult. Ez idő alatt összesen 804-en válaszoltak a kérdésekre. Hasonlóan a magyarországi kutatáshoz a téma a lengyel emberek érdeklődését is felkeltette. Gyakran nem várt indulatokat szült a kérdéssor és nyomdafestéket nem tűrő kritikát fogalmaztak meg a témáról a válaszadók nyilvános kommentekben és személyes levelekben egyaránt. Sokan veszélyesnek tartották felmérésünket, ám többektől biztatást is kaptunk és gratuláltak a kérdésekhez.

A kérdőív kérdéseit három nagy csoportba sorolhatjuk. Az egyik a válaszadó szociodemográfiai adatait tartalmazza, a másik csoportba azon kérdések tartoznak, melyek a rejtett gazdaságról való tudomásukat hivatottak felmérni, míg a harmadikba kerültek azok, amelyek a feketegazdasághoz való erkölcsi viszonyulásukat mérik. Összesen 33 kérdésre (és alkérdéseire) kellett válaszolniuk a felmérésben önként résztvevőknek. Ennek köszönhetően sok információt sikerült gyűjteni, ám mi most az általunk készített, a rejtett gazdasághoz való viszonyulást mérő kompozit mutató megalkotását és az ebből kapott eredményeket közöljük. A kapott eredményeket az SPSS programmal értékeltük ki.

3.1. A rejtett gazdasághoz való viszonyulást mérő index

Ennek az indexnek a megalkotásával az volt a célunk, hogy képesek legyünk egyetlen számmal jellemzi – hasonlóan a korrupciós indexhez – az adott társadalom rejtett gazdasághoz való viszonyulását. Az index megkonstruálásakor első lépésben kiválasztottuk a

kérdőív azon kérdéseit, amelyek a válaszadók attitűdjét mérik fel, majd súlyoztuk a válaszokat úgy, hogy 0-10-ig terjedő pontszámokat rendeltünk minden válaszhoz aszerint, hogy mennyire elfogadó a kitöltő – minél elfogadóbb, elnézőbb a rejtett gazdaságban zajló tevékenységeket illetően, annál nagyobb súlyt rendeltünk az adott kérdéshez. Ezt követően összeadtuk a maximális értékeket és 100-ra normáltuk a pontszámokat. Az eredményeket tehát úgy kell értelmezni, hogy minél nagyobb a kapott index értéke, annál inkább szemet huny a jelenség fölött, illetve egyetért a válaszadó a rejtett gazdasággal.

3.2. Az attitűdindex értékére ható válaszok

A lakosság rejtett gazdaságról való általános megítélésének feltérképezése érdekében a kitöltőket arra kértük, hogy különböző állításokat értékeljenek egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol 1-es értékelést adhattak azon kijelentésekre, melyekkel egyáltalán nem értettek egyet, és 5-öst, ha teljes mértékben egyetértettek azzal. Az állítások olyan témákat érintettek, mint például a rejtett gazdaság térhódítása, milyen előnyök szerezhetők az ilyen tevékenységekből, milyen károkat okozhat, illetve tesz-e a kormány a visszaszorítása érdekében, és ha igen, akkor azt milyen hatékonysággal. Ebben a fejezetben a kérdőív néhány olyan kérdését, kérdéscsoportját elemezzük, amelyekre adott válaszok részei a kompozit mutatónak.

Annak érdekében, hogy megtudjuk azt, hogy a válaszadók hogyan vélekednek a jövedelembővítés fekete módjairól (a direkt és indirekt jövedelem bővítés egyes típusairól), az *1. táblázatban* megfogalmazott állításokat kellett értékelniük. A szürke cellák a magyar értékeket tartalmazzák.

1. táblázat: A válaszadók nézete a jövedelembővítés fekete módjairól

Table 1.: Opinion on the black modes of income expansion

Állítás	1		2		3		4		5		Átlag	
	Válaszadók aránya százalékban kifejezve											
Fiktív számlákat gyártani adócsökkentés céljából	8,11	20,30	7,47	14,82	24,86	18,80	18,97	20,92	40,59	25,16	3,8	3,2
Bejelentés nélkül, feketén dolgozni	15,64	19,18	15,40	23,29	28,48	21,42	14,41	17,56	26,07	18,56	3,2	2,9
Magánhasználatú dolgokat elszámolni céges költségként	9,79	13,95	12,20	16,81	24,59	26,65	18,69	23,41	34,73	19,18	3,6	3,2
Ismerősöktől, barátoktól kapott számlát elszámolni	13,87	13,20	15,69	15,69	30,79	30,01	17,41	22,04	22,23	19,05	3,2	3,2
Számlákat gyűjteni barátnak, ismerősnek	18,67	14,82	15,96	17,43	31,13	27,15	14,29	23,04	19,95	17,56	3,0	3,1
Bejelentés és adózás nélkül ingatlant kiadni	18,59	19,43	16,72	19,80	28,40	26,90	17,11	20,17	19,18	13,70	3,0	2,9
Borralalót az adóbevallásban eltitkolni	38,17	40,85	16,42	18,56	25,30	17,43	8,93	15,69	11,19	7,47	2,4	2,3
Hálapénzt elfogadni	16,84	24,53	11,85	19,43	29,58	23,29	15,41	18,80	26,32	13,95	3,2	2,8
Hálapénzt az adóbevallásban eltitkolni	20,30	31,76	12,96	17,56	25,17	19,18	14,29	16,06	27,29	15,44	3,2	2,7

Forrás: Saját adatok feldolgozása

A bejelentés nélküli munkavégzés megítélése esetében a magyarok általában 3-as értéket adtak, ami utalhat arra, hogy a válaszadók nem tudtak teljes bizonyossággal vagy nem szerettek volna egyértelműen állást foglalni ezen kérdés tekintetében. A lengyelek között a legtöbben 2-es értékelést adtak és majdnem ugyanannyian adtak közülük 3-ast, tehát inkább hajlanak afelé, hogy nem ítélik el teljesen azokat, akik bejelentés nélkül végeznek munkát önszántukból, vagy kényszerből.

A felmérésben a lakosság véleményét alkothatott arról, is hogy hogyan vélekednek a törvények és előírások betartásáról. 6 állítás közül választhattak a kitöltők, melyek közül azt kellett megjelölniük, amelyekkel leginkább egyetértettek. A legnagyobb arányt mindkét ország esetében azon megfogalmazás kapta, amely szerint „Mindenkinek be kell tartania a gazdasági törvényeket, szabályokat, előírásokat”. Erre az állításra a magyarok 38%-ban, a lengyelek 28%-ban szavaztak. A magyarok körében hasonlóan magas százalékot ért el az a kijelentés, hogy „Mindenki rákényszerül a törvénysértésre, annak mértéke viszont nem mindegy” (26%), illetve a lengyelek esetében „Ha másoknak ezzel nem okoz kárt, áthághatja az előírásokat” állítás (24%). Mindkét ország lakossága legkevésbé azzal értett egyet, hogy „Ha előnyére válik és megteheti, bárki áthághatja az előírásokat”, ami pozitív visszajelzés. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a többség törvénytisztelő módon próbál élni.

Mivel mindkét ország esetében a legnagyobb elégedetlenséggel bíró és a rejtett gazdaság mértékére leginkább ható tényezőként a magas adókulcsokat jelölték meg a válaszadók, így közöljük az adózással kapcsolatos válaszok eredményeit.

Annak ellenére, hogy sok magyar nem elégedett az ország adórendszerével, a lakosság több mint fele úgy érzi, hogy – részben vagy egészben – az adózással hozzájárul valaminek, viszont körülbelül ugyanannyian gondolják azt, hogy a befizetett adójukért cserébe semmit sem kapnak, és az adózással elvesznek tőlük valamit. A lengyelek valamivel több, mint 40%-a nem ért egyet azzal, hogy bármit is támogatna az adózással. Körülbelül ennyi azok aránya is, akik szerint eltulajdonítanak valamit tőlük azzal, hogy adózniuk kell, és annak megítélése, hogy bármit is kapnának a befizetett adóért cserébe, nem egyértelmű.

2. táblázat: A válaszadók véleménye az adózásról

Table 2.: Opinions on taxation

Állítások	Magyarország					Lengyelország				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
	Értékelők aránya százalékban									
Az adózással hozzájárulok valaminek.	8,6	8,9	22,2	22,2	38,1	23,4	18,2	18,9	19,4	20,0
Mindenki ügyeskedik, miért ne tenném én is.	25,3	22,5	29,4	12,4	10,5	28,5	27,8	21,7	13,1	9,0
Szívesebben adóznék, ha nem lenne ilyen nagy a korrupció.	5,8	4,9	16,1	21,4	51,8	15,1	15,9	20,8	23,7	24,5
Nem lenne ilyen az egészségügy helyzete, ha mindenki becsületese adózna.	11,6	11,6	25,9	18,2	32,6	17,4	18,2	23,5	21,5	19,3
Szívesebben adóznék, ha pontosan tudnám, hogy mire költik azt.	3,6	3,7	13,3	18,9	60,5	12,0	14,3	21,5	23,9	28,3
Szívesebben adóznék, ha alacsonyabbak lennének az adókulcsok.	3,4	4,0	13,5	20,8	58,3	8,8	17,3	23,8	21,0	29,0
Szívesebben adóznék, ha magasabb lenne a fizetésem.	4,0	4,7	16,6	17,6	57,1	15,7	20,3	20,8	18,8	24,4
Az adóelkerülés elítélendő.	6,4	11,4	27,5	20,2	34,6	18,4	22,3	21,7	19,6	18,1
Az adózással elvesznek tőlem valamit.	7,8	11,7	28,0	20,1	32,4	19,2	22,2	22,5	17,2	18,9
A befizetett adómért semmit nem kapok cserébe.	8,6	11,1	26,7	19,9	33,8	24,8	18,4	18,8	18,3	19,7

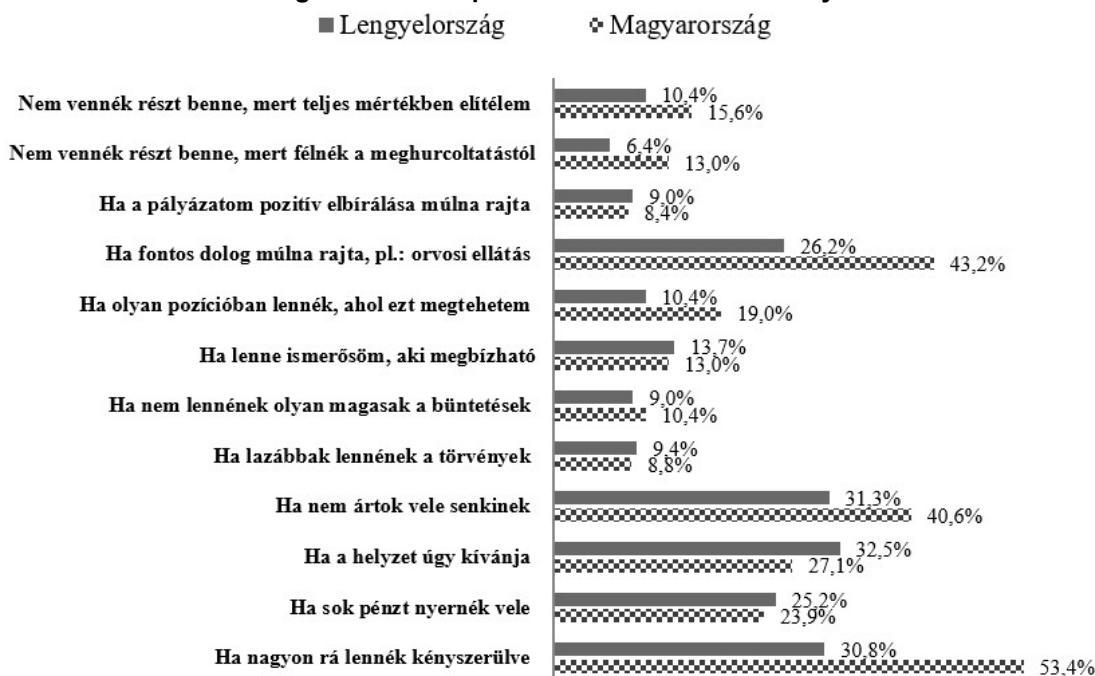
Forrás: Saját adatok feldolgozása

Azzal az állítással értettek a legkevesebben egyet, miszerint „Mindenki ügyeskedik, miért ne tenném én is”. Mind a magyar, mind a lengyel válaszadók meglehetősen kis arányban gondolják ezt így. Azt azonban kijelenthetjük, hogy a válaszadók adózással szembeni attitűdje semmiképpen sem pozitív.

Mivel a válaszokból azt a következtetést tudjuk levonni, hogy látszólag mindenki igyekszik betartani az előírásokat, meg szerettem volna tudni, hogy vannak-e olyan szituációk, amikor az emberek ezzel szembe mennek és gondolkodás nélkül részt vennének a rejtett gazdaságban. Felsoroltam 12 ilyen esetet, melyek közül a megkérdezettek választhattak és akár többet is megjelölhettek (1. ábra).

1. ábra: Mely esetekben vennének részt rejtett gazdaságban

Figure 1.: Participation in the hidden economy

Forrás: Saját adatok feldolgozása

A magyarok esetében három állítás kimagasló eredményt ért el. A legtöbben csak akkor vennének részt a rejtett gazdaságban, ha nagyon rá lennének kényszerülve (53,4%), ha például olyan fontos dolog múlna rajta, mint orvosi ellátás (43,2%), vagy ha senkinek nem ártanának vele (40,6%). A lengyelek többnyire akkor folynának bele fekete ügyletekbe, ha a helyzet úgy kívánná (32,5%), ha nem ártanak vele senkinek (31,3%), vagy nagyon rákényszerülnek (30,8%). A magyar és lengyel megkérdezettek kevesebb, mint egynegyede csak akkor folyna bele ilyen dolgokba, ha olyan pozícióban lenne, hogy ezt megtegye, ha sok pénzt nyerne vele, vagy ha lenne olyan ismerőse, aki megbízható. Érdekes, hogy a legkevésbé sarkallná részvételre az embereket az, ha a pályázatuk pozitív elbírálása múlna rajta és kifejezetten pozitív az az eredmény, hogy kevesebb, mint 10% az, akit a lazább törvények motiválnának ilyen cselekedetre, mindkét nemzet esetében. Érdemes megemlíteni, hogy a magyarok 13%-a nem venne részt a feketegazdaságban, mert fél a meghurcoltatástól és csak 15,6% az, aki azért nem, mert teljesen elítéli azt. A lengyelek közül az előbbire 6,4%-uk szavazott, az utóbbira 10,4%.

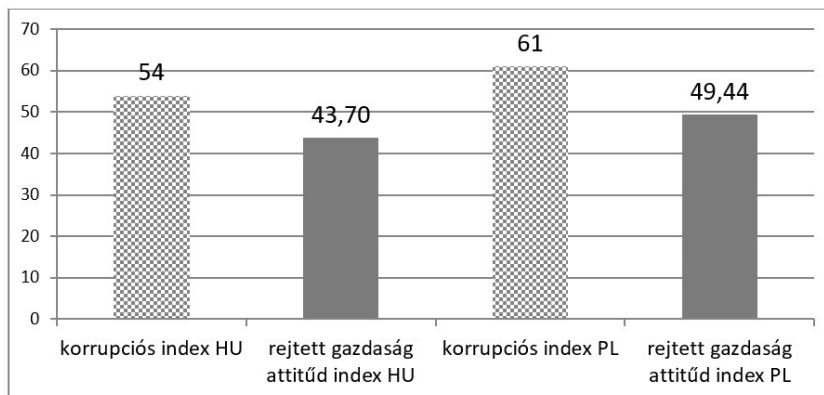
A következő fejezetben bemutatjuk az attitűd jellegű kérdésekből képzett kompozit indikátor bemutatására.

3.3. Az attitűdindex értékei

Az „attitűd-jellegű” kérdésekre adott válaszok alapján megállapítható, hogy a magyar és lengyel emberek nem elfogadóak a rejtett gazdaságot illetően. A maximális 100%-ból a magyarok kompozit indexe 43,7%, a lengyeleké ettől valamivel magasabb, 49,4%. A különbség szignifikáns a két ország válaszadói vonatkozásában. A 2. ábrán a rejtett gazdaság attitűd-indexe mellett feltüntettük a két ország vizsgált időszakra vonatkozó korrupciós indexét is. Mindkét mutató 0 és 100 közötti értéket vehet fel, viszont míg a korrupciós index esetében annál tisztábbnak, átláthatóbbnak érzik országukat az emberek, minél magasabb az index értéke, addig a rejtett gazdasághoz való viszonyulást mérő index esetében a „jó” érték a minél alacsonyabb érték, azaz az állampolgárok annál elutasítóbbak a fekete-gazdaság tekintetében, minél kisebb a mutató értéke. A két ország esetében azt figyelhetjük meg, hogy a magyarok nagyobb korrupciót érzékelnek (54) és elutasítóbbak a rejtett gazdasággal kapcsolatban (43,7), a lengyelek átláthatóbbnak, tisztábbnak vélik országukat (61) és elfogadóbbak a rejtett gazdaságot illetően (49,44).²¹

2. ábra: A korrupciós- és a rejtett gazdaság attitűd index értékei a vizsgálat időszakában

Figure 2.: Corruption and hidden economy attitude index during the survey period

Forrás: Saját adatok feldolgozása

Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy hogyan alakul a mutató értéke, ha figyelembe vesszük a nemet, az életkort, a háztartások jövedelmi helyzetét és az emberek vallásosságát is. A nemek tekintetében a magyar nők és férfiak között nincs nagy eltérés a mutató alakulásában, mindkét nem értéke 43% körül mozog. A lengyel nők és férfiak között viszont már megfigyelhető egy körülbelül 5%-os különbség a nők javára, tehát a lengyel hölgyek valamivel elfogadóbbak a rejtett tevékenységekkel kapcsolatban.

A korcsoportokat vizsgálva a magyarok közül a legmagasabb kompozit indexszel rendelkező korosztály a 18–29 évesek sávja (46,35%), míg a lengyeleknél a 70 év felettiek produkálták a legmagasabb értéket (51,76%). Érdekes, hogy a magyaroknál éppen a legidősebbek azok, akik a legkevésbé helyeslik a feketegazdaságot (38,89%), a lengyeleknél pedig az „utolsó” helyen a 40–49 év közöttiek állnak (47,03%). Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy a magyaroknál a korosztályok tekintetében legmagasabb értéket elérő csoport kompozit indexe sem éri el a lengyelek legkisebb mutatójával rendelkező korosztály értékét.

A háztartások jövedelmi helyzete előzetes feltevéseinknek megfelelően befolyásolja a mérőszám alakulását. Azon családok esetében veszi fel a legmagasabb értéket mindkét ország esetében, ahol a jövedelem még a havi kiadásokat sem fedezi, legkevésbé pedig azon háztartások elfogadóak az árnyékgazdasággal szemben, akiknek az alapszükségletek fedezése után még marad szabadon elkölthető jövedelmük.

Vallás szempontjából a magyar embereket illetően azok, akik nem vallásosak, magasabb pontszámot értek el (elfogadóbbak a rejtett gazdasággal szemben), bár csupán minimálisan előzték meg azokat, akik vallásukat gyakorolják. A lengyeleket tekintve éppen ellenkezőleg alakultak az eredmények. Úgy tűnik, hogy azok a lengyel emberek, akik vallásosak, hajlamosabbak szemet hunyni az ilyen jellegű tevékenységek felett – ami meglepő eredmény (3. táblázat).

3. táblázat: A kompozit mutató alakulása nem, korosztály, jövedelmi helyzet és vallásosság alapján

Table 3.: The composit indicator ont he basis of gender, age, income and religion

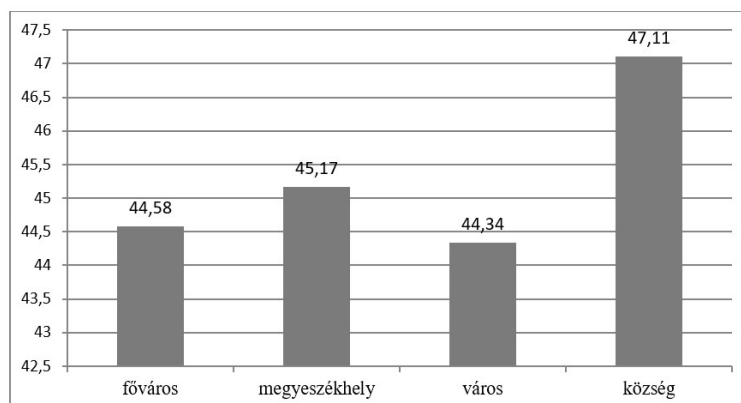
Megnevezés	HU	PL
NEM		
• Nő	43,88%	51,75%
• Férfi	43,29%	46,90%
ÉLETKOR		
• 18–29	46,35%	49,23%
• 30–39	43,95%	50,06%
• 40–49	40,67%	47,03%
• 50–59	38,89%	51,32%
• 60–69	34,95%	49,05%
• 70–	38,48%	51,76%
HÁZTARTÁS JÖVEDELMI HELYZETE		
• A jövedelem a havi kiadásokat sem fedezi.	48,01%	51,38%
• A jövedelem csak az alapvető létszükségleteket fedezi.	43,68%	51,14%
• Éppen kijönnek a jövedelemből.	44,32%	49,55%
• Az alapszükségletek fedezése után még marad szabadon elkölthető jövedelem.	42,38%	48,05%
VALLÁSOSSÁG		
• Igen	42,95%	51,06%
• Nem	43,78%	48,75%

Forrás: Saját adatok feldolgozása

A kompozit mutató esetében a maximálisan elérhető pontszám 264 volt, ám ilyen eredményt senki nem ért el a megkérdezettek közül. A legmagasabb pontszámot (241 pont) egy lengyel 18–29 év közötti, iskolai végzettségét nem vállaló nő érte el, aki saját bevallása szerint éppen kijön a jövedelméből, munkáját tekintve pedig alkalmazott egy magáncégnél, így az ő egyéni kompozit mutatójának értéke 91,29%. A legkevesebb elérhető pontszám természetesen 0 volt. A legkisebb értéket (15 pont) egy magyar férfi érte el, aki 40–49 év közötti, diplomával rendelkezik, szintén alkalmazott egy magáncégnél, jövedelmi helyzete pedig hasonló, mint a legmagasabb értékkel végző személyé, így az ő indexe 5,68%.

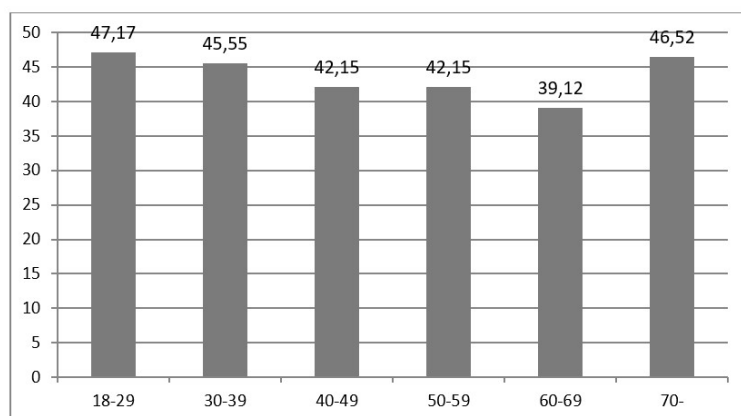
A következőkben a két ország válaszait együttesen vizsgáljuk és bemutatjuk, hogy milyen szignifikáns kapcsolatok fedezhetők fel a rejtett gazdaság attitűdindex értéke és a különböző szociodemográfiai jellemzők között.

A nemeket tekintve nincs szignifikáns különbség, a nők esetében 45,67%, a férfiaknál 44,74% az index értéke. A településtípus esetében a teljes mintán (n = 2855) szignifikáns különbség van, mégpedig a községekben jelentősen elfogadóbbak az emberek a feketegazdaság tekintetében (3. ábra).

3. ábra: A rejtett gazdaság attitűdindex értéke településtípusonként a teljes mintán**Figure 3.: The value of the index per settlement type**

Forrás: Saját adatok feldolgozása

A korcsoportok esetében a teljes mintán ($n = 2854$) szintén jelentős különbségeket fedezhetünk fel, hisz a legnagyobb eltérés két egymást követő korcsoport esetében azonosítható. Figyelemre méltó, hogy a legfiatalabb és a legidősebb korosztály értékei a legmagasabbak, a legalacsonyabb pedig a közvetlenül nyugdíj előtt álló vagy épp nyugdíjba vonuló korcsoportban van.

4. ábra: A rejtett gazdaság attitűdindexe korcsoportonként a teljes mintán**Figure 4. The value of the index per age group**

Forrás: Saját adatok feldolgozása

Ha iskolai végzettség alapján vizsgáljuk a válaszokat ($n = 2855$), elmondható, hogy közel 5% különbség van a legalacsonyabb (legfeljebb 8 általános) és a legmagasabb (diploma) végzettségűek között: minél magasabb végzettséggel rendelkezik valaki, annál inkább elutasítja a feketegazdaságot.

4. Következtetések

Munkánk középpontjában a magyar és lengyel lakosság rejtett gazdasággal kapcsolatos attitűdjének megismerése állt. Az eredmények alapján elmondható, hogy a rejtett gazdasághoz való viszonyulás ambivalens, a tevékenység megítélése nem egységes. Eltérő, hogy egyes emberek hogyan ítélik meg a jelenséget függetlenül attól, hogy melyik nemzethez tartoznak.

A felmérés során kapott adatok azt mutatják, hogy a lakosság meghatározó része úgy látja, hogy az országukban mindenki részt vesz a rejtett gazdaságban bizonyos mértékig és csak meglehetősen kevesen vannak, akik másképp gondolják. Ugyanakkor sokan úgy vélik, hogy az adóelkerülés nem az élet szükségszerű velejárója. Ez arra enged következtetni, hogy a köztudatban benne van, hogy léteznek ilyen jellegű tevékenységek és sokan aktívan részt is vesznek ebben, de ez nem feltétlenül elfogadott a társadalom által.

A gazdasági előírások és törvények betartásáról alkotott véleményekből kitűnik, hogy mind a magyarok, mind a lengyelek fontosnak tartják a szabályok betartását. Amíg a magyarok tisztában vannak azzal, hogy sokan rákényszerülnek a törvénysértésekre, de annak mértéke egyáltalán nem mindegy, addig a lengyelek nagy arányban úgy vélik, hogy ha „másoknak nem okoznak kárt”, áthághatják az előírásokat. Mindkét ország esetében viszonylag kevesen gondolják úgy, hogy ha bármilyen előnye származik belőle, akkor bárki megszegheti a szabályokat. Ezen eredményekből kitűnik, hogy a magyarok és lengyelek többségében megvan a hajlandóság a törvénykövető magatartásra.

A kompozit mutatóból kapott eredmény alapján megállapítható, hogy a magyar és lengyel lakosság nem elfogadó a rejtett gazdasággal kapcsolatban. A magyarok kompozit indexe 43,7 míg a lengyeleké valamivel ettől magasabb, 49,4 a maximális 100-ból. Ezen eredményeket összevetve az adott ország korrupciós indexével az a következtetés vonható le, hogy Magyarországon, ahol erőteljesebben érzékeli a lakosság a korrupció jelenlétét, lényegesen elutasítóbbak a válaszadók a rejtett gazdaságot illetően, míg Lengyelországban, ahol kevésbé érzékeli a lakosság a korrupció jelenlétét, elfogadóbbak a válaszadók a rejtett gazdaságot illetően.

JEGYZETEK

1. Balog Ádám (2014): Adóelkerülés és rejtett gazdaság Magyarországon, Köz-Gazdaság IX. évf., 4. szám 15–30.
2. Williams, C. C. (2004): Cash-in-Hand Work: The Underground Sector and the Hidden Economy of Favours. Plagrove Mac Millan Publishing Company, Hampshire, 256 p., (ISBN: 140-392-172-5); A megnevezések sokaságáról ír még Dell’Anno, R. (2016): Analyzing the Determinants of the Shadow Economy With a „Separate Approach”. An Application of the Relationship Between Inequality and the Shadow Economy. World Development Vol. 84, pp. 342–356.
3. Belyó Pál (2003): A rejtett gazdaság lakossági megítélése, Statisztikai Szemle 82:(7) pp. 521–541.; Belyó Pál (2008a): A rejtett gazdaság természetrajza. SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt. Budapest, 254 p. (ISBN: 978-963-638-263-6; Belyó Pál (2008b): A rejtett gazdaság nagysága és jellemzői, Statisztikai Szemle 86:(2) pp. 113–117.; Belyó Pál (2012): A rejtett gazdaság előretörése az új gazdaságpolitikai gyakorlat következtében, XXI. század – Tudományos Közlemények, 2012/27, 25–46. o.
4. Murai Bálint–Ritzlné Kazimir Ildikó (2011): A nem megfigyelt gazdaság mérésének lehetőségei. Statisztikai Szemle, 2011., 89. évf., 5. szám, 502–521.
5. Schneider, Friedrich (2015): Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments, January 20, 2015, (manuscript) 8 p.
6. Csomós Balázs–Kreiszné Hudák Emese (2015): Zsugorodik a magyar rejtett gazdaság, portfolio.hu, 2015. október 29.
7. Belyó Pál (2003): A rejtett gazdaság lakossági megítélése, Statisztikai Szemle 82:(7) pp. 521–541.; Belyó Pál (2008a): A rejtett gazdaság természetrajza. SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt. Budapest, 254 p. (ISBN: 978-963-638-263-6; Belyó Pál (2008b): A rejtett gazdaság nagysága és jellemzői, Statisztikai Szemle 86:(2) pp. 113–117.; Belyó Pál (2012): A rejtett gazdaság előretörése az új gazdaságpolitikai gyakorlat következtében, XXI. század – Tudományos Közlemények, 2012/27, 25–46. o.

8. Ékes Ildikó (1993): Rejtett gazdaság- Láthatatlan jövedelmek. Szerzői kiadás, Budapest, 269 p. (ISBN: 963-450-231-8)
9. Dell'Anno, R. (2003): Estimating the Shadow Economy in Italy: a Structural Equation Approach. WorkingPaper (7): p. 41. University of Aarhus, Department of Economics.
10. Schneider, F.–Buehn, A.–Montenegro, C. E. (2011): Shadow economies all over the world: new estimates for 162 countries from 1999 to 2007. Handbook on the Shadow Economy. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, p. 544. (ISBN: 978-184-844-335-8)
11. Feige E. L. (1989): The Underground economies, Tax evasion and information distortion. Cambridge University Press. Cambridge, 377 p.
12. Fleming, M. H.–Roman, J.–Farrel G. (2000): The ShadowEconomy. Journal of International Economies: The News Institution Economic Aproach, World Development, 18, no. 7, pp. 989–1002.
13. Thomas, J. (1999): Quantifying the black economy: 'Measurement without theory' yet again? The Economic journal, 109 (June), pp. 381–389.
14. Schneider, F.–Enste, D. (2003): The Shadow Economy: An International Survey. Cambridge University Press, New York, 222. p. (ISBN: 052-181-408-1)
15. Smith, P. (1994): Assessing the Size of the Underground Economy: The Canadian Statistical Perspective. Canadian Economic Observer. Catalogue No. 13-604-MIB no. 28. (May) pp. 1–25.
16. Feige E. L. (1989): The Underground economies, Tax evasion and information distortion. Cambridge University Press. Cambridge, 377 p.
17. Havasi Éva–Schumann Róbert (1999): A rejtett gazdaság a lakossági vélemények tükrében. Statisztikai szemle 77. évf. 12. sz., pp. 952–965.
18. Belyó Pál (2003): A rejtett gazdaság lakossági megítélése, Statisztikai Szemle 82:(7) pp. 521–541.
19. Havasi Éva – Schumann Róbert (1999): A rejtett gazdaság a lakossági vélemények tükrében. Statisztikai szemle 77. évf. 12. sz., pp. 952–965.
20. Semjén András–Tóth István János–Medgyesi Márton–Czibik Ágnes (2009): Adócsalás és korrupció – lakossági érintettség és elfogadottság, In: Semjén András–Tóth István János (szerk.) (2009): Rejtett gazdaság (Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai), MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2009, 266 o., 228–255. o., ISBN 978-963-9796-58-4
21. Goel R. K.–Saunoris J.W. (2014): Global corruption and the shadow economy: spatial aspects. Public Choice (2014) 161: 119–139.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balog Ádám (2014): Adóelkerülés és rejtett gazdaság Magyarországon, Köz-Gazdaság IX. évf., 4. szám 15–30. o. <https://www.mnb.hu/letoltes/balog-15-30.pdf>
- Belyó Pál (2003): A rejtett gazdaság lakossági megítélése, Statisztikai Szemle 82:(7) pp. 521–541.
- Belyó Pál (2008a): A rejtett gazdaság természetrajza. SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Zrt. Budapest, 254 p. (ISBN: 978-963-638-263-6)
- Belyó Pál (2008b): A rejtett gazdaság nagysága és jellemzői, Statisztikai Szemle 86:(2) pp. 113–117.
- Belyó Pál (2012): A rejtett gazdaság előretörése az új gazdaságpolitikai gyakorlat következtében, XXI. század – Tudományos Közlemények, 2012/27, 25–46. o.
- Csomós Balázs–Kreiszné Hudák Emese (2015): Zsugorodik a magyar rejtett gazdaság, portfolio.hu, 2015. október 29.
- Dell'Anno, R. (2003): Estimating the Shadow Economy in Italy: a Structural Equation Approach. Working Paper (7): p. 41. University of Aarhus, Department of Economics.
- Dell'Anno, R. (2016): Analyzing the Determinants of the Shadow Economy With a „Separate Approach”. An Application of the Relationship Between Inequality and the Shadow Economy. World Development Vol. 84, pp. 342–356.
- Ékes Ildikó (1993): Rejtett gazdaság- Láthatatlan jövedelmek. Szerzői kiadás, Budapest, 269 p. (ISBN: 963-450-231-8)

- Feige E. L. (1989): *The Underground economies, Tax evasion and information distortion*. Cambridge University Press. Cambridge, 377 p.
- Fleming, M. H.–Roman, J.–Farrel G. (2000): *The ShadowEconomy*. *Journal of International Economies: The News Institution Economic Aproach*, World Development, 18, no. 7, pp. 989–1002.
- Goel R. K.–Saunoris J. W. (2014): *Global corruption and the shadow economy: spatial aspects*. *Public Choice* (2014) 161: 119–139.
- Havasi Éva–Schumann Róbert (1999): *A rejtett gazdaság a lakossági vélemények tükrében*. *Statisztikai szemle* 77. évf. 12. sz., pp. 952–965.
- Murai Bálint–Ritzlné Kazimir Ildikó (2011): *A nem megfigyelt gazdaság mérésének lehetőségei*. *Statisztikai Szemle*, 2011., 89. évf., 5. szám, 502–521. o.
- Semjén András–Tóth István János–Medgyesi Márton–Czibik Ágnes (2009): *Adócsalás és korrupció – lakossági érintettség és elfogadottság*, In: Semjén András–Tóth István János (szerk.) (2009): *Rejtett gazdaság (Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai)*, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2009, 266 o., 228–255. o., ISBN 978-963-9796-58-4
- Schneider, F.–Enste, D. (2003): *The Shadow Economy: An International Survey*. Cambridge University Press, New York, 222. p. (ISBN: 052-181-408-1)
- Schneider, F.–Buehn, A.–Montenegro, C. E. (2011): *Shadow economies all over the world: new estimates for 162 countries from 1999 to 2007*. *Handbook on the Shadow Economy*. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, p. 544. (ISBN: 978-184-844-335-8)
- Schneider, Friedrich (2015): *Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments*, January 20, 2015, (manuscript) 8 p.
- Smith, P. (1994): *Assessing the Size of the Underground Economy: The Canadian Statistical Perspective*. *Canadian Economic Observer*. Catalogue No. 13-604-MIB no. 28. (May) pp. 1–25.
- Thomas, J. (1999): *Quantifying the black economy: 'Measurement without theory' yet again?* *The Economic journal*, 109 (June), pp. 381–389.
- Williams, C. C. (2004): *Cash-in-Hand Work: The Underground Sector and the Hidden Economy of Favours*. Plagrave Mac Millan Publishing Company, Hampshire, 256 p., (ISBN: 140-392-172-5)

DR. PÉTER ZSOLT
egyetemi docens, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar,
regpzs@uni-miskolc.hu

A TÁRSADALMI VÁLLALKOZÁSOK ÉS TEVÉKENYSÉGEIK ISMERTSÉGE, ILLETVE AZ ELŐTTÜK ÁLLÓ FELADATOK EGY KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS EREDMÉNYEI ALAPJÁN

VISIBILITY OF SOCIAL ENTERPRISES AND THEIR ACTIVITIES AND DUTIES BASED ON THE RESULTS OF A QUESTIONNAIRE

ABSTRACT

Social enterprise as a concept can be considered as relatively new in the Hungarian and International literature, even though it is a long-standing phenomenon. However uniform, widely accepted definition does not exist, recent domestic researches in the area have helped to clarify the concept. An exciting research question is how social enterprises are thinking about their goals, framework of their activities, available financial sources, and future opportunities.

During their inquiries it became apparent that the social embeddedness of the sector and the visibility of their activities require further research, so it needs to understanding the opinions of people too.

First in my study I will describe the results of the questionnaire than I try to collect all the possible tasks connected to their products/services, prices, market places, and promotions.

Kulcsszavak: társadalmi vállalkozás, modern magyar gazdaság

Keynotes: economy of modern Hungary, social enterprise

1. Bevezetés

A társadalmi vállalkozás, mint fogalom viszonylag újnak tekinthető a hazai és a külföldi szakirodalomban annak ellenére, hogy annak tartalma már régóta létező jelenség. Sok esetben – részben joggal – különböző fogalmakat, szociális gazdaság szereplői, civil szervezetek, harmadik szektor, non-profit szervezetek, szociális szövetkezetek sorolnak ebbe a körbe. Egységes, széles körben elfogadott definíció továbbra sem létezik, annak ellenére, hogy különböző, pl. jogszabály-alkotási igényeket figyelembe véve szükséges lehetne egy jobban lehatárolt fogalmat alkotni. Elmondhatjuk, hogy a közelmúltban lezajlott, a területet érintő hazai kutatások hozzájárulnak a fogalom pontosításához.^{1,2,3}

A szekunder források, a többnyire a KSH által biztosított statisztikai adatok elemzésén túl, izgalmas kutatási kérdés, hogy maguk a kutatók által társadalmi vállalkozásoknak tekintett szervezetek hogyan vélekednek alapításuk céljairól, működésük kereteiről, jövőbeni lehetőségeikről. A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának oktatói-kutatói 2017-ben alapkutatást végeztek melynek során megismertük a szektor működésének főbb jellemzőit. A fókuszcsoporthoz interjúk, illetve a kérdőíves megkérdezés eredményei alapján olyan kérdések merültek fel, amelyek igényelték a szektor társadalmi beágyazottságára, tevékenységeik ismertségére vonatkozó, természetesen személyek véleményén alapuló megkérdezés lebonyolítását. Tanulmányomban elsőként ennek az általam elemzett kérdőíves

felmérés eredményeit ismertetem, majd következtetéseket vonok le arra vonatkozóan, hogy a társadalmi vállalkozások előtt milyen feladatok áll(hat)nak termékeik/szolgáltatásaikra, azok árazására, az értékesítés helyére, ill. annak ösztönzésére vonatkozóan.

2. Szakirodalmi háttér

A társadalmi vállalkozások elődjei a történelem során a civilizációk többségében valamilyen formában már évezredek óta jelen vannak. Működésük ma is ismert modellje elsőként Angliában, Európa fejlettebb országaiban majd az elmaradottabb keleti és dél európai térségeiben, a társadalmak fejlődésével párhuzamosan az ipari forradalom kiteljesedése során jelent meg. Működésük társadalmi problémák, feladatok megoldására irányul. Hazánkban – köszönhetően a szocializmus időszaka által okozott törésnek – jelentőségük alulmúlja a hasonló fejlettségű országokban megszokott szintet.

A társadalmi vállalkozás, mint fogalom ma sem egységes a szakirodalomban, annak ellenére, hogy már a 60-as 70-es években megjelent a nemzetközi források szóhasználatában.⁴

Hazánkban NESsT EUROPE Nonprofit Kft. által leírt, viszonylag széles körben használatos fogalom szerint a társadalmi vállalkozás „olyan tudatosan tervezett vállalkozói tevékenység, mely társadalmi problémák innovatív megoldására jött létre. A társadalmi vállalkozások lehetnek nonprofit szervezetek, melyek üzleti modelleket alkalmaznak alapvető küldetésük eléréséhez, és lehetnek üzleti vállalkozások, melyek üzleti céljuk mellett jelentős társadalmi hatás elérésére törekszenek.”⁵

Nemzetközi szakirodalomban alapvetően három irányzat alakult ki a fogalom megítélésével kapcsolatban. Az első irányzat a non-profit szervezetekként értelmei ezen szervezeteket, amelyek üzleti elveket követnek, más gondolatmenet szerint non-profit szervezetek, amelyek jövedelem megszerzésére, egyúttal a finanszírozásuk tekintetében a több lábon állásra törekednek, miközben a harmadok megközelítés ezen vállalkozások (pozitív) társadalmi hatásait említik.^{6,7}

Az Európai Bizottság Social Business Initiative kiadványában a társadalmi vállalkozások „a közösség érdekeit (társadalmi, szociális, környezeti) szolgálják, és nem a profitmaximalizálásra törekszenek. Termékeik vagy szolgáltatásaik révén, illetve az általuk alkalmazott termelési vagy szervezési módszereknek köszönhetően a társadalmi vállalkozások gyakran innovatív természetűek. Gyakran a társadalom leginkább kirekesztett tagjainak adnak munkalehetőséget. Így hozzájárulnak a társadalmi kohézióhoz, a foglalkoztatottsághoz és az egyenlőtlenségek csökkentéséhez.”⁸

Némileg eltérő talán az Egyesült Királyság a szociális piacgazdaságokétól eltérő állammodelljéből is adódhat, hogy az országban a társadalmi vállalkozásra, mint olyan szervezetekre tekintenek, amelyek bevételeinek nagyobb része termékek értékesítéséből, vagy szolgáltatás nyújtásából származik, eltérően a non-profit szervezetektől, amelyek működéséhez az adományok nélkülözhetetlenek.

Ezen rövid áttekintés, alapján is egyértelmű, hogy a fogalom nem teljesen tisztázott, bár vannak közös pontok, átfedések, mégis továbbra is fennálhatnak különbségek az értelmezés tekintetében, valamit (érdek)csoporthoz közöti ellentétek.

A társadalmi vállalkozások gazdasági jelentősége jelentős mértékben függ gazdasági, társadalmi beágyazottságuktól, mivel pontos státuszuk sem feltétlenül tisztázott ezért sok esetben csak rendkívül durva becslések léteznek gazdaságban (hozzáadott érték, foglalkoztatás stb.) betöltött szerepükre. Az Európai Parlament „Szociális Gazdaság” c. kiadványában Spanyolország és Franciaország esetében kb. 10%-ra becsülik a szektor GDP-hez való hozzájárulását, míg pl. Olaszország, vagy az Egyesült Királyság esetében inkább csak a szervezetek számára esetleg az általuk foglalkoztatottakra vonatkozóan érhetőek el adatok.⁹

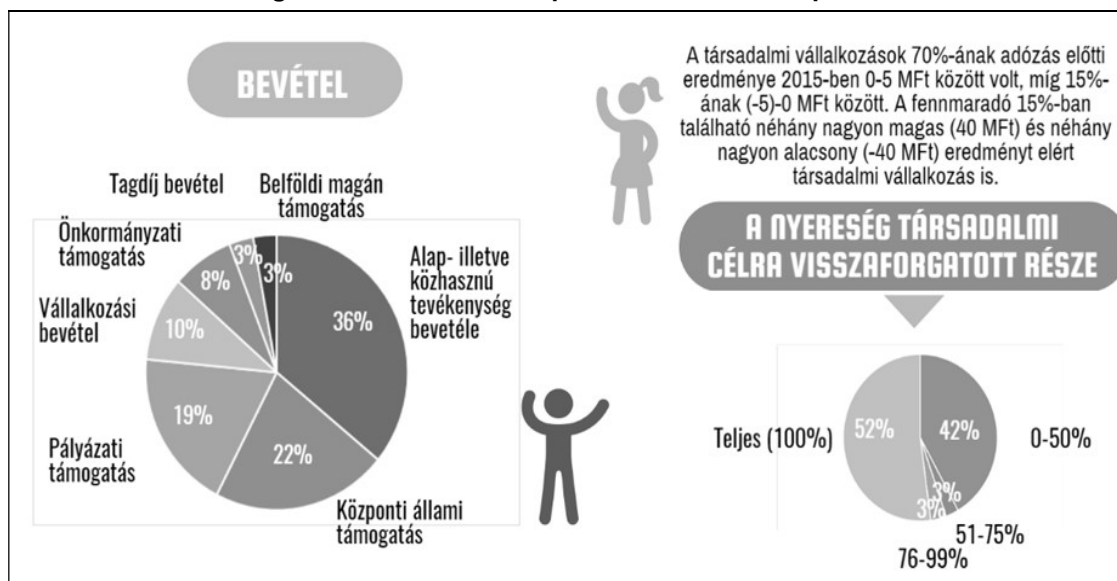
3. Kutatási előzmények

Hazánkban a KSH legfrissebb 2015-ös adatai szerint 62 152 nonprofit szervezetet működött, 24 824,- Ft átlagos árbevétellel.¹⁰ Ez a két szám önmagában is mutatja, hogy a nonprofit szektor csak egy nagyon szűk köre kezdhett valódi, fenntartható vállalkozási tevékenységbe. Jelentőségüket azonban nem szabad elhanyagolni, mivel már az is értékként tekinthető, hogy az estek többségében mindenféle kényszer nélkül, szabad akaratukból valamilyen „jó” cél érdekében hazánk polgárai összefogtak, szervezeteket hoztak létre, amelyeket gyakran mindenféle külső támogatás, bevétel nélkül, saját munkájuk, adományaik esetleg pénzbeli hozzájárulásuk segítségével működtetnek.

A Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának oktatói-kutatói 2017-ben alapkutatást készítettek a hazai társadalmi vállalkozások működésére vonatkozóan.

1. ábra: Társadalmi vállalkozások bevételei és nyeresége

Figure 1.: Revenues and profits of social enterprises

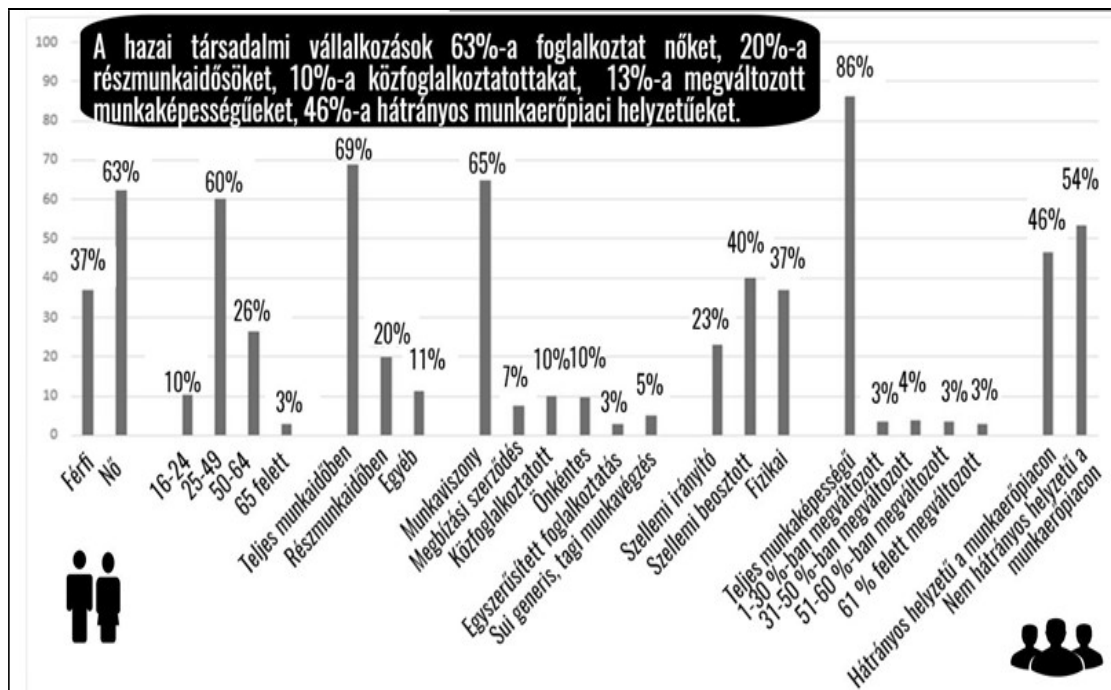

Forrás: G. Fekete et al. (2017): Alapkutatás a társadalmi vállalkozások működéséről. Miskolci Egyetemi Kiadó. 293. old

Az előzetes feltételezésekhez képest eltérő módon, a társadalmi vállalkozások bevételeinek kevesebb mint fele (49%) származott valamilyen közösségi (uniós, állami, vagy önkormányzati) forrásból, míg 51% tekinthető valamiféle saját bevételnek (1. ábra). A legtöbb szervezet sorrendben a szabadidő és hobbi, a sport, kultúra, oktatás, szociális ellátás, településfejlesztés területén tevékenykedik, ami némileg eltérő az Unió szinten tapasztalt szociális szolgáltatások, foglalkoztatás és képzés, környezet, oktatás, közösségfejlesztés, kultúra sorrendtől.¹¹ Úgy tűnik hazánkban inkább az állam által nem elégséges módon finanszírozott, vagy kezelt területeken tevékenykednek társadalmi vállalkozások és (legalább is a számukat tekintve) összehasonlítva azokkal a területekkel ahol inkább társadalmi problémák megoldása, kezelése jelenik meg célként. A nonprofit szervezetek többsége egyesületi, szövetkezeti, nonprofit kft. vagy alapítványi formában működik. Nyereségüket 52%-uk teljes mértékben visszaforgatja, további 6% legalább 50, a többi pedig 0 és 50% között teszi meg ugyanezt, annak ellenére, hogy a szervezeti formák többsége elméletben ezt nem tenné lehetővé. A megkérdezések során mind a kérdőív, mind a fókusz-csoportos interjúk során szinte meglepő őszinteségről tettek tanúbizonyságot a válaszadók.

2. ábra: Társadalmi vállalkozások foglalkoztatási jellemzői

Figure 2.: Employment characteristics of social enterprises

Forrás: G. Fekete et al. (2017): Alap kutatás a társadalmi vállalkozások működéséről. Miskolci Egyetemi Kiadó. 293. old

A társadalmi vállalkozások foglalkoztatási jellemzőire vonatkozó előzetes elképzeléseinket részben megerősítették egyes esetekben cáfolták a kutatási eredmények. Mint ahogy az sejtettük, részben az alacsonyabb elérhető jövedelmeknek, ill. a magasabb szociális érzékenységnek köszönhetően hölgyeket nagyobb eséllyel foglalkoztatják a szektorban. Fiatalok, ill. fiatal középkorúak a leginkább tevékenyek, ami viszont nem feltétlenül lenne logikus és szükséges - illetve kevésbé követi a nyugat-európai gyakorlatot – hazánkban a munkaviszony azon belül is a teljes munkaidőben való foglalkoztatás a jellemző (2. ábra). Az esetek többségében ez lényegében önfoglalkoztatást is jelent. A szektor további erőnye az is, hogy széles körben foglalkoztat a munkaerőpiacon máshol nehezebben elhelyezkedő hátrányos helyzetű munkavállalókat.

4. Kutatási célja, módszertana

A fókuszcsoporthozos interjúk során, valamint a kérdőíves felmérés eredményeinek köszönhetően olyan további kutatási kérdések fogalmazódtak meg melyek egy újabb kérdőíves megkérdezés elkészítését igényelték. A fókuszcsoporthozos megkérdezés során több résztvevő is jelezte, hogy nem elég mély a szervezetek társadalmi beágyazottsága, ismertségük tekintetében jelentős problémákkal küzdenek, munkájukat nem ismerik, kevésbé értékelik a magánszemélyek. Feltételeztük továbbá azt is, hogy a fentebb elmondottak alapján a demográfiai jellemzők jelentős mértékben, befolyásolhatják, eltéríthetik a társadalmi vállalkozásokkal kapcsolatban kialakult képet, ismertségük, elfogadottságuk, támogatottságuk tekintetében.

Az on-line önkitöltős kérdőív a társadalmi vállalkozások ismertségére, lehetséges célcsoportjaikra, alapításuk indokaira, termékeik/szolgáltatásaik iránti vásárlási hajlandóságra

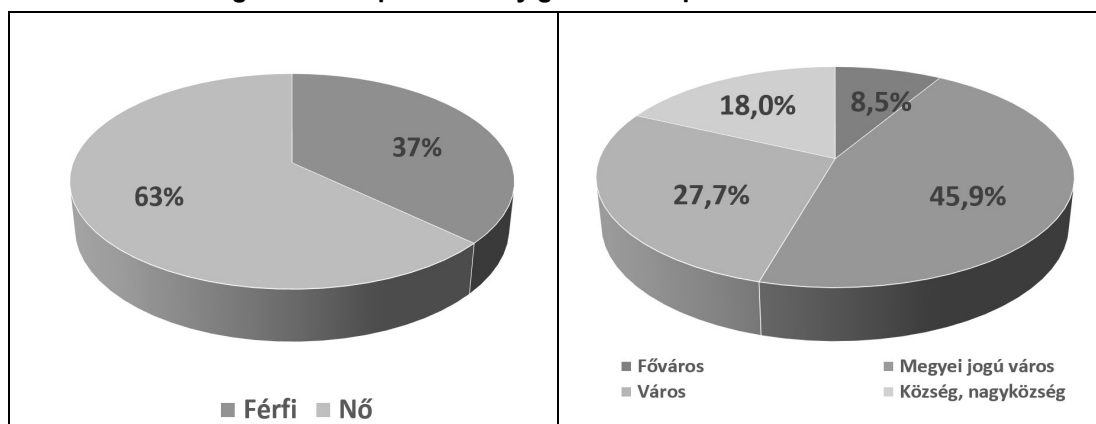
ra/szokásokra, támogatási hajlandóságukra, valamint a válaszadók demográfiai adataira vonatkozóan tartalmazott kérdéseket. A válaszadók a Miskolci Egyetem adatbázisában található kb. 15 000 magánszemély közül kerültek ki, illetve az Egyetem Facebook oldalára is kikerült egy hirdetés. 523-an küldték be a kérdőívet (2,7%-os válaszadási hajlandóság, ami megfelel a szakirodalomból ismert hasonló jellegű kérdőíveknek), a vizsgálat során ebből 401 darab minden szempontból hibátlanul kitöltött kérdőívet tudtam értékelni.

5. A kérdőíves megkérdezés eredményei

A válaszadók nemek szerinti aránya érdekes módon kísértetiesen megegyezik a foglalkoztatottak nemek szerinti arányával (3. ábra). Úgy tűnik a hölgyek nem csak a szektor foglalkoztatásában, hanem a szektorral kapcsolatos válaszadásban is erősen felülreprezentáltak.

3. ábra: A válaszadók nemek és lakóhely szerinti megoszlása

Figure 3.: Respondents by gender and place of residence

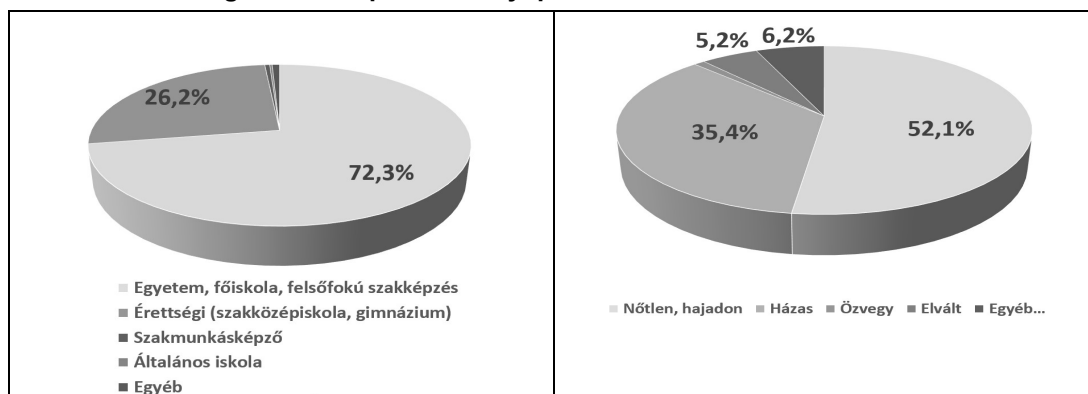

Forrás: saját szerkesztés

A mintába némileg alulreprezentált módon kerültek fővárosi válaszadók, a községekben, városokban élők aránya hasonló az országos értékekhez.

4. ábra: A válaszadók végzettség és családi állapot szerinti megoszlása

Figure 4.: Respondents by qualification and marital status

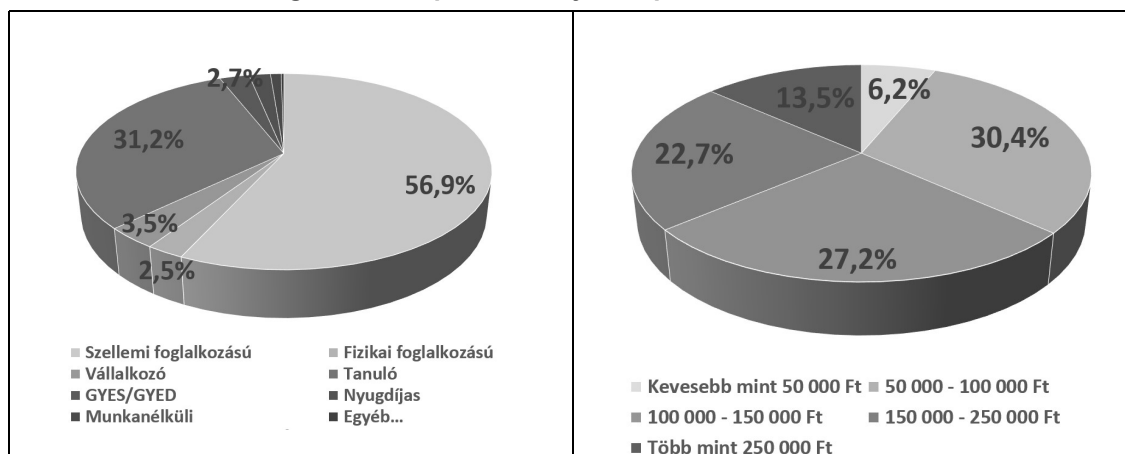
Forrás: saját szerkesztés

Az alapnépszerűséghez képest magasabb az egyetemi főiskolai végzettségűek aránya, a téma jellegéből a megkérdezettek köréből adódóan kis számban választotta szakmunkás, vagy általános iskolai végzettséggel rendelkezők (4. ábra).

A válaszadók 56,9%-a szellemi foglalkozású, 31,2%-uk tanuló volt, kisebb számban fizikai dolgozók, vállalkozók is bekerültek a mintába. A jövedelmek tekintetében kiemelkedően alacsony, illetve magas jövedelmekkel viszonylag kevesen rendelkeznek, a többség a közepes jövedelmi osztályokba tartozik (5. ábra).

5. ábra: A válaszadók foglalkozás és jövedelem szerinti megoszlása

Figure 5.: Respondents by occupation and income

Forrás: saját szerkesztés

6. ábra: A magyarországi társadalmi vállalkozások legfontosabb célcsoportjai a válaszadók szerint

Figure 6.: Important target groups of Hungarian social enterprises according to the respondents

Forrás: saját szerkesztés

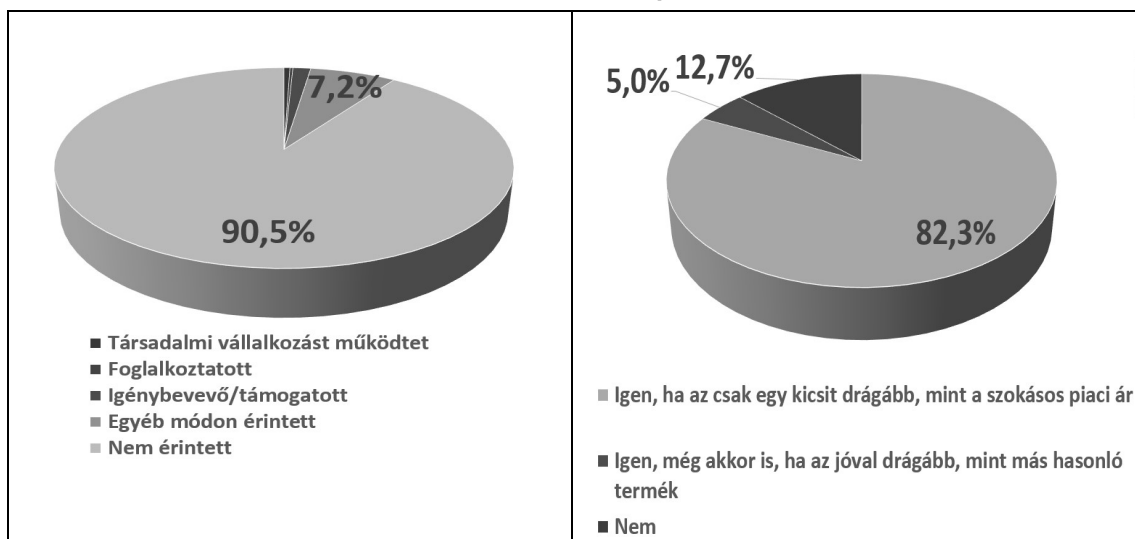
A magánszemélyek egy 5-ös skálán osztályozhatták, hogy milyen mértékben tekint egyes célcsoportokat a társadalmi vállalkozások célcsoportjának. Kiemelten magas pontszámot kaptak a beteg gyerek, katasztrófák áldozatai, illetve a beteg felnőttek, míg átlag-

gosnál alacsonyabb értékeket kaptak a nemzeti kisebbségek, a határon túli magyarok, vagy a szenvedélybetegségek áldozatai. A válaszok alapján úgy tűnik, hogy a válaszadók inkább az önhibájukon kívül rossz helyzetbe kerülteket tartja segítségre méltókkal szemben más csoportokkal (6. ábra).

A magánszemélyek többsége nem tartja magát érintettnek a társadalmi vállalkozások működésével kapcsolatban (még akkor sem, ha nagy valószínűség szerint sokan vesznek termékeket/szolgáltatásokat társadalmi vállalkozásoktól – esetleg tudtuk kívül). Mindössze 7,2% gondolja magát egyéb módon érintettnek (7. ábra).

7. ábra: A válaszadók személyes érintettsége valamint azok termékei/szolgáltatásai iránti vásárlási hajlandósága az árak függvényében

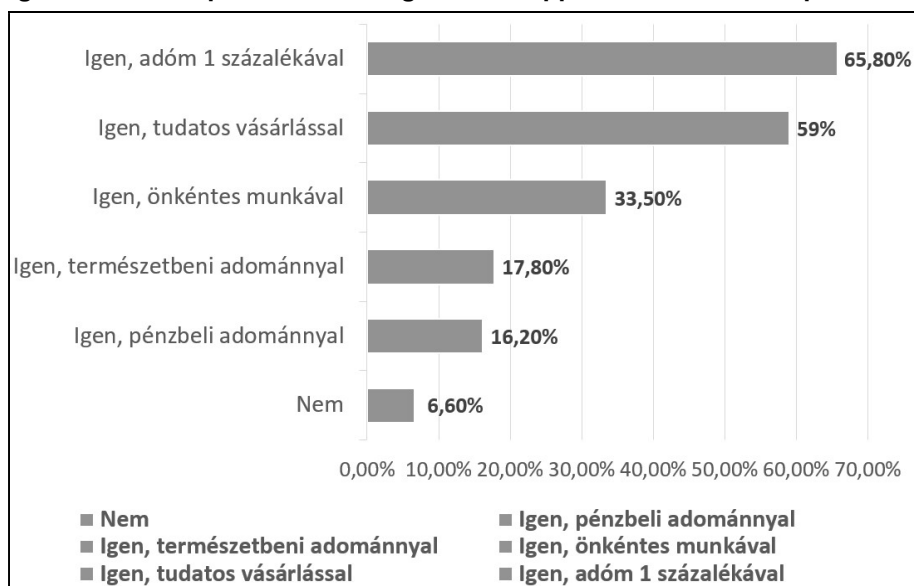
Figure 7.: Respondents' personal concern and their willingness to buy products/services on different level of prices

Forrás: saját szerkesztés

8. ábra: A társadalmi vállalkozások támogatási hajlandósága a válaszadók részéről

Figure 8.: The respondents' willingness to support the social enterprises

Forrás: saját szerkesztés

Biztató, hogy csak viszonylag kevesen (12,7%) venne kizárólag piaci áron termékeket/szolgáltatásokat a társadalmi vállalkozásoktól, 82,3% elviselne némileg magasabb árakat, míg 5% lényegesen magasabb árakat is tolerálnak, ha tudnák, hogy azokat olyan szervezetek állították elő amelyek tevékenységükkel társadalmi célokat is szolgálnak.

A szektor más területen sem rendelkezik a nyugat-európai országokban megszokott fejlettséggel. Jellemzően hazánk polgárai olyan módon hajlandóak csak támogatni a társadalmi vállalkozásokat, amelyek közvetlenül pénzbe nem kerülnek. Viszonylag sokan 65,8% ajánlaná fel adója 1%-át, 59% lenne hajlandó rendszeresen társadalmi vállalkozások termékeit/szolgáltatásait vásárolni, mindössze 33,5% vállalkozna önkéntes munkára, természetbeni adománnyal 17,8%, pénzbeli adománnyal 16,2% támogatná a szervezeteket. Teljesen elutasító választ szerencsére csak 6,5% adott (8. ábra).

6. A társadalmi vállalkozások előtt álló feladatok a kérdőíves felmérés eredményei alapján

A kérdőíves felmérés eredményei alapján a társadalmi vállalkozások előtt álló feladatokat a marketing szakirodalomból jól ismert 4P modell alapján strukturáltam.

A szervezetek által előállított termékek/szolgáltatásoknak minőség tekintetében a konkurens, profit orientált vállalkozások termékeivel meg kell egyezniük, vagy azokhoz erősen kell közelíteniük. A magasabb hozzáadott értéket (ami pl. megtestesül a hátrányos helyzetűek foglalkoztatásában) a termék/szolgáltatás öko, bio, egyedi, „kézműves” jellegének hangsúlyozásával lehet tudatosítani.

Az ár tekintetében célszerű az adott termékkel/szolgáltatással kapcsolatban a vásárlók árérzékenységének felmérése, szükség esetén törekedni kell a piaci árhoz felülről történő közelítésére, a használati értékén túl a magasabb ár indoklására a társadalmi hasznok hangsúlyozásával.

Az értékesítés helyének vonatkozásában, törekedni kell a célcsoport specifikus értékesítésre, felhasználva az ingyenes vagy alacsony költségű értékesítési csatornákat (termelői piac, Internet alapú ingyenes vagy kedvező költségű hirdetési, értékesítési lehetőségek stb.).

A szektor tagjai jellemzően forrás hiányosak, ezért az ismertség növelése, értékteremtés tudatosítása, a termékek/szolgáltatások minőségének bemutatása (az esetek többségében célszerű elektronikus) ingyenes vagy alacsony költségű csatornákon a célcsoportoknak megfelelően (weboldal, Facebook, Instagram, hírlevél, személyes megkeresés) szerencsés, mértékkel az „érzelmekre ható” népszerűsítést is megengedhetőnek tartom.

7. Összefoglalás

A szakirodalmi kutatások alapján megállapítható, a téma utóbbi évek széles körű szakirodalmi elterjedtsége ellenére továbbra sem létezik egységes fogalom a társadalmi vállalkozásokra vonatkozóan. A megfogalmazások azonban közelednek, hazánkban talán a NESsT EUROPE Nonprofit Kft. Tanulmányában közölt fogalom tekinthető jelenleg a leginkább elfogadottnak, használatosnak. Középtávon célszerű lehet (pl. az olasz gyakorlathoz hasonlóan) akár jogszabályi szinten is definiálni.

A hivatalos statisztikák sokszor talán a szektor jelentéktelenségét sugalló adatain túl, a társadalmi vállalkozások megkérdezése segítségével egy rendkívül színes világ tárul elénk, melynek társadalmi hasznai messze felülmúlják a forgalmi, vagy foglalkoztatási adatok által sugalltatkat.

Vizsgálataink során arra a következtetésre jutottunk, hogy a társadalmi vállalkozások beágyazottsága jelentősen elmarad a hasonló fejlettségű, vagy nálunk előrehaladottabb állapotban lévő országokhoz képest. Helyzetük pontosabb megismeréséhez elengedhetetlen volt egy a magánszemélyek véleményét kutató kérdőív, melynek elemzése révén javaslatokat sikerült megfogalmazni a társadalmi vállalkozások által előállított termékek, nyújtott szolgáltatások marketing szemléletű fejlesztésére vonatkozóan.

JEGYZETEK

1. G. Fekete É.–Bereczk Á.–Kádárné H. Á.–Kiss J.–Péter Zs.–Siposné N. E.–Szegedi K. (2017): „Alap kutatás a társadalmi vállalkozások működéséről.” Zárótanulmány az OFA Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft. megbízásából, a GINOP-5.1.2-15-2016-00001 „PiacTárs” kiemelt projekt keretében. Miskolc, 293. old.
2. Frey Mária (szerk.) (2007): Szociális gazdaság kézikönyv. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest 236. old.
3. Varga Éva (2014): A társadalmi vállalkozások ökoszisztémája Nemzetközi példák és jó gyakorlatok Kék Madár Alapítvány, Aranykezek Bt., 102. old.
4. Szűcsné M. K.–Sasvári P. (2015): A társadalmi vállalkozások működését akadályozó tényezők, különös tekintettel a finanszírozási nehézségekre. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XII. évf. 2015/2. szám 84–93. old.
5. Tóth L. (2011): A társadalmi vállalkozások helyzete Magyarországon, Veszprém, 2011. szeptember 30.
6. Simons R. (2000): Social enterprise: An opportunity to harness capacities. The Smith Family Research and Advocacy Briefing Paper Series No. 7., 4 old.
7. Defourny, J., Nyssens, M. (2009): Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and divergences. Paper presented at the second EMES International Conference on Social Enterprise, Italy.
8. European Commission (2011): Social Business Initiative. Brussels, 25. 10. 2011 COM(2011) 682 old.
9. European Parliament (2016): Social Economy. 123. old.
10. Uo.
11. Culliton, J. W. (1948): The management of marketing costs. Harvard Univ., 166 old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Defourny, J., Nyssens, M. (2009): Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and divergences. Paper presented at the second EMES International Conference on Social Enterprise, Italy.
- European Commission (2011): Social Business Initiative. Brussels, 25. 10. 2011. COM(2011) 682 old.
- European Parliament (2016): Social Economy. 123. old.
- Frey Mária (szerk.) (2007): Szociális gazdaság kézikönyv. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest 236. old.
- G. Fekete É.–Bereczk Á.–Kádárné H. Á.–Kiss J.–Péter Zs.–Siposné N. E.–Szegedi K. (2017): „Alap kutatás a társadalmi vállalkozások működéséről.” Zárótanulmány az OFA Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft. megbízásából, a GINOP-5.1.2-15-2016-00001 „PiacTárs” kiemelt projekt keretében. Miskolc, 293. old.
- Simons R. (2000): Social enterprise: An opportunity to harness capacities. The Smith Family Research and Advocacy Briefing Paper Series No. 7., 4 old.
- Szűcsné M. K.–Sasvári P. (2015): A társadalmi vállalkozások működését akadályozó tényezők, különös tekintettel a finanszírozási nehézségekre. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XII. évf. 2015/2. szám 84–93. old.; Varga Éva (2014): A társadalmi vállalkozások ökoszisztémája Nemzetközi példák és jó gyakorlatok Kék Madár Alapítvány, Aranykezek Bt., 102. old.
- Tóth L. (2011): A társadalmi vállalkozások helyzete Magyarországon, Veszprém, 2011. szeptember 30.

DR. HABIL. VARGA JÓZSEF
tudományos dékánhelyettes, Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar
egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, varga.jozsef@ke.hu

A HELYI PÉNZRENDSZEREK KÖZGAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI ELFOGADOTTSÁGA

THE ECONOMICAL AND SOCIAL ACCEPTANCE OF THE LOCAL CURRENCY SYSTEMS

ABSTRACT

The purpose of my publication is to analyze the operation of local currency in Hungary from a macroeconomic point of view. First, I look at the general principles of issuing and running local money, and then the importance of local thinking. I would like to point out that one of the solutions to a series of globalized crises is the establishment of local money systems and then I examine the role of the 2008 crisis in stimulating the creation of local money systems.

According to my main point of view, the economic role of local money systems in Hungary is significant on theoretical level, but its effect is practically very small in the current domestic environment. The duality of the low interest rate environment and economic stability has led to a lack of economic climate for local money today. The major result of the local currency is the creation of an economic and legal environment in which the operation of transferable vouchers is more streamlined, thus it has become for the participating partners less risky.

Kulcsszavak: helyi pénz, modern magyar gazdaság

Keynotes: local money, economy of modern Hungary

1. Bevezetés

„Nem mondjuk el az igazat a pénzről. Pedig az a gazdaság központi eleme. És a világot a gazdaság irányítja. Bölcsőtől a koporsóig ez határozza meg az emberi jólétet. Szabályozza bolygónk természeti erőforrásainak használatát, valamint a környezet minőségét. Ma már általánosan elfogadott az a nézet, hogy a föld ökoszisztémájának számos határát átléptük. Bizonyított tény, hogy életünk jelenlegi pályája nem fenntartható. A kormányok, a média és a vezetők többsége mindent megtesznek azért, hogy a közvélemény a mainstream gondolkodás mellett maradjon.”¹

Publikációm eszmei mondanivalóját a fenti idézet találóan adja vissza. Nem vitatva a pénzügyi rendszerek működését és a gazdaság mechanizmusában betöltött lényegi szerepét, a közgazdasági szakirodalom számos szereplőjével² együtt úgy vélem, szükség van a főáramú közgazdasági gondolkodás mellett olyan alternatív pénzügyi megoldások kifejlesztésére, melyek a jelenlegi mechanizmusok mellett működőképes alternatívát jelentenek. Egyik ilyen lehetséges alternatív pénzügyi rendszer a helyi pénzek rendszere. A pénzügyek helyi központúvá tétele, a reálgazdaság lokalizálásával együtt a globalizált világ gazdasági válságokkal szemben reális alternatívát jelent. Jelen írásomban azt a kérdéskört járom körül, hogy a helyi pénzek rendszere mennyiben lehet ennek a lokális gondolkodás és gazdálkodás pénzügyi mozgatórugója.

A tanulmány a helyi pénz ötletének felmerülését, bevezetésének körülményeit vizsgálja. Magyarországon a helyi pénzzel kapcsolatosan szélsőséges hangulatingadozást figyelhe-

tünk meg. A 2008-as válság után döntően felfokozott, túlzóan optimista várakozások láttak sorra napvilágot. A jelenlegi alacsony kamatláb és expanzív monetáris politika környezetben pedig inkább a helyi pénz gazdasági eredményeit megkérdőjelező vélemények vannak túlsúlyban, illetve e területet mély hallgatás jellemzi. E véleményingadozásokat tudomásul véve kutatóként mégis az a feladatunk, hogy logikusan végiggondolva az ezzel kapcsolatos gazdasági következményeket, higgadtan összegezzük az eredményeket.

Publikációm célja, hogy a magyarországi helyi pénzek működését makrogazdasági szempontból elemezzem. Először a helyi pénz kibocsátásának és működtetésének általános elveit tekintem át, majd a lokális gondolkodás fontosságát vizsgálom. Bemutatom, hogy a globalizált válságok sorozatára az egyik megoldás a helyi pénzrendszerek működtetése, majd kitérek a 2008. évi válság helyi pénzrendszerek létrehozását ösztönző szerepére.

Alapvető megállapításom szerint a hazai helyi pénzrendszerek gazdasági szerepe elvi síkon jelentős, a jelenlegi hazai környezetben azonban gyakorlatilag igen csekély. Az alacsony kamatlábkörnyezet és a gazdasági stabilitás kettőse a helyi pénzek számára jelenleg nem kedvező gazdasági klímát teremtett. A kibocsátott helyi pénzek legnagyobb érdeme, hogy olyan gazdasági és jogszabálykörnyezetet alakított ki, mely során a forgatható utalványok működtetése szabályozottabbá, ezáltal a résztvevő partnerek részére kisebb kockázatúvá vált.

2. A lokális gondolkodás fontossága

A közgazdasági szakirodalom rendkívül sokrétűen figyelmeztet a Földünket fenyegető katasztrófára. Az ökológiai, népesedési, érték-, gazdasági, társadalmi válságsorozatban a pénzügyi folyamatok válsága véleményem szerint központi szerepet tölt be. A pénzügyi rendszer átalakítása nélkül ugyanis a gazdasági-társadalmi folyamatok újra és újra visszarendeződnek, kisebb-nagyobb visszaesés után visszarendezve a válságok előtti, meghaladni kívánt állapotot.

A közgazdaság főárama szerint „amennyiben társadalmunk sikeres szeretne lenni, illetve sikeressé kíván válni, meg kell őriznünk a jelenlegi paradigmába vetett hitünket. Továbbra is azt hirdetjük, hogy mindent pénzben kell kifejezni; nincs üdvösség a túlsúlyban lévő, monopóliumnak és nagyhatalmi eszköznek számító pénzügyi rendszereken, és banki gyakorlatokon kívül; a zárt rendszerek előnyben részesítendőek a nyitottakkal szemben; a komplexitás kerülendő. Valójában a fenntartható megoldások tekintetében ez egy igen rövidlátó elképzelés...”³

Korunkban a társadalom számos kihívással néz szembe, melyek közül szempontunkból a fenntarthatóság, valamint a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek relevánsak. „A rengeteg világprobléma alapján okkal gondolhatnánk, hogy a problémák megoldhatatlanok, ha megoldhatók volnának, nyilván már megoldotta volna azokat az emberiség (...) A fenntarthatóság holisztikus közelítést igényelne, és annak tisztázását, hogy az értékrend, amelyen a jelenlegi globális világ nyugszik, alkalmas-e a jövő vizionálására? Sokan azt mondják, a világ jelenlegi értékrendje hibás, mert feloldhatatlan válsághoz vezetett. Változtatni kellene szinte mindenben.”⁴ Széleskörű egyetértés uralkodik a társadalmi és politikai szervezetek körében, hogy a közeljövőben az ember életmódjának alapvető és gyors változására van szükség.⁵ Thomas Piketty (2013)⁶ „A tőke a 21. században” című műve széleskörű történelmi elemzéssel bizonyítja, hogy a nagyfokú egyenlőtlenség és annak növekedése a modern gazdaságok természetes velejárója, és ez alól csak időszakos kivételek vannak, háborúk és válságok időszaka alatt az egyenlőtlenségek mérséklődnek.

A változás, változtatás tehát szükségszerű és több irányból indítható. A szerző alapvető világgépe az a (filozófiai) alapvetés, miszerint mindenkinek önmagának kell változnia

ahhoz, hogy a világot meg tudja változtatni. A változás fő eleme az egyén változásának következtében és azt követően a civil szféra átalakulása. A politika- és a közgazdaságtudomány eddig alapvetően pénzügyi ösztönzőkkel igyekezett megváltoztatni a viselkedési mintákat. Véleményem szerint a közösségi szervezetek létrehozása hosszú távon mindenképpen – de rövidebb távon is – akkor lesz stabilan sikeres, ha az a pénzügyek területére is kiterjed. A közösségi pénzek létrehozása nemcsak pénzügyi kérdés, hanem a stabil, erős, a központi hatalomnak értékei és érdekei mentén akár ellentmondani is képes helyi közösségek anyagi megerősítésének kérdése is.

Uralkodó monetáris rendszerünk olyan sajátosságokkal rendelkezik, amelyek a fenntarthatóság koncepciójával összeférhetetlenek. A gazdasági fellendülések és hanyatlások végtelen sora, az emberiség nagy részének rövid távú gondolkodása, a kamatos kamat gazdasági rendszere következtében szükségszerű növekedési kényszer, a vagyonszűkítés és a társadalmi tőke alulértékelése mind a jelenlegi globális pénzügyi struktúra „természetes” velejárója. A pénzügyi rendszerünk alapjait érintő változtatások tehát mind a társadalmi, mind a környezeti fenntarthatóság szempontjából elengedhetetlenek. Ennek a változtatásnak egyik lehetséges módja olyan helyi pénzrendszerek kidolgozása és működtetése, melyek a globális pénzpiaci mechanizmustól eltérő logikai módon működnek.

3. A 2008. évi világgazdasági válság szerepe a helyi pénzrendszerek elterjedésében

*„Az a pénz, amely törvénytelenül úgy működik,
hogy visszahúzódik, ha elkezd hiányozni,
és tömegesen feltűnik a piacon,
amikor ott már fölös mennyiségben van jelen,
csak a csalókat és uzsorásokat szolgálhatja.”⁷*

A helyi pénzrendszerek létrejöttét döntően a gazdasági válságok szülik. Az 1929–1933. évi és a 2008. évi világgazdasági válság rendkívül nagy hatást gyakorolt a pénzügyi rendszerekre. Bár most, 2017-ben úgy tűnik, hogy a válság Lehman Brothers bukása miatti rémülete a múlté és annak tapasztalatait kezdjük elfelejteni, ne legyenek illúzióink: a kapitalizmus természetében immanens tulajdonságként benne szunnyad a ciklikusság, a következő válság. Ebből a szempontból a válság utáni években új időszámítás kezdődött el a pénz világában, amely azonban nem bizonyult valódi minőségi rendszerváltozásnak.

John Kenneth Galbraith a *The Great Crash 1929* című munkája az 1929–1933-as válság, ezen belül spekulatív tőzsdepiaci buborék létrejöttét elemzi. A válság okait és következményeit az USA gazdaságának öt elemére vezeti vissza. A gyenge pontokat az alábbiak szerint foglalta össze (Szávai 2013):

1. A jövedelmek rossz elosztási szerkezete,
2. A rossz vállalati struktúrák,
3. A rossz banki struktúra,
4. A fizetési mérleg egyensúlyának kétséges helyzete,
5. A „közgazdasági intelligencia” szegényes állapota.

Témánk szempontjából az 1. és a 3. számú pont a döntő. A jövedelmek rossz elosztási szerkezete vezet ahhoz, hogy ha az elköltött jövedelmek nem maradnak helyben, akkor az adott régió nem tud gazdagodni. A rossz banki struktúra állapota szintén egybevág publikációim lényegi mondanivalójával. A bankrendszer válságai bebizonyították, hogy a feleltelenül teremtett pénzmennyiség döntő része már nem a reálgazdaság igényeit, hanem

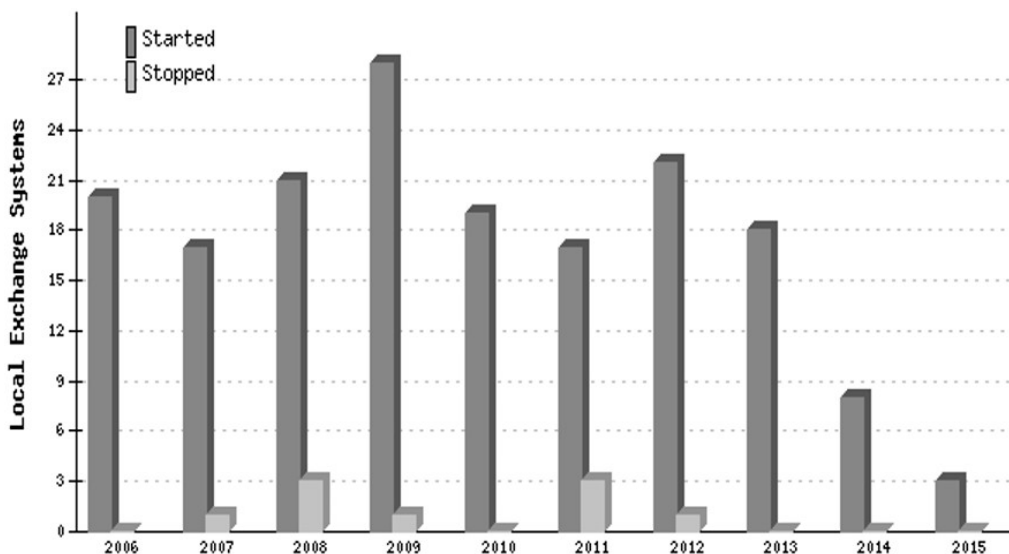
spekulációs célokat szolgál. A közgazdasági gondolkodásban a 2008. évi válság erősödésével előtérbe került az endogén szemlélet.⁸ A gazdasági élet lokális képviselői több esz-
köz mellett a helyi fizetőeszköz bevezetésének lehetőségét is újra előveszik és próbálják a
gazdaságtudomány ismereteivel megalapozva új fizetési rendszert bevezetni.⁹

A helyi pénz kibocsátása támogathatja a helyi gazdasági szereplőket, a fogyasztót, a ke-
reskedőket, a termelőket és az önkormányzatokat. Kutatásaink relevanciáját bizonyítják
azok a példák, melyek már korábban történelmi sikereket értek el és jelenleg működő rend-
szerek, illetve a most induló helyi valuták, főképpen ezek közül a nemzetközi példák
(WIR, Chiemgauer) kiemelendők. Ezeket a kezdeményezéseket érdemes megvizsgálni,
hogymilyen társadalmi, gazdasági és pénzügyi környezetben valósulhatnak meg és válhat-
nak sikeressé.¹⁰ A 2008. évet követő időszak rávilágított arra, hogy alternatív finanszírozá-
si rendszerekre van szükségünk. „A forintot használók a pénznek sem a forgalom lebonyo-
lítására vonatkozó tulajdonságaival és kiváltképpen a megtakarítás ösztönző szerepével
nem lehetnek elégedettek. Mindkettőben csalódnuk kellett. Forinthatasználóként kirekesz-
tettnek érzik magukat. Ezért keresik a kiutat, nevezzük a szóban forgó pénzügyi eszközö-
ket utalványoknak, helyi pénzeknek, bárminek.”¹¹

A fejlett gazdasággal rendelkező világörések, országok lassan elérik a fejlődésük felső
korlátját és fel kell fedezni azokat a pénzügyi területeket, amelyekre korábban nem volt
szükség, illetve meg kell keresni azokat a már ismert, de háttérben vagy periférián lévő
technikákat, melyekkel új piacot teremtünk a pénzvilágnak, a gazdasági fejlődésnek, a
fenntartható konjunktúrának.

A helyi pénzek társadalmi-gazdasági megalapozottsága a modern pénzrendszerek létre-
jöttével szükségszerűen felerősödött, mivel a belső érték nélküli pénzrendszerek másfajta
bizalomra épülnek. Ugyanakkor fontos rámutatni arra, hogy a pénzhelyettesítők szerepe a
mai gazdasági és pénzügyi környezetben indokolt, de hibás működésük a pénzügyi rend-
szerekkel szembeni bizalom csökkenésével jár.¹²

1. ábra: A helyi pénzrendszerek az indulás éve szerint

Forrás: complementarycurrency.org

Néhány éve megfigyelhető az a világgazdasági tendencia, mely alapján – különösen a
2008. évi világgazdasági válság utáni időszakban – a globalizmus elleni lépések során
„felértékelődött a helyi (lokális, regionális) szintű beavatkozások és az ‘alulról felfelé’

irányuló kezdeményezések szerepe”..¹³ Közgazdászörökben lassan elfogadottá válik, hogy a főáramú (mainstream) közgazdaságtan fogalomrendszerével világunk nem írható le. A globalizációs folyamatok kedvezőtlen hatásainak ellensúlyozása – amely hatások nemcsak gazdasági, hanem környezetvédelmi, társadalmi, politikai stb. területeken jelentkeznek – helyi gazdaságfejlesztési eszközökkel lehetséges és szükséges folyamat (“think globally, act locally”). A fenti gondolkodásmód terjedését egyértelműen mutatja a helyi pénzrendszerek világszerte növekvő elterjedése.

4. A válságra adott egyik lehetséges válasz: a helyi pénz

A helyi pénzrendszerek jelenléte már évtizedek óta világszerte foglalkoztatja a közgazdasági szakirodalmat. A helyi pénzrendszerek egyfajta választ adnak a globalizáció azon problémájára, hogy a pénzpiacok mára már világszinten összekapcsolódtak és a pénztőke birtokosai egy igen szűk réteget képviselnek. Tanulmányomban a nemzetközi és hazai szakirodalomban egyaránt elterjedt "helyi pénz" elnevezést fogom alkalmazni. A helyi pénz tehát közgazdasági és nem jogi kifejezés. Ugyanakkor a közösségi pénzek köre szélesebb fogalom, beletartoznak a cserekörök (LETS, a C3 pénzrendszerek, egyéb naturális (munkaóra) cserealapú elszámolási rendszerek)¹⁴ stb., melyeket cikkem nem tárgyal.

A helyi pénz elmélete abból indul ki, hogy a felhalmozási szerepkör akadályozza a gazdasági körforgást. Ennek alapja a kamatozó pénz kettős természete, vagyis az, hogy csereeszközként (forgalmi eszközként) felhalmozásra is alkalmas. „A pénz, amelyet nap mint nap használunk, kétféle, egymásnak ellentmondó célt szolgál: egyrészt csereeszköz, a munkamegosztás feltétele, így minden civilizáció alapja; másrészt felhalmozható dolog, s e minőségében akár akadályozhatja is a cserekereskedelmet. Egy zsák alma, ha nem veszik meg, előbb-utóbb elrohad, a pénz azonban, amelyért megvennénk, megőrzi eredeti értékét akkor is, ha tulajdonosánál marad. Mivel a pénz értékálló és mindenre használható 'joker', kamatot lehet kérni érte.”¹⁵

Cikkem egyik fő mondanivalója, hogy bár a válságok időszakában felerősödik a helyi pénzek kibocsátása, nemcsak a válságok időszakában van szükség a helyi pénzre. Ez utóbbi ugyanis általános társadalom- és gazdaságszervezési eszköz. Minden – főleg a gazdaságilag elmaradottabb – régióknak szüksége van erre a segítségre ahhoz, hogy fejlődése felgyorsuljon, s fel tudjanak zárkózni a fejlettebb régiókhoz.¹⁶ Nem értek egyet azon véleményekkel,¹⁷ mely szerint a helyi pénzrendszerek csak a válságok időszakában jelentenének – átmeneti – megoldást. Kun János szerint a pénzhelyettesítőknek a nagy gazdasági válságok alatt, illetve ezek után volt relevanciájuk. A válságok időszakában ugyanis – bár a potenciális kínálat jelen van –, az új érték előállítás és forgalmazása pénz formájában megvalósuló kereslet hiányában nem tud megvalósulni.

A helyi pénzrendszer működtetése nem azt jelenti, hogy a helyi pénz (forgatható utalvány) felváltja a törvényes fizetőeszközt, hanem sokkal inkább releváns lehet egy duális pénzrendszer létrejötte, ahol a törvényes fizetőeszköz és a helyi pénzek együttes működésén alapszik. „Ez nem egy csodaszer, de jelen pillanatban a leghatékonyabb védekezés korunk fenn már felsorolt lényegi problémái: a recesszió, a munkanélküliség, a közösség széthullása és a környezet romlása ellen. A nemzetközi tapasztalatok alapján kijelenthetjük, hogy a duális pénzrendszerek által létrehozott harmóniából olyan gazdasági mozgató erők fakadnak, melyek az azt bevezető térség gazdasági fellendülését hozzák. Egyben ezt tekinthetjük a legjobb védekezésnek a gazdasági és pénzügyi rendszer összeomlásából keletkező veszélyekkel szemben. Fontos leszögezni, hogy a duális pénzrendszerek alkalmazása és közösségi pénzek bevezetése és ezek jelen időszakban tapasztalható népszerűsége

ge nem csak egy pillanatnyi divat, amely majd eltűnik, ha a világgazdaság újra erőre kap, hanem ennél egy sokkal komolyabb és összetettebb dolog.”¹⁸

A helyi pénzrendszer használata és hasznossága tehát a közgazdasági szakirodalom egy részének véleménye szerint általános hatású, akár az egyiptomi ostraca-t, akár a magdeburgi brakteát-ot vagy a svájci WIR-t vizsgáljuk, ha a fizetési forgalom lebonyolításának alapvető célját kívánták teljesíteni.¹⁹ Ugyanakkor a XX–XXI. század közösségi pénzrendszereire igaz, hogy többségük valamilyen kialakult válsághelyzetet igyekezett megoldani, általában jelentős helyi sikerrel.²⁰ Számos történelmi példa igazolja, hogy akár a magánszektor, akár az állam (önkormányzat) is több esetben ebben az alternatív megoldásban látta a válságkezelés egyik lehetséges módját.

A közgazdasági irodalom helyi pénzrendszerhez viszonyulását alapvetően az alábbi három attitűd jellemzi (1. táblázat):

1. táblázat: A helyi pénzrendszerek elfogadottságának besorolása

Sorszám	Beállítottság	A beállítottság fő érve
1. attitűd	Elvileg elutasító	A helyi pénzrendszerek a pénz működési mechanizmusát rombolják, annak hatékonyságát csökkentik
2. attitűd	Csak válság időszakában elfogadó	A helyi pénzrendszerek a válságok időszakaiban hasznos eszközök, egyéb időszakokban használatuk nem indokolt
3. attitűd	Elvileg támogató	A helyi pénzrendszerek általános társadalom- és gazdaságszervező eszközök

Forrás: saját rendszerezés

A mai működő helyi pénzrendszerek igen átfogó közgazdasági alapokon nyugszanak.²¹ Mindegyik elméleti megközelítés alapvető célja az eredményesebb helyi gazdaság kialakítása és bővítése. Ma már újra jelentős szerepet kapnak társadalmi, szociológiai szempontok is, amelyeket az elmúlt idősakra jellemző gazdasági fejlődési irányok, mint a globalizáció jelentősen háttérbe szorítottak. A helyi pénzrendszerek reagálnak a globalizáció azon jelenségére, hogy a pénzpiacok világszinten összekapcsolódnak és a pénztőke birtokosai egy igen szűk réteget képviselnek.

Ugyanakkor az a gondolat, hogy a helyi pénzek felválthatnák a nemzeti valutákat erősen aggályos, hiszen a helyi pénzek területi és önkéntességi korlátokkal rendelkeznek. Létezésük jogilag – bizonyos országok adott időszaki joggyakorlata mellett – megkérdőjelezhető, közgazdaságilag és társadalmilag viszont nem. Elvitathatatlan eredményük, hogy erősen globalizálódott világunkban képesek a helyi közösségeket arra ösztönözni, hogy felesleges erőforrásait mozgósítva értéket teremtsenek. Több példa bizonyítja,²² hogy a helyi pénzek alkalmazásának hatására egy helyi közösségben csökkent a munkanélküliség és ezen keresztül érzékelhetően nőtt az életszínvonal. Ezenkívül az újabb kutatások eredményei²³ rávilágítanak arra, hogy a gazdaság fenntarthatóságához, stabilitásának, illetve rezilienciájának²⁴ megőrzéséhez többféle fizetőeszköz együttes működésére van szükség.

5. Összegzés

A globalizáció egyik különös hatása, hogy az emberek nagy része egyre többre értékeli saját életterét, kultúráját. Akár szeretetből, akár csak szükségből, de elsősorban a helyi közösségekkel azonosítják magukat. A különböző decentralizációs mozgalmaknak is – a régiók nagyobb kontrollja iránti igény kifejezése mellett – az a célja, hogy a helyi termelés és fogyasztás növekedjen. Sokrétű vita folyik gazdasági szakértők között arról, hogy mely intézkedések biztosítanak legjobban a régiók hosszú távú fejlődését. A regionális valuták egyik előnye, hogy kiegészítő jelleggel támogatja a helyi gazdaság fejlődését. Az alternatív

fizetőeszközök használata különböző feltételek és célok mellett segítségére lehet egy adott közösség, illetve régió számára.

A Római Klub nemrégiben kiadott jelentésében²⁵ pénzügyi rendszerünk azon sajátosságaira hívja fel a figyelmet, amelyek ellehetetlenítik a kiegyensúlyozott, fenntartható élet kialakítására tett erőfeszítéseket. A válságok, a vég nélküli növekedés, a vagyonszűkítés és a társadalmi tőke alulértékelése mind egy-egy példa, amit az írók monetáris rendszerünk törvényszerű velejárójaként említenek. Az uralkodó pénzügyi rendszer instabilitása, valamint az abból eredő súlyos gazdasági és társadalmi problémák következtében így számos helyen újra életre kelt a saját, illetve kiegészítő fizetőeszközök iránti igény. Mivel ezek közül számtalan olyan esetről is tudunk, melynek előnyei ma már egyértelműen igazolhatók, az igazán fontos kérdés nem az, hogy szükség van-e helyi pénz-rendszerre, hanem hogy hogyan illeszthető be a duális pénzrendszerbe, valamint hogyan vezethető be és működtethető a legnagyobb eredménnyel.

Mind a közgazdasági szakirodalom elméleti összefüggései, mind egyes sikeres gyakorlati példák azt mutatják, hogy megfelelő irányítás mellett a kiegészítő pénzek nagymértékben erősíthetik egy adott közösség gazdasági-társadalmi összefogását és ezzel életminőségük javítását. Jóllehet számos kritika is éri a napjainkban felmerülő helyi pénz kezdeményezéseket, és több kudarcba fulladt kísérletre is akad példa, két olyan egymástól eltérő módon működő helyi pénzrendszer, a WIR és Chiemgauer sikeresnek és működőképesnek bizonyult az elmúlt évek során, bizonyítva ezzel a helyi pénz struktúrák gazdaságélénkítő hatásának lehetőségét. E jelenleg is működő esetek mutatják az eredményes utat, ezzel a sikeres működés lehetőségét bizonyítják.

JEGYZETEK

1. Lieater, Bernard–Arnsperger, Christian–Goerner, Sally–Brunnhuber, Stefan (2015): Pénz és fenntarthatóság. A hiányzó láncszem. Fordította Sárdi Gábor. Image Kft. 3. oldal.
2. (pl. Kennedy 2005, Lietaer-Belgin 2017, Síklaky 2004, Szalay 2008, Lóránt 2010)
3. Lietaer, Bernard et al (2015): i. m. 3. oldal.
4. Kerekes Sándor (2015): Jó lehet-e a gazdaságnak, ami árt a Földnek? In: Bakacsi Gyula, Balaton Károly (szerk.) Vezetés és szervezet társadalmi kontextusban: Tanulmányok Dobák Miklós 60. születésnapja tiszteletére. 358 p. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015. pp. 319–338.
5. Lietaer, Bernard et al (2015): i. m.
6. Thomas, Piketty (2013): A tőke a 21. században. (Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna) Kossuth Kiadó, Budapest, 704 oldal.
7. Kennedy, Margrit (2003): Gazdasági növekedés és kamatrendszer – Négy alapvető tévedés. Fordította: Andrásfalvy András. Kovász VII. évfolyam, 1–2. szám. 2003. Tavasz–Nyár. 237. oldal.
8. Tóth Balázs István (2011): A helyi valuta szerepe a lokális gazdaságfejlesztésben. Pénzügyi Szemle, 2011/1.
9. A helyi pénz bevezetése során érdemes a fokozatosságot betartani. Kezdetben egy utalvány-rendszer bevezetésével érdemes kezdeni. Ezt követheti egy papíralapú helyi pénz (forgatható utalvány) okibocsátása, majd a harmadik szakaszban érdemes egy elektronikus helyi pénz kibocsátásával foglalkozni.
10. Szóka Károly (2013): A helyi pénz és társadalmi vonatkozásai. Acta Scientiarum Socialium. 38. 5–6., 59–66.
11. Boros Imre (2011): Hajrá, Dávid! Magyar Hírlap online 2011-04-13.
12. Kun János (2006): A pénzhelyettesítőkről. Tanulmány PSZÁF Budapest.
13. Tóth Balázs (2015): Kutatási jelentés „A helyi pénz bevezetésének lehetőségei Székelyföldön” c. kutatási megbízáshoz. Nemzetstratégiai Kutatóintézet. Összeállította: Tóth Balázs. 2. oldal.

14. A LETS (Local Exchange Trading System, a C3 Consumer Commerce Circuit speciális közösségi pénzrendszerek. A cikkben nem tárgyalt egyéb pénzrendszerekről alapos áttekintést ad Lietaer-Belgin (2017).
15. Kennedy, Margrit (2003): i. m. 27–32. oldal.
16. Egy áttekinthető, a részletekre kiterjedő segédlet nélkül sem az indulásra, sem a sikeres működtetésre nincs reményük (Bánóczy 2016). A helyi pénz bevezetésénél igen fontos a helyi társadalom tájékoztatása. A helyi vállalkozóknak a helyi pénz működtetésében kiemelt szerepe van. A magyarországi helyi pénzekkel kapcsolatban az a tapasztalatom, hogy azoknál a helyi vállalkozók véleménye mellett – a soproni Kékfrank kivételével - a helyi önkormányzatok szerepe domináns. A helyi önkormányzatok szerepe ugyanakkor a működő helyi pénzek gyakorlatában eltérő (Léglér–Kovács–Vágyi 2011). – Azt állíthatjuk, hogy az önkormányzatok aktív, támogató részvétele – például az önkormányzati dolgozók fizetésének, a kiosztott segélyek egy részének helyi pénzben történő folyósítása révén, az önkormányzati szolgáltatások helyi pénzben történő fizetése során adott árkedvezménye során stb. – kulcsfontosságú elem lehet. Ahol a helyi önkormányzat elutasító (Magyarországon például a soproni Kékfrank esetében), ott a helyi pénz kezdeményezések mindig hátrányban vannak a támogató önkormányzati helyi pénz kezdeményezésekkel szemben (pl. Balatoni Korona, Bocskai Korona, alsómocsoládi Rigac).
17. Pl. Kun János (2006): A pénzhelyettesítőkről. Tanulmány PSZÁF Budapest.
18. Takács Péter (2011) Javaslat egy Régió gazdasági-társadalmi fellendítésére egy pénzhelyettesítő közösségi pénz és a C3 elszámolási rendszer bevezetése által. <http://menedzserkalauz.hu/wp-content/uploads/Takacs-P-Javaslat-kozossegi-penz-bevezetesereV2.pdf>. Letöltés: 2017. október 8.
19. Lietaer, Bernard–Belgin, Stephen (2017): Új pénz egy új világnak. Bankráció Kft.; Bánóczy János (2013): Silvio Gesell és a helyi pénzek. Act Sci Soc 38 (2013): 23–43.
20. Léglér Nikolett, Kovács Tamás, Vágyi Ferenc Róbert (2011): A helyi pénz és az önkormányzat kapcsolata. In: Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaság-tudományi Kar. Adóz(z)unk a jövőnek? – Modern pénzügyek Uniós kihívások. Konferencia helye, ideje: Sopron, Magyarország, 2011. 10. 06–2011. 10. 07. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2011. pp. KT 1–21.; Szóka Károly (2013): i. m.
21. Gesell (1916); Fisher, Irving (1933): Stamp Scrip. Adelphi Company, New York.; Keynes (1936).
22. Lietaer, Bernard et al (2015): i. m.; Lietaer, Bernard–Belgin, Stephen (2017): i. m.
23. Pl. Bacsó Róbert (2016): Virtuális valuta mint a modern kori pénzpiaci szabályozás kihívása. Polgári Szemle 12. évfolyam 1–3. szám.
24. A reziliencia rugalmas alkalmazkodóképességet, rugalmas ellenálló képességet jelent. Brian Walker definíciója szerint „egy komplex rendszer képessége arra, hogy egy külső hatást elnyeljen, majd visszanyerje eredeti struktúráját és funkcióját” (Lietaer et al 2015, 15. oldal).
25. Lietaer, B., Arnsperger, C., Goerner, S., Brunnhuber, S. (2012): Money and Sustainability – The Missing Link (1st edition) Triarchy Press. ISBN: 978-1-908009-7-53.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bacsó Róbert (2016): Virtuális valuta mint a modern kori pénzpiaci szabályozás kihívása. Polgári Szemle 12. évfolyam 1–3. szám.
- Bánóczy János (2013): Silvio Gesell és a helyi pénzek. Act Sci Soc 38 (2013): 23–43.
- Bánóczy János (2016): Népí pénz a közösségeikért. Magánkiadás, Budapest.
- Boros Imre (2011): Hajrá, Dávid! Magyar Hírlap online 2011-04-13.
- Fisher, Irving (1933): Stamp Scrip. Adelphi Company, New York.
- Gesell, Silvio (2004): A természetes gazdasági rend. Kétezerregy kiadó.
- Kennedy, Margrit (2003): Gazdasági növekedés és kamatrendszer – Négy alapvető tévedés. Fordította: Andrásfalvy András. Kovász VII. évfolyam, 1–2. szám. 2003. Tavasz–Nyár (27–32. oldal).
- Kennedy, Margrit (2005): Komplementärwährungen zur Wirtschaftlichen Lösung Sozialer Probleme. Zeitschrift für Sozialökonomie. 40. 144. 20–28.
- Kennedy, Margrit: Silvio Gesell: A természetes gazdasági rend (Könyvajánló) 2011. szeptember 7.

- Kerekes Sándor (2015): Jó lehet-e a gazdaságnak, ami árt a Földnek? In: Bakacsi Gyula, Balaton Károly (szerk.) Vezetés és szervezet társadalmi kontextusban: Tanulmányok Dobák Miklós 60. születésnapja tiszteletére. 358 p. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2015. pp. 319–338.
- Keynes, John Maynard (1965): A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. 23. fejezet KJK, Budapest.
- Kun János (2006): A pénzhelyettesítőkről. Tanulmány PSZÁF Budapest.
- Léglér Nikolett, Kovács Tamás, Vágyi Ferenc Róbert (2011): A helyi pénz és az önkormányzat kapcsolata. In: Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaság-tudományi Kar. Adóz(z)unk a jövőnek? – Modern pénzügyek Unió kihívások. Konferencia helye, ideje: Sopron, Magyarország, 2011. 10. 06–2011. 10. 07. Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, 2011. pp. KT 1–21.
- Lentner Csaba (2011): A pénzügyi stabilitásért. Magyar Hírlap online 2011-02-25.
- Lietaer, B. A. (1999): Das Geld der Zukunft, Riemann, München.
- Lietaer, B., Arnsperger, C., Goerner, S., Brunnhuber, S. (2012): Money and Sustainability – The Missing Link (1st edition) Triarchy Press. ISBN: 978-1-908009-7-53.
- Lieater, Bernard–Arnsperger, Christian–Goerner, Sally–Brunnhuber, Stefan (2015): Pénz és fenntarthatóság. A hiányzó láncszem. Fordította Sárdi Gábor. Image Kft.
- Lietaer, Bernard–Belgin, Stephen (2017): Új pénz egy új világnak. Bankráció Kft.
- Lóránt Károly (2010): A helyi gazdaság és a helyi pénz jelentősége a magyar gazdaságban. Makrotrend 2000, Budapest. www.makrotrend2000.hu, letöltve: 2017. 09. 29.
- Madarász Aladár (2005): Szabadpénz az alvilágból. Budapesti Könyvszemle 17. évf. 2. szám 152–162. oldal.
- Pfaffar, D.–Sgro, G.–Wagner, W. (2012): Are Alternative Currencies a Substitute or a Complement to Fiat Money? Evidence from cross-county data. International Journal of Community Currency Research. 16.
- Rösl, Gerhard: Regionalwährungen in Deutschland – Lokale Konkurrenz für den Euro? (Fachhochschule Regensburg). Diskussionspapier Reihe 1: Volkswirtschaftliche Studien Nr. 43/2006.
- Síklaky István (2004): Utószó Silvio Gesell: A természetes gazdasági rend c. művéhez. Kétezerregy Kiadó.
- Szalay Zsuzsanna (2008): A szelíd pénz forradalma. BCE Vállalatgazdaságtan Intézet 93. műhelytanulmány.
- Szávai Ferenc (2013): A helyi pénz gazdaságtörténeti vonatkozásai Act Sci Soc 38.
- Szóka Károly (2013): A helyi pénz és társadalmi vonatkozásai. Acta Scientiarum Socialium. 38. 5–6., 59–66.
- Takács Péter (2011) Javaslat egy Régió gazdasági-társadalmi fellendítésére egy pénzhelyettesítő közösségi pénz és a C3 elszámolási rendszer bevezetése által. <http://menedzserkalauz.hu/wp-content/uploads/Takacs-P-Javaslat-kozossegi-penz-bevezetesereV2.pdf>. Letöltés: 2017. október 8.
- Thomas, Piketty (2013): A tőke a 21. században. (Ford. Balogh-Sárközy Zsuzsanna) Kossuth Kiadó, Budapest, 704 oldal.
- Tóth Balázs István (2011): A helyi valuta szerepe a lokális gazdaságfejlesztésben. Pénzügyi Szemle, 2011/1.
- Tóth Balázs (2015): Kutatási jelentés „A helyi pénz bevezetésének lehetőségei Székelyföldön” c. kutatási megbízáshoz. Nemzetstratégiai Kutatóintézet. Összeállította: Tóth Balázs.

MOLNÁR ANDRÁS

PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar,
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, molnar.andras@ktk.pte.hu

AZ ÁRVIZEK HOSSZÚ TÁVÚ HATÁSAINAK VIZSGÁLATA MAGYARORSZÁGI ÁRVÍZ-VESZÉLYEZTETETT KÖZÖSSÉGEKBEN

LONG TERM EFFECTS OF FLOODS IN FLOOD-PRONE HUNGARIAN COMMUNITIES

ABSTRACT

Record level floods have long lasting effects on local communities and individuals, who experienced them. Depending on the actual circumstances these events might put people to “live in the fear of rain”, but the massive response and recovery efforts, that communities could observe and benefit from external sources could generate a false sense of safety. As the number of floods is expected to increase in the future, it is important to understand, how local communities cope with the burden of such events on a longer run. Floods are the most common disasters worldwide, both in terms of population and number of affected countries. Hydro meteorological disasters have strong European relevance due their impacts on member states, communities and regional policy issues. For Europe, floods are considered to be one of the most important natural hazards challenging local communities and member state response capacities. However the topic has strong contemporary policy relevance, there is small understanding on the unequal distribution of flood effects, and the long term changes and ramifications are still to be researched. Having a better understanding on the long term effects is an important base for long term planning of adaptation and resilience development measures. As part of a practical project focusing on the development of resilience among urban communities, this current research included focus groups in flood experienced urban communities. Following the framework provided by the Psychosocial Support Centre of Red Cross Red Crescent, this paper demonstrates the different results from two urban areas in Hungary. Using data collected during the focus group discussions I was able to draw two contradictory pathways how a community and its members could react on the long run to a historical flooding event.

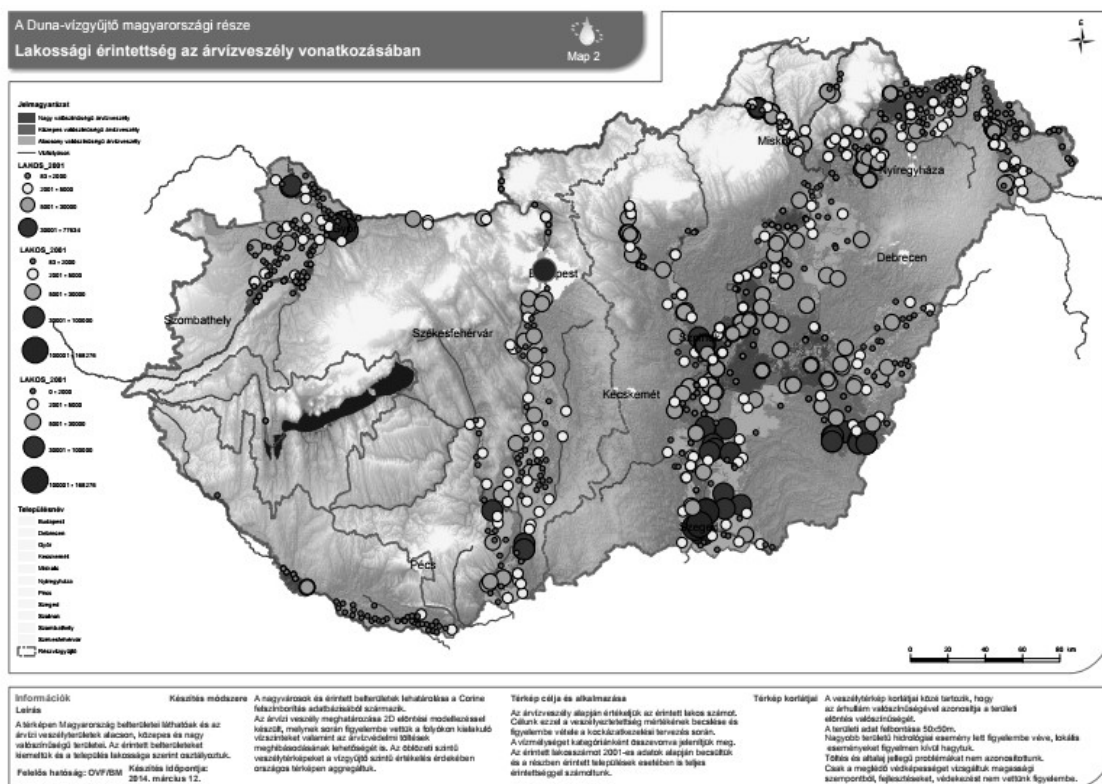
Kulcsszavak: katasztrófa, árvíz, Vöröskereszt

Keynotes: disaster, flood, Red Cross

1. Bevezető

A hidrometeorológiai veszélyforrások világunk legpusztítóbbjai: a múlt évszázad eleje óta körülbelül 20 millió ember halálát eredményezték, a keletkezett gazdasági károk nagysága pedig elképzelhetetlen mértékű, a becslések szerint $1,75 \times 10^{18}$ amerikai dollár.¹ Az árvizek a leggyakrabban előforduló katasztrófák világszerte, és mind számosságban, mind pedig az érintett területek nagyságában első helyen állnak.² Köszönhetően a tagállamok érintettségének az árvizek komoly európai relevanciával bírnak.³ Az árvizek különösen jelentősek lehetnek az emberi egészség és a gazdasági hatások szempontjából. A Kárpát-medencében fekvő Magyarország különösen érintett: hazánk 1/3-a fekszik árvízveszélyesnek minősített területen. A közös veszélyeztetettségen 700 település 2,5 millió lakója osztozik. Ezen területeken található hazánk agrárművelésbe bevont földjeinek 1/3-a, közel 2000 ipari létesítmény, vasúthálózatunk 35%-a és közútjaink 15%-a.⁴ Beszédes, hogy Magyarország területének 19%-át árvizek által különösen veszélyeztetettnek tekintjük.⁵

1. ábra: árvízi kockázatok és érintett lakosság mértéke
Figure 1.: Flood risks and population effected in Hungary

Forrás: Országos Vízügyi Főigazgatóság,
https://www.vizugy.hu/uploads/csatolmanyok/96/map2_lakossag_arviz.pdf

Az európai kontinensre futtatott éghajlati modellek előrejelzései kiemelik az egyre intenzívebbé váló nyári csapadékesemények felé történő elmozdulást, amelynek következtében gyakrabban alakulhatnak ki árvizek jelentős folyóinkon, ahogy 2003-ban és 2013-ban történt. A téli csapadékminták változása is várhatóan hatással lesz az árvízi veszélyeztetettségére.⁶ Magyarországi viszonylatban nagyon valószínű, hogy az extrém csapadékkal járó események gyakorisága országszerte növekedni fog. Az éghajlati modell eredmények azt mutatják, hogy az esőzési mintázatok várhatóan megemelik az extrém csapadékösszegű események gyakoriságát 1,3 ezrelékről 2,5 ezrelékre az ország egyes részein, vagyis ezen a területeken a 30 év alatt bekövetkező extrém esőzések várhatóan száma 15-ről 30-ra emelkedik.⁷

Habár az extrém időjárási eseményekből eredő áradások valószínűleg jelentősebbé válnak a jövőben, fontos leszögezni, hogy az árvízi gyakoriságban várható változások összetett hatások következményei, és nem kizárólag meteorológiai faktorok alakítják. Az árvizekkel szemben tapasztalható sérülékenységet az expozícióval (kitettség), az érzékenységgel és az adaptív kapacitással definiálhatjuk. Jelen sorok szerzője osztja Kundzewicz (2005) aggályait: számos területen a kitettség gyorsabban nő, mint ahogy az adaptív kapacitások fejlődnek, ennek köszönhetően pedig növekszik a sérülékenység. A lakosság kitettsége leginkább gazdasági és technológiai újdonságoknak köszönhetően növekszik, mivel ezek gyakran lehetőséget biztosítanak arra, hogy benépesítsünk magasabb árvízi kockázattal rendelkező területeket.⁸ A technológiai, infrastrukturális fejlesztések és beruházások nem szüntetik meg a veszélyforrást és a kockázatot (utóbbit legfeljebb csökkentik), ezért az alkalmazkodással foglalkozó szervezetek számára fontos erőforrást jelenthet, ha nagyobb mélységben sikerül

megérténünk az árvizek társadalmi következményeit és megalapozottabb ismeretekkel rendelkezünk a sérülékenységet okozó tényezőkről. Mindezeket figyelembe véve úgy vélem, az árvizek közösségeket érintő pszichoszociális és társadalmi hatásainak megértése fontos lépés a hatékony alkalmazkodási tevékenységek megalapozásában.

Jelen dolgozat az árvizekkel kapcsolatos jellemző hazai polgári védelmi és technológiai megközelítést kívánja kiegészíteni a kérdéskör társadalmi sérülékenység irányából való megközelítésével. A Nemzetközi Vöröskereszt (IFRC) által alkalmazott megközelítés szerint ahhoz, hogy egy közösséget az őt érő hatásokkal szemben ellenállónak (reziliensnek) tekinthessük, rendelkeznie kell az irányítás képességével, amelyet a zavaró hatásra való felkészülés, válaszadás és az abból történő felállás során kamatoztatni tud.⁹ Az alkalmazott megközelítésben a sérülékenység a reziliencia ellentéte, amely akkor nyilvánul meg, ha a közösségek egy őket zavaró veszélyforrásnak vannak kitéve (kitettség).

Utóbbi megállapítást felismerve kezdeményezte a Brit Vöröskereszt Északír Szervezete (BRC-NI), a Dán Vöröskereszt (DRK), a Magyar Vöröskereszt valamint a Vöröskereszt és Vörös Félhold Társaságok Nemzetközi Szövetségének Pszichoszociális Referencia Központja (IFRC PSC) Éghajlatváltozási Közponjta (IFRC CC) 2014-ben a *Közösségi Reziliencia Városi Környezetben (Community Resilience in Urban Areas)* projektet. A kezdeményezés elnyerte az Európai Bizottság Humanitárius Segítségnyújtás és Polgári Védelem Főigazgatóságának támogatását, és a konzorciumi partnerek 2015-2016 során a három érintett országban valósíthatták meg elképzeléseiket. A projekt célja az árvizekkel veszélyeztetett területeken végzett lakosságfelkészítési, reziliencia-fejlesztési tevékenységek megalapozása, fejlesztése és új megoldások tesztelése volt. Habár a projekt alapvetően alkalmazott szakmai intézkedéseket tartalmazott, több kutatási elemmel is bírt.⁹ Jelen tanulmány keretében a C feladatcsoporthoz kapcsolódó fókuszcsoporthoz hazai eredményeiről adok számot, azonban fontos említést tenni a D feladatcsoport szervezetek közötti együttműködéséről szóló kutatásról, amely eredményei különálló kutatási jelentésként kerültek publikálásra.¹⁰ A projekt során a résztvevő Vöröskereszt Nemzeti Társaságok a kijelölt mintaterületeiken végzett feltáró munkát követően különböző reziliencia-fejlesztést célzó akciókat hajtottak végre: elsősegélynyújtás valamint pszichoszociális segítségnyújtás képzéseket tartottak, homokzsákos és befogadóhely-kezelési tréningeket szerveztek, támogatták a helyi közösségi vezetőket, válaszadási gyakorlatokat és széleskörű lakossági szemléletformálást valósítottak meg.

2. Árvizek hatása a helyi közösségekre

Az árvízi események hatásai súlyos következményekkel járnak az egyéni emberi egészség és a közösségek dinamikája szempontjából. Az egyének mentális egészségét és pszichoszociális jól-létét befolyásoló hatások és következmények hosszú ideje ismertek, de a legtöbb kutatás kizárólag az emberi egészséget befolyásoló egy-egy hatótényezőre vagy következményre fókuszált.¹¹ A fizikai és mentális egészséget érő hatások, ahogy a szociális hatások vizsgálata több különböző tudományterület figyelmét is felkeltette a múltban. Összefoglalva a korábbi kutatási eredményeket megállapítható, hogy a hosszú távú pszichoszociális következmények vélelmezhetően mélyebbek és nem teljes mértékben ismertek, valamint természetüket tekintve komplexebbek.¹² Habár az árvizek hosszú távú egészségügyi hatásait, ide értve a mentális egészségügyi hatásokat tárgyaló irodalom kiterjedt, és számos betegséggel illetve szindrómával kapcsolatban szilárd megállapításokat tett (pl. nem fertőző betegségek, poszt traumatikus stressz szindróma, depresszió),¹³ a közösségi hatások megértése még mindig nem teljes.

Korábbi kutatások megállapították, hogy az egészségügyi hatások megoszlása egyenlőtlen: az alacsonyabb társadalmi-gazdasági valamint a lakhatási helyzet összefüggésben áll a háztartások rezilienciájával. A társadalmi kirekesztettség szegénységen kívüli aspektusai is fontosak, mivel meghatározhatják a segítségkérés lehetőségét is. Emellett a kitelepítések és kimenekítések társadalmi hatásai, az otthontalanná válás és a helyreállítási szakasz is komoly egészségügyi következményekkel járnak.¹²

Tapsell és mtsai (2002) az árvizek különböző pszichoszociális hatásait jegyezték le kutatásukban. A traumatizáló események okozta stressz és a helyreállítás kihívásokkal teli folyamata súlyos reakciókat eredményezhetnek. A hatások által kiváltott következmények súlyossága a megbirkózási és támogató kapacitások elégségességétől függ. A stressz megjelenése, amelyet egy konkrét, időben lehatárolható katasztrófa-esemény okoz nem feltétlen korlátozott időben: mind rövidtávú és hosszú távú stressz reakciók megfigyelhetők az árvizek áldozatain. A múltbeli eseményekkel kapcsolatos érzéseket különböző események, hatások újra kiválthatják és újra-traumatizálhatják az áldozatokat. Ilyen lehet például egy jelentősebb esőzés, amely szorongást válthat ki a korábbi árvízkárosultakból.¹⁴ A Brit Vöröskereszt igen érzékletesen fogta meg ennek a jelenségnek a lényegét, amikor egy árvíz-károsult visszaemlékezéseiből idézve vonatkozó jelentésének címét választotta: élet az esőtől való félelem árnyékában ("living in the fear of the rain").¹⁵

Az árvizek hatással vannak az egyének kapcsolataira, amely megjelenik háztartáson belül és azon kívül is. Ezen változások lehetnek pozitívak vagy előnytelenek, és formát ölthetnek kapcsolati problémákban.¹⁴ Assanangkornchai és mtsai. több pozitív, mint negatív hatást figyeltek meg az érintettek társas viszonyaiban, amelyet a közösségekben megfigyelhető empátia növekedésének tulajdonítottak, habár munkahelyi problémákat is azonosítottak.¹⁶ A közösség támogató erejének jelentőségét láthatjuk Miller és Brockie tanulmányában, amelyben a kutatásuk során alkalmazott költészeti megközelítés eredményeiről számolnak be. Munkájuk során arra kérték a Queensland-i árvíz idős károsultjait, írjanak verseket azokról az érzéseikről, érzelmeikről, amelyek az áradásokhoz kapcsolódnak. A versek elemzésével megállapították a társas kapcsolatok jelentőségét, amely segítséget jelent az érintett károsultaknak a helyzettel való megbirkózásban.¹⁷ Az árvizek módosíthatják az emberek helyhez, lakókörnyezethez fűződő érzéseit, viszonyát is. A hely az egészséget meghatározó egyik fontos tényező, amely egyúttal vitathatatlan jelentőséggel bír a közösségek és egyének identitásának kialakításában, meghatározásában. Az emberek és a hely közötti kapcsolatot megzavarhatják és átalakíthatják az árvizek, hiszen egy extrém esemény radikálisan megváltoztatja, hogyan viszonyulnak környezetükhöz, életterükhöz. Ennek egyik legkézenfekvőbb példája a bizalom és a biztonság-érzet elvesztése.¹⁸

3. Módszertan

Amint arról a bevezetőben említést tettem, jelen tanulmány a „Közösségi Reziliencia Városi Környezetben” c. projekt C feladatcsoportjához tartozó hazai eredmények alapján jött létre. A katasztrófák hatását az árvizeket átélt közösségekben vizsgáltuk, választott módszerünk legfontosabb eleme a kijelölt mintaterületeken szervezett fókuszcsoporthoz tartozó volt. A fókuszcsoporthoz mellett szól, hogy azok kivitelezése során a kutatást végzők személyes benyomást szerezhetnek a közösségek árvizekkel kapcsolatos reakcióiról, amelyeket a szóbeli közlések mellett a metakommunikációs megnyilvánulások valamint a csoporttagok közötti interakciók tesznek lehetővé. A fókuszcsoporthoz tartozó fontos szempont az is, hogy a közösségek tagjai a felidézett, esetlegesen újra-traumatizáló élmények feldolgozásában segíthetik egymást.

A kutatás módszertani hátterét a Pszichoszociális Referenciaközpont (IFRC PSC) fejlesztette ki korábbi kutatási és fejlesztési tevékenységeinek tapasztalataira építve. A módszertan helyi környezetre való alakítását és alkalmazását a résztvevő három Nemzeti Társaság kapta feladatul, ennek keretében a Magyar Vöröskereszt elvégezte a forgatókönyv fordítását, szükség szerinti átalakítását és megszervezte a kutatási alkalmakat a négy mintatelepülésen.¹⁹ A fókuszcsoporthoz alapvetően kettős célt szolgáltak:

- megérteni, hogyan hatott az árvízi esemény a közösségi struktúrákra és az alkalmazkodási, megbirkózási mechanizmusokra;
- felismerni, azonosítani és leírni bármilyen olyan megoldást ill. kezdeményezést, amely válaszként jelent meg a város térségek árvizeire és a közösségi reziliencia és pszichoszociális támogatás célját szolgálják.¹⁹

A fókuszcsoporthoz a forgatókönyv alapján négy szakaszra bontva kerültek megvalósításra, amelyek jól elkülönülő célokat szolgáltak ill. témákat igyekeztek megvizsgálni:

- 1) Bevezetés: bemutatkozás, célok és csoportszabályok ismertetése, „jégtörés”;
- 2) Múltbéli és jelenlegi tapasztalatok: az árvízi események, a közösségi válaszok és hatások azonosítása, megértése;
- 3) Jó gyakorlatok: a közösség által tapasztalt kiemelkedő jelentőségű intézkedések, kezdeményezések valamint külső jó gyakorlatokkal kapcsolatos vélemények megismerése
- 4) Levezetés, összegzés, zárás.^{9,19}

Az IFRC PSC által kidolgozott módszertan a nemzetközi humanitárius és veszélyhelyzet-kezelési szakterületen meglévő gyakorlatra és szürke-irodalmi forrásokra épít (pl. IASC Irányelvek a mentális egészség és a pszichoszociális segítségnyújtás számára veszélyhelyzetekben; NATO TENTS irányelvek, stb.)¹⁹ A fókuszcsoporthoz forgatókönyvei különböző, nyitott kérdéseket tartalmaznak, amelyek az árvízi esemény során átélt érzéseket, tapasztalatokat, valamint az azt követő változásokat derítik fel. A forgatókönyvet és a kérdéssort Molnár A., Devaney L. (2016) részletesen ismerteti.

Amint látható a fókuszcsoporthoz második szakasza fókuszált az árvizek közösségi struktúrára gyakorolt hatásainak megértésére, ezért tanulmányomban ennek a szakasznak tulajdonítok hangsúlyt.

A fókuszcsoporthoz levezetésében három fő vett részt: egy moderátor, egy jegyzetkészítő valamint egy technikai-logisztikai segítő. A fókuszcsoporthoz megelőzően egyeztetéseket folytattam helyi közösségi vezetőkkel (az MVK helyi alapszervezeti vezetőivel), akik segítettek a potenciális résztvevők azonosításában és meghívásában. A rendezvények helyszínét a területi Vöröskereszt irodák illetve az önkormányzatok biztosították, a termék berendezését tekintve a székeket kör alakban helyeztük el, amellyel az egyenlő részvételt kívántuk hangsúlyozni és biztosítani. Az eseményeket megelőzően és követően, valamint a második és harmadik szakasz között büféellátást biztosítottunk a résztvevők számára.

4. Eredmények

A “CRUA” projekt keretében 2016 során négy fókuszcsoporthoz rendeltünk jelentős árvizeket átélt városi közösségek részvételével. A magyarországi mintaterületek közül kettő a Duna, kettő pedig a Tisza folyók mentén került kijelölésre: Nyegesújfalú, Szeged, Mohács and Vásárosnamény. Sajnálatos módon a Mohácsi és a Szegedi fókuszcsoporthoz részvételi aránya és összetétele (közvetlen tapasztalattal rendelkezők alacsony aránya) miatt

jelen kutatásban csupán a nyergesújfalui (N = 14) és vásárosnaményi (N = 9) eredményekkel dolgozom. A települések kényelmi mintavétellel kerültek kiválasztásra, amelyben szempont volt a korábbi árvízi helyreállítási tevékenységekből ismertség és a jól működő helyi vöröskeresztes csoportok megléte.

A Duna jobb partján található Nyergesújfalu lakos száma megközelítőleg 7400 fő, a település az elmúlt évtizedekben fokozódó gyakoriságú árvizekkel szembesült. A 2013-as történelmi, rekord méretű árvíz a település új területeit érintette és soha nem látott mértékben zavarta meg a település életét. A város nem rendelkezik megfelelő védelmi infrastruktúrával, ezért lakó- és gazdasági ingatlanok nagy számban kerültek elöntésre. Vásárosnamény a Tiszán található, megközelítő lakos száma 8700 fő. A Felső-Tisza vidéki település 2001-ben élt át pusztító erejű áradást, amelyet követően nagyméretű beruházások kezdődtek meg a térségben. A fejlesztések keretein belül megerősítették az árvízvédelmi infrastruktúrát és a gátak mellett árapasztókat is kialakítottak, amelyek az eddigiekben megfelelően álltak ellen az elemi erőknek. Mindkét település területén megtalálható egy a nagy folyamokba becsatlakozó kisebb vízfolyás, amely további kockázatokat eredményez. Mind Vásárosnamény, mind Nyergesújfalu nagy mértékű külső segítséget kapott az árvizeket követően a kormánytól és a civil közösségektől, amely nélkülözhetetlen volt a helyreállítás, illetve az újjáépítés során.

A fókuszcsoportok résztvevői a helyi önkéntes és közösségi vezetők segítségével kerültek azonosításra és meghívásra. Mivel a 2013-as árvízi helyreállítás során közvetlen kapcsolat volt a helyi közösségekkel, a nyergesújfalui személyes ismertség már rendelkezésemre állt, míg Vásárosnaményban a helyi Vöröskereszt iroda munkatársai közreműködése jelentett segítséget.

A korábbiakban említetteknek megfelelően a fókuszcsoportok második szakasza foglalkozott az árvizek közösségi hatásaival, és emelte ki a két település közötti legfontosabb különbséget. Amíg Vásárosnaményt meglepetésszerűen érintette egy gátszakadás következtében az elöntés, addig a 2013-as árvízre Nyergesújfalu felkészülhetett. Mindkét településen időben hosszan elhúzódó folyamat volt a helyreállítás, amely egyes ingatlanok tekintetében több mint egy évet vett igénybe. A közösség válaszáról nyilatkozva mindkét fókuszcsoport egységről és szolidaritásról adott számot. „Egyként cselekedtünk” (Vásárosnamény), „nem volt szükséges bemutatkozni az idegeneknek, mindenki ugyan azzal a céllal érkezett és azért volt itt, hogy segítsen” (Nyergesújfalu). A nyergesújfalui önkormányzat egyik munkatársa felidézte, hogy amikor a település utcáin egy hangosbeszélővel felszerelt rendőrautóból kérte a lakókat egy település szélén lévő gyár megsegítésére, néhány percen belül százak jelentkeztek a gyár homokzsákos védelmére.

A stresszt okozó faktorok, és a személyes és közösségi szinten átélt pusztítással kapcsolatban a résztvevők plasztikusan számoltak be: „versenyt futottunk az idővel és a vízszinttel”. Az idősebb résztvevők megosztották korlátozott fizikai képességeik miatti frusztrációjukat. A reménytelenség, a „lehetetlen legyőzése” mindkét fókuszcsoportban megjelent. A személyes tárgyak elvesztése, értékes emlékek sérülése, úgy mint könyvek vagy fényképek mindkét helyszínen felmerültek és pótolhatatlanságuk miatt erős érzelmek kísérték őket. Vásárosnaményban az egyik legfontosabb stresszor a felkészületlenség volt – a gátszakadás hirtelen történt és az emberek jelentős része nem tudta, mit tegyen –, a tanácstalanság mélyítette a trauma súlyát. A 2001-es állapotoknak megfelelően a telefonos összeköttetés akadozott, mivel a vezetékes vonalak megsérültek és a mobiltelefon-penetráció alacsony volt, így a távoli hozzátartozókkal való kommunikáció lehetetlenné illetve lassúvá vált. A hozzátartozókkal kapcsolatos aggodalmat és szorongást több résztvevő is említette. Az izoláltság a hatások földrajzi kiterjedtségét növelte, mivel számos családban a gyermekek más településen tanultak (középszkolai vagy egyetemi kollégisták), a romboló katasztrófa-

val kapcsolatos híradások pedig gyorsabban terjedtek, minthogy lehetőség nyílt volna telefonos beszélgetésre. Ennek köszönhetően a távol tanuló családtagok bár tudtak a pusztításról, nem kaptak megnyugtató információt családtagjaik, szeretteik és tulajdonuk biztonságáról.

A háziállatokkal, haszonállatokkal és megélhetéssel kapcsolatos aggodalom szintén több alkalommal említésre került. Érdemes kiemelni az egyik vásárosnaményi résztvevő beszámolóját, aki a 2001-es árvíz idején egy gáz-nyomásszabályozó állomáson dolgozott. Az árvíz által elöntött területtel körülvárt állomáson dolgozó szakember feladata a balesetek megelőzése volt. Mivel a vezetékes vonalak sérültek, a külvilággal egyedül URH rádión tudta tartani a kapcsolatot, kollégái adták át és kézbesítették üzenet váltását családjával.

A két fókuszcsoporthoz kiterjedten tárgyalta a hosszú távú hatásokat is. Mivel a gátak Nyergesújfalun nem érik el a Mértékadó Árvízszintet (MÁSZ-t) és az árvizek vízszintje emelkedő trendet mutat, különböző hatások azonosítására nyílt lehetőségünk. A hatások közül a legerősebb a közösség tagjai által közösen érzett, egy jövőbeni áradással kapcsolatos félelem. Az egyik résztvevő úgy fogalmazott, jövőjét nézve bizonytalanságban él, mert nem tudja, hogy mikor fog bekövetkezni a következő árvíz. Hozzászólását többen helyeselték, és jelezték, hasonló érzéseken osztoznak. A 2013-as árvíz során a vízszint új rekordot ért el, amelynek következtében olyan családok kerültek az áradás közvetlen hatása alá, amelyek korábban még soha nem tapasztaltak ilyen eseményeket. Az árvíz során a csatornahálózat túlterheltsége a település belső részein is elöntéseket eredményezett, mindezen események pedig a bizonytalanság és a félelem térbeli kiterjedéséhez vezettek. A település lakói és az újonnan elöntött területeken élők a beszámolók alapján ingatlanjaik leértékelődését tapasztalták, amely a megnövekedett kockázatnak köszönhető. Ez a leértékelődés az anyagi mellett érzelmi aspektussal is bír: az egyik idősebb résztvevő elmondta, hogy házáat unokájára szeretné hagyni, azonban az unokája kijelentette, az árvízi veszélyeztetettség miatt nem fogja birtokba venni az ingatlant. A kérdéses házat 2013 előtt soha nem öntötte el árvíz, és négy generáció számára is biztonságos otthont jelentett.

1. táblázat: A fókuszcsoporthoz eredményeinek összefoglalása

Table 1.: Conclusion of focus groups discussions

	Nyergesújfalu	Vásárosnamény
Időtáv	Idő a felkészülésre (elkerülhetetlen elöntés), de soha nem látott vízszint. Hosszú fizikai helyreállítás (>1 év)	Hirtelen kialakuló helyzet (gátszakadás) Meglepetésként érte a közösségeket, nagy rombolás. Hosszú fizikai helyreállítás (>1 év)
Közösségi válasz	Egy emberként válaszolt; jelentős külső segítség.	Egy emberként válaszolt; jelentős külső segítség.
Stresszorok és érzelmi reakciók	• Reménytelen harc a vízszinttel (lehetetlen küzdelem) • Verseny az idővel és a vízzel • Fizikai cselekvőképzetlenség • pótolhatatlan értékek elvesztése	• Váratlan helyzet, hirtelen trauma • Tanácstalanság, tehetetlenség • Aggodalom hozzátartozók és háziállatok iránt • Izoláció (vezetékes vonalak sérülése) • Pótolhatatlan értékek elvesztése
Hosszú távú hatások	• Bizonytalanság, frusztráció a jövőbeli árvizekkel kapcsolatban • Földrajzilag egyre kiterjedtebb • Ingatlanok értékvesztése • Röghöz kötöttségtől való félelem • Érzelmi érték és öröklési kérdések	• A biztonság hamis (?) érzete: • Infrastrukturális beruházások • Az anyagi biztonság hamis érzete • Külső helyreállítási segélyek (állami és karitatív) • Egyéni felkészültség alacsony szintje • Feldolgozatlan érzések a középkorú lakosságban

A vásárosnaményi résztvevők sok szempontból ennek ellenkezőjéről adtak számot. A 2001-es árvízét követően nagy ívű kormányzati és civil programok indultak a gyors helyreállítás és a megfelelő árvízvédelmi infrastruktúra kiépítése céljából. A károsultak túlnyomó többsége részesült valamilyen kárenyhítésben, amelyet a karitatív szervezeteken át vagy a kormánytól közvetlenül kaptak, és kiterjedt természetbeni humanitárius segítség is rendelkezésükre állt. A megerősített védművek mellett árapasztó tározókat is kialakítottak, a beruházásokat pedig széleskörűen kommunikálták, így azok a lakosság számára közzismertek. A nagy ívű válaszadás, helyreállítás és infrastruktúra-fejlesztés közösségi hatásai érezhetőek: a résztvevők az árvíz nehézségeinek felidézését követően is erős biztonságérzetről és a műszaki megoldásokba vetett bizalomról adtak tanúbizonyságot. A „mi történe, ha egy gát mégis meghibásodna?” kérdésre az egyik válaszadó azt válaszolta, megismétlődne az, ami 2001-ben történt: mindenki nagyvonalú segítséget kapna, épp úgy, mint 15 évvel korábban. A résztvevők egyúttal egyetértettek abban, hogy a közösség tagjai felkészületlenek és hiányos ismeretekkel rendelkeznek az árvizeket illetően.

A fókuszcsoportok fontos tapasztalata, hogy a résztvevők közötti meglévő kapocs, az átélt közös veszteség és küzdelem segíti a beszélgetés során felidézett és az emlékek által újra átélt trauma feldolgozását. A résztvevők a nehéz pillanatokban mindkét településen támogatták és biztatták egymást, amely segítette további kérdések felvetését, megtárgyalását. Szempont lehet tehát a további vizsgálatok során, hogy lehetőség szerint olyan résztvevőket szólítsunk meg, akik ismerik egymást, így csökkentve az esetleges érzelmi megterhelést.

5. Diskurzus

Egy előzetes konferencia-előadás során Miskolcon szekciótársaim felhívták a figyelmet arra, hogy ugyan két fókuszcsoport elégséges lehet, de csak a minimális szükségleteit elégíti ki egy megbízható interdiszciplináris társadalomtudományi kutatásnak. Mivel a két másik fókuszcsoportot a résztvevők köre és száma miatt elvetettem, ezért további mintavételt tervezek 2018 februárjában. A következő bekezdésekben láthatjuk, kutatásom eredményei összhangban vannak és kiegészítik a tudomány témáról alkotott jelenlegi ismereteit, valamint kiemeli a társadalmi sérülékenység és reziliencia vizsgálatának fontosságát a hazai környezetben.

A rövid távú hatások mindkét mintaterületen összhangban vannak az irodalmi források megállapításaival. A pótolhatatlan személyes tárgyak elvesztése a 2000. évi Észak-Kelet-Angliában kialakult tavaszi árvizek során is a legfontosabbak között kerültek leírásra.¹⁴ A reménytelenség által okozott megemelkedett stressz-szint gyakran vezet szorongáshoz és depresszióhoz. A biztosítási fedezet hiánya által kiváltott reménytelenség megfelelő biztosítási struktúrák kialakításával megelőzhető ill. kezelhető.²⁰ Habár 2016 végéig rendelkezésre állt egy nemzeti kárenyhítési alap, a Wesselényi Miklós Ár- és Belvízvédelmi Alap, annak ismertsége igen alacsony volt. Az Alap 2017. január 1-től megszűnt, az így tovább növekedő biztosítási vákuum kutatásával további munkáimban foglalkozok a jövőben.

Az izoláció és a közvetítőn keresztül, családtagokkal történő kommunikáció további stresszt helyezett a válaszadók vállára. Fritz and Mathewson leírja, hogy a közvetlen, személyes verbális kapcsolat kulcsfontosságú a szorongás enyhítése, feloldása során. A másodkézből kapott információ csak részleges enyhítő-hatással bír, nem fedi le teljesen a szorongástól szenvedő személy szükségleteit.²¹ Az éghajlatváltozás következtében az extrém időjárási eseményekkel kapcsolatos bizonytalanságok növekedtek a Duna-régióban, ideértve a gyakoriságot és a kiterjedtséget.²² A bizonytalanság, amelyről a nyergesújfalui résztvevők számoltak be, tekinthető a megváltozott hidrometeorológiai mintázatok közös-

ségi interpretációjának, lenyomatának is. A fókuszcsoport tagjai érintették a közösség és a hely, a tér kapcsolatának kérdését is: az ingatlan örökléséről hallani sem akaró unoka egy megnyilatkozása a Tapsell és Tunstall által jelzett, a közösség és a hely között fennálló kapcsolat megváltozásának.¹⁸

A vásárosnaményi résztvevők által leírt, biztonságukba vetett magas bizalom kinyilvánítottan az elmúlt másfél évtized fejlesztéseinek köszönhető. Ez a megállapítás korrelál a „gát-kockázat” koncepciójával. Az újonnan épített gátak alatt található közösségek növekedést és fejlődést tapasztalnak a „mentesítésnek” köszönhetően, ami a veszélyek valóságtól eltérő felismerése és értékelése következtében alakulhat ki, a gátak ugyanis nem szüntetik meg a kockázatokat teljes mértékben. A nem megfelelő kockázatértékelésnek köszönhetően a gátak által mentesített területen megfigyelhető fejlődés végső soron növeli egy esetleges gátszakadás hatását, várható kárait.²³ A vásárosnaményi fókuszcsoport véleményem szerint alátámasztja a „gát-kockázat” koncepciójának magyarországi relevanciáját. (Nem is beszélve arról, hogy a 2001-es árvíz alkalmas a jelenség történelmi illusztrációjára.) Ezen a ponton fontos kiemelni a kapcsolódást Kispál és Nagy (2017) kutatásával. A szerzők tanulmányukban kimutatták, hogy az árvizektől való félelem és az biztonságérzet nincs összefüggésben egymással, valamint megvizsgálták az árvízvédelmi beruházásokhoz kötődő attitűdöket is.²⁴ A tanulmány ugyan nem foglalkozik a gát-kockázat fogalmával, de eredményeiből, az árvízvédelmi beruházások szubjektív fontosságának kimutatásából következtethetünk rá.

Kutatásom gyakorlati kérdéseket is felvet. A fókuszcsoportok alapján a közösségi alapú árvízi felkészítések során érdemes a lakosok figyelmét ráirányítani az esetleges hosszú távú hatásokra. Mindez figyelembe vehető a meglévő pszichoszociális felkészítő programok (lásd Sáfár és Hornyacsek 2011) során. A közösség összetartásának megfelelő eszközökkel történő fejlesztése, segítése jelentős erőforrásokhoz juttathatja az érintetteket, mert kialakíthatják és megerősíthetik azokat a belső támogató-struktúrákat, amelyek ellensúlyozhatják a negatív hatásokat.

A kockázatokkal kapcsolatos ismeretterjesztésre kitűnő alkalmat jelenthetnek a lakossági fórumok, amelyek megszervezésében az önkormányzatnak és a polgármesternek különösen nagy szerepe van. A polgármester, mint a település polgári védelmi vezetője felel a lakosság tájékoztatásáért, a veszélyforrások és az elvárt magatartási formák ismertetéséért.²⁶ A polgármestereknek azonban ebben korlátozott mozgásterük van, és településenként igen eltérő lehetőségekkel rendelkeznek. Változó ugyanis, hogy milyen a lakosság közvetett és közvetlen elérését lehetővé tevő intézményi háló, és milyen anyagi vagy egyéb erőforrások állnak rendelkezésére feladatának teljesítése céljából. A polgármester feladata a lakosságfelkészítésben érintett intézményekkel történő kapcsolattartás valamint az ott megvalósuló felkészítési tevékenységek szervezése. A legkézenfekvőbb ezek közül a közoktatási intézmények köre, amelyek azonban a közigazgatási reform során a települési önkormányzatoktól átkerültek a központi államigazgatáshoz. Ennek köszönhetően a polgármester a felkészítésben csupán együttműködő szereplőként tekinthet az iskolákra, vezetési kompetenciája felettük nincsen. Az iskolák mellett kézenfekvő a kulturális és szociális intézményekben zajló felkészítések szervezése, amelyre többségében valóban rendelkezik kompetenciákkal a polgármester. A jelzett finanszírozási és kompetencia-hiányos állapot által okozott űrt tölthetik be a humanitárius és karitatív munkával foglalkozó szervezetek. A Vöröskereszt kiegészítő szerepet lát el a mindenkor kormány mellett, amely szerep célja az emberi szenvedés megelőzése és enyhítése.²⁷ A humanitárius szervezet katasztrófa-felkészítési tevékenységének magasabb szintre emelésével a jövőben véleményem szerint hatékonyan fejleszthető az érintett közösségek ellenálló képessége, közösségi rezilienciája.

6. Összefoglalás

Tanulmányomban ismertettem az árvizek hatásait az érintett közösségek jól-létére és bemutattam a társadalmi sérülékenységgel való kapcsolatukat. A fókuszcsoporthoz eredményeként azonosítottam két utat, amelyek irányába az áradásokat átélő közösségek fejlődhetnek: (1) a közösségek, amelyek nem rendelkeznek megfelelő védelmi infrastruktúrával a jövőbeni áradásoktól való félelemben élhetnek; (2) a közösségek, amelyek magas bizalommal rendelkeznek az épített infrastruktúrák állékonyságában elhanyagolhatják a valós kockázatokat. Mindkét irányban erős üzenete, hogy a társadalmi sérülékenységgel kapcsolatos megfontolásokat figyelembe szükséges venni a katasztrófa-kockázatcsökkentési kezdeményezések tervezése és megvalósítása során. Az infrastrukturális beruházásokat megfelelő lakosságfelkészítési és ismeretterjesztési tevékenység kell, hogy kíséresse, és mindezek a sérülékenység csökkenését kell, hogy eredményezzék.

Mivel ez az első próbálkozás a téma hazai vizsgálatára egyértelmű korlátokkal rendelkezik, azonban hazánk árvízi veszélyeztetettségét figyelembe véve olyan hosszú távú hatásokra hívja fel a figyelmet, amelyek az éghajlatváltozás és hazánk társadalmi-gazdasági kihívásai tükrében tovább nem negligálhatóak.

7. Köszönetnyilvánítás

A fókuszcsoporthoz a „Közösségi Reziliencia Városi Környezetben” (ECHO/SUB/2014/695784) projekt keretében, az Európai Bizottság Polgári Védelem és Humanitárius Segítségnyújtási Műveletek Főigazgatósága támogatásával kerültek megrendezésre. A publikáció tartalma a szerző felelőssége, az semmilyen esetben sem tekinthető az Európai Unió véleményének vagy álláspontjának. Köszönöm a projekt nemzetközi kollektívájának és a Magyar Vöröskeresztnek, hogy támogatták és lehetővé tették a kutatás megvalósítását.

Köszönettel tartozom a fókuszcsoporthoz megszervezésében nyújtott segítségükért a Magyar Vöröskereszt Nyergesújfalui és Vásárosnaményi helyi szervezeteinek, valamint Skordai Annának, a Károlyi Gáspár Református Egyetem hallgatójának, aki jelentős segítséget nyújtott az események logisztikai támogatásában és jegyzetíróként segítette a beszélgetések rögzítését.

JEGYZETEK

1. Maskey S., Trambauer P. (2015): Hydrological modeling for drought assesment. In: Paron P., Di Baldassare G. (szerk.): Hydro-Meteorological Hazards, Risks, and Disasters. Elsevier. Amszterdam. 263–282. old.
2. Miniati R., Iasio C. (2014): Vulnerability to Earthquakes and Floods of the Healthcare System in Florence, Italy. In: Birkmann J., Kienberger S., Alexander D. E. (szerk.): Assessment of Vulnerability to Natural Hazards: A European Perspective. Elsevier. Amszterdam. 75–89. old.
3. Vetere Arellano A. L., De Roo A., Nordvik J. P. (2007): Reflections on the challenges of EU policy-making with view to flood risk management: Actors, processes and the acquis communautaire. In: Begum S, Stive MJF, Hall JW (szerk.): Flood Risk Management in Europe. Springer. Dordrecht. 433–468. old.
4. Orovecz I., Korondi C., Palócz A., Seemann L., Varga PM (1997): Napjaink Polgári Védelme. Novorg Kiadó. Budapest.
5. Szabó J., Lóki J., Tóth C., Szabó G. (2007): Természeti veszélyek Magyarországon. Földrajzi Értesítő. 2007/1–2. szám. 15–37. old.
6. McGregor G. R., Ferro C. A. T., Stephenson D. B. (2005): Projected Changes in Extreme Weather and Climate Events in Europe. In: Kirch W., Menne B., Bertollini R. (szerk.): Extreme Weather Events and Public Health Responses. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg. 13–24. old.

7. Országos Meteorológiai Szolgálat, ELTE Meteorológiai Tanszék (2006): Klímaváltozási Forгатókönyvek a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiához. Budapest. http://klima.kvvm.hu/documents/14/klima_meteoroljes.pdf.
8. Kundzewicz Z. W. (2005): Is the Frequency and Intensity of Flooding Changing in Europe? In: Kirch W., Menne B., Bertollini R. (szerk.): *Extreme Weather Events and Public Health Responses*. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg. 25–32. old.
9. Molnár A., Devaney L. (2016): *Közösségi Reziliencia Városi Környezetben*. Magyar Vöröskereszt. Budapest. <http://www.mek.oszk.hu/16400/16467/index.phtml>.
10. Van der Keur P., Staugaard L., Meyer A. M., McLerny T., Molnár A., Hausman H. J., Berendt S., Harjanne A., Henriksen H. J. (2017): Report on Sharing Good Practice and Multi-Agency Partnership Framework: An Overview of Institutional Structures and Good Practices in Northern Ireland, Hungary and Denmark Based on Multi-Agency Workshops in the Three Countries and Supplementary Information. Danish Red Cross. Copenhagen. <https://www.rodekors.dk/media/2859444/CRUA-multi-agency-partnership-research-reportFeb-2017.pdf>.
11. Walker-Springett K., Butler C., Adger W. N. (2016): Wellbeing in the aftermath of floods. *Health Place*. 2017/43 66-74. old. doi:10.1016/j.healthplace.2016.11.005.
12. Carroll B., Balogh R., Morbey H., Araoz G. (2010): Health and social impacts of a flood disaster: responding to needs and implications for practice. *Disasters*. 2010/34(4) szám. 1045–1063. old. doi:10.1111/j.1467-7717.2010.01182.x.
13. Alderman K., Turner L. R., Tong S. (2012): Floods and human health: A systematic review. *Environment International*. 2012/47 szám. 37-47. old. doi:10.1016/j.envint.2012.06.003.
14. Tapsell S. M., Penning-Rowsell E. C., Tunstall S. M., Wilson T. L. (2002): Vulnerability to flooding: health and social dimensions. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences* 2002/360(1796) szám. 1511–1525. old. doi:10.1098/rsta.2002.1013.
15. British Red Cross Northern Ireland (2010): *Living in Fear of the Rain*. British Red Cross. Belfast. <http://www.climateinthernireland.org/cmsfiles/resources/files/Living-in-Fear-of-Rain.pdf>.
16. Assanangkornchai S., Tangboonngam S., Edwards J. G. (2003): The flooding of Hat Yai: predictors of adverse emotional responses to a natural disaster. *Stress and Health* 2004/20. szám. 81–89. old. doi:10.1002/smi.999.
17. Miller E., Brockie L. (2015): The disaster flood experience: Older people's poetic voices of resilience. *Journal of Aging Studies*. 2015/34. szám 103–112. old. doi:10.1016/j.jaging.2015.05.003.
18. Tapsell S. M., Tunstall S. M. (2007): "I wish I'd never heard of Banbury": The relationship between "place" and the health impacts from flooding. *Health and Place* 2008/14(2) szám 133–154. old. doi:10.1016/j.healthplace.2007.05.006.
19. Bird M., Dinesen C., Hansen L. J., Vinther-Larsen L., Akasha E. S., Perera C., Wiedemann N. (2016): Report on the Work Conducted under Task C of the Community Resilience in Urban Areas (CRUA) Project. Danish Red Cross. Copenhagen. <http://nimbusconference.eu/assets/uploads/nimbus-psychosocial-CRUA-report.pdf>.
20. Hajat S., Ebi K. L., Kovats R., Menne B., Edwards S., Haines A. (2005): The Human Health Consequences of Flooding in Europe: a review. In: Kirch W., Menne B., Bertollini R. (szerk.): *Extreme Weather Events and Public Health Responses*. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg. 185–196. old.
21. Fritz C. E., Mathewson J. H. (1957): Convergence Behavior in Disasters. *Committee on Disaster Studies* 1957/476(9). szám.
22. Glade T., Pavlovič M., Papathoma-Köhle M. (2014): Introduction. In: Pavlovič M., Horváth A. (szerk.): *SERISK 2014. Guideline on Climate Change Adaptation and Risk Assessment in the Danube Macro-Region*. National Directorate General for Disaster Management, Hungary. Budapest. 9–13. old.
23. Pigeon P. (2017): Dike Risk: Revealing the Academic Links Between Disaster Risk Reduction, Sustainable Development, Climate Change, and Migration. In: Sudmeier-Rieux K., Fernández M., Penna I. M., Jaboyedoff M., Gaillard J. C. (szerk.): *Identifying Emerging Issues in Disaster Risk Reduction, Migration, Climate Change and Sustainable Development: Shaping Debates and Policies*. Springer. Cham. 67–80. old.

24. Kispál J., Nagy G. (2017): A biztonság, mint szubjektív tényező a városfejlesztésben – esettanulmány Szolnok város példáján. In. Keresztes G (szerk.): Tavasz Szél 2017 / Spring Wind: Tanulmánykötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége. Budapest. 324–338. old. doi:10.23715/TSZ.2017.3.
25. Sáfár B., Hornyacsek J. (2011): A Vöröskereszt és Vörösfélhold Társaságok Nemzetközi Szövetségének Pszicho-Szociális Támogató Programja. Műszaki Katonai Közlöny 2011/XXI. szám 35–50. old.
26. Baán M., Bors I., Csiffáry T., Hári L., Kocsis L., Szentes L. (2014): Magyarország Védelmi Igazgatása a Közigazgatás Új Környezetében. (Szentes L szerk.).Zrínyi Kiadó. Budapest. 2014.
27. Hantos J. (1987): A Nemzetközi És a Magyar Vöröskereszt. Magyar Vöröskereszt. Budapest.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alderman K., Turner L. R., Tong S. (2012): Floods and human health: A systematic review. *Environment International*. 2012/47 szám. 37-47. old. doi:10.1016/j.envint.2012.06.003.
- Assanangkornchai S., Tangboonngam S., Edwards J. G. (2003): The flooding of Hat Yai: predictors of adverse emotional responses to a natural disaster. *Stress and Health* 2004/20. szám. 81–89. old. doi:10.1002/smi.999.
- Baán M., Bors I., Csiffáry T., Hári L., Kocsis L., Szentes L. (2014): Magyarország Védelmi Igazgatása a Közigazgatás Új Környezetében. (Szentes L. szerk.).Zrínyi Kiadó. Budapest. 2014.
- Bird M., Dinesen C., Hansen L. J., Vinther-Larsen L., Akasha E. S., Perera C., Wiedemann N. (2016): Report on the Work Conducted under Task C of the Community Resilience in Urban Areas (CRUA) Project. Danish Red Cross. Copenhagen. <http://nimbusconference.eu/assets/uploads/nimbus-psychosocial-CRUA-report.pdf>.
- British Red Cross Northern Ireland (2010): Living in Fear of the Rain. British Red Cross. Belfast. <http://www.climatenorthernireland.org/cmsfiles/resources/files/Living-in-Fear-of-Rain.pdf>.
- Carroll B., Balogh R., Morbey H., Araoz G. (2010): Health and social impacts of a flood disaster: responding to needs and implications for practice. *Disasters*. 2010/34(4) szám. 1045–1063. old. doi:10.1111/j.1467-7717.2010.01182.x.
- Fritz C. E., Mathewson J. H. (1957): Convergence Behavior in Disasters. *Committe on Disaster Studies* 1957/476(9). szám.
- Glade T., Pavlovič M., Papathoma-Köhle M. (2014): Introduction. In. Pavlovič M., Horváth A. (szerk.): SERISK 2014. Guideline on Climate Change Adaptation and Risk Assessment in the Danube Macro-Region. National Directorate General for Disaster Management, Hungary. Budapest. 9–13. old.
- Hajat S., Ebi K. L., Kovats R., Menne B., Edwards S., Haines A. (2005): The Human Health Consequences of Flooding in Europe: a review. In. Kirch W., Menne B., Bertollini R. (szerk.): Extreme Weather Events and Public Health Responses. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg. 185–196. old.
- Hantos J. (1987): A Nemzetközi És a Magyar Vöröskereszt. Magyar Vöröskereszt. Budapest.
- Kispál J., Nagy G. (2017): A biztonság, mint szubjektív tényező a városfejlesztésben – esettanulmány Szolnok város példáján. In. Keresztes G (szerk.): Tavasz Szél 2017 / Spring Wind: Tanulmánykötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége. Budapest. 324–338. old. doi:10.23715/TSZ.2017.3.
- Kundzewicz Z. W. (2005): Is the Frequency and Intensty of Flooding Changing in Europe? In. Kirch W, Menne B, Bertollini R (szerk.): Extreme Weather Events and Public Health Responses. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg. 25–32. old.
- Maskey S., Trambauer P. (2015): Hydrological modeling for drought assesment. In. Paron P., Di Baldassare G., (szerk.): Hydro-Meteorological Hazards, Risks, and Disasters. Elsevier. Amszterdam. 263–282. old.
- McGregor G. R., Ferro C. A. T., Stephenson D. B. (2005): Projected Changes in Extreme Weather and Climate Events in Europe. In. Kirch W, Menne B, Bertollini R (szerk.): Extreme Weather Events and Public Health Responses. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg. 13–24. old.

- Miller E., Brockie L. (2015): The disaster flood experience: Older people's poetic voices of resilience. *Journal of Aging Studies*. 2015/34. szám 103–112. old. doi:10.1016/j.jaging.2015.05.003.
- Miniati R., Iasio C. (2014): Vulnerability to Earthquakes and Floods of the Healthcare System in Florence, Italy. In: Birkmann J., Kienberger S., Alexander D. E. (szerk.): *Assessment of Vulnerability to Natural Hazards : A European Perspective*. Elsevier. Amszterdam. 75–89. old.
- Molnár A., Devaney L. (2016): *Közösségi Reziliencia Városi Környezetben*. Magyar Vöröskereszt. Budapest. <http://www.mek.oszk.hu/16400/16467/index.phtml>.
- Orovecz I., Korondi C., Palócz A., Seemann L., Varga P. M. (1997): *Napjaink Polgári Védelme*. Novorg Kiadó. Budapest.
- Országos Meteorológiai Szolgálat, ELTE Meteorológiai Tanszék (2006): *Klímaváltozási Foratókönyvek a Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiához*. Budapest. http://klima.kvvm.hu/documents/14/klima_meteoroljes.pdf.
- Pigeon P. (2017): Dike Risk: Revealing the Academic Links Between Disaster Risk Reduction, Sustainable Development, Climate Change, and Migration. In: Sudmeier-Rieux K., Fernández M., Penna I. M., Jaboyedoff M., Gaillard J. C. (szerk.): *Identifying Emerging Issues in Disaster Risk Reduction, Migration, Climate Change and Sustainable Development: Shaping Debates and Policies*. Springer. Cham. 67–80. old.
- Sáfár B., Hornyacsek J. (2011): A Vöröskereszt és Vörösfélhold Társaságok Nemzetközi Szövetségének Pszicho-Szociális Támogató Programja. *Műszaki Katonai Közlöny* 2011/XXI. szám 35–50. old.
- Szabó J., Lóki J., Tóth C., Szabó G. (2007): Természeti veszélyek Magyarországon. *Földrajzi Értesítő*. 2007/1–2. szám. 15–37. old.
- Tapsell S. M., Penning-Rowsell E. C., Tunstall S. M., Wilson T. L. (2002): Vulnerability to flooding: health and social dimensions. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences* 2002/360(1796) szám. 1511–1525. old. doi:10.1098/rsta.2002.1013.
- Tapsell S. M., Tunstall S. M. (2007): “I wish I’d never heard of Banbury”: The relationship between “place” and the health impacts from flooding. *Health and Place* 2008/14(2) szám 133–154. old. doi:10.1016/j.healthplace.2007.05.006.
- Van der Keur P., Staugaard L., Meyer A. M., McLerny T., Molnár A., Hausman H. J., Berendt S., Harjanne A., Henriksen H. J. (2017): Report on Sharing Good Practice and Multi-Agency Partnership Framework: An Overview of Institutional Structures and Good Practices in Northern Ireland, Hungary and Denmark Based on Multi-Agency Workshops in the Three Countries and Supplementary Information. Danish Red Cross. Copenhagen. <https://www.rodekors.dk/media/2859444/CRUA-multi-agency-partnerhsip-research-reportFeb-2017.pdf>.
- Vetere Arellano A. L., De Roo A., Nordvik J. P. (2007): Reflections on the challenges of EU policy-making with view to flood risk management: Actors, processes and the acquis communautaire. In: Begum S., Stive M. J. F., Hall J. W. (szerk.): *Flood Risk Management in Europe*. Springer. Dordrecht. 433–468. old.
- Walker-Springett K., Butler C., Adger W. N. (2016): Wellbeing in the aftermath of floods. *Health and Place*. 2017/43 66–74. old. doi:10.1016/j.healthplace.2016.11.005.

Prof. Dr. Gulyás László¹–Dr. PhD Turcsányi Enikő²

¹egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, laszlo.gulyas65@gmail.com

²krízistanácsadó szakpszichológus, meghívott előadó,
SZTE JGYPK, eniko.turcsanyi@gmail.com

A HUMÁN ERŐFORRÁS MENEDZSMENT FUNKCIÓK FEJLŐDÉSE 2. RÉSZ: A „BÜROKRATA” SZAKASZ JELLEMZŐI

DEVELOPMENT OF FUNCTION OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT PART II.

ABSTRACT

According to Torrington-Hall, the HR-functions developed six phases, from the industrial revolution to present day. In our paper we analyze the development of functions of human resource management.

Our essay consists of two parts. In the first part of this essay we survey the features of third phase – this is called bureaucrat – in England.

In the second part of this essay we survey the features of third phase in Hungary at between the First World War and Second World War.

Kulcsszavak: emberi erőforrás menedzsment, HR-funkciók, Taylor, Fayol

Keynotes: human resource management, functions of HR, Taylor, Fayol

1. Bevezetés

A humán erőforrás menedzsment történetének egyik leggyakrabban használt felosztása a Torrington-Hall-féle szakaszolás.¹ A szerzőpáros könyvében a HRM történetét az alábbi 6 szakaszra osztotta:²

1. szakasz: A társadalmi reformer,
2. szakasz: A jótekonysággyakorló titkár,
3. szakasz: A bürokrata,
4. szakasz: A konszenzusteremtő tárgyaló,
5. szakasz: A szervezeti ember,
6. szakasz: A munkaerő-elemző.

Az öt részre tervezett tanulmány sorozatunk³ 2017 őszén megjelent első részében az első (a társadalmi reformer) és a második szakasz (a jótekonysággyakorló titkár) jellemzőit mutattuk be.⁴ Jelen tanulmányban – mely tanulmány-sorozatunk második része – a harmadik szakasz, azaz a bürokrata szakasz jellemzőit tárjuk fel egyrészt Angliában, másrészt Magyarországon.

2. A harmadik szakasz: A bürokrata

Ez a szakasz gyakorlatilag a két világháború közötti időszakra terjed ki. A harmadik szakaszra erőteljesen rányomta bélyegét a Taylor-féle „tudományos menedzsment” és a Fayol-féle ún. „tudományos alapelvek” megjelenése és gyors terjedése.

Frederick Taylor 1911-ben jelentette meg a „*The Principles of Scientific Management*” című könyvét,⁵ amit a tudományos menedzsment alapkövének tekintünk. Taylor könyvében a tudományos vezetés négy alapelvét a következőképpen fogalmazta meg:⁶

1. A vezetésnek tudományos alapon szabályoznia kell a munkavégzés minden elemét.
2. A vezetőknek tudományos alapon kell kiválasztaniuk a munka szempontjából leginkább megfelelő munkásokat és alkalmazottakat.
3. A vezetők és beosztottak „szívélyes egyetértésben” dolgozzanak egymással.
4. A munkát és a felelősséget meg kell osztani a vezetők és a végrehajtók között.

Jelen tanulmány témája – a HR-funkciók fejlődése – miatt a harmadik alapelvre kell fókuszálnunk, hiszen ezen alapelv lényege a munka és a menedzsment szigorú kettébontása. Azaz Taylor ideális világában a „szívélyes egyetértés” azt jelentette, hogy a vezetőknek gondolkodniuk és szervezniük kell, míg a munkások számára e tevékenység tabu: ők élő fogaskerekek egy hatalmas gépezetben. Ezt a gondolatot a filmművészet lehetőségeit kihasználva, képszerűen Charlie Chaplin mutatta be a legszebben 1936-ban bemutatott „*Modern idők*” című filmjében.

Taylorral szinte egyidőben a francia Henry Fayol a vállalati vezetés által gyakorolt funkciókkal foglalkozott. Fayol 1916-ban Párizsban kiadott „*Administration Industrielle et Générale*” című könyvében fogalmazta meg alapelveit.⁷ Könyvében a vállalati vezetés hat fő funkcióját határozza meg, úgymint:⁸

1. műszaki,
2. kereskedelmi,
3. pénzügyi,
4. biztonsági,
5. számviteli,
6. igazgatási.

Ebből a hat funkcióból az első ötöt Fayol részfunkciónak tekintette, míg a hatodikat összefoglalónak. Ma fogalmaink szerint az igazgatási funkció nem más, mint a vezetés. Fayol az igazgatási funkciót öt részfunkcióra bontotta tovább, az alábbi módon:

1. Tervezés,
2. Szervezés,
3. Rendelkezés,
4. Koordinálás,
5. Ellenőrzés.

A fentiek alapján azt mondhatjuk, vezetni Fayol szerint annyi, mint tervezni, szervezni, rendelkezni, koordinálni és ellenőrizni.

Taylor és Fayol elvitathatatlan érdeme, hogy az ő munkásságuktól kezdődően nem lehetett figyelmen kívül hagyni a vezetés tudományos megalapozását. Alapelveik, az általuk kidolgozott és ajánlott módszerek, technikák a mai napig is kimutatható hatással vannak a vállalatok vezetésére. Itt jegyezzük meg, hogy a vezetéstudomány két világháború közötti klasszikus korszakának harmadik irányzatával – a human relations iskola – tanulmánysozratunk harmadik részében fogunk foglalkozni.

Mind Taylornál, mind Fayolnál nagyon fontos szereplő a fizikai munkás, akit a termelés érdekében, a profit elérése érdekében irányítani, vezetni kell. Ezen a ponton találkozott össze az 1920-as években a vezetéstudomány gyakorlati oldala és a HR-funkciók fejlődése.

Ezt az összefonódást az alábbi kérdés felvetésével és megválaszolásával tudjuk bemutatni: A taylori és a fayoli elvek/módszerek megjelenése a vállalatok mindennapi termelési gyakorlatában mit jelentett a HR-funkciók fejlődése szempontjából?

A kérdés megválaszolásához tudnunk kell, hogy a XX. század első felében növekedtek a vállalatok méretei, aminek egyik legfontosabb megnyilvánulása az egy-egy vállalatban belül dolgozók létszámának jelentős mértékű emelkedése. Szintén erősödött a vállalatban belüli specializáció, aminek első jele a Ford-gyárban bevezetett futószalagos termelés megjelenése volt, melyet Galamb József főkonstruktor 1913-ban vezetett be.

Ebben az új szituációban a vállalatok vezetői a HR-szakemberektől azt várták el, hogy munkájukkal, szakértelmükkel támogassák őket abban, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű „kék galléros” munkavállaló jó munkateljesítményt nyújtson.

A korszak HR-szakemberei teljesítették ezen elvárásokat. Ennek során az 1920-as években megszervezték az első személyzeti osztályokat. Az itt dolgozók továbbra is ellátták a korábbi szakaszra jellemző szociálpolitikai feladatokat, de emellett olyan újabb fontos HR-funkciók is megjelentek tevékenységeik körében, mint:

- ✓ személyzetbiztosítás, azaz toborzás és kiválasztás,
- ✓ az elvégzendő munka tanulmányozása,
- ✓ fizetési rendszerek kialakítása és működtetése,
- ✓ a különféle személyzeti nyilvántartások kezelése,
- ✓ oktatás, azaz a munkások betanítása és képzése.

Az ilyen típusú munkákat tágan definiálva munkaerő-ellátásnak (staffing) nevezték el.⁹ Mivel egy-egy vállalatnál egyre több fizikai munkásra volt szükség, ezek kiválasztása és a velük kapcsolatos adminisztratív feladatok elvégzése egyre nagyobb számú HR-specialistát igényelt. Azaz nem csupán az adott cég növekedett, hanem annak személyzeti osztályán dolgozók létszáma is.

A személyzeti osztályon dolgozó HR-specialistákat ekkor már nem gondoskodó titkárnak, hanem személyzeti adminisztrátornak nevezték. Maga az adminisztrátor elnevezés is mutatja, hogy a HRM ügyekkel foglalkozó szakemberek ekkor még nem voltak megbecsült alkalmazottai a vállalatoknak. A vezetők úgy tekintettek rájuk, mint olyan valakik, akik a „kék gallérosokkal” – azaz a fizikai munkásokkal foglalkoznak, illetve akik szervezik a vállalati piknikeket. Munkájukat így jellemezték: „*Munkájuk részben adminisztratív, részben a szociális munkásé, részben tűzoltás.*”

Ez utóbbi kifejezés – mármint a tűzoltás – alatt azt értve, hogy ha szakszervezeti problémák (például béremelési igények a munkásság részéről) merültek fel, azok kezelését a vállalat vezetése a személyzeti osztály munkatársaira bízta. Ahogy a szakszervezetek az 1930-as években Angliában erősödni kezdtek, egyre fontosabb feladattá vált a személyzeti osztály munkatársai számára az ezekkel való tárgyalás.¹⁰ Ez már előremutatott a II. világháború utáni negyedik szakasz – a konszenzusteremtő tárgyaló – beindulásához.

A két világháború közötti időszakban a HRM tudományos alapjai megjelentek és növekedtek. A londoni Birkbeck College oktatói/kutatói elsőként kezdtek el foglalkozni a HRM elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Ennek egyik első eredményeként két pontban foglalták össze a személyzeti osztályok feladatait:

- ✓ Az ember illesztése a munkakörhöz, tanácsadással, kiválasztással, oktatással, képzéssel.
- ✓ A munkakör illesztése az emberhez, módszer és eszköztervezéssel, a munkafeltételek és az ellenszolgáltatások megtervezésével, és a tárgyalásokon alapuló megegyezésekkel.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a harmadik szakasz fő vonása a HR-adminisztráció, azaz a bürokrácia kiépülése volt. Gyakorlatilag a taylori és fayoli alapelvek alkalmazása nagy lökést adott a HR-funkciók fejlődésének. A gondoskodó titkár személyzeti adminisztrátorrá változott át és ennek során beletanult abba, hogy hogyan tudja a vállalati – illetve közszféra esetén az állam által meghatározott – célokat munkájával támogatni.¹¹

3. A Torrington-Hall-féle harmadik szakasz Magyarországon

Mint arra már tanulmányunk első részében rámutattunk, a Torrington–Hall-féle hat szakaszból az első három szakasz némi fáziskéséssel Magyarországon is lezajlott 1945-ig. Tanulmányosorozatunk első részében az 1867-től 1918-ig tartó időszakban mutattuk be a HRM magyarországi fejlődését, jelen tanulmányban azt vizsgáljuk meg, hogy mi történt ezen a téren hazánkban a két világháború közötti időszakban.

A korszakban a magyar ipar vezető gyárainál¹² – Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt. ózdi és borsodnádasi telepe, a csepeli Weiss Manfréd Művek, budapesti Gázgyár, MÁVAG – az angliai fejlődésnek megfelelően tovább folyt a szociálpolitikai feladatok magas szintű ellátása.¹³ De emellett megszerveződtek az első személyzeti osztályok, és ezek munkájának eredményeképpen kiépült a személyzeti adminisztráció rendszere. A magyarországi személyzeti adminisztrátorok elsősorban a második szakaszban megjelent szociálpolitikai funkciók mellett az alábbi új operatív HR-funkciókat gyakorolták a harmadik szakaszban:¹⁴

- ✓ munkaerő-felvétel (toborzás és kiválasztás),
- ✓ normakészítés,
- ✓ fizetési rendszerek kialakítása és működtetése, ezen belül elsősorban bérszámfejtés.

A zömében magántulajdonosok által uralt ipari szektor mellett az állami szektorban is jelentős volt a nyugati mintájú HR-tevékenység fejlődése a két világháború közti időszakban.¹⁵ A magyar országgyűlés 1924-ben megszavazta az 1924/IV. törvényt, mely a közszolgálatban dolgozók számára az alábbi szabályozást tartalmazta:

- ✓ Meghatározta, hogy a közszolgálat egyes területein milyen munkakörökre van szükség.
- ✓ Rendelkezett arról, hogy milyen mennyiségű és összetételű munkaerőre van szükség a feladatok ellátásához.
- ✓ Fizetési osztályokat állított fel és ezekhez létszámokat rendelt.
- ✓ A fizetési osztályokon belül fokozatokat hozott létre.
- ✓ Meghatározta azt, hogy alacsonyabb fokozatból hogyan lehet magasabb fokozatba lépni. Ennek érdekében például rögzítette, hogy hány évnek kell eltelnie egy-egy előrelépéshez.

Mint a fenti felsorolásból látható, az 1924/IV. törvény részletesen meghatározta a közalkalmazotti szféra legfontosabb területeit és szabályozta az ott dolgozók kiválasztási, képesítési és minősítési rendszereit. Ezzel jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az állami szférán belül kiépüljön és működjön a nyugati típusú HR-adminisztráció. A 1924/IV. törvény egészen 1945-ig volt érvényben.

JEGYZETEK

1. Torrington D.–Hall L. (1987): *Personnal management*. Prentice Hall Europe. London.
2. Az egyes szakaszok jellemzői lásd. Gulyás László (2008/b): A humán erőforrás menedzsment története. In: Gulyás László szerk. (2008/a): *A humán erőforrás menedzsment alapjai*. JATEPress-Szegedi Egyetemi Kiadó. 15–38. old.
3. A sorozat további darabjai szintén a Közép-Európai Közleményekben (KEK) fognak megjelenni. Az alábbi menetrend szerint: 3. rész A konszenzusteremtő tárgyaló, a szervezeti ember és a munkaerő-elemző szakaszok jellemzői KEK 2019/2. szám. (No. 44.), 4. rész A HRM jellemzői a szocialista Magyarországon. KEK 2019/3. szám, 5. rész: A 21. század HRM-jének funkciói. KEK 2019/4. szám.

4. Lásd Gulyás László–Turcsányi Enikő (2017): A humán erőforrás menedzsment funkciók fejlődése 1. rész: A „társadalmi reformerek” szakaszának és a „szociálpolitikai koncepció” szakaszának jellemzői. Közép-Európai Közlemények. No. 38. 2017/3. szám. 195–205. old.
5. Taylor Frederick (1911): *The Principles of Scientific Management*. Harper and Brothers. New York. Magyarul lásd Frederick Taylor (1983): *Üzemvezetés. A tudományos vezetés alapjai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
6. Taylor (1983): 200–203. old.
7. Fayol, Henry (1916): *Administration Industrielle et Générale*. Paris. Fayol, Henry (1984): Magyarul lásd. Fayol, Henry (1984): *Ipari és általános vezetés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
8. Fayolról bővebben lásd. Gulyás László (2012/b): Klasszikus irányzat. In. Gulyás László szerk. (2012/a): *A vezetéstudomány alapjai*. JATEPress-Szegedi Egyetemi Kiadó. 29–42. old.
9. Mc Kenna, Eugene-Beech, Nick (1995): *The essence of human resource management*. Prentice Hall Eurppe. London.
10. Lévai Zoltán–Bauer János (2003): A személyügyi tevékenység gyakorlata. Szókratész. Külgazdasági Akadémia. Budapest. 8. old.
11. Vámosi Zoltán (2005): *Humán erőforrás menedzsment*. LSI Informatikai Oktató Központ. Budapest. 18. old.
12. A korszak gazdasági életére vonatkozóan lásd Szávai Ferenc (2009): Ipar, közlekedés, pénzügyek. In. Gulyás László szerk. (2009): *A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig*. JATEPress-Egyetemi Kiadó. 63–77. old.
13. Szávai Ferenc (2017): A Horthy-korszak jóléti állama, eredményei a gazdasági modernizáció tükrében. Közép-Európai Közlemények No. 39. (2017/4. szám).
14. Karoliny Mártonné–Poór József (2010): *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv*. Complex Wolters Cluvert csoport. Budapest. 33. old.
15. Tóthné Sikora Gizella (2004): *Humánerőforrások gazdaságtana*. Bíbor Kiadó. Miskolc. 42. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Fayol, Henry (1916): *Administration Industrielle et Générale*. Paris.
- Fayol, Henry (1984): *Ipari és általános vezetés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Gulyás László (2008/b): A humán erőforrás menedzsment története. In. Gulyás László szerk. (2008/a): *A humán erőforrás menedzsment alapjai*. JATEPress-Szegedi Egyetemi Kiadó. 15–38. old.
- Gulyás László (2012): Klasszikus irányzat. In. Gulyás László szerk. (2012/a): *A vezetéstudomány alapjai*. JATEPress-Szegedi Egyetemi Kiadó. 29–42. old.
- Karoliny Mártonné–Poór József (2010): *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv*. Complex Wolters Cluvert csoport. Budapest.
- Lévai Zoltán–Bauer János (2003): *A személyügyi tevékenység gyakorlata*. Szókratész. Külgazdasági Akadémia. Budapest.
- Mc Kenna, Eugene–Beech, Nick (1995): *The essence of human resource management*. Prentice Hall Eurppe. London.
- Szávai Ferenc (2009): Ipar, közlekedés, pénzügyek. In. Gulyás László szerk. (2009): *A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig*. JATEPress-Egyetemi Kiadó. 63–77. old.
- Szávai Ferenc (2017): A Horthy-korszak jóléti állama, eredményei a gazdasági modernizáció tükrében. Közép-Európai Közlemények No. 39. (2017/4. szám)
- Taylor Frederick (1911): *The Principles of Scientific Management*. Harper and Brothers. New York.
- Taylor Frederick (1983): *Üzemvezetés. A tudományos vezetés alapjai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Torrington D.–Hall L. (1987): *Personnal management*. Prentice Hall.
- Tóthné Sikora Gizella (2004): *Humánerőforrások gazdaságtana*. Bíbor Kiadó. Miskolc.
- Vámosi Zoltán (2005): *Humán erőforrás menedzsment*. LSI Informatikai Oktató Központ. Budapest.

DR. SCHMUCK ROLAND
egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, roland@ktk.pte.hu

SZOLGÁLTATÁSMINŐSÉG A MENEDZSMENT TANÁCSADÁSBAN

SERVICE QUALITY IN MANAGEMENT CONSULTING

ABSTRACT

Defining quality in case of organizations in the service sector is not evident because there is no standardized way of measuring service quality that could be comparable with each other like in the case of psychical products. It is even harder to judge the quality of services with unknown results beforehand. Management consulting is such a service.¹ Management consultants provide solutions to the problems of organizations. There is no one best way to manage quality in this case. The main goal is to clarify which quality management methods can work in such circumstances.

Service quality is very important when getting new contracts.² Management consulting is mainly based on trust as the outcome of the consulting service is not immediate and hard to measure.³ Consulting companies should not only keep the technical standards but have to satisfy the customers' requirements to provide a quality service.³

The research is mainly based on literature research and the own experiences of the author as an ISO 9001 quality management auditor. This gives the paper a quality management view, but other aspects are considered as well.

Management consultants have to build trust.⁴ A good idea to achieve this is to concentrate on quality. Consulting companies can choose from several methods to increase the quality of their services. In most cases these are soft methods because of the lack of statistical data. In this paper the most commonly used methods are shown.

Many of the consulting firms operate ISO 9001 standard-based quality management systems or TQM in their own organizations. Back in time this was a different story. In the 1980s consulting firms rather worked on their clients' quality concerns not on their own. This has change a lot since that. Nowadays there is so high need of quality operation with reduced costs that the consulting firms themselves also operate quality management systems. These systems can reduce costs as well by making better decisions and decreasing the cost of bad quality such as faulty products and guarantee costs.⁵ The basic ideas of the ISO 9001 applied to the consulting industry is shown in this paper.

Kulcsszavak: szolgáltatásminőség, ISO 9001, TQM

Keynotes: service quality, ISO 9001, TQM

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben a mennyiségi, majd árversenyt felváltotta a minőség alapú versengés. Az iparágak éretté válásával megjelennek azon vállalatok, melyek nagy mennyiségben olcsón képesek az adott termékeket előállítani.⁶ A legtöbb iparágban a fogyasztók olyan kínálattal szembesülnek, melyekből a minőséggel lehet kiemelkedni. Ez okozza a minőség alapú szemlélet térnyerését: manapság már nem lehet kizárólag az árral versenyezni, a fogyasztók minőséget várnak el, alacsony áron.⁷ Manapság már egyetlen szervezet sem kerülheti el, hogy a minőségmenedzsment eszközeit rendszerszinten alkalmazza.⁸

2. A minőség fogalma

A minőségnek két alapvető felfogása létezik. A fogyasztói alapú minőség szemlélet az alapján tart egy terméket vagy szolgáltatást minőséginek, hogy az megfelel-e a fogyasztó elvárásainak, igényeinek. Juran szerint a minőség megfelelés a fogyasztó igényeinek.⁹ Minden fogyasztónak valamiféle elvárásai vannak az egyes termékekkel szemben, melyek az áron kívül szubjektív tényezőktől is függnék. Ez alapján a minőség a fogyasztó benyomása a fogyasztó elvárásával szemben. Ez vizuálisan az ún. Kano-diagrammal¹⁰ ábrázolható.¹¹

A fogyasztó alapú minőség szemlélet mellett létezik szabványalapú megközelítés is. Ez azt fejezi ki, hogy egy termék mennyiben felel meg a rá vonatkozó, előre lefektetett előírásoknak. Balogh és szerzőtársai¹² szerint a minőség a termék jellemzőinek megfelelése a rá vonatkozó országos, szakmai, üzemi szabványoknak, szerződéseknél, ellenőrzési utasításoknak. Amennyiben ezen dokumentumok nem állnak rendelkezésünkre, határozott minőségről nem beszélhetünk.¹³ A szabvány alapú minőséget más néven termelői minőségnek is hívják.

A szabványosítás a vállalatok érdeke is. Az írott szabványok betartása megkönnyíti az üzleti tranzakciókat, mert a termék vagy szolgáltatás részletes leírása helyett egyszerűen szabványokra lehet hivatkozni. A szélesebb körben használt, ezáltal ismertebb szabványok így versenyelőnyhöz vezethetnek.¹⁴

A két minőség szemlélet a gyakorlatban keverve jelenik meg. A szabvány alapú minőség az „alap”, melynek meg kell felelni, a fogyasztói szemléletű minőség az, ami miatt a fogyasztó megvásárolja az adott terméket, szolgáltatást.

Juran¹⁵ alapján a minőségi működéshez három folyamatra van szükség, melyek alapvetően határozzák meg a folyamatok minőségét. Ez a felosztást Juran-trilógiának is hívják, részei a következők:

1. Minőségtervezés: Az a folyamat, amely segítségével a vevők igényeit azonosítják, és ezeknek megfelelő tulajdonságú termékeket hoznak létre. Ez az alapelv megjelenik az ISO 9001 és a TQM szabványokban is.
2. Minőségirányítás: A folyamat során a termékeket megvizsgálják és összevetik a korábban meghatározott vevői igényekkel. Az ISO 9001 szabvány az ún. előíró dokumentumoknak való megfelelés alapján értékeli ezt a minőséget.
3. A minőség tökéletesítése: Az a folyamat, amely biztosítja a minőség folyamatos fenntartását, ide tartozik például a pénzforrások elosztása, a minőségi projekteket vezető egyének kinevezése, a projekteken részt vevők képzése és olyan állandó szervezeti struktúrák létrehozása, amelyek a minőség javára válnak.¹⁶

Jelen cikk a menedzsment tanácsadás során elsősorban a harmadik, a minőség tökéletesítése tevékenységet veszi részletesebb vizsgálat alá.

3. Szolgáltatásminőség

A termékek és a szolgáltatások minőség szempontjából különbözőnek tekinthetők. Az termékek minőségét nyolc dimenzió mentén lehet leírni,¹⁷ de ez csupán a termékekre vonatkozik, a szolgáltatásokra nem. Zeithaml és szerzőtársai¹⁸ a szolgáltatások minőségének tíz dimenzióját határozza meg:

1. Kézszelfoghatóság: a szolgáltató létesítményének, eszközeinek és munkatársainak megjelenése.
2. Megbízhatóság: az ígért szolgáltatás pontos és megbízható nyújtásának képessége.
3. Fogékonyág az ügyfél igényeire: az ügyfeleknek való segítség és azonnali szolgáltatásnyújtás hajlandósága.

4. Kompetencia (hozzáértés): a szolgáltatás nyújtásához szükséges ismeretek, tudás, szakismeret megléte.
5. Udvariasság: barátságosság, tisztelet, figyelmesség, előzékenység.
6. Híhetőség: megbízhatóság, becsületesség, őszinteség.
7. Biztonság: kockázat- és kétségnélküliség.
8. Elérhetőség: hozzáférhetőség, könnyű elérhetőség, kapcsolattartás.
9. Kommunikáció: az ügyfél informálása érthető formában.
10. Ügyfél megértése: az ügyfél és igényeinek megismerésére tett erőfeszítés.

Ezek a dimenziók segítik a szolgáltatások minőségének megértését, és a minőség menedzselését. Viadiu és szerzőtársai¹⁹ kutatásában a tanácsadás legfontosabb dimenziója a megbízhatóság. A megbízhatóság teszi a vevőt elégedettebbé, ami emeli az elérhető profit szintjét és csökkenti a fluktuációt. Mivel a tanácsadásnál nagyon fontos az emberi erőforrás, tehát a tanácsadó személye, a fluktuáció csökkentése nagyon fontos a tanácsadó cégek esetében.

A népszerű és széles körben alkalmazott ISO 9001 minőségirányítási szabvány jól használható nem csupán a termelővállalatok esetében, hanem a szolgáltatóvállalatoknál is. Az ISO 9001 szabvány nagyon általános, ezért könnyű a szervezetek sajátosságaira testre szabni.²⁰

4. Menedzsment tanácsadás

A tanácsadásnak számos definíciója van, de a két főbb megközelítés a következő.²¹ Az első megközelítés funkcionális: a tevékenységek vagy azok sorozatának tartalmát, folyamatát vagy struktúráját segítő tevékenység, ahol a tanácsadó nem felelős a megvalósításért.²² A második nézőpont a tanácsadást professzionális szolgáltatásnak tekinti: tanácsadás minden eset amikor egy szituáción változtatni vagy javítani szeretnénk, de nem vagyunk közvetlen hatással a megvalósításra. A szerepkultúrával rendelkező szervezetekben a legtöbb ember tanácsadó, még akkor is, ha nem tartják magukat azoknak.²³ Mindkét definíció szerint a tanácsadók problémákat oldanak meg és a változásokat menedzselik a szervezeten belül. A problémáknak kemény és puha megközelítése lehetséges. A puha problémákat nehezebb megoldani, mert nem korlátozottak időben és erőforrások tekintetében, valamint a megoldásuk sem egyértelműen ismert. A kemény problémákat egyszerűbb definiálni: ezek korlátozott problémák ismert erőforrásokkal és előre meghatározott célállapottal.²⁴ A tanácsadók bármelyik problémafajtán dolgozhatnak. A puha problémák megoldása sokkal nehezebb, a megoldás kimenetele pedig bizonytalan lehet.

Az ügyfelek jellemzően az alábbiak alapján választják ki a tanácsadóikat:

1. A tanácsadó cég integritása és üzleti etikája,
2. Professzionális szaktudás,
3. Problémamegoldási megközelítés,
4. Rendelkezésre álló kapacitások a határidő betartására,
5. Az erőforrások felvonultatásának képessége,
6. Tanácsadó imázsa és reputációja.²⁵

5. Minőségmenedzsment a menedzsment tanácsadásban

A menedzsment tanácsadás során a minőség menedzselése kiemelten fontos, mivel az új megbízások megszerzése nem egyszerű feladat. A tanácsadás immateriális, megfoghatatlan szolgáltatás, ezért az eredmények nem azonnal láthatóak, értelmezhetőek.²⁶

A minőség elérésnek egyik módja a minőség tíz dimenziójának használata. Ez azonban csupán egy alap, ez önmagában nem tudja garantálni egy tanácsadói projekt sikerét.

A minőség egyik értelmezése alapján a szabvány alapú minőség a műszaki sztenderdeknek való megfelelést jelent.²⁷ A tanácsadó cégek többsége megfelel ezen előírásoknak, azonban ettől az ügyfelek még nem válnak elégedettek a szolgáltatásaikkal. Ez utóbbi azonban megkerülhetetlen egy olyan iparágban, mely a bizalmon alapul. Mivel a tanácsadás kimenete nem garantálható, a szervezetek a korábbi tapasztalataikon alapulva választanak maguknak tanácsadót.²⁸ Amennyiben a szervezet nem elégedett a tanácsadóval, valószínűleg más tanácsadót fog megbízni legközelebb. Az elégedett vevőknek számos előnye van hosszú távon:

1. az elégedett vevők ismét vevőkké válhatnak,
2. elmélyítik a kapcsolatukat a vállalattal,
3. alacsonyabb az érzékenyséjük,
4. ajánlják a tanácsadót másoknak is.²⁹

A minőségügy a kliensek számára stratégiai kérdés.³⁰ A menedzsment tanácsadó cégeknek bizalmat kell építeni. Az ügyfél a tanácsadó céget bízta meg, nem az alkalmazott tanácsadó személyt, ezért a tanácsadó cég minden munkatársának feladata a bizalom építése.³¹ Ennek egyik elérési módja, hogy olyan munkatársakat foglalkoztassanak, akiknek professzionális tanácsadói készségeik vannak. Ez az emberi erőforrás menedzsment feladata.³² Ennek azonban komoly költségei vannak. A tréningek és motivációs eszközök is segíthetik a készségek fejlesztését és minőségjavuláshoz vezethetnek.³³ Az általánosan használt minőségmenedzsment módszerek alkalmazása akadályokba ütközik a menedzsment tanácsadás során. Például nem lehet próbavásárlásokat végrehajtani. Nehéz a mérhetőséget biztosítani. A beszállítók értékelése – akik jellemzően maguk is tanácsadók – csak a közös munkavégzés után lehetséges. Bár a tanácsadó jó ötletekkel szolgálhat, nincs hatásköre a végrehajtásra, így a tanácsadás a változási folyamat során is megbukhat, a tanácsadótól függetlenül is. Azonban vannak technikák melyek használhatóak. A tanácsadók vevői elégedettségmérést végezhetnek amely során a vevői elégedettség mellett az értéklánc problémás pontjait is azonosíthatják. A folyamatos visszacsatolás nagyon fontos.³⁴ A szervezetnek tanuló szervezetté kell válnia:

1. A vezetésnek elkötelezettnek kell lennie a tanulás felé,
2. A visszacsatolásnak napi rutinná kell válnia,
3. A tapasztalatokat gyakorlatias tudássá kell konvertálni,
4. A tapasztalatok összegyűjtése és feldolgozása a munkatársakkal együtt kell, hogy történjen,
5. Belső, tudásalapú innováció szükséges, nem külső innováció.³⁵

A tanácsadó cég és a megbízó közötti kiváló kapcsolat építése a vevő számára komoly értéket képviselhet. Ezzel növekszik a szolgáltatás minőségérzete és új megbízásokhoz vezethet.³⁶

A minőség az ISO 9001 minőségirányítási szabvány használatával is elérhető. Hagyományos a minőségirányításnak nyolc alapelv van. Az ISO 9001 szabvány legutolsó, 2015-ös módosításával³⁷ két alapelv összevonásra került, ezért jelenleg hét alapelv ismeretes. Ezek a következők:

1. Vevőközpontúság,
2. Támogató vezetés,
3. Munkatársak bevonása,
4. Folyamatszemplétű megközelítés,
5. Folyamatos fejlesztés,
6. Tényeken alapuló döntéshozatal,
7. Kölcsönösen előnyös kapcsolatok a beszállítókkal.

Ezen alapelvek használata biztosítja, hogy a vállalat minőségszemléletben működik, tehát a működés jól dokumentált, a döntések aktuális tények elemzésén alapulnak. Az ISO 9001 szabvány szerinti minőségirányítási rendszer biztosítja továbbá azt is, hogy a szervezet fókuszában a vevőelégedettség álljon, a szervezet folyamatosan javítsa a működési folyamatait és a minőséget. Hosszútávon ez a szolgáltatási minőség fejlődéséhez vezet.

A TQM (Total Quality Management, magyarul Teljes Körű Minőségirányítás) minőségirányítási módszer hasonlít az ISO 9001 szabvány szerinti minőségirányítási rendszerhez. Ez tulajdonképpen szintén egy minőségirányítási szabvány (ISO 8402), melyet jellemzően az Amerikai Egyesült Államokban alkalmaznak. A szabvány definíciója szerint: „A teljes körű minőségmenedzsment (TQM) olyan vállalkozási módszer, amelynek középontjában a minőség áll, a szervezet valamennyi tagjának részvételén alapul, és hosszú távú sikerekre törekszik a fogyasztó elégedettségének, valamint a vállalat összes tagja és a társadalom hasznának figyelembevételével.”³⁸ A TQM attól teljes körű, hogy az adott szervezet minden tevékenységére vonatkozik és a szervezet minden részlege, valamennyi dolgozója részt vesz benne. A TQM szerinti minőségirányítási rendszert az ISO 9001 szabvány szerinti minőségirányítási rendszerrel szemben nem tanúsítják, bevezetése általában az ISO 9001 rendszert követően történik. A TQM ezért kevésbé kötött, célja általánosan a vállalkozás működésének javítása, nem a termékminőség javítása. A TQM három fő alapelven nyugszik, melyek ugyan más megfogalmazással, de jelentéstartalmukban megtalálhatóak az ISO 9001 alapelvei között is:

- A vevő teljes elégedettségének elérése,
- A folyamatok folyamatos javítása,
- Teljes elkötelezettség a vállalaton belül.³⁹

A tanácsadó cégek nem csupán komplett minőségirányítási rendszereket alkalmazhatnak, számos egyszerűbb, könnyen felhasználható módszer lehetséges a minőségfejlesztéshez. Ezek közül a legtöbb puha módszer a konkrét statisztikai adatok rendelkezésre állásának hiányában. A japán 5S módszer segíthet a termelékenység növelésében és a selejtarány csökkentésében azáltal, hogy fizikailag és mentálisan is megfelelő munkakörnyezetet hoz létre. Ez a környezet teszi jobb első benyomást a megbízókban és növeli az alkalmazottak munkamorálját.⁴⁰ Az 5S részei a következők (zárójelben az eredeti japán kifejezések):

- Sort (Seiri): A munkához szükséges tárgyak és tárgyi feltételek kiválasztása, meghatározása, a szükségtelen dolgok eltávolítása.
- Stabilise (Seiton): A kiválasztott tárgyak helyes elrendezése, tárgyi feltételek biztosítása.
- Shine (Seiso): A munkahely és a környezet tisztasága, rendje, szépsége, átláthatósága.
- Standardize (Seiketsu): Az előző három mindenki általi alkalmazása, és az alkalmazás felügyelete.
- Sustain (Shitsuke): A szervezeti értékek becslése és az elvárt viselkedési minták követése.

A brainstorming módszer is segítheti a szervezetek minőségét.⁴¹ A brainstorming során a résztvevők közösen ötleteket vitatnak meg és döntéseket hoznak egy probléma megoldása érdekében. Csoportmunka alkalmazható a minőség javítása érdekében is. Ilyenek lehetnek a minőségi körök, melyek feladat a szervezeten belüli minőséggel kapcsolatos problémák megoldása.⁴²

6. Minőségmenedzsment stratégiába emelése

Bár ma már számos tanácsadó cég ISO 9001 szabvány vagy TQM szerinti minőségirányítási rendszert működtet. Nem volt ez mindig így. Az 1980-as években a tanácsadó cégek inkább az ügyfelek minőségi problémáikkal törődtek és nem a sajátjukkal. Manapság azonban olyan nagy igény van a minőségi működésre alacsony költségekkel, hogy a tanácsadó cégeknek saját maguknak is minőségirányítási rendszereket kell működtetniük. Ezek a rendszerek csökkenthetik a költségeket, javíthatják a döntéseket, továbbá csökkenthetik azokat a költségeket is, melyek a rossz minőség miatt merülnek fel, így például a hibás termékek, szolgáltatások vagy garanciális panaszok következtében.⁴³

A minőségmenedzsmentet a tanácsadó cégeknek a stratégiájuk részévé kell tenni. Ezt segítheti a hoshin kanri⁴⁴ módszer. A módszer elnevezése egy japán szóösszetételből adódik, melynek jelentése „irány menedzsment”. A hoshin kanri módszert manapság széleskörűen alkalmazzák a világon.⁴⁵ A hoshin kanri módszer segít egy szervezetnek:

- Közös célokra koncentrálni,
- Kommunikálni a célokat,
- Minden vezetőt bevonni a célok meghatározásába,
- A munkatársakat elsámoltatni a célok rájuk vonatkozó részének megvalósításáért.

Ezen megoldások a tanácsadó cégeknél ugyanúgy hasznosak lehetnek, mint más vállalatoknál. Tekintettel azonban a tanácsadó cégek erőteljes szakképzett humán-erőforrás igényére, a munkatársak bevonása a célok meghatározásába segíthet a motivációjukban. Ez összhangban van az ISO 9001 minőségirányítás rendszer „munkatársak bevonása” alapelvével is. A módszer iránymutatást ad a szervezet hosszú távú, stratégia céljainak meghatározására és elérésére. Ezek a célok jellemzően 2–5 éves időtávúak. A hoshin kanri módszer biztosítja, hogy a szervezeten belül mindenki elfogadja és magáénak érezze a meghatározott stratégiai célokat.

A hoshin kanri módszer a PDCA⁴⁶ ciklust alkalmazza a stratégia megtervezésére és megvalósítására. A módszer szerint két féle tervezett tevékenység van a szervezeten belül: áttörő tevékenységek és a szervezet mindennapi működésének alaptevékenységei. Az áttörő tevékenységek jelentős szervezeti fejlődést és változásokat hoznak a szervezet életében. Ezen tevékenységek általában választ próbálnak adni a szervezet életében felmerülő problémákra, amelyek jellemzően a profitabilitással, szervezeti növekedéssel és piaci részesedéssel, vagy új termék bevezetésével kapcsolatosak. Ahhoz, hogy a szervezetben résztvevők tudják, melyek a fő célok, vízió kidolgozása szükséges. A vízió egy rövid, tömör megfogalmazása annak, hogy a szervezet mit szeretne elérni a jövőben, mely a hoshin kanri módszerrel elérendő cél is egyben. A vízió alapján stratégiai célokat kell meghatározni, melyek elérését folyamatosan mérni kell. A stratégiai célok lebontása hierarchikus, a szervezeti struktúrában fentről lefele történik. Az egyes szervezeti szinteken mindenkinek megvan a saját célja, melynek megvalósulását mérni kell. Ha a stratégiai célok teljesülnek, a hoshin kanri célja is teljesül.⁴⁷

7. Összefoglalás

A tanácsadó cégeknél a minőség kulcsfontosságúvá válik az új ügyfelek megszerzése érdekében. A tanácsadó iparág elsősorban a bizalmon alapul, mivel a szolgáltatás eredménye nem azonnal és nehezen mérhető. A tanácsadó vállalatoknak nem csupán a technikai szabványoknak való előírásokat kell betartaniuk, hanem folyamatosan magas szinten kell kielégíteniük a megbízók igényeit minőségi szolgáltatás nyújtásával. A bizalom építése kulcsfontosságú. A megfelelő emberi erőforrás menedzsment módszerek és az 5S módszer használata segíthet a bizalom elérésében. A brainstorming szintén hasznos módszer lehet. A minőség menedzselésére jól használható az ISO 9001 minőségirányítási szabvány szerinti minőségirányítási rendszer bevezetése. Számos tanácsadó cég használ ilyen, vagy TQM szerinti minőségirányítási rendszert. A tanácsadó cégeknek biztosítaniuk kell, hogy a minőség személetük a stratégiájuk szintjén is megjelenjen.

JEGYZETEK

1. Crăciun, Cristian-Ştefan (2013): Quality of Business Consulting Services. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences* 2(1), 2013 január.
2. Zeithaml; Valarie A., Parasurman, A.; Berry, Leonard L. (1985): A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *The Journal of Marketing*, 49(4) (Autumn, 1985), pp. 41–50. American Marketing Association; Biech, Elaine (2006): A tanácsadás világa. VHE Kft., Pécs.
3. Mártonffy, Attila (2009): A tanácsadó és a svindler. *ITBusiness*. http://www.itbusiness.hu/Fooldal/main_flash_banner/A_tanacsado_es_a_svindler.html, letöltve: 2017. március 13.
4. Topár József–Bedzsula Bálint–Bernáth Lajos–Tóth Zsuzsanna Eszter (2016): Minőségügyi tanácsadás. In Poór József (szerk): *Menedzsment tanácsadási kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 17. fejezet, 477–508. o.
5. Schmuck, Roland (2010): *A minőségirányítás alapjai*. Comenius Kiadó, Pécs, ISBN 978 963 9687 28 8
6. Ellis, John–William, David (1995): *International Business Strategy*. Pitman Publ., London, ISBN 0-273-60712-X
7. Benke Mariann (2018): Az innovációs stratégia hatása a vállalati működésre. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, kézirat; Vörös, József (2010): *Termelés- és szolgáltatás-menedzsment*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
8. Topár József–Bedzsula Bálint–Bernáth Lajos–Tóth Zsuzsanna Eszter (2016): i. m.
9. Juran, Joseph M. (1988): *Juran on Planning for Quality*. Juran Institute Inc.
10. A Kano-diagram kidolgozója Dr. Noriaki Kano minőségüggyel foglalkozó japán professzor. A Kano-modell szerint valamennyi termékjellemző elhelyezhető egy koordináta-rendszerben, ahol a vízszintes tengely a fogyasztói elvárások teljesítési foka, a függőleges tengely pedig a vevői elégedettség mértékét jelenti az adott termékjellemzővel szemben. A modell lehetővé teszi a termékjellemzők értékelését és fontossági besorolását, melyek görbéként jelennek meg a modell ábráján.
11. Kotler, Philip (2006): *Marketingmenedzsment*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
12. Balogh Albert–Dukáti Ferenc–Sallay László (1980): *Minőségellenőrzés és megbízhatóság*. Műszaki könyvkiadó, Budapest.
13. Uo.
14. Petőcz Mária–Szabó József (2003): *Minőségirányítás – minőségmenedzsment*. Harmadik, átdolgozott kiadás, PMS 2000 Mérnöki Társaság, Szeged.
15. Dr. Joseph M. Juran (1904–2008) román származású, de az USA-ban tevékenykedő minőségirányítással foglalkozó vezetési tanácsadó. Az említett három vezetési folyamat alapján a minő-

- ség létrehozásának lépései Juran szerint a következők: (1) Határozzuk meg kik a vevők, (2) Mérjük fel a vevői igényeket, (3) Határozzuk meg a vevői igényeket teljesítő termékjellemzőket, (4) Fejlesszük ki a terméket, (5) Optimalizáljuk a terméket úgy, hogy a vevőknek és nekünk is megfeleljen, (6) Fejlesszük ki a termék előállításához szükséges folyamatot, (7) Optimalizáljuk a folyamatot, (8) Bizonyítsuk, hogy a folyamat képes a termék előállítására.
16. Mojzes István (2000): A minőségbiztosítás alapelemei. Segédlet.
 17. Garvin, David A. (1987): Competing on the Eight Dimensions of Quality. *Harvard Business Review* (1987. november–december) 101–109. o.
 18. Zeithaml; Valarie A., Parasurman, A.; Berry, Leonard L. (1985): A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *The Journal of Marketing*, 49(4) (Autumn, 1985), pp. 41–50. American Marketing Association.
 19. Viadiu, Frederic Marinom–Fa, Marti Casadeus–Saizarbitoria, Inaki Heras (2002): Do quality consultants offer a quality service? *Total Quality Management* 13(6), 797–811. o.
 20. Schmuck, Roland (2010): i. m.
 21. Kubr, Milan (2002). *Management Consulting: A Guide to the Profession*. Forth Edition. International Labour Office, Geneva, Switzerland.
 22. Steele, Fritz (1975): *Consulting for Organizational Change*. University of Massachusetts Press, Amherst, MA, USA.
 23. Block, Peter (2000): *Flawless Consulting. A Guide to Getting Your Expertise Used*. Second Edition. Jossey-Bass/Pfeiffer, San Francisco, CA, USA.
 24. Senior, Barbara; Swales, Stephen (2016): *Organizational Change*. Fifth Edition. FT Publishing International, UK.
 25. Svasta, Mihai (2010): *Consultant în România. Profesia și piața de consultanță în management din România. Bune practici în consultanță în management*, A. M. C. O. R. Publishing, Bucharest, Romania.
 26. Crăciun, Cristian-Ștefan (2013): i. m.
 27. Kubr, Milan (2002). i. m.
 28. Mártonffy, Attila (2009): i. m.
 29. Kotelnikov, Vadim (2017): *Customer Satisfaction: The Prime Concern of Your Business and the Critical Component of Its Profitability*.
 30. Topár József–Bedzsula Bálint–Bernáth Lajos–Tóth Zsuzsanna Eszter (2016): i. m.
 31. Kubr, Milan (2002). i. m.
 32. Karoliny, Mártonée; Poór, József (2016). *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv*. Wolter Kluwer (Complex) Kiadó, Budapest.
 33. Crăciun, Cristian-Ștefan (2013): i. m.
 34. Center for the Study of Social Policy (2017): *Customer Satisfaction: Improving Quality and Access of Services and Supports in Vulnerable Neighborhoods*, Washington, DC, USA.
 35. Kerekes, G.; Simon, I.; Szép, L. szerk. (2011). *FEMIP könyvek sorozata: Nemzetközi és hazai bevált gyakorlatok a minőségfejlesztésben*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet.
 36. Biech, Elaine (2006): *A tanácsadás világa*. VHE Kft., Pécs.
 37. Az ISO 9001 minőségirányítási szabvány jelenleg aktuális változata az ISO 9001:2015, ezt az ISO 9001:2008 szabvány (magyar változata már 2009-es dátumot kapott) előzte meg, mely még nyolc alapelve épült. A rendszerszemlélet nevű alapelv kerül a folyamatszempontú megközelítéssel összevonásra, utóbbi neve megtartásával. A 2015-ös szabvány legkomolyabb változtatása a 2008-as szabványhoz képest a kockázatok feltárásának, értékelésének és kezelésének kiemelt jelentőségűvé emelése.
 38. Kövesi János–Topár József (2006): *A minőségmenedzsment alapjai*. Typotex, Budapest, 55. oldal.
 39. Schmuck, Roland (2010): i. m.
 40. Dézsán, Imre (2007): *Minőségbiztosítás: A minőségirányítás alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

41. Titkos, Csaba (1998). Csoportmunka a 90-es években. Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs.
42. Schmuck, Roland (2010): i. m.
43. A hoshin kari módszer kidolgozója a japán Dr. Yoji Akao. A módszert először a Hewlett-Packard japán leányvállalata vezette be 1976-ban.
44. Schmuck, Roland (2010): i. m.
45. Kenyon, David A. (é. n.): Strategic Planning With the Hoshin Process.
46. A folyamatok menedzselésének módja a PDCA ciklus (más nevén Deming-kerék) alkalmazása. A PDCA ciklus egy négylépéses folyamatmodell, melyben az egyes lépések sorrendben követik egymást. Az ISO 9001 a következőképpen ajánlja a PDCA ciklus alkalmazását: (1) Plan (tervezés): azoknak a céloknak és folyamatoknak a megállapítása, amelyek a vevői követelményeknek és a szervezet politikájának megfelelő eredmények eléréséhez szükségesek. (2) Do (végrehajtás): a folyamatok bevezetése. (3) Check (ellenőrzés): a folyamatok és a termékek figyelemmel kísérése és összehasonlítása a politikával, a célokkal és a termékre vonatkozó követelményekkel, valamint az eredmények bemutatása. (4) Act (intézkedés): intézkedések megtétele a folyamat működésének folyamatos fejlesztésére.
47. Akao, Yoji (1991): Hoshin Kanri, Policy Deployment for Successful TQM. New York: Productivity Press. ISBN 1-563273-11-X

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Akao, Yoji (1991): Hoshin Kanri, Policy Deployment for Successful TQM. New York: Productivity Press. ISBN 1-563273-11-X
- Balogh Albert–Dukáti Ferenc–Sallay László (1980): Minőségellenőrzés és megbízhatóság. Műszaki könyvkiadó, Budapest.
- Benke Mariann (2018): Az innovációs stratégia hatása a vállalati működésre. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, kézirat.
- Biech, Elaine (2006): A tanácsadás világa. VHE Kft, Pécs.
- Block, Peter (2000): Flawless Consulting. A Guide to Getting Your Expertise Used. Second Edition. Jossey-Bass/Pfeiffer, San Francisco, CA, USA.
- Center for the Study of Social Policy (2017): Customer Satisfaction: Improving Quality and Access of Services and Supports in Vulnerable Neighborhoods, Washington, DC, USA.
- Crăciun, Cristian-Ştefan (2013): Quality of Business Consulting Services. International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences 2(1), 2013. január.
- Dézsán, Imre (2007): Minőségbiztosítás: A minőségirányítás alapjai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ellis, John–William, David (1995): International Business Strategy. Pitman Publ., London, ISBN 0-273-60712-X
- Garvin, David A. (1987): Competing on the Eight Dimensions of Quality. Harvard Business Review (1987. november–december) 101–109. o.
- Juran, Joseph M. (1988): Juran on Planning for Quality. Juran Institute Inc.
- Karoliny, Mártoné; Poór, József (2016). Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv. Wolter Kluwer (Complex) Kiadó, Budapest.
- Kenyon, David A. (é.n.): Strategic Planning With the Hoshin Process.
- Kerekes, G.; Simon, I.; Szép, L. szerk. (2011). FEMIP könyvek sorozata: Nemzetközi és hazai bevált gyakorlatok a minőségfejlesztésben. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Kotelnikov, Vadim (2017): Customer Satisfaction: The Prime Concern of Your Business and the Critical Component of Its Profitability.
- Kotler, Philip (2006): Marketingmenedzsment. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kövesi János–Topár József (2006): A minőségmenedzsment alapjai. Typotex, Budapest.
- Kubr, Milan (2002). Management Consulting: A Guide to the Profession. Forth Edition. International Labour Office, Geneva, Switzerland.

- Mártonffy, Attila (2009): A tanácsadó és a svindler. ITBusiness. http://www.itbusiness.hu/Fooldal/main_flash_banner/A_tanacsado_es_a_svindler.html, letöltve: 2017. március 13.
- Mojzes István (2000): A minőségbiztosítás alapelemei. Segédlet.
- Petőcz Mária – Szabó József (2003): Minőségirányítás – minőségmenedzsment. Harmadik, átdolgozott kiadás, PMS 2000 Mérnöki Társaság, Szeged.
- Schmuck, Roland (2010): A minőségirányítás alapjai. Comenius Kiadó, Pécs, ISBN 978 963 9687 28 8
- Senior, Barbara; Swailes, Stephen (2016): Organizational Change. Fifth Edition. FT Publishing International, UK.
- Steele, Fritz (1975): Consulting for Organizational Change. University of Massachusetts Press, Amherst, MA, USA.
- Svasta, Mihai (2010): Consultant în România. Profesia și piața de consultanță în management din România. Bune practici în consultanță în management, A.M.C.O.R. Publishing, Bucharest, Romania.
- Titkos, Csaba (1998). Csoportmunka a 90-es években. Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs.
- Topár József–Bedzsula Bálint–Bernáth Lajos–Tóth Zsuzsanna Eszter (2016): Minőségügyi tanácsadás. In Poór József (szerk): Menedzsment tanácsadási kézikönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 17. fejezet, 477–508. o.
- Viadiu, Frederic Marinom–Fa, Marti Casadeus–Saizarbitoria, Inaki Heras (2002): Do quality consultants offer a quality service? Total Quality Management 13(6), 797–811. o.
- Vörös, József (2010): Termelés- és szolgáltatásmenedzsment. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zeithaml; Valarie A., Parasurman, A.; Berry, Leonard L. (1985): A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. The Journal of Marketing, 49(4) (Autumn, 1985), pp. 41–50. American Marketing Association.

DR. PHD. SUBA JÁNOS
térképtárvezető, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár,
subajanos@mail.militaria.hu

DÉLVIDÉK MEGSZÁLLÁSA ÉS A DÉLI DEMARKÁCIÓS VONAL KIALAKULÁSA

THE OCCUPATION OF THE SOUTHLAND AND THE FORMATION OF THE SOUTH DEMARCATION LINE

ABSTRACT

Croatia left the Monarchy on 29th October, 1918. The Balkan troops of the Entente reached the line of the Sava-Danube at the end of October. The Serbian troops stepped on the territory of South-Bánát on 7th November, after they had followed the German army pulling back and had avoided any armed clashes. Three Serbian divisions carried out the execution of the Belgrade Cease Fire Agreement, i.e. the Croatia of the territories in the South of the demarcation line. One division already occupied the area to the line of Antalfá-Temesvár on 12th November, another did so to the line of Baja–Szabadka until 13th November, while the third crossed the River Drava and occupied the area of the Baranya bridgehead to the line of Siklós-Villány. Then they invaded Pécs and Mohács on 14th November. As a result, the towns near the demarcation line were occupied earlier by the Serbian troops than those in the territories behind them. This study reviews the occupation of the Southland, and the diplomatic fights that were taking place at the same time.

Kulcsszavak: Az Első Világháború története, Antant, demarkációs vonal

Keynotes: History of First World War, Entente, demarcation line

A Délvidék szerb megszállása

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege 1918 októberében kiűrtette Szerbiát és Montenegrót. Az Antant balkáni csapatai október végén elérték a Száva–Duna vonalat. Az 1. szerb hadsereg egységei 1918. november 1-jén vonultak be Belgrádba, míg a 2. szerb hadsereg Bosznia felé előrenyomulva elérte a Drinát, és ott hadműveleti szünetet tartott.

Eközben a Zágrábi Nemzeti Tanács 1918. november 4-én azzal a kéréssel fordult az Antanthoz, és a szerb királyi kormányhoz hogy küldjenek rendfenntartó csapatokat. A szerb hadsereg parancsnoka másnap kiadta a parancsot a Monarchia határának átlépésére. A végrehajtandó feladatot az alábbi módon fogalmazta meg: *„Északon elfoglalni a Fehértemplom–Versec–Temesvár– Aradtól tíz kilométerre eső vonalat. Bácskában elfoglalni a Szeged–Szabadka–Baja vonalat. Nyugaton és északnyugaton kiterjeszteni az akciót Szerémség, Horvátország, Szlovénia, Bosznia, Hercegovina, és Dalmácia egész területére.”*¹

A Monarchia összeomlásakor a később Vajdaságnak nevezett területre² igényt tartott: a Szerb Királyság, „a szlovének, horvátok, és a szerbek állama” nevében a Zágrábi Nemzeti Tanács, valamint az eredeti tulajdonos Magyarország.

1918. november 13-án Linderer Béla – a magyar kormány megbízásából – aláírta a fegyverszüneti szerződést. Az egyezmény értelmében *„a magyar kormány összes csapatait északra vonja vissza attól a vonaltól, amelyet a Nagyszamos felső folyása–Beszterce–Marosfalu–Maros folyónak a Tiszába való torkolata, Szabadka, Baja, Pécs, és a Dráva folyása alkot addig ahol ez a folyó szlovén-horvát határral összeesik.”*³

A szerb hadsereg azonban még belgrádi konvenció aláírása előtt megkezdte a Délvidék megszállását.⁴ Az 1. szerb hadsereg parancsnoka utasítást adott csapatainak, hogy előőrsei november 13-án délig ériék el Szabadka–Baja vonalát.⁵ Az előrenyomulást három szerb hadosztály – a Duna, a Morava és a Drina – hajtotta végre. Elsőnek a Duna hadosztály kelt át a Dunán Belgrád és Pancsova között november 11-én.⁶

A Morava hadosztály Pétervárad és Újvidék közt kelt át a Dunán november 12-én, és november 13-ig Baja–Szabadka vonaláig nyomult előre.⁷

A Drina hadosztály Eszékenél összpontosulva, Dráván átkelve megszállta a baranyai hídfő területét Siklós–Villány vonaláig. November 14-én megszálltak Pécsét és Mohácsot,⁸ így a demarkációs vonal közelében fekvő városokat, előbb szállták meg a szerb csapatok, mint sok várost a mögöttes területeken.

Visszatérve a Duna hadosztály mozgására: a hadosztály egyik oszlopa november 17-én Nagybecskereket, Zombolyát, míg 18-án Nagyikindát szállta meg. Míg a Duna hadosztály másik oszlop november 10-én Versecet szállta meg, és Temesvár irányába nyomult előre. November 15-én 200 szerb lovas bevonult Temesvárra.⁹ Délkelet felé pedig Resicabánya–Lugos vonalát szálltak meg. November 16-án 4 tiszttel vezetésével 120 főnyi legénység Lugosra érkezett meg.¹⁰ Resicabányára pedig november 18-án vonultak be.¹¹ Tehát olyan területeket foglaltak el, amelyet az Antant Romániának jutott.

Ezzel párhuzamosan a Duna hadosztály további csapatai november 10-én Szőreg felől megérkeztek Újszegedre, illetve megszálltak Nagyszentmiklóst és Lippát. Az aradi várat, és Újaradot november 22-én foglalták el.¹²

A Morava hadosztály egyik oszlopa Újvidékről – amelyet november 9-én szálltak meg – kiindulva Óbecsét foglalta el november 16-án. Horgost és Zentát is meg akarták szállni, de ott német alakulatok voltak, ezért visszamentek Szabadkára.¹³ Ezeket a településeket csak a német csapatok visszavonulása után szállták meg.

A szerb megszállásai egy időben a horvátok is mozgolódni kezdtek. 1918. november 13-án a Zala megyei főispán Csáktornyáról horvát katonaság közeledtét jelentette.¹⁴ Azt az utasítást kapta, hogy a vérontás elkerülése végett – ha szükséges – Csáktornyát, Muraközt, valamint Zala vármegye Csáktornyai, Perlaki járásait minden ellenállás nélkül adja át.¹⁵ Másnap a horvátok megszállták Drávavásárhelyt – ahol már zavargások voltak – és berendezkedtek.¹⁶ November 16-án megszálltak Barcsot,¹⁷ majd három nap múlva Szigetvárt.¹⁸ Annak ellenére, hogy Barcs és Szigetvár a demarkációs vonalon túl fekszik.

Az Újvidéki nagygyűlés 1918. november 25-én hivatalosan is kimondta Bánat, Bácska, és Baranya Magyarországtól való elszakadását, és Szerbiához való csatlakozásukat, így az érvényben lévő fegyverszüneti szerződés rendelkezése ellenére – november 25-én – a később Vajdaságnak nevezett terület a jugoszláv állam keretei közé került.¹⁹

Eközben a Bánságban a szerb és a román alakulatok között fegyveres összecsapásokra került sor.²⁰ Bár a Román Nemzeti Tanács telefonon kérte a szerb hadügyminisztert, hogy román nemzetiségű volt osztrák–magyar katonákat, fegyveres és zárt formációban Arad fele irányítsák, és a magyar tiszteket fegyverezzék le.²¹ Azonban a szerbek nem tettek eleget ennek a kérésnek.

A szerbek a Délvidéken előrenyomuló román csapatokat, és a román gardákat lefegyverezték, és internálták. Ez után gyakorivá váltak a fegyveres összetűzések, az érintkezési pontokon. A Dél-Magyarországot megszálló szerb és román csapatok között az összeütközések elkerülésére semleges zónát és demarkációs vonalat jelöltek ki. A demarkációs vonal az Orsova melletti Cserna patak lett, jelentette a magyar határ-rendőrkapitányság december 1-jén.²²

A magyar hadügyminisztérium Vix alezredesnél érdeklődött, hogy van-e hivatalos megállapodás a demarkációs vonalra vonatkozóan.²³

A semleges zónában a francia csapatok Orsova–Lugos–Temesvár–Versec négyszögben helyezkedtek el, hogy a szerb–román összeütközéseknek elejét vegyék. A francia csapatok december 3-án érkeztek meg Fehérteplomról – amelyet még november 9-én szálltak meg²⁴ – Temesvárra.²⁵ Versecen már november 10. óta ott voltak.²⁶

Közben a szerb csapatok lassan és fokozatosan átvettek Baranya varmegyében a közigazgatást.²⁷ Ebbe tartozott bele hogy december 1-jén megszálltak Pécsváradot,²⁸ december 10-én pedig Bátaszéket.²⁹ A Szigetvárt megszálló szerb katonaság parancsnoka kijelentette Somogy vármegye alispánjának, hogy a demarkációs vonalat: Baja–Bátaszék–Szentlászló–Pécsvárad–Bakóca–Kadarkút–Lábod–Tarany–Berzencze–Gála képezik, amely vonalat jogában áll a szerb csapatoknak megszállni.³⁰

A demarkációs vonal pontosítása

A magyar Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság Vix alezredesnél már többször sürgette, hogy a Dráva és a Duna közötti demarkációs vonalat jelöljék ki.³¹ Már 1918. november 30-án felkérték Vix alezredest hogy „*egy tisztet delegáljon ki, aki Vajna vezérkari századossal kettő darab 1 : 75 000 léptékű és hitelesítendő térképen a katonai egyezmény I. pontja értelmében a demarkációs vonal pontos fekvését megállapítsa.*”³² Ezt az átiratot december 7-én újra megsürgették. Vix csak 1918. december 19-én válaszolt, „*a francia keleti hadsereg főparancsnoka közvetlenül fog válaszolni a magyar kormánynak és részletesen meg fogja jelölni a demarkációs vonalat, amint ezen ügy tárgyalásához szükséges adatok birtokában lesz*”³³

Ugyanakkor a Hadügyminisztérium képviselője jelentette, hogy a demarkációs vonal pontos rajzát csak 1 : 2 000 000 méretarányú térképbe berajzolva mutatta meg neki egy francia tiszt.³⁴ 1918. december 21-én a magyar fél újra azt kérte a francia katonai misszió vezetőjétől, hogy „*a demarkációs vonal Dráva és Duna közti vitás részére táviratilag bekért adatok alapján véglegesen meghatározni szíveskedjen.*”³⁵ A demarkációs vonal pontos kijelölésének hiánya elősegítette a Szerb Királyság csapatainak előrenyomulását is, mert a vonalat önkényesen értelmezték.

A demarkációs vonal megállapításakor a horvát lakta Muraköz magyar terület maradt. Ezért az a terület horvát lakossága, amely el akart szakadni a magyar államtól szervezkedni kezdett. Őket támogatta – az 1918. december 1-jén megalakult – Szerb–Horvát–Szlovén királyság is, a horvát tartományi kormánynak szabad kezét adott, hogy csapatokat küldjön ki az igényeit terület elfoglalására.³⁶ Ezért egy horvát különítmény 1918. december 24-én behatolt a Muraközbe, és három nap alatt elfoglalta azt. Csáktornyát György őrnagy – az ottani magyar védőszakasz parancsnoka – december 24-én átadta a horvát különítménynek.³⁷ A horvátok innen kiindulva tovább folytattak az előrenyomulásukat, december 26-án Alsólendvát, 28-án pedig Belatincot és Murszombatot foglaltak el.³⁸

Eközben a magyar kormány tiltakozott Muraköz megszállása ellen.³⁹ Vix válaszában utalt rá, hogy az ottani demarkációs vonal még nincs pontosan megállapítva, és intézkedni csak a demarkációs vonal megállapítása után fog.⁴⁰ Erre a Fegyverszüneti Bizottság felvilágosította a francia misszió vezetődet, hogy Csáktornya városa a Drávától északra fekszik, és nem a demarkációs vonaltól délre.⁴¹

A magyar kormány válasz várt arra a kérdésre is, hogy a Muraköz megszállása a szövetségesek tudtával és beleegyezésével történik-e?⁴² Budapest hivatalos választ akart kapni arra a kérdésre, hogy a Muraköz megszállása az antant tudtával és a jugoszláv kormány parancsára történt-e, vagy csupán a horvát származású Kvaternik alezredes önkényes kezdeményezése.⁴³ Ez a kérdés azért merült fel, mert Zalaegerszegről Somogy vármegye alis-

pánja azt jelentette Budapestre, hogy a területet megszálló katonaság nem szerb, hanem horvát.⁴⁴

A horvát csapatok Muraközbe való betörése után – december 6-án – egy Nagykanizsán összeállított bizottság felkereste Csáktornyán a megszálló csapatok parancsnokát, hogy vele tárgyalásokba bocsátkozzék. A megszálló csapatok részéről egy tisztí bizottságot rendelték ki. A két bizottság megállapította az új demarkációs vonalat, mely a Mura folyása lett, ennek a stájer határon való belépésétől egészen a Drávába való torkolatáig. A vonalat katonai személyek, és alakulatok csak kölcsönös beleegyezéssel léphetik át. A demarkációs vonal alól csak a Murakeresztúri vasúti híd védelme alkot kivételt, amelynél a horvát csapatok parancsnoka fenntartotta magának a jogot, hogy a baloldali Mura parton egy hídőrséget állítson fel.⁴⁵

Mivel a jugoszláv felső katonai vezetés hivatalosan nem vett tudomást a megszállásról, ezért a Szombathelyről érkezett magyar karhatalmi erők 1919. január 2-áról 3-ára virradó éjjel megtámadták Muraszombatot, és tűzharcban megszálltak a községet, így a horvátokat a Murán túlra vetettek vissza.⁴⁶ Ezek után a horvátok harc nélkül visszavonták a többi osztagaikat. Alsólendvát 1919. január 5-én kiűritették és Murszerdahelyre vonultak vissza.⁴⁷ De a Muraköz továbbra is horvát megszállás alatt maradt. A horvát csapatokat fokozatosan szerb csapatokkal váltottak fel.⁴⁸

Valószínű, hogy a magyar kormány úgy vélte, hogy a horvát lakta Muraköz megszállásának beleegyezése ellenében sikerülni fog Baranyának, és Bácska egy részének visszaadását elérnie. Ami később, tényleg sikerült.

A nagykanizsai határvédelmi parancsnokság 1919. január 10-én jelentette, hogy a szerbek Murától északra egy másfél kilométer széles semleges sávot jelöltek ki, amelyet a magyar csapatoknak átlépni nem szabad, míg a szerbek ott szabadon mozoghatnak.⁴⁹

Közben a horvát bán azt kérte a magyar felet, hogy képviselőket küldjön le – Muraköz ügyében – Csáktornyára, egy demarkációs vonal meghatározására. Ezt a javaslatot Budapest elutasította, mert a demarkációs vonal kijelölése egyértelmű volt. Mind az 1918. november 13-i belgrádi katonai egyezmény, mind Vix alezredes 1919. január 13-ai átirata a Dráva folyót jelölte ki, addig, míg ez a folyó a horvát-szlavón határral összeesik. Így a folyó bal partján lévő helységek a demarkációs vonalon kívül esnek.⁵⁰

Közben a magyar települések megszállása tovább folytatódott. Vix 1918. december 29-én értesítette a magyar kormányt hogy Szegedet – amely a demarkációs vonaltól északra fekvő – a 210. francia gyalogezred és egy tábori ágyús csapat december 30-án egy tábornok vezetésével megszállja.⁵¹ Aradra is bevonultak, és 1919. január 2-án Máriaradnát szállták meg mint stratégiai pontot. Így a francia csapatok a semleges zónát északra toltak ki.

A szerbek 1919. január 3-án Jánoshalmát,⁵² január 8-án pedig Légradot szállták meg.⁵³ Január 21-én meg Érsek(Pest)-Csanád és Sükösd községeket szállták meg.⁵⁴

1919. január 2-án Kalafatovics szerb ezredes – a szerb hadsereg Hadművelési Osztályának vezetője – Budapesten tárgyalásokat folytatott a Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság tagjaival. Magyar részről szóba a került, hogy a demarkációs vonal pontos menete meg nincs megállapítva, holott már két hónap is elmúlt a fegyverszünet aláírása óta, és ezt egyoldalúan akarják az antant részről megállapítani. A megbeszélésen kiderült, hogy a szerb parancsnokság Henrys tábornok által már jóváhagyott térképet küldött Vixhez, amelyben a demarkációs vonal pontosan fel van tüntetve.⁵⁵ Ez azért is fontos volt, mert a magyar hadügyminisztérium többször is sürgette a fegyverszüneti vonal menetének megállapítását. Például 1919. január 6-án Pécestől nyugatra a Dráváig érő szakaszon a vonal pontos menetét – lehetőleg térképre berajzolva – kérte.⁵⁶

1919. január 18-án közölte Vix alezredes hivatalosan a fegyverszüneti bizottsággal, hogy a Szövetségesek Keleti Hadseregének Főparancsnoksága a déli Tisza–Dráva demar-

kációs vonalat pontosan meghatározta. „Tiszától nyugatra a Maros torkolatától kezdve a demarkációs vonal részletei a következők (lásd a 200 000-es térkép), Szeged (demarkációs vonalon kívül), Szentmihály [Szeged–Szentmihály – S. J.] felől (belül), 112-116-113 (Köröstől északra), Körös mente egyben a forrásig (a folyó bal partján lévő helységek kívül), 129. és 135. Mélykút (kívül), Felső Szent István (kívül), Szavali (belül), Baja (belül), Szent István (kívül), Bátaszék (belül), Alsónyék (kívül), Kövesd (belül) Glashulle (kívül). Varasd (belül), Pécs (belül), Somogy (kívül), Szabolcs (kívül), Pécs (belül), Patocs (belül), Csarkút (kívül), Szentlőrinc (belül), Kalocsa (belül), NagyPetend (belül), Butyka (belül), Szigetvár (belül), Szentgyörgy (kívül), Kisdolisza (belül), Nagydolisza (belül), Istvándi (belül), Barcs (belül). A Dráva folyó menete ezen folyónak a horváth–szlavón határral való összetalálkozásáig, a folyó bal partján levő helységek a demarkációs vonalon kívül. E szerint a megálapított vonal Szeged és a 116. közötti, valamint Felsőszentistván és Magyarország nyugati határa közt nagyjából megegyezik a fegyverszüneti szerződés aláírásakor november 17-én kisléptékű térképre rávezetett vonallal. Néhány helyen kissé északra lett helyezve, hogy a Baja–Szabadka–Szeged vasúti vonalat is biztosíthassák. A 116. és Felső Szent István között az észak felé eltolás erősebb, mert katonai szempontok tették szükségessé, hogy a Körös menetét kövessük, és hogy Szabadkáról való esetleges kijárást biztosítsuk.”⁵⁷

A szerb csapatok február 2-án megszálltak Horgas községet.⁵⁸ A Horgason lévő szerb század parancsnoka kijelentette, hogy, megszállja Szabadka–Szeged vasútvonaltól 5 kilométerre északra eső terepsávot, a Horváth–Schule–László és Fekete tanyák vonaláig.⁵⁹

Röszke és Szentmihálytelek környéket a franciák szállták meg.⁶⁰ Ugyanakkor a szerbek Bajától északra fekvő Sükösdről február 5-én visszavonultak.⁶¹

1919. február 28-án a szerb csapatok a következő területeket tartották jogtalanul megszállva, a demarkációs vonal megsértésével: Az egész Muraköz, Légrad (ezt a települést január 18-án szállták meg),⁶² amely a magyar határon belül van, de a Dráva déli partján. Valamint Baranya megyében: Pécestől északra a Bakócza, Oroszló, Komló községek vonalát.⁶³

1919 februárja után már nem volt sok mozgás a demarkációs vonal mentén. 1919. március 1-jén jelentette a budapesti kerületi parancsnokság hogy, „A Kalocsai és a Kiskunhalasi védőszakaszon a szerbek Rém, Barata-puszta, Jánoshalma, és Kiskunszállás községekből kivonultak. A kiskunhalasi vonalon a Mélykút–Tompá vonalát tartják megszállva. A mi előőrseink Csanád, Rém, Jankovacz (Jánoshalma) Feketemajor, Tompa major, Öttömösi bukorhegy vonalakat tartják megszállva.”⁶⁴

A későbbi időszakokban is ez a vonalszakasz volt a legnyugodtabb.⁶⁵ Mindkét félnek érdekében állt ezt az állapotot fenntartani.

JEGYZETEK

1. Idézi Kővágó László (1964): A Magyarországi délszlávok 1918-1919-ben Budapest. 91.old.
2. Vajdaság alatt ebben az időszakban a szerbek az alábbi területet értették: a Bácskának a Duna–Tisza csatornától délre eső része, a Bánságnak a Marosig és Temesvárig terjedő része, valamint Szabadkát és Baját is magába foglaló közép Bács megyei terület, továbbá Pécsét és Mohácsot is magába foglaló Baranya.
3. Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL.) Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság iratai (továbbiakban - MFB.) 23. doboz, 1 főlő, vagy Polgári Demokratikus Forradalom (továbbiakban – PDF,) 5. doboz, 3 főlő.
4. A szerb hadsereg hadműveleteiről lásd Pekic, Petar (1939): Povijest oslobođenja Vojvodine. Subotica. . 109–110. p.
5. Idézi Kővágó (1964) 91–92. old.
6. HL. PDF, 13. doboz 1. főlő.

7. HL. PDF, 9. doboz 3. fólió.
8. HL. PDF, 9. doboz 4. fólió.
9. HL. PDF, 9. doboz 4. fólió.
10. HL. PDF, 9. doboz 4. fólió.
11. HL. PDF, 9. doboz 4. fólió.
12. HL. PDF, 13. doboz 1. fólió.
13. HL. PDF, 9. doboz 4. fólió.
14. HL. PDF, 9. doboz 3. fólió.
15. HL. PDF, 9. doboz 3. fólió.
16. HL. PDF, 9. doboz 3. fólió.
17. HL. PDF, 13. doboz 3. fólió.
18. HL. PDF, 9. doboz 4. fólió.
19. Kővári L: i.m. 96. p.
20. Bővebben lásd. Gulyás László–Csüllög Gábor (2016/a): A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy-Románia születése a terepen. Közép-Európai Közlemények 2016/1. szám (No. 32.) 158–170. old.
21. HL. PDF, 9. doboz 4. fólió.
22. HL. PDF, 13. doboz 3. fólió.
23. HL. PDF, 13. doboz 3. fólió.
24. HL. PDF, 9. doboz 4. fólió.
25. HL. PDF, 13. doboz 6. fólió.
26. HL. PDF, 9. doboz 4. fólió.
27. HL. PDF, 13. doboz 1. fólió.
28. HL. PDF, 10. doboz 1. fólió.
29. HL. PDF, 10. doboz 1. fólió.
30. HL. PDF, 10. doboz 3. fólió.
31. HL. MFB, 19. doboz 808/1918.
32. HL. MFB, 19. doboz 121/1918.
33. HL. MFB, 20. doboz 903/1918.
34. HL. MFB, 19. doboz 476/1918.
35. HL. MFB, 19. doboz 808/1918.
36. Kővágó L. i.m. 108. p.
37. Magyarság. 1932. III. 13. Hogyan került Szerb kézre Muraköz. HL. PDF. 10. doboz. 5.f.
38. HL. PDF. 14. doboz. 4. fólió.
39. HL. MFB, 19. doboz 901/1918.
40. HL. MFB, 19. doboz 990/1918.
41. HL. MFB, 2. doboz 943/1918.
42. HL. MFB, 3. doboz 1120/1918.
43. HL. MFB, 2. doboz 955/1918.
44. HL. MFB, 2. doboz 901/1918.
45. HL. MFB, 2. doboz 955/1918.
46. HL. PDF. 10. doboz 7. fólió.
47. HL. PDF. 10. doboz 7. fólió.
48. HL. PDF. 10. doboz 7. fólió.
49. HL. PDF. 3. doboz 1353/1919.
50. HL. MFB, 6. doboz 2452/1918.
51. HL. MFB, 19. doboz 1006/1918.
52. HL. PDF. 10. doboz 9. fólió.
53. HL. PDF. 10. doboz 9. fólió.
54. HL. PDF. 10. doboz 9. fólió.
55. HL. MFB. 2. doboz 1085/1919.
56. HL. MFB. 3. doboz 1212/1919.
57. HL. PDF. 16. doboz 5. fólió.
58. HL. PDF. 10. doboz 10. fólió.

59. HL. PDF. 10. doboz 10. fólió.
60. HL. PDF. 10. doboz 10. fólió.
61. HL. PDF. 10. doboz 10. fólió.
62. HL. PDF. 10. doboz 10. fólió.
63. HL. MFB. 7. doboz 2758/1919.
64. HL. PDF. 45. doboz 5. fólió.
65. A későbbi történésekre lásd Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged; Gulyás László (2016/b): A jugoszláv–magyar határ születése. In. Zombori István szerk. A szerbek Magyarországon 1918–1921. Budapest. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 11–26. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár (HL.) Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság (MFB.) iratai.
Hadtörténelmi Levéltár (HL). Polgári Demokratikus Forradalom (PDF.) iratai.

Feldolgozások

Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
Gulyás László–Csüllög Gábor (2016/a): A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy-Románia születése a terepen. Közép-Európai Közlemények 2016/1. szám (No. 32.) 158–170. old.
Gulyás László (2016/b): A jugoszláv–magyar határ születése. In. Zombori István szerk. A szerbek Magyarországon 1918–1921. Budapest. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 11–26. old.
Kővágó László (1964): A Magyarországi délszlávok 1918–1919-ben Budapest.
Pekic, Petar (1939): Povijest oslobođenja Vojvodine. Subotica.

HAFFNER–KISS ALEXANDRA

Beszámoló a IV. Fiatalok Európában Konferenciáról

A Sopianae Egyesület 2007-ben olyan középiskolás diákok kezdeményezésére alakult, akik az iskolai tananyag elsajátításán túl saját és kortársaik tudásvágyának kielégítését tűzték ki céljukul. Az egyesület kezdetben előadássorozatot, illetve tanulmányi versenyeket, ifjúsági táborokat rendezett. Az eltelt évek folyamán az Egyesület tevékenysége kibővült, összetétele is megváltozott. A Sopianae Egyesület 2010 óta szervez nemzetközi társadalomtudományi konferenciákat. A 2007-ben 10 éves jubileumát ünneplő Egyesület legrégebbi rendezvénye a Fiatalok Európában programsorozat, mely egy idős magával az Egyesülettel.

A Fiatalok Európában programsorozat keretében 2010-ben került először megrendezésre a Fiatalok Európában Konferencia, melynek célja a fiatalok uniós ismeretanyagának bővítése volt. A rendezvényen egyetemi oktatók és uniós területen dolgozó szakemberek tartottak előadásokat egyetemi hallgatók részére. Pár év kihagyást követően 2015-ben került sor a második, majd 2016 novemberében a harmadik, 2017 novemberében pedig a negyedik FEU konferenciára. A konferencia struktúrája 2015-től alapvetően megváltozott. A nagy szakmai múlttal rendelkező oktatók, szakemberek, közéleti személyiségek előadásaira a konferencia plenáris előadásai keretében kerül sor, míg a szekciók keretében doktórandszoké és doktorjelöltké a főszerep, akik a konferencia keretében mutathatják be kutatómunkájuk eredményét.

A IV. Fiatalok Európában Konferenciára – az előző évhez hasonlóan – a pécsi Zsolnay Kulturális Negyedben került sor 2017. november 24–25. között. A konferencia célja a tudományos alapokon nyugvó, tudományágak közötti párbeszéd elindítása volt az Európai Unió és a csatlakozás előtt álló országok fiatal értelmisége körében. A tagországokban élők pontos ismeretekkel rendelkeznek az Unió adottságairól, a csatlakozási szándékkal rendelkező országok fiataljai pedig új szemlélettel járulhatnak hozzá a két oldalú, de közös célú kommunikációhoz. A résztvevők a közös munka eredményeként, az eltérő szemszögből megközelített problémákat szintetizálva, közelebb juthattak az egységes és még jobb, közös Unió megteremtéséhez.

A IV. FEU Konferencia fő témája Római Szerződés aláírásának 60. évfordulója alkalmából az európai integráció elmúlt hatvan évének eredményei a gazdasági fejlődés, a jogrendszer, a tudományos innováció, a fenntarthatóság és az esélyegyenlőség terén.

A konferencia fő előadója Schanda Tamás, európai uniós fejlesztéspolitikáért felelős államtitkár volt, aki az európai uniós támogatásokról, kifejezetten az Emberi Erőforrások Operatív Program működéséről, finanszírozási rendszeréről és a támogatások várható eredményéről beszélt. Schanda Tamás előadásában hangsúlyozta, hogy a 2014–2020-as fejlesztési ciklusban az ország mintegy kilencezer milliárd forintos uniós forrásból gazdálkodhat, ennek hatvan százalékát a kormány a gazdaságfejlesztésre fordítja. Ebből az összegből az emberi erőforrás fejlesztéshez 952 milliárd érkezett – innen jönnek az oktatásban, egészségügyben, szociális téren történő újítások. Hozzátette, hogy napjainkban az Unió és a magyar kormány viszonya a fejlesztési források tekintetében kiélezett, sokat fenyegetőznek azzal, hogy megvonják azokat. Mindezt teljesen jogtalanul tennék, mivel ezek nekünk megjárnak és nem is „adományként” érkeznek.

Schanda Tamás zárszavában örömet fejtette ki, hogy a fiatal kutatók ilyen aktívan foglalkoznak az európai uniós kérdésekkel, annak, hogy közel száz fiatal kutató részvételével zajló konferencián ilyen komoly érdeklődés mellett beszélhetett, egy amúgy nagyon száraz szakpolitikai kérdésről.

Schanda Tamás előadása a IV. Fiatalok Európában Konferencián

Fotó: Szabó István – Steve-O Photo and video

A konferencián a plenáris előadások mellett 6 szekcióban (Geo- és Energiapolitikai Szekció, Jogtudományi Szekció, Jean Monnet Interdiszciplináris Szekció, Jog- és Politikatudományi Szekció, Oktatás és Neveléstudományi Szekció, Közgazdaságtudományi Szekció) 78 előadó 77 tudományos előadása hangzott el. A szakmai rendezvényen minden szekcióban kiemelt érdeklődés mellett zajlott a szakmai diskurzus. A rendezvényen elhangzott szekcióelőadások absztraktjai a www.fiatalokeuropaban.hu oldalon érhetők el. A konferencia összegzéseként konferenciakötetet készült, mely papír alapon és online is megjelent. Az online verzió elérhető a www.fiatalokeuropaban.hu oldalon. A konferencián elhangzott előadásokból készült 10 legnívósabb tanulmány Közép-Európai Közlemények 2018 számaiban került publikálásra.

A szakmai esemény Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzata, a Europe Direct Baranya Megyei Európai Információs Pont szakmai támogatásával, a Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány anyagi támogatásával valósult meg.

A Sopianae Egyesület elkötelezett a Fiatalok Európában programsorozat folytatása mellett. Ennek keretében a következő két évben biztosan megrendezi a Fiatalok Európában konferenciákat, ahova az érdeklődők mellett kiemelt szeretettel várja az előadni és publikálni kívánó doktoranduszokat, doktorjelölteket és már fokozatot szerzettek egyaránt.

A Konferencia keretében került sor a Baranya Megyei Közgyűlés elnöke kitüntető díjának átadására.

A Baranya Megyei Közgyűlés elnöke elnöki kitüntető díjat adományozott a Sopianae Kulturális Egyesület részére egy évtizede tartó kiemelkedő közösségépítő, kulturális és közművelődési tevékenysége elismeréseképpen.

A díjat Fazekas Róbert a Baranya Megyei Közgyűlés elnöke adta át Vanner Tündének a Sopianae Kulturális Egyesület elnökének. Vanner Tünde beszédében köszönetét fejezte ki a Baranya Megyei Önkormányzatnak a megtisztelő elismerésért, s megköszönte mindazon szervezetek támogatását, akik nélkül nem tudta volna megvalósítani azt a számtalan színvonalas programot, melyet az Egyesület az elmúlt 10 évben rendezett.

Fazekas Róbert, a Baranya Megyei Közgyűlés alelnöke adja át a kitüntető díjat Vanner Tündének, a Sopianae Kulturális Egyesület elnökének az esemény megnyitóján

Fotó: Szabó István – Steve-O Photo and video